

319508

9

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A GYÖRFFY ISTVÁN NÉPRAJZI EGYESÜLET FOLYÓIRATA

IV. ÉVFOLYAM

1995. 3-4. SZÁM

A szerkesztőbizottság tagjai:

GALAMBOS FERENC IRÉNEUSZ (Ausztria),
KÁLMÁN FERENC (Ukrajna), KESZEG VILMOS (Románia),
LÁBADI KÁROLY és SILLING ISTVÁN (Jugoszlávia),
LISZKA JÓZSEF (Szlovákia)

A szerkesztőbizottság elnökei:

BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN

Szerkesztő:

VIGA GYULA

A szerkesztő munkatársa:

DEÁKY ZITA

A kiadásért felelős:

UJVÁRY ZOLTÁN, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

HU ISSN 1215-8097

Készült a Debreceni Dózsa Nyomdatüzemében
Felelős vezető: Varga István ügyvezető elnök

A MOLDVAI MAGYAROK ÁLLAPOTA 1844-BEN

A moldvai magyarok legjobb ismerője, Domokos Pál Péter írja: „Gyűjtőútjaimon megállapítottam, hogy aki Moldvában katolikus, az magyar, vagy, aki magyar, az egyszersmind katolikus.”¹ Következésképpen, amikor Böér Ferenc 1844-ben a moldvai római katolikus vallás állapotát leírta, tulajdonképpen az ottani magyarokról szól.

Kéziratát a Kalocsai Érseki Könyvtár őrzi vörös bársonnyal bevont kemény kötésben.² Érezhető, hogy készítője nagy jelentőséget tulajdonított feljegyzésének s igen valószínű, hogy azt több példányban is elkészítette. Erre vall a díszes kötésen kívül az, hogy gyakorlott kéz – vélhetően hivatalnok – egyenletes írása az egész szöveg. Vajon kinek, vagy kiknek szánta a szerző kéziratát? Miután a kézirat végén „Pozsony octóber 1^{én} 844” áll, aligha lehet kétséges, hogy írója az 1843–1844-es országgyűlés követéinek szánta, valószínűleg köztük osztogatta, hogy a moldvai magyarok keserves, sanyarú sorsára felhívja a figyelmet.³

Ismeretes, hogy a reformkort megelőzően és a reformkorban sokszor felvetődött a moldvai csángók áttelepítésének kérdése.⁴ A vármegyék mozgolódásáról is tudunk.⁵ Az azonban nem volt eddig ismeretes, hogy az 1844. évi sorozatos akciók mögött alighanem Jerney János áll. Miből sejtjük ezt? Petrás Incze János klézsei pap Döbrentei Gáborhoz 1844. június 25-én írott leveléhez két mellékletet csatolt. Az első melléklet címzése:

1 Domokos Pál Péter, 1979. 17. – Előtte már mások is felfigyeltek erre. Ballagi Aladár, 1888. 12.; Rubinyi Mózes, 1906. 10.; Lükő Gábor, 1936. 13.; Baumgartner Sándor, 1940. 30.; Mikecs László, 1989. XIII., 189.

2 Kalocsai Érseki Könyvtár Kézirattára Ms 38.

3 Az 1843–44-iki országgyűlésen 104 tárgyat tárgyaltak meg, de Moldva, illetve a moldvai magyarok kérdése nem szerepelt az alsótábla napirendjén. Kovács Ferencz, 1894. I. 75–77. – A magyar főpapság a vallásügyi sérelmekkel (görög nem egyesültek, unitáriusok) volt elfoglalva. Kovács Ferencz, 1894. I. 22–23. – Tudjuk, hogy a kerületi ülések dolga volt az ügyek tárgyalásának kezdeményezése, itt tárgyalták első fokon az indítványokat, még akkor is, ha azok az országgyűlésen hangzottak el. Kovács Ferencz, 1894. I. 58. – Bizonyos tehát, ha Böér Ferenc az országgyűlési követeknek osztogatta is memorandumát, azt senki sem vitte az alsó tábla üléséi elé.

4 A csángók nehéz helyzete már évtizedek óta foglalkoztatta a magyar közvéleményt. A korabeli sajtó és könyvkiadás is gondoskodott a kérdés ébrentartásáról. Engel, Johann Christian, 1804.; Wolf, Andreas, 1805.; Batthyányi Vincenz, 1811.; J 1818.; Kiss hadnagy 1824.; Leding Sándor, 1833.; Nagy Ajtai Kovács István, 1836.; [Névtelen] 1847.

5 Hőgye István, 1994.

Nemes
Magyar Nemzet
Ország-Gyűlése!
Fenséges Cs. Királyi Örökös Főherceg és Nádor Ispán
Nagykegyelmű Herceg Primás, Kegyelmes Érsekek Püspökök Fő
T.[isztelendő] Főpapok Kegyelmes
Uraim!
Nagy Méltóságú Fő Rendek!
Tekintetes Karok és Rendek,
Kegyes Uraim!

A levél – a címzésnek megfelelően – az országgyűlésnek és a delegált követeknek szolt.⁶ A Petrás Incze fogalmazta magyar nyelvű levél voltaképpen Sardi Pál moldvai püspök nevében arra kéri, illetve kérte volna a „Nemes Magyar Nemzet Ország-Gyűlése”-t, hogy templomaik fenntartását, a misszionárius papok megélhetésének biztosítását segítse. A bizonyára a püspökkel személyesen megbeszélt szöveget azonban végül is nem írta alá Sardi Pál, hanem egy latin nyelvű elutasító levéllel visszaküldte Petrás Inczének, aki ezt Döbrentei Gábornak továbbította, de egyúttal megtoldotta egy záradékkal, melyben elmondja: „Méltóságos Szárdi Pál vérei felszentelt Püspöktől a Moldvai Missio Praefektusa és Apostoli látogatójától tervezetett és el készíteni illy modorban parancsoltatt: mikor pedig el készült a Püspök által ismért, terhes és legnagyobb okokból alá nem iratván, ügyünk kissé hátrább taszítottat a Magyar Nemzet Országgyűlés pártoltatásául.”⁷ A levél megírása Jerney biztatására került sor, mint azt Döbrenteinek augusztus 29-i keltezésű levelében nyíltan meg is írja.⁸

Miután ez a kezdeményezés nem járt eredménnyel, a Moldovában időző Jerney másik módon próbálkozott. Mivel Csanád és Csongrád megyék táblabírája is volt, jól ismerte hivatalnoktársait, és bízott segítőkészségükben. Levelet küldött Pest és Tolna megyéhez, melyben a moldvaiak szomorú sorsára hívja fel a figyelmet, és arra kéri a tekintetes Karokat és Rendeket, hogy írjanak közvetlenül a királynak, hogy „e természet elleni kinszenvedésektől” mentse meg őket. Pest és Tolna megye is átküldte Jerney levelét Zemplén megyének, hogy támogassák a kérést. Egyúttal mindkét megye írt a királynak.⁹ Hogy az ügy vége mi lett, arról ez ideig a magyar levéltárakban még nem találtak iratanyagot.

Jerney segélykérő levele 1844. november 26-án kelt Bákóban. 1844 júniusában utasította vissza Sardi Pál püspök az országgyűlésnek szóló levél aláírását. A két dátum közötti a most közlésre kerülő Böer-féle kézirat. Nem elképzelhetetlen, hogy mindhárom akció mögött – kettőről tudjuk is ezt – Jerney áll.

A memorandum írójáról, illetve a nagyberivói Böér (Boér) családról igen keveset tudunk. Aligha állja meg a helyét, hogy a család – mint Kövály László írja – a nemzeti fejedelmek korából veszi eredetét.¹⁰ Az már elhíhető, hogy Fogaras föld-

⁶ Domokos Pál Péter, 1979. 1422–1424.

⁷ Domokos Pál Péter, 1979. 1424. – Egy Döbrentei Gábornak írott levelében (1845. március 10.) még mindig reménykedik „a’ Nemes Magyar Nemzet lelkes Nagyjai és Fő Papjai, valamint a Karok és Rendek” pártfogásában. Domokos Pál Péter, 1979. 1427–1428.

⁸ Domokos Pál Péter, 1979. 1425–1427.

⁹ Hőgye István, 1994.

¹⁰ Kövály László, 1854. 51–52.

jén egy Boér ős három fiának három falut hagyott örökül: Szkorét, Berivojt és Kövesdet.¹¹ A fiúk közül mindenik saját birtokáról vette előnevét s így a család három ágra szakadt. A nagyberivoi Boérok nemeslevele, az Országos Levéltárban őrzött gyulafehérvári Liber regius (Királyi könyv) szerint 1665-ben kelt.¹² A család leszármazási táblája eléggé hiányos, de emlékiratunk írója vélhetően azzal a Ferencsel azonos, aki – a kéziratban említett tisztségein kívül – a királyi tábla ülnöke és Kolozs megye alispánja volt 1848-ban bekövetkezett haláláig.¹³ Mindössze ennyi az, amit sikerült róla megtudnunk. Annyi bizonyos, hogy Moldvát, az ottani magyarok életét és sorsát jól ismerte. Végül is számunkra ez a fontos.

Ezek után lássuk a kéziratokat:

A Római Catholica vallásnak állapotja Moldovában
közölve Nagy Berivoi Böer Ferencz ns felső Fehér és
Küküllő Vármegyék, 's fogaras vidékének hűtös
táblalibrája által.

A' Római Catholica vallásnak állapotja az al Dunai tartományokban, 's névszerint Moldva Fejedelemségében sem más Nemzetet, sem más hazát nem érdekelhet anyira, mint a' Magyarét. Azok, kik Moldvában é' hitet vallják, részint századok óta ottan lakozó, eredeteket meg azon rege tellyes időktől lehozó Magyarok, midőn Moldova, még a' Magyar Koronának kiegészítő részét tevé, – részint pedig a' Csikgyergyói, 's háromszéki vidékekből oda származott székelyek, kik havasi lakosoktól „Csángó” nevet viselnek,¹⁴ mind kettő a' Moldvai Magyarok nevezete alatt Döbrentei¹⁵ és Gegő¹⁶ jeles hazafi tollaik által Hazánk közönségével érdekesen meg ösmertetett rokonink.

Kivévén Bukovinának néhány helységeit nincsen széles e' világon, túl e' két testvér haza határain egyebütt Magyar nép, melly Nemzetet, idegen Kormány, idegen vallás által tőlünk elszigetelt, magát századok viszontagságai alatt fen tarto Nemzetet alkotna, – csak Moldvában a' Tartománynak nyugott déli részében a' Tatrós, Beszterce, Szireth és sós-Tárló partjain, egy a' többi e' vidéket lakozó népségnél kitünőleg tisztább 's delibb test alkotású Nemzetnél találjuk fel mi a' Magyarat, az ős, törzsökös, tőlünk szinte elfelejtett, elhagyott Moldvai Magyarat. –

Valamint Nemzetiségét ha bár nagyon is elalysult megromlott alakban, úgy vallását is a' századok óta elhúnyt Magyar kormány elenyészttétől kezdve, által a' majd Lengyel, majd oláh azután Török Kaimakának, 's Görög Phánariót fejedelmek viszontagsággal olly tellyes századain egész a' 834^{ki} új alkotmánnyal meg kezdett Nemzeti, annyiban menyiben független Fejedelmek idejéig,¹⁷ 's onnan a' mai napig lelkesen ragaszkodva az ősihez meg tartotta e' Nemzet. – Római Catholicusok voltak ők még Mátyásunk arany századába, ezt valották ők, az Oláh István¹⁸ 's Mihály,¹⁹ ezt a' Lengyel Kazmér borongós kormányuk alatt, 's sem a' fél hold zsarnok kuldöttjei,

11 Mikola Ladislaus, 1731. 58.

12 OL, gyulafehérvári Liber regius XXVI. kötet 572.

13 Nagy Iván, 1857–1865. II. 147–149.; Kempelen Béla, 1911–1932. II. 286–287.

14 A moldvai magyarok története természetesen jóval összetettebb. A már idézett irodalmon kívül Balagyi Aladár, 1888.; Auner Károly, 1908.; Bitay Árpád, 1926.; Domokos Pál Péter, 1931.; Domokos Pál Péter, 1940.

15 Döbrentei Gábor, 1842.

16 Gegő Elek, 1838.

17 Az Egyesült Fejedelemségek néven 1859-ben létrejött államalakulat 1861-ben a Románia nevet vette fel XVI–XIX századi történetére lásd Gáldi, Ladislaus–Makkai, Ladislaus 1942. 58.; Török Attila, 1987.

18 III (Nagy) István (Stefan cel Mare) kitartó ellenállást fejtett ki a terjeszkedő török hatalommal szemben a XV. század végén és a XVI. század elején. – III István többször betört Erdélybe, és a magával hurcolt magyar foglyokat Moldvában telepítette le, Szabófalvat, Berendest és más falvakat az ilyen alkalmakkor odahurcolt foglyok alapították. Domokos Pál Péter, 1979. 51.

19 Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) Havasalföld fejedelme (1593–1601).

sem a Phanarioták²⁰ átkot szóró önkénye nem tántoríthaták e' nemzetet ősi vallásában. Megvonulva titkos völgyeiben, elzárva mind attól ami küzdéseiben segíthette volna; kitudja milly veszélyek eltűrése, milly veres áldozatok tartották meg e' Nemzetet Vallásában? még homály sötét, vastag homály borítja e' tartománynak részletesbb történeteit. 's így mély sötétségben állnak előttünk e' Nemzetnek százados küzdései vallásáért, nyelvéért, – az hogy ősi vallása még fen áll, kétség nélküli teszi előttünk mind a' küzdést, mind a' viszontagságokat, melyeken keresztül az megtartódhatott – majd ha sikerül a' fáradozásoknak e' tartomány történetei sötétségét szétoszlatni, akkor talán bámulva csudálandjuk e' marok népet, melly aligha nem a' legkigondolhatatlanabb üldözések között tarthatá meg magának Vallását, Nemzetiségét.

De az, amit veszélyek között, talán hallatlan áldozatok által az eltűnt bajos századok alatt híven meg tartott magának e' nemzet, az mostan a' mivelttség és előhaladás bátorságos századában pusztul, hanyatlík.

Vessünk bár egy komoly pillanatot az eltűnt idők történetére, nemde valósulva találjuk azon örök igaz esetet, hogy minden századnak tulajdon csapásai léteznek. Egykor a' Magyarot mélyen vérzón sujtotta a' kelet sanyarú ostroma, egy virágzó nagy nemzet szinte századokig nyögött a' pogány tipró járma alatt, a' következett boldogabb idők, 's szerencsét hozó változatos begyógyíták már a' magyarnak e' mély sebit, melly csak történetének elrabbolt okleveleit vérzi néha. Korunkat a' kelet veszéllyel fenyegetni örökre megszűnt, ámde az éjszak olly bizonyosan tervezett befolyásával váltotta magához e' szerepet jelenleg; a' Moldovai magyarok, vagy ha inkább akarjuk, mi a' Moldovai Magyarok vallásának 's nemzetiségének hanyatlásában sajnosan érezhetjük századunk ezen ostorát.

Valóban különös látvány az, hogy midőn a' missiók által a' Római Catholica hitvallás mindenütt terjed, gyarapodik, egyedül Moldovában a' századok tűz próbáját már kiállott ottani magyaroknál pusztul 's hanyatlík. – oka pedig e' hanyatlásnak a' nyelv: – őh halgatnák bár a' magyar sionnak fölkenyeci a' nyelvnek, a' magyar nyelvnek fel nem tartása számtalan lelket szakított már el e' nemzetnek századok óta híven őrzött vallásától, 's ime miképpen? – a' lelkészkedés e' nyomorult Magyaroknál a' Római propagandától²¹ leküldött nagyobbára olasz missionáriusok munkálkodására van bízva, férfiakra kik a' magyar nyelvet nem tudják, tudni nem akarják, attól idegenkednek, irtóznak. Midőn 838 a' magyar tud. Társaság Császár Ferencznek jeles olasz magyar Grammaticájából,²² számosabb példányokat a' Moldovai missiohoz leküldött, méltán várhattuk ezen lelkészeketül hogy nyelvít azon Nemzetnek, mellyet pásztorolni hivatalos lelki feladatjuk, ama könyvekbul, bár félíg meddig megtanulandják, azonban kivévn egy példányt, mellyet én magam azokbol elhasználtam, a' többi mái napig is a' Jassziji Catholica missio Kolostorának könyvtárában bántatlanul nyugszik, 's missionáriussaink ma is éppen úgy, mint 838^{ba} magyarul nem beszélnek, nem értenek, mi által amaz elhagyott magyar Catholicusok tökéletesen szűkölködnek a' magyar nyelvet beszélő lelkészek számában, mert ha néha két, három magyar le is vetemedik a' propagandától, az annyira elüldöztetik, hogy utolyára a' missiotól szerzetéhez vagy vissza tér.²³ vagy pedig mind 838^{ban} két magyar missionáriusokkal a' vallás szégyenére történt, a' keleti Görög vallás pártolása alá adja magát, – 's ez által egész fálut a' Catholica vallástul elidegenít.

Képzelnék immár magunknak egy nemzetet, vallásához bár milly ragaszkodót is, mellynek nyelvet lelkésze sem nem beszélíli, sem nem érti, következés-képp a' vallásgyakorlat czeremoniáját is csak külsőképpen, minden oktatás, minden szóbeli lelki vizsgáztatás nélkül tellyesíti, valljuk meg

20 A fanarioták eredetileg Konstantinápoly Fanar városrészének voltak előkelő görög lakói 1711–1821 között közülük nevezte ki a török udvar Havasaltöld és Moldva vajdait. Miután e méltóságot kifejezetten pénzért vásárolták, igyekeztek azt minél rövidebb idő alatt behajtani a lakosságban. Kiméletlen adóprésük elviselhetetlen szenvedést és nyomort jelentett Moldvában. *Rosetti, Radu*, 1906. 39–41.

21 Az 1622-ben Rómában alakult „Sacra Congregatio de Propaganda Fide” szervezete elsősorban a boszniai – török engedéllyel működő – ferences kolostorokra támaszkodva kezdte meg munkáját *Varadino, Franciscus*, 1908. – A Moldvába küldött misszionáriusok olaszul és horvátul beszéltek. A miséket is ezen – a magyar hívek számára érthetetlen – nyelven tartották. A Szent László Társulathoz írott levelekben a moldvaiak keservesen panaszkodnak emiatt, és magyarul tudó papokat kérnek. *Magyar Tudományos Akadémia, Kézirattár Ms 10528*.

22 *Császár Ferencz*, 1833.

23 Paroni moldvai püspök Erdélybe utazott, és a minoritáktól kapott négy pátert. *Jerney János*, 1851. I. 110–112. (Ezt a részt idézi *Mikecs László*, 1989. 210–212.)

őszintén leheté bámulni illy körülmények között, ha a' magát elunt, lelkészeihez bármilly vonzodást sem érző nemzet vallását seregesen oda hagyja, 's a' keleti görög vallásra tér, azon vallásra, melyet ama országban elsőnek, 's inkább becsültnek lát lenni?-

Mind e' mellett nagyon előre segélli e' nemzetnél a' Vallástoli eltérést az is, hogy nincsen annak bár milly népes helységében is egy magyar falusi oskolója, hol a' kántorok bár milly egyszerű oktatását halgathatván, felejené bár ez által azon hiányt, melyet lelkészeinek a' magyar nyelv nem tudása keblében szült: de nincsenek illy célra alkalmazott könyvek is, néptanítás, hit ágazatait kifejtő, erkölcsi tanításokat, vagy bár imádságokat magokban foglaló magyar nyelven irt népszerű irományoskák e' népségénél, 's a' többségről szólvá lelkészeinknél sem léteznek, valóban illy tökéletes lelki elhagyatást, illy morális számban nem vételt más egyebütt találni talán az egész földkerekségén nem lehet, egy nemzetet illy átok soha sem nyomott még.

A' missio Püspökjei látván, hogy a' lelkészek magyarul tanulni soha sem fognak, a' helyett hogy kényszeritessenek tiz-tizenkét missionariust a' több mint 35000^{bol} álló nemzet nyelvét megtanulni, Moldovai nyelven a. b. c. és imádságos könyvetskéket nyomtattattak, hogy ez által a' 35000^{et} inkább olly nyelvre tanítsák, mit az olaszok nyelvek rokonsága okából könyebben megtanulnak, 's talán a' vallás tekintetéből könyveknek soha károsabb következtések nem volt, mint ezen Moldovai nyelven „a' Moldovai Catholicus kölykek számára” czim alatt közre bocsájtott könyvetskéknek. Ugyan is emez a' Nemzetiséget éppen gyökerénél sértő tett által egész faluk ezereként felejtették el annyira a' Magyar nyelvet, hogy ma alig a' legidősebbek értenek belőle valamit, – e' helyett a' moldovai nyelv²⁴ lépett, 's lépik mindennap gyakorlatba, 's így az Éjszának hazánkban is ismeretes proselytismussára²⁵ annál bizonyosabb alkalom nyitattott, minthogy ezen proselytismus minden, a' Görög vallásra térőnek más egyéb systematicus tsábitásokon kívül, még 500 piasztert is „(166 ft 40 k válto)” a' Jasszyi Érseki kasszából pontosan kifizettetvén, a' csábitást olly pontra neveli, mellynek ellent állani egy azon kívül is minden testi 's lelki mivelség nélkül hagyott Catholicus magyarnak szinte lehetetlen – ez okból nevelkedik napról napra a' Vallásokat elhagyók száma, ez okból láthatja ma a' Jász vásári lakos olly gyakran a' Görög vallásra térőknek azon Vért fagyaloló ceremóniáját, mellyet bár leirni is irtozik a' tol. Mert tudunk kell, hogy a' keleti Görög egyházban a' kereszténység per immersionem²⁶ történvén ők mind azokat, kiknek vallásuk más képpen keresztel nem tartanak, nem neveznek keresztényeknek, 's ezért, ha vallásokra tér, anya szült mesztelen a' nemnek minden külömsége nélkül, egy az emberi érzést olly mélyen sértő nép tömeg gúnyal tellyes jelenlétiben mint egy győzedelem jeléül a' más vallásokon viszi véghez botránkozató szertartását.

A' csábitásnak van még egy különös módja, melly által fájdalom éppen a' miveltebb Catholicusok esnek törbe, a keleti Görög vallás politicája, ti minden vegyes házasságot alkotmányilag tilt, a' melly még is hogy létre jöhessen, hány zabolátlan indulat nem veszti itten vallását? – az illyen mivel Aposthaták száma nagy, fájdalom igen nagy Moldovában, általában egész családokat találunk, ottan a' nevezetesebb külföldiek között, kik világi érdekek elérhetéséért gyermekestül onokástul a' görög hitre tértek. Egy szomorú példánya ezeknek az újabb időkben a' mintegy 12–15 személyből álló Praun család. Mások a' miveltebb Catholicusok közül átválván a' nyilvános botránkozatást, gyermekeiket már születésekkor görögül kereszteltetvén, azokat ama vallásban neveltetik, hogy ez által egykor nelgyenek akadályozva a' tartományi nemességgel házassági szövetségre léphetni; az illetén lelki indifferentismus fájdalom a' Moldovai előbbkelő Catholicusoknál olly annyira divatban vagon, hogy én alig tudok az újabb időkben egy két példát, hogy a' gyermekekkel más út követetnék, valamint bizonyosan állíthatom, más felől azt is, hogy az illetén vallástalanság a' missio főnöke előtt tökéletesen tudva vagon, annélkül, hogy annak ellenére általa bár mi gát is vetődne.

Mind azon vallástoli eltérés politicala tekintetből egy különös következtést vonz még magára: az eltérő ti, 's annak Családjá via facti²⁷ meg szünt lenni, austriai alatt való, ő Moldovai Polgárrá válik, 's még nincsen a' felől bár példánk is, hogy az illetényeket az osztriai küldöttség valaha reclamálta volna

24 Azaz a román.

25 Proselytismus = valamely vallásra való áttérés. Itt a görögkeletit kell értenünk alatta.

26 Immersio = belemérülés, belemártás, belemérités.

27 Via facti = ténylegesen, valójában.

Illyétén elhagyott szomorú állása vagy on a' R. Catholica hit vallásnak, jelenleg Moldovában, mellynek még további fájdalmasabb hanyatlása Isten tudja minő következtetéseket fog majd elő tüntetni; – mert a' végső veszély nem lehetetlen ottan, hol a' görög vallás romlásunkra egyfelől mindent megtészen, másfelől pedig a' veszendőnek sehonnán sem adatik segély. Mert azok kik itten segíhetnének, a' R Catholica hit vallás állapotjáról moldovában igen is keveset tudnak. Egyes szövatok érdeklétek ugyan a' moldovai magyarok állását hazánkban is, de figyelmeztetésük inkább a' nemzetiség néző pontjából érvedvén, semmi komoly következtetéseket nem vont maga után, nem mintha nem érdekléte volna a' Nemzetet, e' tárgy, hanem mivel a' legőszintébb akarat is fen akadott a' segéllő eszközök választásában. – Egykor, az igaz már régeztén, vallásos szempontból is felszollaltak Moldovából, némelly buzgobb férfiak, de amint illy kényes tárgyban történni szokott, az akkori Erdélyi Püspök,²⁸ 's ha jól emlékezem, még a' nunciatura útján is eléggé fonákul végbe vitt vizsgálátok elszépitik, elaltaták a' dolgot, mintha bizony midőn egy két magányos buzgóságától ősztonóztetvén, mint közben járo e' tárgyban fel lépik, képes lenne a' missio hatalmasabb többségével vivni segedelem, melly illy útra tér, soha czélt nem érend! –²⁹

Ha Róma propagandájának őszinte czélja a' vallást a' Moldovát lakozo magyarok között gyarapítani, vagy legalább fentartani ugyan nem mindegy e' ha olasz a' nemzet nyelvét nembeszéllő lelkészek helyett magyarok által pásztroltatik ottan a' hit? az eszközöket nem kellenék soha czéllokká emelni, maradjunk csak hűk a' czélhoz, 's fáradozásainkat, munkálkodásainkat Isten segéllendi.

Ez okból én is Moldovát hosszabb évekig lakván, szemmel látott tanúja voltam az ottan történteknek, emelt érdekléssel vizgáltam ottan, mind a' nyomoruságot, mind annak indító, 's elősegéllő okait.³⁰ – Eleintén midőn tapasztalásom a' dolog valóját megkülönböztetni még igen gyenge volt, éltem tanácsával azon jeles hazánkfiának, ki Moldovát több mint 40 évök óta lakja, aki tehát e tartomány legzavarosabb idő szaka alatt olly különbféle nagyszerű szolgálátokat tett ottan, hogy azokat moldova honi nemességének egyik legfőbb rangjával, Austria Róma, 's még a' Török udvar is vitézi rendek leküldésével kitüntetni érdemesnek tartotta, ez a' Moldovai udvari fő orvos, 's hazánk tudós Társaságának levelező tagja, *Viola József*,³¹ azon érdemteljes jó érzésű magyar hazafi, ki mind befolyását, mind vagyonát soha sem vonta meg a' Magyar érdektől, midőn emennek arra valaha szüksége lehetett. Ezen jeles tiszteletre méltó férfiu híven szolgálván szinte fél századig, vallása 's nemzetisége fentartásában egy hatalmas gáttá vált mind annak ellenére, ami ezeket veszélylyel fenyegeté, – nem hirdette ugyan tetteit soha, hálálkoztól, mert azok a' jót tevés csendes titkával fedeztettek; de mind az kinek szerencsége lelete egykor vele összeköttetésben lenni, ősméri azon nagy szerű érdemeket, mellyek e' tisztos ősz nevét nagyjá, áldottá tevék. Fájdalmas milly érzettel tekintünk mink mind ketten rokon vallásunknak, Nemzetiségünknek Moldovában hanyatlására és kipuhatólván az ottani magyaroknak e' tárgyban egyszerű nézeteit, kötelességünknek tartjuk ezen

28 Batthyány Ignác (1741–1798) püspökről van szó, akinek Zöld Péter, a székelyekkel kivándorló pap mondotta el a moldvai magyarok áldatlan helyzetét. A püspök kérte, hogy jelentését írásban adja be hozzá. A latin nyelvű jelentés szövegét többen is közölték magyarra és németre fordítva. *Molnár János*, 1783.; *Anonymus*, 1783.; *Veszély Károly–Imets Fülöp Jákó–Kovács Ferencz*, 1870. 57–66.; *Domokos Pál Péter*, 1931. 47–57.

29 Batthyány Ignác megismerve Zöld Péter jelentését, magához a pápához fordult segítségért, aki azonban azt válaszolta, hogy a moldvai katolikusokhoz „az ország nyelvében járatos” misszionáriusok mennek. Különbön is egy 1774-ben hozott végzés szerint a misszionáriusokat arra kötelezték, hogy az „ország nyelvét”, melyben működnek, hat hónapon belül megtanulják. Hogy azonban a magyarok kérésének is eleget tegyen, megbizta az esztergomi érseket, hogy két magyar ferencest küldjön Moldovába. *Auner Károly*, 1908. 59–60.; *Mikecs László*, 1989. 203–204.

30 Ez a megjegyzés azért fontos számunkra, mert kiderül belőle, hogy Boér Ferenc nem hallomásból tudja az eseményeket, hanem közvetlen tapasztalás útján. Életéről, működéséről a rendelkezésemre álló szakirodalomban nincs nyoma.

31 Viola József orvos, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1806-ban Bukovinába helyezték, majd 1808-ban a moldvai fejedelem udvari orvosa lett. Hosszú orvosi gyakorlata alatt mindvégig segítette magyar véreit. *Szinnyei József*, 1891. XIV. 1237.; *Bitay Árpád*, 1924. – Gegő Elek is pártfogolta keleti útja során. *Gegő Elek*, 1838. 5. – A román egészségügy szolgálatában jobbára magyarok fáradoztak. *Ballagi Aladár*, 1888. 24

nel fellépni hazánk részt vevő közönsége előtt, mint közben járó szoszólói hanyatlo vallásunknak – nemzetiségünknek – semmi személyes érdek nem vezet bennünket e' lépésnél, vallásunk iránti buzgóság, 's nemzetiségünkhozi hü vonzódásunk, mind az, ami bennünket ennél lelkesit, szent kötelességünket ezennel tellyesítendő, nyilvánosan kimondjuk itten azon meggyőződésünket, hogy a' szerencsétlen moldovai magyarokon, mind a' vallás, mind a' nemzetiség érdekében segéd csak a' N. Mlgú magyar Clerustul követelünk, várunk, 's ha bár szépíthetné is a' most moldovában működő missio az ottani magyaroknak elhagyatott nyomorú sorsát, mi azonban nem figyelünk soha annak személyes érdekére, mely alatt vallása, nemzetisége rokonainknak, fájdalom olly szembetűnő kárával magának a' magyar honnak nyög, melynek ha meg akarnók tekenten i gen is több oldalú érdekében áll, a' magyar népséget moldovában fen tartani.

De nem is várhat a' Moldovai magyar egyébűnner emberi segédet olly bizonyost, olly czélszerűt, mint amilyet hazánk n. mlgú Clerusa nékie nyújthatna, ugyanis alig néhány óra járásra Erdély határánt kezdődven a' Moldovai magyar helységeknek sora,³² a' közlekedés azokkal kiken segélleni akarnánk, minden baj 's akadály nélkül meg történhetik, 's bár milly eset is adná elő magát, mely sürgetős tanácsot, vagy segélyt kívánna, idő halasztás nélkül megjöhete az. Magyar nyelven nyomott vallásos népnevelő könyvekkel olly számos, és tökéletesekkel mint hazánk fő pásztorai, más egyesület nem bír, 's ha birna is, azt ingyen, vagy legalább olcsó áron aligha tudná, adhatná, 's kieszközölven e' vallásos, buzgoságaikrol olly annyira ismert Férfiak a' moldovai Magyaroknak az olasz missio kezei közüli kivételit, ki láthatná őket el az annyira ohajtott magyar nyelvet beszélő lelkészekkel, mint a' magyar fő papok, kik jelenleg a' Bosniai missionariusokat olly vallásosan olly hálát érdemlő buzgósággal csak nem magok költségein nevelik, – valljon nem várhatná e' a' haza moldovában sinlődő rokonaira nézve főpapjaitol hason segedelmet? nem volt nemzetünknek soha oka fő lelkészeink illetén hazafűsűságot kétségbe hozni, ezért bátran merem én is jövendőlni, hogy egyedül csak a' magyar Clerus fog segélleni a' Moldovai Magyarokon, annyival is inkább, minthogy buzgóságát fő papjainknak nem csak az amerikai missioi felsegélésében, de a' külföld vallásos előre vitelésében is ismerjük.

Am lássuk, bár igazolandja e' a' következés egy hanyatló nemzet felsegélését tárgyazó reményemet, évek óta kebelembé rejtett, vándorlásaim bizontalanságaiban olly hiven őrzött reményemet, melyet a' magyar hon buzgó fő pásztorainak lelkes részvétőkben ajánlhatni, csak Isten tudja minő szigorú áldozatimban került. Egyedül ez érdek tétetté velem a' messze távolból az utat e' honban,³³ meglévén a' felől győződve, hogy lelkes részvétet találndok itten azoknál, kiknek érdekekben fekszik a' vallást, 's a' vallás által a' nemzetiséget a' moldovai magyarok között fentartani, gyarapítani. Szoros kapcsolatban áll e' tárgyánál a' vallás a' nemzetiséggel, hanyatlak az egyik Moldovában, mert allyasula a' második, 's azok kiket érdekel a' czél, érdekelni fog az eszköz is. Kettős áldás borítandja tehát a' magyar Clerusnak lelkesebb, segédségét, az Isten, és a' nemzetnek áldása, égi az egyik, 's földi a' másik, de mind kettő szent, és nagy, 's ott hol illy magas a' jutalom enyészve tűnik az annak elnyerhetésére czélzó fáradozás!

Fesse bár mindenki politiai jövendőjét mind hazánknak, mind Moldovában ahogy tetszik, annyira bizonyos, hogy az al dunai tartományokra még fontos szerepek várnak, szerepek, melyek eljártásához jó fogand a' hazának a' Moldovát lakozó rokon!

Hogy pedig tudhassák Hazánk fő pásztorai mihez alkalmaztatni segédségüket, szükséges itten röviden a' moldovai Catholica missionak jelen állását leírni.

A missionariusok számát a' Romai propáganda ott neveltetett küldöttjei által egészíti ki, ezek szerzetesek a' minoriták rendjéből, kik leküldetésekkor 10 évi szolgálatjára a' missionak köteleztettek, a' melyeknek betelésével az úgy nevezett magisteriumot elnyerik, 's annak szabadalma által Rómába vissza térhetnek, ottan a' propaganda kolostorában halálöki nyugtot félők. Hasonló képpen a' propáganda küld ezeknek csak ugyan az említett szerzetből Püspököt is „Vicarius generalis missionis apostolicae in Moldavia episcopus (ez vagy amaz)” in partibus czimzett alatt, aki közönségesen a' szerzet ruháját, szakállát, kiűntetésül arany keresztet, 's csak nagyobb szertartásokkor viseli halavány piros öltözetét, megszólító czimzése „monsignore” jövedelme személyesen a' püspöknek az osztriai udvartul 500, 's a' Sardinaitól 300, darab arany évenként, nekülönben azon

32 A Gyimesi- és Ojtozi-szorosokra céloz.

33 Boér Ferenc vélhetően személyesen ment Pozsonyba, hogy emlékiratát átadja az országgyűlési követeknek.

haszon bér mellyet a' missionak Orlest,³⁴ Barátos, és Kotnár nevű helységekben a' régibb moldovai Fejedelmek által ajándékozott jóságaiól veszen, évenkint mind kettő, 11–12 száz aranyokra számítható. Ezenkívül kezeli a' püspök magát a' Jász-vásári Templom jövedelmét is, melly azon boltok, lakó házak, 's vendéglő kamatjából áll, mellyek a' Templom, 's a' mellette lévő rezidenttiának udvarán állanak, ami évenkint mintegy 700 aranyokat hoz, ide számítván a' szállóknak, 's a' pakurár nevű küll városban lévő nagy kiterjedésű temetkező helyen épült házaknak jövedelmit is; e' mellett veszi a' püspök a' Jász-vásári plebánustól szerzet stólának egy negyedét; a' mellyekből azután az ottani kolostorban élő 3 missionáriusnak havonkint két, két, arany fizetést 's ételt, 's lak-beli szükségeket ad. Még ide számíthatik a' minden Isteni szolgálathoz a' Templomba hordozni szokott persely jövedelme is, mellyet a' Plébános kezel, 's melly csakugyan Jász-vásári stólának más egy negyed részével a' templom szükségéit fedezi; a' püspökön kívül a' Jászzyi Residentiát lak-ják még az úgy nevezett Oeconomus, ki a' közel lévő orlessti parochiát pásztorolja; a' Jászzyi plebános, és egy segéd, mind a' három egy aránt osztozik, a' plebános stólájának más két negyedében. A' falukat lakó missionáriusok stólát vesznek hiveiktől, kapnak bizonyos csekély részetskét is azoknak földi természetnyeikből, 's lakhelyeken minden javítást, vagy szükséges újra építést körük népség-től várnak, – némelylek pedig kiknek parochiájok szegényebb, a' püspök segedelmére szorítván. –

Ezek a' missionák jövedelmei; de meg kell ez alkalommal jegyeznem még azt is, hogy legéven 1828^{ban} a' Jász-vásári Templom 's Residentia, annak felépítésére a' missio a' propaganda cassájából, tisztán nem tudom 2 vagy 3000 aranyokat kölcsönözött, 's biztosításául e' tőkének a' missio minden jóságainak adomány leveleit az Ostriai agentianál letette, minthogy a' R. Catholica missio Moldovában azon kívül is éppen ezen agentianak egyenes pártfogása alatt áll. Amaz adóság még máig sincsen lefizetve egy felől, más felől pedig amint tisztán tudom sem a' missió jóságainak adományos, és határozó levelei rendben nincsenek, sem pedig azon cautélák,³⁵ mellyeket a' 834^{ki} constitutio a' birtokok lejártatása tárgyát illetőleg ama Fejedelemségben meghatározott, meg nem tétettek, e' tekintetben a' missio akkori főpásztorai a' dolgot nagyon könnyelműleg vévén, őlly kárt okoztak, mellyet a' missió az újabb időkben sajnosan érzett, szebb részeit jóságainak elvesztvén, amit csak komoly fáradozás, 's a' pártfogó osztriai agentianak őszintébb fellépése szerezhetne vissza, a' miben mindazonáltal jelenleg bár melly lépés sem tétetik.

A' Moldovát lakozó R. Catholicusok száma helységenként véve e' következő:

2063. *Jász-vásár*,³⁶ Német, Lengyel, Magyar, és Olasz nyelv a' Plébános olasz, segédje Lengyel, magyarul egyik sem tud.

326. *Orleszti*,³⁷ mindennap oláhosult magyarok, Lelkészek olasz.

34 A másoló írrok így írta, s ebbe javított bele egy másik kéz (Boér Ferenc?). Ilyen helységet nem találok Iasi (Jászváros) közelében. Esetleg egy közeli falu lehetett, mely Iasi-ba beolvadt. Lásd a 37. jegyzetet is!

35 Cautela=jogi ügyletekben a szerződés záradéka, melyben bizonyos kizáró feltételeket fogalmaznak meg.

36 Az egyes települések azonosítása nem könnyű feladat. Az eligazodás kedvéért felírtam minden változatát egy-egy helységnek. Ezt a hasonló témában kutatók munkájának elősegítésére itt közlöm: Jász-vásár = Iasi, Iassy, Jass, Jás, Jászvásárhely, Jassi, Jasi, Jási, Jaszvár, Jas, Iassi. – Ugyancsak mutatót készítettem a közkézen forgó művekből, melyben feltüntettem, hogy az illető település a hanyadik oldalon szerepel. Ezt a történések, helytörténések forgathatják haszonnal, mert nem kell újra és újra átnézniük a könyveket, ha egy-egy helységre vonatkozóan keresnek adatokat. Jász-város esetében *Kantemir, Demetrius*, 1771. 52–53.; *Veszely Károly–Imets Fülöp Jákó–Kovács Ferencz*, 1870. II., III., IV., V., XI., 46., 81., 95–96., 103., 122.; *Kovács Ferencz* (újra kezdődő oldal-számozás): 29., 46.; *Rubinyi Mózes*, 1906. 13., 50.; *Lükő Gábor*, 1936. 14., 178.; *Baumgartner Sándor*, 1940. 11., 13., 17., 26.; *Domokos Pál Péter*, 1941. 28., 32., 33., 37., 39., 40., 43., 45., 50., 54., 56., 65., 70–71., 72., 75., 76., 77., 79., 80., 81., 87., 89., 95., 117., 121., 132., 138., 144., 158., 220., 225., 229., 230., 232., 233., 234., 237., 415., 417., 419., 420., 423., 424., 426., 428., 433., 436., 451., 452., 453., 456., 457., 458., 461., 465., 472., 474., 475–488., 496., 500., 512., 528., 530., 543.; *Domokos Pál Péter*, 1979. 1315., 1322., 1340., 1426., 1432., 1442., 1443., 1505.; *Mikecs László*, 1989. 19., 22., 28., 29., 32., 79., 81., 91., 105., 139., 168., 170., 176., 181., 183., 194., 200., 205., 206., 208., 211., 212., 215., 216., 232., 233., 249.

37 Azonos a feljebb (34. jegyzet) helységgel. Petrás Incze János háromszor is említi (*Domokos Pál Péter*, 1979. 1323., 1339., 1340.) egy Horlesti nevű falut, melyről azt is elmondja, hogy a Jassi kerületben van.

2621. *Hus-város*,³⁸ oláhosult magyarok, kevés német, a' lelkész jó olasz.

481. *Fogsám város*.³⁹ németek, magyarok, a' lelkész csak német.

295. *Gallätz*.⁴⁰ a' kikötő oláhosult magyarok, olasz, német, a' lelkész ki osztriai és Sardinia-tól jól fizetetik, csak olaszul tud.

3364. *Pusztina*⁴¹ Tiszta magyarok, magyar lelkéssel. –

340. *Bottosán-város*-⁴² német, magyar, lengyel, a' lelkész német.

4230. *Szaboán*⁴³ (*Szabofalva*) ős magyar lelkész tökéletes olasz.

2366. *Groseszt*.⁴⁴ magyarok magyar lelkéssel.

1214. *Tatros*.⁴⁵ magyarok, lelkészek tud magyarul.

2199. *Járván*,⁴⁶ magyarok lelkészek is tud valamit magyarul.

- 38 Hus-város (Hus, Husch, Huşi, Huss, Hust, Hustváras, Huszváros). *Kantemir, Demetrius*, 1771. 59–60.; *Gegő Elek*, 1838. 18., 29., 40., 42., 45.; *Veszely Károly–Imets Fülöp Jákó–Kovács Ferencz*, 1870. III., 86., 102.; *Kovács Ferencz*, (újra kezdődő számozás) 47.; *Rubinyi Mózes*, 1906. 12., 24.; *Lükő Gábor*, 1936. 28., 63., 180.; *Baumgartner Sándor*, 1940. 7., 12.; *Domokos Pál Péter*, 1941. 27., 32., 33., 34., 40., 55., 56., 64., 67., 75., 76–77., 80., 88., 92., 95., 118., 122., 140., 232., 233., 415., 428., 429–433., 488–489., 500., 501., 509., 511., 512.; *Domokos Pál Péter*, 1979. 1322., 1434.; *Mikecs László*, 1989. 28., 29., 79., 81., 98., 99., 100., 101., 168., 180., 181., 184., 186., 192., 211., 243., 332., 339., 340.
- 39 Foksám (Fokcsani, Foksán, Foksány, Fokschany, Fökcsény) *Kantemir, Demetrius*, 1771. 56.; *Gegő Elek*, 1838. 17., 43., 85.; *Veszely Károly–Imets Fülöp Jákó–Kovács Ferencz*, 1870. II., IV., 80., 92., 103., 122., 147.; *Lükő Gábor*, 1936. 162.; *Domokos Pál Péter*, 1941. 67., 80., 87., 88., 114., 121., 215., 233., 500., 543.; *Domokos Pál Péter*, 1979. 1339., 1340., 1342., 1346., 1433., 1436.; *Mikecs László*, 1989. 28., 32., 72., 139., 218., 224., 239., 309.
- 40 Gallätz (Galac, Galacz, Galata, Galati, Galatia, Galatz, Galazi, Kohurluy). *Kantemir, Demetrius*, 1771. 57.; *Gegő Elek*, 1838. 40., 42., 45.; *Veszely Károly–Imets Fülöp Jákó–Kovács Ferencz*, 1870. II., IV., 128–134.; *Kovács Ferencz* (újra kezdődő számozás) 47., 98–103.; *Lükő Gábor*, 1936. 12., 181.; *Domokos Pál Péter*, 1941. 40., 50., 68., 77., 78., 80., 88., 144., 184., 415., 433., 489., 500., 543.; *Domokos Pál Péter*, 1979. 1323., 1339., 1340., 1347., 1436.; *Mikecs László*, 1989. 28., 79., 81., 95., 109., 142., 189., 199., 200., 224., 239., 240., 243., 309., 312., 385., 437.
- 41 Pusztina a Tázló patak keleti oldalán.
- 42 Bottosán-város (Bataschany, Bataşani, Botos, Botosan, Botosán, Botosanj, Botosany, Botusan, Botusány). *Kantemir, Demetrius*, 1771. 65.; *Gegő Elek*, 1838. 42., 46.; *Veszely Károly–Imets Fülöp Jákó–Kovács Ferencz*, 1870. XI., 102.; *Kovács Ferencz* (újra kezdődő oldalszámozás) 47.; *Lükő Gábor*, 1936. 29., 177.; *Domokos Pál Péter*, 1940. XCI.; *Domokos Pál Péter*, 1941. 88., 117., 232., 233., 500., 520., 530.; *Domokos Pál Péter*, 1979. 1322., 1343., 1446., 1448.; *Mikecs László*, 1989. 59.
- 43 Szaboán (Sábãoane, Sábãoani, Sábóanum, Şaboian, Şaboian, Sobojan, Sebeoany, Sebeoany, Szabófalva, Szabójana, Szeufalu). *Gegő Elek*, 1838. 18., 24., 46.; *Veszely Károly–Imets Fülöp Jákó–Kovács Ferencz*, 1870. 76., 96–97., 103.; *Rubinyi Mózes*, 1906. 12., 16., 25., 27., 32., 34., 57., 60., 62.; *Lükő Gábor*, 1936. 14., 21., 22., 26., 28., 37., 44., 45., 48., 51., 53., 59., 60., 62., 76., 77., 79., 83., 90., 104., 110., 132., 143., 154., 170.; *Baumgartner Sándor*, 1940. 9.; *Domokos Pál Péter*, 1941. 36., 42., 50., 51., 54., 63., 64., 66., 72., 75., 76., 79., 80., 82., 87., 89., 93., 94., 97., 103., 117., 220., 221., 223., 224–225., 227., 232., 415., 452., 455., 461–462., 469., 475., 493., 497., 498., 512., 570., 542.; *Domokos Pál Péter*, 1979. 1301., 1315., 1323., 1335., 1340., 1426., 1430., 1438., 1441., 1446., 1454., 1458., 1461.; *Mikecs László*, 1989. 28., 29., 79., 211., 212., 214., 218., 244., 312.
- 44 Groseszt (Godzafalva, Gorzafalva, Gorzdafalva, Grozeşti, Oituz) az Oitoz völgyében.
- 45 Tatros (Tataros, Tartaros, Tatrus, Tattaruscia, Tetrusi, Tirgu-Tatros, Tirgu Trotuş, Tratos, Tratus, Trotusch, Trussino). *Kantemir, Demetrius*, 1771. 68–69.; *Gegő Elek*, 1838. 16., 18., 60., 82., 83., 85.; *Veszely Károly–Imets Fülöp Jákó–Kovács Ferencz*, 1870. 36., 102., 103., 104., 119–120.; *Kovács Ferencz* (újra kezdődő oldalszámozás) 51.; *Lükő Gábor*, 1936. 159.; *Baumgartner Sándor*, 1940. 6., 11., 12., 16.; *Domokos Pál Péter*, 1940. XCI., XCII.; *Domokos Pál Péter*, 1941. 32., 50., 55., 66., 67., 73., 76., 77., 78., 79., 80., 86., 87., 89., 94., 95., 98., 102., 115., 122., 125., 126., 129., 144., 414., 415., 437., 438., 439., 440–442., 490–491., 497., 500., 512.; *Domokos Pál Péter*, 1979. 1320., 1323., 1331., 1340., 1345., 1347., 1356., 1357., 1394., 1454.; *Mikecs László*, 1989. 28., 29., 32., 79., 81., 89., 168., 170., 174., 175., 176., 177., 181., 192., 198., 199., 200., 244., 247., 332., 348., 380., 381., 388.
- 46 A rendelkezésemre álló irodalomban nem találok.

2863. *Váje Száke Száraz völgy*.⁴⁷ ős magyarok, magyarul mitsem tudó magyar lelkészrel.
 5150. *Judény*.⁴⁸ ős magyarok, lelkész ős olasz.
 4023. *Halaucsesi*.⁴⁹ olahosuló magyarok, lelkészek olasz.
 3740. *Barátos*.⁵⁰ (*Kalugera*) ős magyarok olasz lelkészrel.
 3394 *Wölgyös*.⁵¹ (*Valény*) ős magyarok olasz lelkészrel.
 38669 ősveszen. –

E szerint 16 plebánia közül 12 van tiszta magyar ebből a 12^{bul} 4^{nek} van magyar, vagy magyarul tudó lelkésze, 8^{nak} pedig nincsen. 's a' felszámítás szerint tehát, ide nem értvén a' vegyes plebániákat. 26.347 magyar Catholicus szükölködvén magyar lelkészek dolgában, kiteszik hogy ezek leginkább azon nyomorultak, kiken segíteni kellenék, ha bár egy részről általános az egész missiónál a' magyar lelkész könyvek hiánya, más részről pedig az említett a. b. c. és imád-ságos könyvetskének Moldovai nyelven tett kiadása, és azoknak mindenütti kiosztása magyar lelkészekkel ellátott helységekben is káros következeseket bizonyosan szült, és szülni fog. Itten tehát a' segedelmet, hogy czélszerű lehessen, kétszre kell osztanunk, előleges, és gyökeres segedelemre.

A' gyökeres segedelem kivitelére minthogy aligha nem huzamosabb idő kívántatnék, szükség lenne azért a' rosznak további harapódzását előlegesen népszerű vallásos, és erkölcsös könyvetské-vel ellátott két, három, a' népesebb helyeken állítandó falusi oskolák által gátolni – emez oskoláknak legezészerűbb tanítókat a' hazánk diszére fen álló praeparandiák.⁵² adhatnának, kiknek sekélyebb költséggel járó tanításokat, mind addig a' köz részvét hordozná míg ti magok a' Moldovai magyarok azokat fentarthatnák. Elkerülhetlenül szükséges e' tárgynál eme nép tanítóknak ottani állásukat az idegenséggel járó kedvetlenségektől, sőt talán az üldözésektől is menté tenni, ne hogy ezek az által hivatások helyétől kedvüket veszítsék, 's eme biztosítást nép tanítóinknak könnyen eszközölhetni az által, hogy őket egy, e' tartományban-lakozó némi politiai befolyással 's tapasztalt ösmeretségekkel bíró férfiu pártolása, 's felügyelése alá adnók, aki e' tárgy czélzását megértvén, azokra buzgón törekednék, 's a' honi fő pásztorok czélszerű további rendelkezéseit is ot-tan nem csak létre hozhatná, de a' közlekedést is a' segéllökkel fentartani elégséges lehetne.

Éppen e' férfiu megbizattathatnék továbbá az ottani népesebb 's egymástól közlebb eső magyar faluk egyikében hihető száraz völgyes, vagy Judényben, a' legalkalmasabb körülményeket ki-eszközleni, hogy ottan egy magyar szerzetes klastrom a' n. mlgú magyar Clerus költségén épüljön, 's annak közben járása által a' Religionális fundusbul tartódjék, a' minek előleges czélja a' nép-nevelés, 's a' magyar nyelvnek emelése lenne, 's a' mely főkép arra törekednék, hogy az ottani magyar ifjakbul egyedeket miveljen, képezzen, kik egykoron azután mind a' bosniai szerzetesek a' magyar Clerus kis papjai között neveltetvén, ama klastromot egészítsék. – Ezen klastromnak mind hierarchiai, mind pásztorlási elrendezésében kövessük a' sokszor említett bosnákok olly hatosan munkálkodó Klastroma is, azon egy külömséggel, hogy ezeknek tartások, amint feljebb emlitém, a' Religionális fundusbul kellenék eszközöltetni, mely költségen azonban azon igaz hogy esekélyebb jövedelme a' parochiának, melyet e' Klastrom pásztorolna, minden esetre valamit könnyebbíthetne. Mind a' nevezett falusi oskolák, mind ezen klastrom csak előleges, a' gyökeres segedelemnek mint egy szükséges utat készítő feladatok lennének, mert a' magyar Clerusnak a' kormány előtti be-folyásával arra kellenék törekednie, hogy ama missio az olaszok kezéből kivevődjék, mihelyt e'

47 *Váje Száke* – *Száraz völgye*. A váje bizonyosan a vále (völgy) elírása. Minden bizonnyal *Valeszaka* (*Valea-Seacă*, *Szárazvölgy* a *Tatos* jobb partján).

48 *Judény* elírás *Jugény* (*Iugán*, *Jugán*, *Kozmafalva*) helyett. *Lükő Gábor*, 1936. 24., 26., 170., *Domokos Pál Péter*, 1941. 29., 82., 98., 107., 117., 225., 228., 415.; *Mikecs László*, 1989. 80.

49 *Holaucseszt* (*Halas*, *Halasfalva*, *Hálaucesti*, *Halocsest*, *Halocset*, *Halucest*, *Halvesest*). *Gegő Elek*, 1838. 45.; *Veszely Károly–Imets Fülöp Jákó–Kovács Ferencz*, 1870. 94., 97., 103.; *Kovács Ferencz* (újra kezdődő oldalszámozás) 48.; *Lükő Gábor*, 1936. 23., 24., 26., 154., 171.; *Baumgartner Sándor*, 1940. 9.; *Domokos Pál Péter*, 1941. 54., 62., 63., 72., 87., 88., 92., 94., 98., 117., 137., 158., 204., 227., 228., 415., 541.; *Domokos Pál Péter*, 1979. 1431., 1437.

50 *Barátos*. Talán azonos a *Terebes* – más néven *Bernát* – völgyében fekvő *Barát* (*Barátfalva*, *Kalugera*) településsel. *Gegő Elek*, 1838. 46.; *Domokos Pál Péter*, 1941. 116.

51 A régi ortográfiaival leírt *Wölgyös-t* nem találom. A zárójelben megadott *Valény* lehet *Aknavásár* filiáléja (*Lükő Gábor*, 1936. 159.), a *Racátán* patak melletti, *Szabófalváról* települt *Valén* (*Lükő Gábor*, 1936. 168.), vagy a *Moldva* folyó jobb partján lévő *Valén*, *Valeni* (*Lükő Gábor*, 1936. 173.)

52 *Praeparandia* = tanítóképző.

klastrom létre hozatala által lelkészek találtatnának, kik a' pásztorlásra ama tartományban elégséges számmal összev szerezethetnének, ami e' missio nem számos tagjainál jelenleges állásában még mintegy 10 személyt kívánna meg.

Valamint a' Bosnyákok kolostorai ama missiónak, mind lelkészeket, mind püspököt képes megadni, akképpen lehetne csakugyan a' moldovában tervezett klastromtól is nem sokára csak ugyan ezt várni, meg hagyván Rómának az ama Klastrombeli püspök tételnek jogát, hogy ez által a' netalán eredhető politikai zavarok az éjszakkal⁵³ elkerültsenek, aki jelenleg törvén, hogy Róma a' missiónak idegen püspököt küldjön, annál inkább nem fogja ellenzeni azoknak kinevezését egy klastromból, mellynek egyedei a' tartomány polgárai közül vétetnek.

Kormányunk közben járása lehetetlen hogy Rómát e' változással ki ne békéltethetné, mert annak fő célja nem egy missiónak bírása, hanem a' hitet valló nép célszerű pásztorlása, 's félre tévén minden más adatot, már csak ez szempontból is magának Rómának érdekében kell hogy álljon a' moldovai magyart magyar lelkészekkel pásztoroltatni.

Ami a' missió adóságait a' propagandánál illeti: bátorságosítva lévén, annak egykori lefizetése, váltsuk ám ezt is a' magyar Religionális fundushoz, hozzunk be a' missiónál egy olly gazdálkodási rendet, melly által aprodonként ez lefizetessék, ami egy olly testület felügyelete alatt mind a' n. m. magyar Clerus bizonyosan hamarébb meg történend, mind ha egyes, gyakran változó püspökök kezelendik ama jövedelmeket.

Ezek azon észrevételek, mellyeket a' moldovai magyarok felsegélése tárgyában, nem csak a' n. m. magyar Clerussal, de az egész nemzettel is közleni szent kötelességemnek tartottam Valamint itten közös az érdek, mellyet egymástól elválasztani nem lehet, úgy kettős egymással össze olvadott folyamodást teszek ezennel a' hazához: ama szegény magyaroknál emelvén a' nemzetiséget fentartani a' vallást. Az, ki a' nemzetek sorsát égi malasztlyával kormányozza, kinek tetzett a' magyar kebelben honához, nemzetiségéhez vonzódását megőrizni, a' szegény magyar' nagy Istene ne engedje azon marok rokon népet elsűlyyedni, mellytül a' haza határain idegen kormány alatt, 's bajos körülmények között elhagyatva küzdd vallásáért 's nemzetiségéért. –

Pozsony Octob. 1^{en} 844

IRODALOM

Anonymus [Schönwisner István]

1783 Reise nach der Moldau. Ungarisches Magazin III. 90–100.

Auner Károly

1908 A romániai magyar telepek történeti vázlata. Temesvár.

Ballagi Aladár

1888 A magyarság Moldvában. Kny a Földrajzi Közleményekből.

Baththyány, Vincenz

1811 Reise durch einen Theil Ungarns, Siebenbürgens, der Moldau und Boccovina, im Jahr 1805. Pesth.

Baumgartner Sándor

1940 Moldva a magyarság nagy temetője. Budapest

Bitay Árpád

1924 Viola József, a moldvai fejedelem orvosa, mint a moldvai magyar népköltés gyűjtője. Erdélyi Irodalmi Szemle, I. szám 59–61.

1926 A moldvai magyarság. Történeti áttekintés. (Erdélyi Tudományos Füzetek 4.) Cluj-Kolozsvár.

Császár Ferencz

1833 Gramatica ungherese. Pest.

Domokos Pál Péter

1940 Adalékok Moldva történetéhez. Cluj-Kolozsvár.

1941 A moldvai magyarság. Kolozsvár.

1979 „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Budapest

Döbrentei Gábor

1842 Döbrentei Gábor kérdései s Petrás Incze feleletei a' moldovai magyarok felől. Tudománytár XII. 7–31., 67–98., 147–163.

53 Ti. Lengyelországgal.

- Engel, Johann Christian*
1804 Geschichte der Moldau und Walachey, I–II. Halle
- Gáldi, Ladislaus–Makkai, Ladislaus*
1942 Geschichte der Rumänien. Budapest
- Gegő Elek*
1838 A' moldvai magyar telepekről. Buda
- Hőgye István*
1994 A vármegyék pártfogása a moldvai csángók ügyében. 1845-ben. Néprajzi Látóhatár, 69–73.
- J*
1818 A magyarok Moldowában. Tudományos Gyűjtemény VIII. 144–146.
- Jerney János*
1851 Keleti utazás a' Magyarok' Őshelyeinek kinyomozása végett. I–II Pest
- Kantemir, Demetrius*
1771 Historisch-geographisch- und politische Beschreibung der Moldau. Frankfurt
- Kempelen Béla*
1911–1932 Magyar nemes családok I–XI. Budapest
- Kiss hadnagy*
1824 Holmi apróságok Bukowinából. Tudományos Gyűjtemény. VII. 98–105.
- Kovács Ferencz*
1894 Az 1843–44-ik évi magyar országgyűlés alsó tábla kerületi üléseinek naplója. I–VI. Budapest
- Köváry Ferencz*
1854 Erdély nevezetesebb családai. Kolozsvár
- Leding Sándor*
1833 Sűkei 's a' bukaresti magyarok. Társalkodó II. 241–242.
- Lükő Gábor*
1936 A moldvai csángók. Budapest
- Mikecs László*
1989 Csángók. Pécs
- Mikola, Ladislaus*
1731 Historia genealogico-transsylvanica. Hn.
- Molnár János (szerk.)*
1783 Notitia de rebus Hungarorum qui in Moldavia et ultra degant, scripti ab. Adm. R. D. Zöld Parocho Csik-Delniensis in Sicilia data ad A. R. P. Vincent Blaho. Magyar Könyvtár III 414–428.
- Nagy Ajtai Kovács István*
1836 Moldva' magyar nyelvet beszélő lakóinak egy része: Székelyföldről oda kiköltözött Székelyek maradéka. Nemzeti Társalkodó, II. félesztendő, 387–395., 397–406.
- Nagy Iván*
1857–1865 Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal I–XII. Pest
- [Névtelen]*
1847 Telepítés-ügy. Erdélyi Híradó, 370–372, 826–828.
- Rossetti, Radu*
1906 Despre originea se transformările clase stăpănitoare din Moldva. Bucuresti
- Rubinyi Mózes*
1906 Tanulmányok a romániai csángókról. Budapest
- Szinnyei József*
1891–1914 Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Budapest
- Török Attila*
1987 Retusált tusák... Megjegyzések a balkáni török hódoltság néhány kérdéséhez. Mozgó Világ, 6. szám, 40–44.
- Varadino, Franciscus*
1908 Descriptio provinciae Bosnae-Argentinae per R. P. F. Franciscum a Varadino anno 1679 Ed. Kaiser Ferdinandus Szabadka
- Veszely Károly–Imets Fülöp Jákó–Kovács Ferencz*
1870 Utazás Moldva-Oláhonban – 1868. Marosvásárhely
- Wolf, Andreas*
1805 Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau. I–II. Hermannstadt

BEREG VÁRMEGYEI MAGYAR FÉRFI KERESZTNEVEK MÁRIA TERÉZIA KORÁBAN

Több régió Mária Terézia korabeli keresztnéveit vizsgáltam a névdívat és a névstatisztika tekintetében.¹ A legelterjedtebb, ha úgy tetszik, a legdivatosabb Szepes vármegyei gorál (lengyel) férfi keresztnévek: János, Adalbert, Mátyás, Jakab, Mihály. A legelterjedtebb Szepes vármegyei német keresztnévek: János, Jakab, Mihály, György, András. A legelterjedtebb Zemplén vármegyei magyar keresztnévek: János, István, Mihály, András, György. A legelterjedtebb Zemplén vármegyei ruszin férfi keresztnévek: János, András, Bazil, Ferenc, Mihály. Meglepődve tapasztaltam, hogy a Magyar Királyság északkeleti részében etnikumtól függetlenül a legelterjedtebb név a János. E tény tett kíváncsivá, s ösztönzött további régiók keresztnéveinek statisztikai vizsgálatára.

E közleményemben a beregi magyar falvak XVIII. századi névdívatjának kérdéséhez kívánok adatokkal szolgálni. Az úrbérrendezés során készült Bereg vármegyei névösszeírások alapján egyébként három – a ruszin (ukrán), magyar és a német – névadási rendszer is összevethető.²

Bereg megye a Magyar Királyság egyik északkeleti vármegyéje volt. Keletről Máramaros, délről Ugocsa és Szatmár, Nyugatról Szabolcs és Ung vármegyék határolták, Északról pedig Galícia, amelytől a Kárpátok választotta el, a honfoglalókat beengedő Vereckei-hágóval. Területe 3727 négyzetkilométer, vagy ahogyan Fényes Elek meghatározta, közelítette a 67,5 négyzetmérföldnyi kiterjedést.³

Táji tagozódásának, regionális jellemzésének bemutatására had hívjuk segítségül Fényes Eleket: „Ennyi kiterjedésű tartományban – írta 1847-ben a múlhatatlan érdemű statisztikus – a természet oly különböző alakban tűnik elő, hogy valóban ezt a legnagyobb ritkaságok közé számíthatjuk. Ugyanis a megye legfelső északi részét magas kösziklás hegyek, sőt valódi havasok (Polonia, Huszlya, Osztra) borítják, a föld itt köves, hideg, sovány, úgyhogy a zabot, pohánkát alig termi

¹ Vö. *Udvari István*. Szepességi szlovák községek előljáróinak keresztnévei Mária Terézia korában. *Nagy László Kálmán* (szerk.): *Lengyelek – magyarok – szomszédai*. Tanulmányok a KLTE Lengyel Nyelv és Irodalom Tanszéke 1994. október 25–26-án rendezett konferenciájának anyagából Debrecen, 1994. 139–166.; *Uő*: XVIII. századi adatok a szepességi gorálok névszótárához. In: *Banczerowski Janusz* (szerk.): *Polono-Hungarica VII*. Budapest, 1995. 154–168.; Vö. *Benda Kálmán*. A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon. *Valóság*, 1976. 4. sz. 54–61.

² A Mária Terézia-féle úrbérrendezés iratanyagát a Helytartótanácsi Levéltár Urbarialia fondjában található törvényhatósági betűrendben. Ma már ez az anyag mikrofilmen tanulmányozható a Magyar Országos Levéltár Mikrofilmtárában. A Bereg vármegyei mikrofilmek jelzetei ill. száma: 4138–4147. Az általam használt mikrofilmeket a megye anyaga községsoros abc-rendben kutatható.

³ *Fényes Elek*. Magyarország leírása. Pest, 1847. 320.

meg; az éghajlat annyira zordon, hogy szőlőt, vagy más nemesb gyümölcsöt látni éppen nem lehet. Azonban egynéhány mérfölddel alább, nevezetesen Munkács vidékén, a hegyek már szelíd alakot vesznek magokra, s fenyvesek helyett bikkes, tölgyes erdők, szőlőtőkék fedik oldalait. Munkácstól délre egész a Tiszáig lapályos rónaság terül el, mely mindenféle gabonanemet, s a legszebb tisztabúzázt gazdag kamattal téríti vissza. A gyümölcsfák erdőket képeznek. Beregszászon csaknem a tokajihoz hasonló híres aszúbert csinálnak. Általában a megyének egy felét hegyes, másik felét róna tartománynak lehet nevezni: de mely nem merő síkság, hanem itt-ott dombok, nagyobbára pedig rengeteg tölgyes erdők által szakítottat félbe.”⁴ Folyói a Latorca, Ilosva, Tisza, Zsdenyova, Hrabonica, Pinye, Viznyice, Sztára, Vicse, Borsova, Vérke, Szernye, Csaronda és a Mic. Legnagyobb erdeje a Határerdő, mocsara a 28 ezer holdas Szernye volt.

Északon, a hegyek közé szorult völgyekben csak a zab termett meg, de már Mária Terézia korában elkezdtek a kukoricát termelni, hogy a XIX. század első felére fő tápláléka legyen a föld népének. A délen fekvő, főleg magyarok lakta síkságon azonban a legjobb búzatermő földek kerültek el. Vári mezőváros környékén dohányt termesztettek a lakosok. Beregszász környékén pedig boraikról híres szőlőskertek díszlegtek. A tiszaháti járás kormos és sóvári almájáról híresedett el Debrecenben éppúgy, mint Szolnokon. De erdőszerűen tenyésztett itt a szilva, a körte és a dió is. Fában Magyarország egyik leggazdagabb megyéje volt Bereg. Fenyő, bükk és tölgy egyformán megtalálható volt e nem nagy területű vármegyében, ahol a ruszin lakosság fő megélhetési forrása a juhtenyésztés volt. A tölgy- és bükkerdő övezetében számos konda makkolt. Igavonó állatokat, főleg ökröt, a sík vidéki magyarok tenyésztettek, neveltek. Ökreiket más vármegyék vásárain is keresték. Bővelkedett Bereg vármegye vadállatokban is. Medve, farkas, vaddisznó, császármadár, fajdtyúk, megszámlálhatatlan vízimadár, a folyókban kimeríthetetlen bőségben volt hal, az erekben, patakokban a rák, csik. Ásványokban is bővelkedett a vármegye. Közülük a leghíresebb a timsó volt, de ércekben sem volt szegény. Manufaktúrák termelték a vasárut. Rengeteg faszenet és hamuzsirt főztek a falvak lakói, és bővelkedett mesterekben, kézművesekben is a vármegye. Gubások, posztókészítők, kádárok, bognárok serege dolgozott az erdő-övezetben. Vashámorok működtek Bilkén és Iloncon. Lécet, deszkát, zsindelet hasogattak, fűrészelték az északi falvak lakói. Két hatalmas uradalom szervezte a környék gazdasági életét: a munkácsi és a szentmiklósi.⁵

Az úrbérrendezéssel egyidőben készül Lexicon locorum 261 Bereg megyei települést tart számon. Ebből hatot mezővárosnak minősít, míg 255-öt falunak. A 261 település közül 3-ban volt római katolikus parochia, 74-ben görög katolikus, 61 településen szolgált református lelkész. A Lexicon locorum 146 tanító tevé-

4 Fényes, 1847. 320.; A községsoros adatokat I. Fényes Elek, Magyarország geographiai szótára. I–VI. k. Pest, 1851.

5 Eriől részletesebben I. Takács Péter–Udvari István, A történeti Bereg megye parasztjainak vallomásai 1772–1773-ból. (Mutatvány) Szabolcs-Szatmári Szemle XXIII. évf. 1988. 2. sz. 164–179. Uők: Adalékok Bereg vármegye vásárai és a beregi vásározók a XVIII. század végi történetéhez. Cservenyák László (szerk.): Emlékkönyv Hársfalvi Péter születésének hatvanadik évfordulójára. Nyiregyháza, 1989. 88–111.; Udvari István: Ung és Bereg vármegyei jobbágyság Tokaj-Hegyalján Mária Terézia korában. Kárpátaljai Szemle. 2. évf. Ungvár, 1994. 2. sz. 24–26.

kenységéről tud a vármegyében, és 69 településen tartja kizárólagosnak a magyar nyelv használatát, míg 187 faluban a rutén nyelvet. Feltüntet 1 szlovák nyelvű falut és 4 német anyanyelvűt.⁶

Bár a *Lexicon locorum* adatfelvételei egyidőben készültek a Mária Terézia-féle úrbérrendezéssel, de míg a *Lexicon locorum* adatai 261 települést tartanak nyilván, az úrbérrendezés forrásai csak 248 községből maradtak fenn. 248 községből – ahol az urbáriumokat elkészítették és ki is hirdették, életbe léptették – csak 245-ből ismerjük a paraszti vallomásokat. Nagyberég, Vári mezővárosok bevallásainak a Magyar Országos Levéltárban található példányai hiányosak, a községi előjárók neveit nem tartalmazzák.

A beregi parasztok vallomásának nyelvi tagozódása

Az investigatio nyelve	ruszin	167	községben
	magyar	76	községben
	német	2	községben
Összesen		245	község

A nyomtatott urbáriumok és a parasztokból kivett vallomások nyelve nem minden községben egyezik. Ennek oka nemcsak a községek esetleges többnyelvűségében, nem is csak a rendezést végrehajtó tisztviselők hanyagságában kereshető. Az is előfordulhatott, hogy ha egy-egy nyelven elfogyott a rendezőbiztosok kezénél lévő urbárium, egy másik nyelven kéznél lévő változatát használták. Ez nemcsak Beregben, máshol is előfordult.⁷

Láthatjuk, az úrbérrendezés során a nyelvi szikretizmus érvényesült. Az ún. kilenc kérdőpontra adott válaszokat az összeírók népnyelven tartoztak lejegyezni, s hitelesítés céljából a vallomást tevő parasztoknak visszaolvasni.

Bereg vármegyében az úrbérrendezés tehát 1772–74 között zajlott. Az úrbérrendező biztosok az 1715-ös országos összeírás során használt esküformula frissen nyomtatott szövegével megeskették a községi előjárókat (a bírót, 2–5 esküdtet), hogy azok mindennemű „haragot, szeretetet” félre téve az igazat vallják, s semmit el nem tagadnak. A kilenc kérdőpontra adott, a hasznokra, károkra, adózásra stb. vonatkozó válaszok lejegyzése így a községek előjáróságának bemondása, bevallása alapján történt. A rendező biztosok az előjáróság tagjai számára a választ tartoztak érthetően, anyanyelvükön visszaolvasni, az előjáróság tagjai pedig aláírá-

⁶ *Lexikon universorum regni Hungariae locorum populosorum*. Bp., 1920. 312. Lásd még: *Danyí Dezső-Dávid Zoltán* (szerk.): *Az első magyarországi népszámlálás, 1784–1787*. Bp., 1960. Bereg vármegye adatai töredékesen maradtak fenn. Az első magyarországi népszámlálás községsoros összeírásaiból mindössze 129 beregi település, közöttük mintegy harminc magyar falu népességszámadatai őrződtek meg, így a megyéről teljes képet nem tudunk rajzolni. Arra azonban alkalmasak, hogy a 100 ruszin község népességszáma alapján jelezzük az egyes települések nagyságát. 1500 feletti lakosa összesen 1 településnek volt. 1001–1500 közötti lakosság száma ugyancsak 1 településnek volt. 601–1000 lélek között éltek 3 településen, míg 22 falunak volt 301 és 600 között lakosa. 300-nál kevesebben éltek 73 községben. A magyarok lakta sík vidéken ennél nagyobb a lakosság szám egy-egy településen, de Bereg egészében apró falvakból álló megye volt.

⁷ *Felhő Ibolya* (szerk.): *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában*. I. Dunántúl. Bp. 1970. 21.

sukkal hitelesítették az összeírók által rögzített válaszokat ill. azok valóság-tartalmát. Aki nem tudott írni, neve mellé keresztet rakott. A ránk maradt válaszlapp alapján megállapítható, hányan tudtak egy-egy község előljáróságából, tulajdonképpen a korabeli paraszti elitből írni, vagy legalábbis hányan tudták a nevüket leírni.⁸ A beregi magyar községek előljáróinak nevét a rendezőbiztosok vagy ír-nokaik írták a paraszti bevallások alá, a községi előljárók keresztvonással hitelesítették azt. Jelzem, hogy a községi előljárók, a paraszti elit nevei, névviselete befolyásolták az adott települések korabeli névválasztását, névdivatját.

A keresztneveket az úrbérrendezés lezárásakor készült, a nyomtatott urbáriumhoz csatolt tabellákból vettem. Munkács és Vári mezővárosok tabellái a Magyar Országos Levéltárban nem őrződtek meg, így itt az úrbérrendezés előkészítésekör rögzített ún. előzetes összeírást használtam fel. Forrásaimban általában kételemű, ritkán egyelemű nevek (Itzik zsidó – Badaló, Böte vocatus – Nagybéány) fordulnak elő. Ez alkalommal a férfi háztartásfőket jelölő kételemű neveket dolgoztam fel. Ha özvegyasszony szerepelt háztartásfőként, s asszonyneve férfi keresztnév+-né képzővel volt jelölve, a férje keresztnévét figyelembe vettem. Egyébként anyagomban a családfők nevei között csak elvétve találunk női keresztnévet. (Pl. Komlósi Márta – Nagymuzsaly.) Egyes keresztnévek csak Munkács mezőváros úrbéres jobbágyainak, zselléreinek összeírásában fordulnak elő, pl.: Antonius, Carolus, Auustinus, Bartholomeus, Basilius, Cristophorus, Constantinus, Casimirus. Ez utóbbi név kétszer jelentkezik, mindkét esetben Lengyel családnévvel együtt, utalva viselőjének származására.

Egyes keresztnévek csak egyszer fordulnak elő a vizsgált összeírásokban. Ezek egy részét zsidók viselték, így Mike Jakobovics – Nagybéány, Izsak Armen – Kaszony, Berko Lazarovics – Mocsolya.

A tabellákban a családfők keresztnévei a települések többségében magyar nyelven, ritkábban latin ill. latinositott formában szerepelnek. Az általam ismert zempléni valamint beregi ruszin és szepességi gorál (lengyel) keresztnévektől eltérően, a magyar keresztnévek változatokat nem mutatnak fel. Persze helyesírási változatok előfordulnak, de tény, hogy a latin névnek (etalon, invariant), a ruszin és gorál nevektől eltérően minden község összeírásában ugyanaz a magyar névalak felel meg, ami egy egységes norma meglétéről tanúskodik. A könnyebb regionális és kronologikus összevethetőség okából a magyar név mellett megadom a latin ill. latinositott keresztnévalakot is.

Nevek száma: 55

Névelőfordulások száma: 2391

Egy névre eső előfordulások átlaga: 43,5 (1,82%)

Az öt leggyakoribb (legdivatosabb) beregi magyar keresztnév: János, István, Mihály, András, György

A következő táblázat mutatja, hogy a beregi magyar településeken az úrbérrendezés lezárásakor (1774) milyen keresztnévek fordultak elő.

⁸ Vö. Benda Kálmán. A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII századi Magyarországon. Valóság, 1976. 4. sz. 54–61.

	Község neve	Kételelemű nevek száma
1.	Asztély	18
2.	Badaló	34
3.	Balazsér	16
4.	Barabás	35
5.	Bátyu	23
6.	Bene	28
7.	Beregárdó	21
8.	Bregdaróc	16
9.	Beregdeda	26
10.	Beregsom	28
11.	Beregsurány	33
12.	Bótrágy	26
13.	Bulcsú	21
14.	Csaroda	30
15.	Csetfalva	26
16.	Csongor	20
17.	Csonkapapi	34
18.	Dercen	54
19.	Fejércse	12
20.	Fornos	22
21.	Gát	36
22.	Gelénes	25
23.	Gulács	38
24.	Halábor	20
25.	Hete	7
26.	Izsnéte	51
27.	Jánd	61
28.	Kigyós	16
29.	Kisbégány	15
30.	Kisdobrony	9
31.	Kisgut	10
32.	Kisharangláb	7
33.	Kislónya	23

	Község neve	Kételelemű nevek száma
34.	Kovászó	30
35.	Macsola	15
36.	Makkosjános	36
37.	Mezőcsoma	15
38.	Mezőcsege	8
39.	Mezőhomok	15
40.	Mezőkaszony	47
41.	Márok	18
42.	Máropapi	21
43.	Mátyus	14
44.	Mezővári	206
45.	Munkács	518
46.	Nagybégány	26
47.	Nagyborzsova	25
48.	Nagydobos	42
49.	Nagydobrony	78
50.	Nagygut	22
51.	Nagylónya	40
52.	Nagymuzsaly	43
53.	Raffajna	21
54.	Sárosroszi	25
55.	Szernye	23
56.	Tákos	28
57.	Tiszaadony	21
58.	Tiszakerecseny	53
59.	Tiszavid	17
60.	Tivadar	13
61.	Ugornya	50
62.	Vámosatya	31
63.	Vásárosnamény	28
64.	Zápszony	21
	Összesen	2391

	Név		Névelőfordulás		Név		Névelőfordulás	
			száma	%-os aránya az előfordulások összességéhez képest			száma	%-os aránya az előfordulások összességéhez képest
1.	<i>Abrahamus</i>	Ábrahám	1	0,02%	<i>Joannes</i>	János	416	0,02%
2.	<i>Adamus</i>	Ádám	1	0,02%	<i>Stephanus</i>	István	377	0,02%
3.	<i>Albertus</i>	Albert	5	0,09%	<i>Michael</i>	Mihály	323	0,09%
4.	<i>Alexander</i>	Sándor	9	0,16%	<i>Andreas</i>	András	312	0,16%
5.	<i>Alexius</i>	Elek	12	0,22%	<i>Georgius</i>	György	159	0,22%
6.	<i>Andreas</i>	András	312	5,63%	<i>Franciscus</i>	Ferenc	133	5,63%
7.	<i>Antonius</i>	Antal	3	0,05%	<i>Nicolaus</i>	Miklós	86	0,05%
8.	<i>Augustinus</i>	Ágoston	1	0,02%	<i>Paulus</i>	Pál	84	0,02%
9.	<i>Bartholomeus</i>	Bertalan	2	0,04%	<i>Martinus</i>	Márton	62	0,04%
10.	<i>Basilius</i>	Bazil	11	0,20%	<i>Ladislaus</i>	László	59	0,20%
11.	<i>Benedictus</i>	Benedek	2	0,04%	<i>Josephus</i>	József	45	0,04%
12.	<i>Beniaminus</i>	Benjámín	2	0,04%	<i>Gregorius</i>	Gergely	40	0,04%
13.	<i>Berko</i>	?	1	0,02%	<i>Petrus</i>	Péter	39	0,02%
14.	<i>Carolus</i>	Károly	10	0,18%	<i>Thomas</i>	Tamás	29	0,18%
15.	<i>Casimirus</i>	Kázmér	2	0,04%	<i>Mathias</i>	Mátyás	24	0,04%
16.	<i>Casparus</i>	Gáspár	4	0,07%	<i>Samuel</i>	Samu (Samó)	21	0,07%
17.	<i>Christophorus</i>	Kristóf	8	0,14%	<i>Jacobus</i>	Jakab	18	0,14%
18.	<i>Constantinus</i>	Koszt	3	0,05%	<i>Alexius</i>	Elek	12	0,05%
19.	<i>Daniel</i>	Dániel	6	0,11%	<i>Simeon</i>	Simon	12	0,11%
20.	<i>Demetrius</i>	Demeter	6	0,11%	<i>Basilius</i>	Bazil	11	0,11%
21.	<i>Elias</i>	Illés	6	0,11%	<i>Carolus</i>	Károly	10	0,11%
22.	<i>Emericus</i>	Imre	6	0,11%	<i>Gabriel</i>	Gábor	10	0,11%
23.	<i>Franciscus</i>	Ferenc	133	2,40%	<i>Valentinus</i>	Bálint	10	2,40%
24.	<i>Gabriel</i>	Gábor	10	0,18%	<i>Alexander</i>	Sándor	9	0,18%
25.	<i>Georgius</i>	György	159	2,87%	<i>Christophorus</i>	Kristóf	8	2,87%
26.	<i>Gregorius</i>	Gergely	40	0,72%	<i>Lucas</i>	Lukács	8	0,72%
27.	<i>Ignatius</i>	Ignác	1	0,02%	<i>Sigismundus</i>	Zsigmond	7	0,02%
28.	<i>Isak</i>	Izsák	1	0,02%	<i>Daniel</i>	Dániel	6	0,02%
29.	<i>Jacobus</i>	Jakab	18	0,32%	<i>Demetrius</i>	Demeter	6	0,32%
30.	<i>Joannes</i>	János	416	7,51%	<i>Elias</i>	Illés	6	7,51%
31.	<i>Josephus</i>	József	45	0,81%	<i>Emericus</i>	Imre	6	0,81%

	Név		Névelőfordulás		Név		Névelőfordulás	
			száma	%-os aránya az előfordulások összességéhez képest			száma	%-os aránya az előfordulások összességéhez képest
32.	<i>Ladislaus</i>	László	59	1,07%	<i>Albertus</i>	Albert	5	1,07%
33.	<i>Laurentius</i>	Lőrinc	2	0,04%	<i>Casparus</i>	Gáspár	4	0,04%
34.	<i>Lazarus</i>	Lázár	1	0,02%	<i>Antonius</i>	Antal	3	0,02%
35.	<i>Leopoldus</i>	Lipót	1	0,02%	<i>Constantinus</i>	Koszt	3	0,02%
36.	<i>Lucas</i>	Lukács	8	0,14%	<i>Bartholomeus</i>	Bertalan	2	0,14%
37.	<i>Martinus</i>	Márton	62	1,12%	<i>Benedictus</i>	Benedek	2	1,12%
38.	<i>Mathias</i>	Mátyás	24	0,43%	<i>Beniaminus</i>	Benjámín	2	0,43%
39.	<i>Michael</i>	Mihály	323	5,83%	<i>Casimirus</i>	Kázmér	2	5,83%
40.	<i>Mike</i>	?	1	0,02%	<i>Laurentius</i>	Lőrinc	2	0,02%
41.	<i>Moises</i>	Mózes	1	0,02%	<i>Romanus</i>	Roman	2	0,02%
42.	<i>Nicolaus</i>	Miklós	86	1,55%	<i>Vilhelmus</i>	Vilmos	2	1,55%
43.	<i>Paulus</i>	Pál	84	1,52%	<i>Vitus</i>	Vitus	2	1,52%
44.	<i>Petrus</i>	Péter	39	0,70%	<i>Abrahamus</i>	Ábrahám	1	0,70%
45.	<i>Philippus</i>	Fülöp	1	0,02%	<i>Adamus</i>	Ádám	1	0,02%
46.	<i>Romanus</i>	Roman	2	0,04%	<i>Augustinus</i>	Ágoston	1	0,04%
47.	<i>Samuel</i>	Samu (Samó)	21	0,38%	<i>Berko</i>	?	1	0,38%
48.	<i>Sigismundus</i>	Zsigmond	7	0,13%	<i>Ignatus</i>	Ignác	1	0,13%
49.	<i>Simeon</i>	Simon	12	0,22%	<i>Isak</i>	Izsák	1	0,22%
50.	<i>Stephanus</i>	István	377	6,81%	<i>Lazarus</i>	Lázár	1	6,81%
51.	<i>Thomas</i>	Tamás	29	0,52%	<i>Leopoldus</i>	Lipót	1	0,52%
52.	<i>Ulrichus</i>	Ulrich	1	0,02%	<i>Mike</i>	?	1	0,02%
53.	<i>Valentinus</i>	Bálint	10	0,18%	<i>Moises</i>	Mózes	1	0,18%
54.	<i>Vilhelmus</i>	Vilmos	2	0,04%	<i>Philippus</i>	Fülöp	1	0,04%
55.	<i>Vitus</i>	Vitus	2	0,04%	<i>Ulrichus</i>	Ulrich	1	0,04%
	Összesen:		2391	100,00%	Összesen:		2391	100,00%

A húsz leggyakoribb név (1769–74)

	Szepes				Zemplén			Sáros		Bereg		Nyitra	
	gorál	szlovák	ruszin	német	ruszin	szlovák	magyar	ruszin	szlovák	ruszin	magyar	szlovák	magyar
1.	Joannes	Joannes	Joannes	Joannes	Joannes	Joannes	Joannes	Joannes	Joannes	Joannes	Joannes	Joannes	Joannes
2.	Adalbertus	Georgius	Michael	Jacobus	Andreas	Georgius	Stephanus	Michael	Andreas	Theodorus	Stephanus	Georgius	Stephanus
3.	Mathias	Andreas	Georgius	Michael	Basilius	Andreas	Michael	Andreas	Georgius	Gregorius	Michael	Martinus	Michael
4.	Jacobus	Michael	Andreas	Georgius	Franciscus	Michael	Andreas	Basilius	Michael	Jacobus	Andreas	Michael	Georgius
5.	Michael	Martinus	Mathias	Andreas	Michael	Paulus	Georgius	Georgius	Mathias	Basilius	Georgius	Stephanus	Franciscus
6.	Andreas	Jacobus	Stephanus	Martinus	Gregorius	Stephanus	Paulus	Jacobus	Stephanus	Andreas	Franciscus	Andreas	Andreas
7.	Josephus	Mathias	Jacobus	Paulus	Georgius	Franciscus	Josephus	Stephanus	Jacobus	Stephanus	Nicolaus	Adamus	Josephus
8.	Martinus	Paulus	Petrus	Mathias	Alexius	Petrus	Franciscus	Petrus	Martinus	Michael	Paulus	Thomas	Paulus
9.	Thomas	Thomas	Basilius	Thomas	Petrus	Gregorius	Martinus	Theodorus	Paulus	Alexius	Martinus	Paulus	Martinus
10.	Paulus	Adamus	Simeon	Josephus	Simeon	Basilius	Ladislaus	Gregorius	Thomas	Petrus	Ladislaus	Josephus	Adamus
11.	Simeon	Josephus	Gregorius	Adamus	Jacobus	Ladislaus	Mathias	Simeon	Petrus	Lucas	Josephus	Nicolaus	Mathias
12.	Franciscus	Petrus	Theodorus	Samuel	Stephanus	Lucas	Samuel	Lescus	Adamus	Georgius	Gregorius	Franciscus	Nicolaus
13.	Laurentius	Simeon	Elias	Sigmundus	Lucas	Thomas	Petrus	Daniel	Franciscus	Simeon	Petrus	Mathias	Emericus
14.	Cristophorus	Laurentius	Daniel	Valentinus	Paulus	Martinus	Jacobus	Lucas	Josephus	Mathias	Thomas	Jacobus	Petrus
15.	Stanislaus	Stephanus	Demetrius	Laurentius	Ignatius	Simeon	Adamus	Mathias	Gregorius	Paulus	Mathias	Antonius	Thomas
16.	Bartholomeus	Casparus	Paulus	Simeon	Mathias	Valentinus	Thomas	Franciscus	Laurentius	Demetrius	Samuel	Petrus	Jacobus
17.	Valentinus	Ladislaus	Lucas	Casparus	Demetrius	Ignatius	Gregorius	Demetrius	Basilius	Elias	Jacobus	Emericus	Laurentius
18.	Sebastianus	Valentinus	Thomas	Antonius	Daniel	Jacobus	Nicolaus	Ignatius	Nicolaus	Gabriel	Alexius	Laurentius	Ladislaus
19.	Stephanus	Nicolaus	Lescus	Christianus	Nicolaus	Nicolaus	Simeon	Timotheus	Simeon	Nicolaus	Simeon	Venceslaus	Alexandrus
20.	Georgius	Basilius	Matthaeus	Matthaeus	Gabriel	Adamus	Gabriel	Paulus	Adalbertus	Daniel	Basilius	Matthaeus	Antonius

A 12 leggyakoribb név összevetése

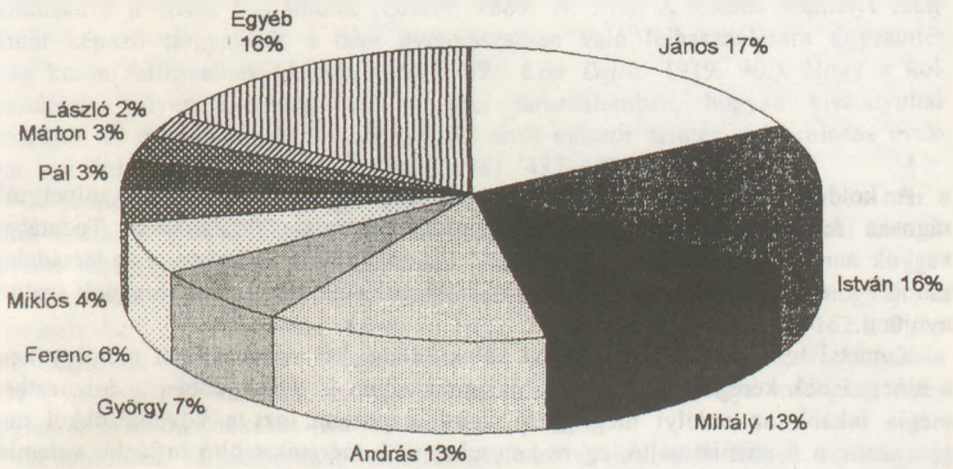
Szepes				Zemplén			Sáros		Bereg		Nyitra	
gorál	szlovák	ruszin	német	ruszin	szlovák	magyar	ruszin	szlovák	ruszin	magyar	szlovák	magyar
Joannes	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Adalbertus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mathias	+	+	+	-	-	+	-	+	-	-	-	+
Jacobus	+	+	+	+	-	-	+	+	+	-	-	-
Michael	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Andreas	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Josephus	+	-	+	-	-	+	-	-	-	+	+	+
Martinus	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	+
Thomas	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+
Paulus	+	-	+	-	+	+	-	+	-	+	+	-
Simeon	-	+	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-
Franciscus	-	-	-	+	+	+	-	-	-	+	+	+
-	Georgius	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
-	Adamus	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+	+
-	Petrus	+	-	+	+	-	+	+	+	-	-	-
-	-	Stephanus	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
-	-	Basilius	-	+	+	-	+	-	+	-	-	-
-	-	Gregorius	-	+	+	-	+	-	+	+	-	-
-	-	Theodorus	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-
-	-	-	Samuel	-	-	+	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	Alexius	-	-	-	-	+	-	-	-
-	-	-	-	-	Ladislaus	+	-	-	-	+	-	-
-	-	-	-	-	Lucas	-	-	-	+	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	Lescus	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	Nicolaus	+

A tíz leggyakoribb névváltozat (1769–74)

	Szepes				Zemplén			Sáros		Bereg		Nyitra	
	gorál	szlovák	ruszin	német	ruszin	szlovák	magyar	ruszin	szlovák	ruszin	magyar	szlovák	magyar
1.	Voytek	Janko	Janko	Joann	Ivan	Janko	János	Michal	Janko	Ivan	János	Jano	János
2.	Kuba	Jano	Jano	Jakob	Vaszily	Dzura	István	Stefan	Onda	Hricz	István	Juro	Istók
3.	Jasek	Misko	Vanyo	Michael	Fedor	Onder	Mihály	Vaszily	Onder	Fedor	Mihály	Marczin	István
4.	Macsek	Onda	Misko	Martin	Hricz	Mihail	András	Petro	Jura	Vaszily	András	Michal	Mihály
5.	Jendrek	Juro	Petro	Andreas	Petro	Milyo	György	Fedor	Misko	Jaczko	György	Stefan	György
6.	Michal	Kuba	Vasko	Paul	Andrij	Pavol	Pál	Danko	Dzura	Michajlo	Ferenc	Adam	Ferenc
7.	Josek	Martin	Stefan	Michel	Janko	Hreha	József	Jurko	Estok	Stefan	Miklós	Tomas	András
8.	Simek	Marczin	Onda	Grg	Simko	Valya	Ferenc	Lukacs	Marczin	Petro	Pál	Ondrej	József
9.	Tomek	Jakub	Szeman	Mathias	Lukacs	Tomko	Márton	Szeman	Jakub	Andrej	Márton	Pavel	Pál
10.	Pavel	Maczko	Maczko	Georg	Janko	Petro	László	Andrij	Michal	Olexa	László	Jozef	Márton

*A tíz leggyakoribb beregi magyar keresztnév %-os aránya
a névelőfordulások összességéhez képest (1774)*

A KOLDULÁS ESZKÖZEI

A koldusok megfigyelésére három esztendeje szántam rá magam, mivel túlságosan felületesen tartottam a téma eddigi néprajzi feldolgozását. Tudatában vagyok annak, hogy ez a három esztendő ugyanúgy nem elégséges egy társadalmi csoport kimerítő vizsgálatához, így csak részleges eredményeimből kívánok izelítőt nyújtani.

Kutatási területként főleg Erdélyt választottam, bár önkéntelenül megfigyeltem a nincstelenek kéregetési technikáit Magyarországon is. Hogy ebben a dolgozatban mégis inkább az erdélyi megfigyeléseimre alapoztam, azt a következőkkel magyarázom: a Romániát sújtó, egyre kétségbeejtőbb méreteket öltő infláció, valamint a falvakat és városokat egyaránt megnyomorító munkanélküliség következtében az utcákat és tereket előzőnlötték az egyre agresszívebb módszerekkel kolduló nincstelenek. A nagyobb adomány reményében felújították a már hagyományosnak tekinthető koldulási eszközöket is, de sikertelenség esetén újabb módszerekkel is kísérleteztek. Így tehát élő, működő, hagyományozódó és ugyanakkor újratermelő kultúrát teremtettek maguknak a koldusok. Mivel a magyarországi adománykérők többsége is romániai származású, így őket is ugyanazon kultúra hordozóinak tekintem, akiknek eltérő szokásai a más társadalmi és gazdasági helyzettel magyarázhatók.

Célom ennek az egységes, ám ugyanakkor szerteágazó kultúrának a vizsgálata. Kiindulópontként azoknak az elődeimnek a munkáit idézem fel, akik erőfeszítést tettek annak érdekében, hogy megismerhessük ezt a kultúrát. Mivelhogy a kultúrát a társadalmon belül elsajátított viselkedési normának tekintem, amely bizonyos speciális életformát teremt, ezért szükségesnek tartom kihangsúlyozni, hogy a koldulás ezek szerint kultúrának tekinthető, amely ugyan része az össznépi kultúrának, de egyben el is tér ettől.

A koldusok társadalomban elfoglalt helyéről, valamint a belső kasztosodási folyamatról elég korán készülnek beszámolók. A múlt század végén, valamint századunk elején többen felfigyelnek Oláh Miklósnak a simándi koldustársadalomról nyújtott szemléletes leírására (*Márki*, 1890. 442–447.; *Sztripszky*, 1908. 345–353.) A koldusok külön faluba költözködéséről és egymás közti házasodásáról ezek az első és rövid beszámolók. Oláh Miklós beszámolójának ismertetése az *Ethnographia* hasábjain rövid időre felkeltette a koldusok iránti néprajzi érdeklődést. A halotti szokások ismertetése során néhány szóban már utalnak a szegények etetésére, amelynek főszereplői minden esetben a koldusok (*Istvánffy*, 1896. 454.; *Herkely*, 1937. 186.). A század elején megindul az érdeklődés a koldusénekek

íránt is. Már ekkor kezd körvonalazódni az a feltételezés, hogy a koldusének végeredményben külön műfaj, amely nem sorolható egyértelműen sem a balladához, sem a siratóénekekhez (*Sztripszky*, 1908. 345–353.; *Papp, Tóth, Tarczy, Cseh, Fábrián* gyűjtése, 1910. Adattár). A búcsús koldusok első leírása szintén a múlt század második felében született meg Orbán Balázs tollából, aki a taplocai búcsú koldusairól ír rövid beszámolót (*Orbán*, 1869. II. 57.). A koldus személyi tulajdonát képező tárgyakkal a népi gyógyászatban való felhasználására úgyszintén elég korán felfigyelnek (*Richter*, 1905. 99.; *Kiss Lajos*, 1919. 90.). Hogy a koldusoknak milyen szerepük volt a népi társadalomban, hogyan viszonyultak hozzájuk és milyen megbízatásaik voltak, arról először szintén a harmincas évekből van érdekes leírásunk (*Kiss Lajos*, 1981. 437–442.).

A fentiekből láthatjuk, hogy a kutatás fő irányvonalaival végeredményben már a múlt század végére és századunk első felére körvonalazódtak. A későbbi kutatók jórészt ezeknek a kezdeti témafelvetéseknek a kiteljesítői, betetőzői.

A koldusénekek kutatói közül kiemelkedik Kerényi György, aki összegyűjti és tipologizálja a főbb énekeket (*Kerényi*, 1972. 77–89.; i. m. 1982. 156–162.), Penavin Olga, aki felfigyel a koldusok kultúrák közötti közvetítő szerepére (*Penavin*, 1983. 199–201.), valamint Küllös Imola, aki először próbálja műfajilag kategorizálni a koldusénekeket (*Küllös*, 1988. 44.).

A koldusok társadalomban elfoglalt helyéről azóta több fontos összefoglaló munka született. Dr. Csizmadia Andor a koldusok helyzetének helyhatósági rendezésére vonatkozó kísérleteket tekinti át (*Csizmadia*, 1943. 121–129.). Tárkány Szűcs Ernő, valamint Bálint Sándor a falu és a koldus kapcsolatait vizsgálja (*Tárkány Szűcs*, 1981. 211.; *Bálint*, 1980. 361–364.) Itt említendő tudomásom szerint egyetlen kolduskutatónk, *Molnár Ágnes* torzóban maradt, kiadatlan munkája is. Nem fejeződött be a koldusetetés szokásának néprajzi vizsgálata sem. Kresz Mária részletes ritusleírása mellett (*Kresz*, 1971. 6–17.) Pócs Éva szokástörténeti áttekintése hozott jelentős előrelépést (*Pócs*, 1990. 639–640.).

A különböző koldustípusok vizsgálatában is fontos tanulmányok születtek. A búcsús koldusokról Barna Gábor ír nagyon fontos német nyelvű összefoglalót (*Barna*, 1988. 231–238.), és rövid beszámolókból szerezhetünk tudomást a vásári koldusok aktivitásáról is (*Bereczki*, 1947. 258–259.; *Jankó*, 1993. 237–240.; *Kós*, 1972. 42–43.).

Míg a magyar szakirodalom kevéssé figyel a koldulás történeti áttekintésére, hiszen tudomásom szerint csak Bodoki Fodor Zoltán írt tanulmányt a Napóleon korabeli koldusokról (*Bodoki Fodor*, 1971. 1–17.), addig a külföldi szakirodalom erre fekteti a fő hangsúlyt. Gurevics, Friedell, Huizinga egyaránt kihangsúlyozzák, hogy a középkori társadalom el sem képzelhető a koldusok színes serege nélkül (*Gurevics*, 1974. 209–216.; *Friedell*, 1989. 154.; *Huizinga*, 1979. 17., 24., 172.). Norbert Schindler a XVII. századi salzburgi koldusok életét kutatja, és kimutatja, hogy miért üldözték őket is a boszorkányüldözések idején (*Schindler*, 1992. 258–314.). Szemionova Nagy Péter birodalmában vizsgálja a koldusok helyzetét (*Szemionova*, 1982. 225–234.).

A szakirodalom áttekintéséből láhattuk, hogy a koldustársadalom kutatása eddig túlságosan egyirányú volt. A vizsgálók inkább arra voltak kíváncsiak, hogy hogyan fogadja a falu vagy város társadalma a koldus kérő gesztusait, valamint

melyek azok az alkalmak, közösségi ünnepek, amelyeknek során a koldus alamizsnára számíthat. Ezek azonban mind annak a bizonyítékai, hogy a kutatás alanya eddig maga a falu, ill. város volt, nem pedig a koldusok „mikrotársadalma”.

Ha a kolozsvári koldusok csoportosulási módozatait vizsgáljuk, rövid időn belül feltűnik „társadalmi” megosztottságuk. Vagyis jól kialakult hierarchikus rend van köztük. A rangot a „szakmában” eltöltött idő szerint nyerik el az emberek. A jövevénynek, vagyis a frissen érkezett koldusnak nem szabad bárhová letelepednie. A jól jövedelmező központi helyek foglaltak a koldustársadalom „előjárói” számára. A legelőkelőbb területnek a nagy áruházak, kórházak, egyetemek környéke számít, de fontos kéregetési gócnak tekinthetjük a templomokat, keresztutakat, a forgalmas tereket és a hidakat is.

A legtehetségesebb koldusok változatosabbnál változatosabb kéregetési technikákat dolgoznak fel maguknak. Egyikük sem ragad meg egyetlen jól bevált taktikánál, az emberek ugyanis szeretik a változatosságot. A jó koldus jó pszichológus is. Tudja, hogy melyek azok az eljárások, amelyek meghatják az embereket.

A test mint eszköz

A koldus legfontosabb eszköze maga a teste. A test az adakozó számára jel szerepű: jelöli az alamizsnát kérő egészségi állapotát, étkezési körülményeit, sok esetben etnikumát. A test jelölő szerepére századunk elején Zigány Zoltán is felfigyelt: „Aztán micsoda nagy szerencse a koldusok között egy-egy szépen korcsult kéz vagy béna láb; a nagy púp, az undorító sebek úrrá teszik gazdájukat” (Zigány, 1985. 62–63.).

A *végtagok* a nyomorék koldusoknál játszanak különösen fontos szerepet. A csonka végtag a koldus eszköztárában tényleg eszköz szerepű: funkcióját elvesztette, ezért egy önkényes funkciót ruháznak rá – meg kell hatnia azokat, akik látják. A csonka végtag hatása pontosan esztétikumellenességében rejlik. Az épség pozitív dimenzióival szemben a csonkaság, mint negatívum, mindig szánalmat indít. A régebbi korokban koldusnak csak az számított, aki testi vagy szellemi fogyatékos volt. Az ilyen emberek még akkor is anyagi és szellemi támogatásra szorultak, ha direkt módon nem is kérték ezt. Régebben a koldus házaspárok szándékosan nyomorékká tették gyermekeiket vagy az innen-onnan lopott gyermekeket. Az ilyen típusú csonkítás néhol még napjainkban is fellelhető. A Maros megyei Jedden például – egy adatközlő szerint – van egy olyan család, amely koldulásra specializálódott. A szülők kitekerik gyermekeik kezét-lábát a nagyobb kereset reményében.

Az adakozók egy része el is várja, hogy a koldus mutassa meg csonka testrészét. Pusztinai adatközlőm ezt így magyarázta: „Amelyiknek láttam, nincs fél keze, fél lába, adtam. De amelyiknek még két keze van, így kapáljon az es, mint én”. A csonka végtag mimelése a legfontosabb manipulációs eszközök egyike az álkoldusok körében is. Az 1994-es csiksomlyói búcsún egy Maros megyéből érkezett cigányasszony fél lábszárát maga alá húzta, úgy ült le az út szélére. A figyelmetlen adakozó azt hihette, hogy az asszonynak térdtől hiányzik a lába.

A kissé meghajlott kéz a kérés tipikus gesztusa évszázadok óta. A meghajlított kézbe gyűjtik az adományt a koldusok, főleg az „idegenek”, akik a városokban járkálva kérik az alamizsnát.

Az összetett kéz az ima kultikus járuléka. Néha alkalmazzák a szentképes vagy a templom előtt ülő koldusok. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha az adomány elfogadására külön kis tárgyat használnak.

Az *arc* szintén fontos eszközzé válhat. Ha borostás, elhanyagoltabbnak tűnik, szánalmat indító. Ha rosszkedvű, vagy éppen a fájdalom sajátos vonásait viseli, szintén hatást vált ki. Ha boldog mosoly van rajta, akkor a kibúvókat kereső alamizsnálkodó számára szintén jelölő funkciójú: a jókedvet vagy a jólétet jelöli.

A *szem* a vakok esetében lehet többletjelentésű. A lehunyt szem még akkor is a vakság látszatát kelti, ha viselője lát. A tágra nyitott, szivárványhártya nélküli vagy fakó irisű szem szintén ennek a jele. A brassói állomáson egy fiatal koldus ilyen módszerekkel próbálta megatni a járókelőket: fakó irisű szemét félelmetesen forgatta. Kezében ott volt az elmaradhatatlan fehér bot.

A *hang* többfajta hatást elindíthat, és rengetegféleképpen variálható. Egyik leggyakoribb alkalmazási módja a beszéd. A koldusok beszéd típusa ritkán hasonlítható a konkrét kommunikációs aktushoz: leggyakrabban ugyan felszólító jellegűek, de sohasem igénylik a visszakapcsolást. Így koldus és adományozó közt egyirányú kapcsolat alakul ki: a kéregető adományt igényel, ezt szóban is kifejti, a segítő fél pedig ad, a legtöbb esetben minden visszajelzés nélkül. Az adakozó részéről tehát a beszédet a tett, vagyis az adás gesztusa váltja fel. A rábeszélésnek két koldustípus eszköztárában van kimondottan jelentős szerepe: ezek az „idegenek” és a házalók. Az első típusról az adakozó nem tud semmi konkrétumot, ezért el kell mondania, hogy miért fanyalodik koldulásra. Egyszeri koldulásához szükséges beszédhelyzetet kell teremtenie, ezért csak pár mondatos kommunikációt kezd. Beszédük tárgya legtöbb esetben maga az „idegenségük”. A járókelőknek azt mondják, hogy nem helybeliek, hogy elfogyott a pénzük és így nincs lehetőségük hazautazni. A pénzt a vonatjegyre kérik. A legtöbben, a biztosabb siker érdekében azt hazudják, hogy eddig kórházban voltak, és a vártnál magasabb gyógykezelési összeg emésztette fel minden pénzüket. Ez a módszer inkább azoknak a bevált koldulási technikájuk, akik vállalják a vándorló életmódot. A vonatjegyre való pénzgyűjtés indokát nem lehet ugyanis hosszabb ideig ugyanabban a városban gyakorolni. Szatmárnémetibe Tulceából jöttek ilyen típusú kéregetők, Kolozsvárt, Temesvárt és Brassót a máramarosiak lepték el. Bukarestben a Iasi környékiek kedvelik ezt a módszert.

A házaló koldust, az idegenektől eltérően, az adakozó legtöbbször ismeri. Mivel az általa kiszemelt házba többször is vissza szeretne jönni, úgy kell felkészülnie, hogy mindig készen álljon a kommunikációra. Első alkalommal az életéből sorol fel bizonyos szomorú, megindító eseményeket: „kezitcsókolom, hallok meg étlen... Nyugdíjam nincsen... nincsen. Az onokák nem tudnak segíteni, mert munkahely nincsen, nincs hol dolgozzanak, somerok (= munkanélküliek), úgy...”. Később híreket hord, a falu vagy kisváros szenzációit mondja el: „Gyuri bát ismeri-e? Nem akarták (a fiai), hogy megnősüljön. Tetszik tudni? Osztán az asszony annyira vette, hogy megnősült, elmentek lakást vásárolni. Megnősült, nem hallgatott rejlik. Osztán (a fia) beverte az ablakot, összeverekedtek. Erőst eszeve-

rekedtek, drága kisasszony, úgy megverték egyik a másikat, vérbe tették egyik a másikat” (J. J. Kovászna).

A házaló koldulás főleg faluhelyeken vagy kisvárosokban dívik. A koldusnak ilyenhelyt úgy kell felkészülnie, hogy mindig visszajöhessen, és mindig kapjon valamit. Ennek érdekében kisebb szolgálattételeket is elvállal.

A jajgatás úgyszintén a nyelv segítségével jut leggyakrabban kifejezésre. Többnyire felhívó szerepe van. A nagy városi tumultusban a koldus, aki az út szélére telepedik, rövid szöveget kell készítsen magának, hogy az adakozó már akkor előkészíthesse aprópénzét, amikor a koldus még a látótávolságon kívül van. Ez nélkülözhetetlen, hiszen a járókelők megállása fékezne a közlekedést. Emellett a koldus a rövid mondattal önmagát is védi: a hang gátolja meg az embereket abban, hogy az üldögélő koldusra gázoljanak. A rövid szöveg lehet áldásszerű: *În numele lui Isus Hristos, Domnul să vă dea sănătate și multă bucurie în familie* (Jézus Krisztus nevében, az Úr adjon egészséget és hosszú életet az egész családnak). Egyszerű kérésmondatra is van példánk, pl. a csíksomlyói búcsúról: „Adjanak egy lejt, itt ne, adjanak egy lejt; szegény leányka drága, szegény leányka drága!”

Az ima úgyszintén a beszédhanggal kötődik össze, és ilyen formában kerül be a koldus eszköztárába. Hatása a vallásos adakozókra nagyobb, ezért az imamondó koldusok főleg templomok közelében gyülekeznek, hogy a templom látványa is adakozásra buzdítsa a keresztény hívőket. Bálint Sándor véleménye szerint létezik az imának egy kimondottan koldusokra vonatkozó válfaja is, a koldusima. Ma a romániai koldusok közt nem lehet ennek nyomára akadni, a legtöbben a Miatyánkot és az Üdvözlégy Máriát mondják, elnyújtott hangon, az imát ütemezve. Bálint Sándor koldusimára vonatkozó adatait Molnár Ágnes: *Koldusok a falu társadalmában* című 1993-ban Szegeden, a vallási néprajzi konferencián tartott előadásából ismerem. Sajnos, ő sem jelzi, hogy honnan vette az adatot, és még azóta sem sikerült rábukkannom.

Az ének régebben igen fontos szerephez jutott, kiváltképpen az énekes koldusok és búcsús koldusok közt, de – amint arról Takács Lajostól is értesülhetünk (*Takács*, 1958. 52.) – a falvakba érkező vándorkoldusok is ezzel adták tudtul a házakban tartózkodó embereknek megérkezettüket. Koldusajkakra több énektípus is kerülhetett. Napjainkban különösen nehéz eldönteni egy-egy énekről, hogy kolduséneke-e vagy sem, mert most már falvainkban sok helyen becsmérlekképpen a régies keservekre is ezt mondják. Ennek ellenére minden kutató véleménye megegyezik abban, hogy a koldusok egy különleges népdaltípust alakítottak ki maguknak. Ezeknek a dallama többnyire pszalmódizáló stílusú, de a diatonikus siratódallam sem ritka. Küllös Imola a terjesztőiről „latorköltészet”-nek nevezte el ezt a típusú népdalt (*Küllös*, 1988. 44.). Penavin Olga átmeneti műfajnak tekinti a népi, félnépi, valamint irodalmi-ponyvairodalmi alkotások közt (*Penavin*, 1983. 201.). A leszálló kultúrjavak elméletét igazolandó, a régebbi időkben is főleg olyan énekek kerültek a koldusok szájába, amelyek már a kiveszés határán voltak: az aktualitásukat veszített történelmi énekek, a kevésbé ismert balladák vagy a szentek cselekedeteit hangoztató legendaballadák. Sok koldus eredeti búcsúsénekeket énekelt. A szakirodalomban leggyakrabban emlegetett koldusénekek a Kádár István balladája, a Jeruzsálem felé vezet egy gyalogút, a Köszönteni jöt-

tünk, egy színpadi jelenetet sejtető párbeszédés ének, a Báthori István haláláról szóló ének, valamint a Megérik a szőlő, mert sok szél találja című erdélyi ke-serves.

Az énekes koldusok egyes mítoszok szerint mind vakok voltak, és egyenesen az Egek Urától kapták éneklő készségüket és repertoárjukat, hogy ezzel nyerjék meg az adakozásokból származó mindennapi kenyerüket (V. Lovinescu, 1993. 85.). Erdélyben napjainkban kihalófélben van az énekes koldus mesterség. Néha-néha lehet ugyan még látni egy-egy képviselőjét, de ezek már csak román nyelven énekelnek, repertoárjuk egy énekre korlátozódik, az is nagyon töredékes.

Tárgyak a koldus eszköztárában

A koldulás kultúrájának nagyon fontos kellékei azok a tárgyak, amelyek – egyenként vagy más tárgyakkal társulva –, a koldus alamiznaszerző tevékenységét elősegítik. Végeredményben napjainkban nincsenek olyan tárgyak, amelyek kimondottan csak ezt a kultúrát jellemzik. A koldus eszközüvé válhat minden olyan tárgy, amelynek látványa valamilyen, gyors adakozásra készítő hatást vált ki a járókelőkből. Annál „tehetségesebb” egy koldus, minél inkább ki tudja aknázni a környezetében lévő tárgyakat.

A ruházat alapján elég könnyen fel lehet ismerni a koldusokat, annak ellenére, hogy nincsen kimondottan csak őket jellemző „viseletük”. A koldus bármilyen ruhát felölthet; az egyetlen elvárás az, hogy ez a ruha ne legyen új vagy csillogó. Legnagyobb hatása a szakadt öltözéknek van, de az is hatásos egyes esetekben, hogyha szennyes a ruházat. Ez ugyanis azt sejteti, hogy viselőjének nincsen váltóruhája, sőt lakása sincs, ahol lehetősége adódna az öltözetét kimosni. Ugyanilyen jelentős az, hogy télen ne legyen sok ruha rajta, nyáron pedig lehetőleg vastagon legyen felöltözve. Ez úgyszintén azt a hatást váltja ki, hogy a szerencsétlen kéregetőnek csak egy rend öltözte van. Ha valaki az árvaságára hivatkozik kéregetéskor, akkor illendő, hogy fekete ruhát öltön magára. Ezt be is tartják a koldusok. Ha nincsen a birtokukban ilyen öltözet, akkor fekete szalaggal utalnak a súlyos veszteségnek feltüntetett eseményre. Hogy valamikor régen a koldusoknak jellegzetes köpenyük volt, arra utal egy közmondásunk is: „Annyi benne a hazugság, mint a koldusköpenyegen a folt.” (O. Nagy, 1976). Hasonló következtetést vonhatunk le, ha Brueghel egyik festményét nézzük; az egymást támogató vakoknak mind köpenyük van.

A cipő úgyszintén fontos jelölője az anyagi helyzetnek. Ezért a legtöbb koldus kítaposott sarkú, lejárt talpú vagy éppen száralmasan lyukas oldalú cipővel jelenik meg a koldulási helyén.

A kalap vagy sapka ma egyike a koldus legfontosabb tárgyainak. A legtöbben ezt tartják maguk előtt a kezükben, vagy ezt helyezik el a lábaik előtt pénzgyűjtés céljából. A járdára kített kalap a kérő kezét helyettesíti, így ahhoz hasonlóan, társadalmilag elismert szimbóluma a kéregetésnek. Az adakozónak tudtul adja a ké-rési fázist még akkor is, ha a koldus közben semmit sem mond vagy mutat. Ez az elem talán a valamikori mutatványosok vagy vándor énekesek kultúrájából hatolt le a koldusok eszközei közé.

A *tarisznya* hagyományos kiegészítő kelléke a koldusok ruházatának. Régebben szinte elképzelhetetlen volt a tarisznya nélküli koldus, ugyanis a fő alamizsnatípus az élelmiszer volt, amelyet a koldusok ebbe gyűjtöttek. (Persze, ehhez hozzá kell tennünk, hogy abban az időben még a népviselethez is szerveesebben hozzátartozott a tarisznya, mint napjainkban.) Hogy mennyire domináns, kultúrameghatározó elem volt a tarisznya régen, azt talán leginkább újból a közmondásaink segítségével érthetjük meg: „Tékozló ruhája végre koldus tarisznyája”; „Szemérmes koldusnak üres a tarisznyája”; „Nincsen nehezebb a koldustarisznyánál”; Olyan szegény, mint a koldustarisznya”; „Sohasem telik meg, mint a koldus tarisznyája”; „Koldustarisznyát akaszthat a nyakába”: „Egy koldustarisznyából kettőt ne csinálj”; „Koldustól ne várj tarisznyát” stb.

A *táska*, bár régebben is előfordulhatott, valószínűleg a tarisznya kiszorulásával vált elterjedtebbé a koldusok eszköztárában. Lehet egyszerű műbőrből is (a rendes bőr luxuscikknek számít manapság), de még ennél is hatásosabb, ha a koldus egyszerű szatyrot tart a kezében. A táska Kolozsvár koldusainak körében arra is jól használható, hogy erre dobják az adakozók a pénzdarabokat, ha már a földre telepedett koldus semmi más pénzgyűjtésre alkalmas tárgyat nem hozott magával. Sok koldus úgy védekezik a megfázás ellen, hogy ezt teszi le a földre, erre ül rá.

A *bot* valamikor ugyanannyira meghatározó jellegű volt, mint a tarisznya. Napjainkban is eléggé élő viseleti tárgya a koldusoknak. Segédeszköznek is tekinthető, hiszen a legtöbb koldusnak valamilyen problémája van a lábával (sánta vagy fél lábú), így közlekedésében nélkülözhetetlen kellék. A bot valamikor a koldus „státusszimbóluma” volt, hiszen közmondásaink szerint is „ritka koldus bot nélkül”; régebben ha valaki foglalkozásként a koldusságot választotta magának, arra is azt mondták, hogy „koldusbotra jutott”. Így tehát a bot egyben koldulási eszköz és foglalkozásjelölő szimbólum.

A *mankó* a nyomorék koldusoknak volt nélkülözhetetlen eszközük. Ma is fontos segítőtárs a helyváltoztatásban. Szimbólumértékű, a nyomorékság egyik legelfogadottabb jele. Ezért használják sokan az álkoldusok közül is, sikeresen megtévesztve az adakozókat.

A *doboz* napjainkban az egyik legfontosabb eszköz, amelyet az adomány begyűjtésére felhasználnak. Jelöli azt is, hogy az illető koldus milyen típusú alamizsnát vár: a kisebb méretű a pénz begyűjtésére alkalmas, míg a nagyobb azt sejteti, hogy a kéregető más típusú adományt is elfogad. Románia-szerinte elterjedt adománygyűjtő doboztípus a kis helyen elférő, és a pénznek pontosan elegendő nagyságú margarinos doboz. A bedobott érmét a kéregető villámgyorsan kiveszi a dobozból és a zsebébe rejti, mert a teli doboz nem kedvez a további alamizsnaszerzésben.

A *kartonpapírnak* két fontos funkciója van: vagy a felírást őrzi, vagy pedig ülőalkalmatosság. A koldus ezt teszi le sok esetben a nedves földre, és erre ül rá.

A *felirat* vagy *tábla* szintén fontos kelléke a koldulásnak. Megszerkesztési szabályai megegyeznek a levélírás törvényszerűségeivel: van megszólításuk, szövegtestük, valamint befejezésük (ami ez esetben nem az író fél megnevezéséből áll, hanem köszönő formából.) Szövege konkrét információkat tartalmaz a koldulás okáról, a koldus családi állapotáról, anyagi körülményeiről, valamint a kért segélyről. A levéltől eltérően azonban nem kér információkat a címzettől és nem

vár viszontírásra, válaszul csupán az adományt várva. Az adománykérő tábla szövege majdnem kizárólagosan román nyelvű, csupán néhány székelyföldi városkában bukkanhat az ember magyar nyelvű felíratra. Íme egy példájuk: „Legyenek szépen, hogy agyanak ha adni nekem pest mert vak vagyok és süket vagyok ha akarnak segíteni rajtam valami pézel mert három gyermekeim vannak ics aki segítsek rajtam legyenek szivesek egy par lejjel. Kérem szépen aki akar aki nem pézzel”. A szövegből arra lehet következtetni, hogy annak megfogalmazója nem magyar volt. A felirat mellett persze nem maradt el az óbégatás sem. „Nyomorik a lelkem drága. Isus Maria lelkem. Szájjatok meg hogy nyomorik a lelkem draga, Isus Maria scumpa drag”.

A *kolduló levél* az esetek többségében nem a koldustól, hanem a hatóságoktól származik. Lényeges eleme a koldusi státust elismerő és hitelesítő pecsét, valamint a szerencsétlenség okát megnevező leírás. Leleményes hamis koldusok azonban néha ilyet is előállítanak a sikeresebb és zavartalanabb adományszerzés érdekében. A kolozsvári diákkollégiumokat például, a vizsgák előtti adakozókésztséget kihasználva, egy magát máramarosinak nevező koldusasszony járta végig. Hamis koldulólevelet hozott magával, amely azt tanúsította, hogy birtokosát árvíz károsította meg, háza összedőlt és férje életét vesztette a vízben, miközben egy gyermeket akart a hullámokból kimenteni. A lap alján jól kivehetően, aprópénzzel rögtönzött pecsét díszelgett, amelyet kissé megcsavartak, hogy olvashatatlanná váljon a pecsét felírása.

A kolduslevél tehát arra jó, hogy a hivatalosság köntösébe öltöztesse az egész adománygyűjtési akciót és ezáltal mindenki kötelességének érezze az adakozást. Emellett a koldus tehetségétől függ, hogy hogyan valósítja meg a tulajdonképpeni kéregetési akciót. A levél csak egy eszköz, amely megkönnyíti – a más eszközökhöz hasonlóan – a koldulás folyamatát. Persze erre a módszerre csak azok vállalkozhatnak, akik már közvetlenebb kapcsolatban állnak a „magas kultúra”-val, vagyis írógéphez jutnak és jól ismerik a hivatalos okmányok külalakját.

A *zeneszerszámok* Romániában kevésbé elterjedtek, mint akár nyugaton, akár Magyarországon, néha azonban még fel-felbukkan egy-egy zenélő koldus is. Századunk elején – Tilesch Nándor szerint – két hangszer vált kimondottan a koldusok sajátos eszközevé: a nyekergő hangú nyenyere, valamint a Kossuth-láda. Míg nyugaton a modern zeneszerszámokkal indulnak az emberek adományszerző útra, addig vidékünkön hagyományos, paraszti használatba jutott eszközökkel zenélnek (pl. harmonika, citera, hegedű stb.). A kolozsvári Széchenyi téren pár hétig öreg néni szórakoztatta a járókelőket egyhangú, folytonosan ismétlődő harmonika zenéjével.

Vallásos tárgyakat is választhat eszközeül a koldus, annál is inkább, mivel a keresztény egyház mindig hangsúlyt fektetett a koldusok és a más nélkülözök megsegítésére.

A *kereszt* például sok koldus állandó tárgya. Az adakozónak emlékezetébe idézi, hogy az alamizsnálkodás voltaképpen vallási kötelezettség, amelyet végső soron mindenkinek illene megtenni. A keresztet vagy a földre helyezik, vagy pedig a kézben tartják. Legszerencsésebb mérete a szembetűnő, de korántsem kihívó nagyság. Régebben a kolduló szerzetesek is valószínűleg ilyen vagy ehhez hasonló

eszközökkel jártak kéregetni, ezért ezeknek a kultúrjavaknak koldulásban való elterjedése tőlük és az egyház által segített koldusoktól eredhet.

A *szentkép* napjainkban ismét elterjedőben van, szerepe egyre nagyobb a koldus eszköztárában. Leggyakrabban Jézus képével kéregetnek az emberek, hiszen Jézus maga is hirdette a szegénység dicsőségét, és a koldusokat a mennyországhoz közelállónak tartotta. Ma a szentképek vagy valamely identitást jelölik (vállalom a vallásosságomat jelentéssel), vagy pedig éppen az adakozó identitásának felélesztésére apellálnak. Ezért ugyanolyan jel szerepük van, mint a sebesülteknél a seb feltárásának vagy a nyomorékoknál a csonka végtag mutogatásának. A szentkép legtöbbször csak hatást növelő szerepű: együtt jelentkezik a más koldulási módokkal vagy eszközökkel (a táblákkal, a csonka végtagokkal vagy éppen a jajgatással párosítva).

Hogy a hatás minél többretű legyen, általában a giccsesebb darabokat választják ki, amelyek a közízlést hivatottak kielégíteni. A Krisztust ábrázoló kép jelentése többretű: íme, Krisztus nevében koldulok; itt van velem ő is, tehát tudomásul veszi az adakozás aktusát, amely viszont közelebb viszi az adakozót a mennyországhoz. A néphit sok esetben azonosította a koldust Krisztussal, tehát a másodlagos jelentés szerint maga Jézus az, aki az alamizsnát kéri. A szentkép tehát a könnyebb dekódolás megteremtése érdekében kerül az adományadó szeme elé. A szentképes koldusoknak az is fontos szempont, hogy milyen koldulási helyet sikerül maguknak biztosítaniuk. Előnyösebb, ha ilyen eszközökkel templom, kórház, esetleg temető közelében üldögélnek.

A *rózsafüzér* az imádkozó koldusok legfontosabb eszköze. Ez a katolikus vallás jele, tehát Romániában leggyakrabban a magyar koldusok attribútuma. A rózsafüzért az imamondás tipikus pozíciójában tartják, közben pedig az imát mormolják.

A *Biblia* főleg régebben volt fontos segédeszköz a koldulásban. A reformátusok gyakran alkalmazott eszköze régen a *zsoltáros könyv* volt.

A vallási tárgy régebben garancia volt arra, hogy az őt használó személy valóban szegény, és nemcsak keresete kiegészítéséért koldul.

A koldust segítő személyek

A koldusokat kisegítő vagy körülvevő személyek úgyszintén lehetnek eszköz szerepűek.

A *gyerveket* lehet például néha megtudni, hogy az éppen kéregető koldus vak. A lészpedi búcsún résztvevő koldus vakságára például az volt az egyetlen bizonyíték, hogy egy nő vezette kézenfogva, kezében a kalapot is megtartva. Hasonlóképpen egy kolozsvári trolibuszon is a gyönyörűen éneklő lányt egy idősebb nő vezette, kezét a kérés tipikus pózába hajlítva.

A *gyermek*ek társaságában megjelenő koldus úgyszintén nagyobb adományt várhat. A sok gyermek társasága arra utal, hogy a koldusnak nemcsak önmagát kell ellátnia, hanem több személyt is. A gyermekekkel szemben elnézőbbek az adakozók is. Az 1994-es csiksomlyói búcsú koldusasszonyának a kezében a gyermek tipikusan eszközként szerepelt. A 35–40 év körüli asszony először egymagában ült az úton, kezében a következő felirattal: „Nincsen apám anyám 10 testvé-

rem van, ebből három nyomorék. Segicsenek meg pézzel adjanak valamit az isten áldja meg amen". Valószínűleg nem kereshetett sokat, mert kis idő múlva felállt, egyik lábát a teste alá húzta, így első látásra nyomoréknak tűnt. Később újabb „taktikát” dolgozott ki magának. Egy kislányt fektetett az ölébe, aki ezt a szerepet néhány aprópénz ellenében szívesen elvállalta. Pár perc múlva a kislány lábán is csavart egyet, így tényleg teljesen úgy mutattak, mintha mindketten nyomorékok lennének. A pénzt a kinyújtott kezébe gyűjtötte, s a nagyobb adomány érdekében jajgatással is magára terelte a figyelmet.

A kolozsvári volt Jókai utcában is egy asszony, aki mindig több gyermekkel szokott megjelenni, egy alkalommal két gyermeket fektetett keresztbe az ölébe. A gyermekek teljesen mozdulatlanul feküdtek a kb. 30 fok körüli melegben, tűző napsütésben. Az emberek szorgalmasan adakoztak, csak hogy minél előbb begyűljön az aznapra betervezett pénzösszeg, és ezáltal megszabadítsák a védtelen gyermekeket a fenyegető napszúrástól.

A tér mint eszköz

E tanulmánynak nem célja az, hogy részletes proxemikai leírását adja a koldulásnak, mégis meg kell említenem, hogy a koldus adománygyűjtési akcióját nagymértékben befolyásolja az is, hogy milyen színteret választott ki magának. Az alamizsnakérő mindig azokra a helyekre telepszik le, ahol viszonylag nagy a forgalom.

A hídon való koldulás régebben egészen biztos megélhetést sejtetett, hiszen a hídpénz emléke sokáig hatott még tudatalatti mechanizmusként.

Az utcai koldulás nagyon régi keletű, emlékeit már a Bibliában is megleljük. Különösen jelentős helynek számított a keresztút, amely megduplázta-triplázta az érkező és távozó embereknek a számát. Magyar vonatkozásban a keresztúti adakozásnak még akár hiedelemhátteret is tulajdoníthatunk.

A tereken való koldulás ugyanúgy a nagyobb népsűrűségekre alapoz. Különösen fontosak az olyan terek, amelyekeken egy-egy szentnek a szobra vagy valamely fogadalmi oszlop áll.

A piaci koldusok úgyszintén a nagyobb népsűrűség miatt próbálkoznak alamizsnagyűjtéssel. Legtöbbször az alamizsnaként adott zöldséget is elfogadja.

Az állomási koldusok a vonattal érkező vagy távozó utasoktól várják az alamizsnát. Ez kitűnő koldulási színhely a kitaró koldusoknak. A tétlenül álló embereknek addig siránkoznak, amíg azok türelmüket veszítik és pénzt adnak. Egészen gyakori ilyen helyen a tömeges koldulás.

A kórházak előtt az emberek babonásságát használják ki a kéregetők. A templomi koldusok az emberek vallásosságára apellálnak. A templom látványa már távolról a vallási rajongás intenzív vagy kevésbé intenzív formáját váltja ki az emberekből és figyelmeztet a kötelező, legalábbis ajánlott adakozásra.

A járókelő koldusok a városon belül vagy helységek közt vándorolva keresik meg kenyereiket. Legfontosabb típusaik a *házalók*, akik lakásról lakásra haladva kérik az élelmiszert vagy más adományt, az *idegenek*, akik a város utcáit járva próbálnak gyűjtögetni, valamint a tömegközlekedési eszközökön kéregetők. A

kényszerűségből összetömrült emberek személyi zónájába is behatolhat ilyenkor a koldus. Legtöbben azért adnak ilyenkor, mivel el akarják távolítani maguktól a túl közel furakodót, de az sem ritka, hogy a tömegpszichózis hatására, a mások adakozása készteti rá a pénznyújtásra a gyanútlanul ácsorgót.

A koldusok sokszor helységeket változtatva próbálnak olyan helyeket keresni maguknak, ahol biztos lehet a magasabb jövedelemszint. Erre kitűnő alkalmat biztosítanak a búcsúk és a vásárok. A búcsú az alamiznaadást vallásilag is követeli, míg a vásáron az amúgy is pénzzel felszerelkedett emberek a jó vásár érdekében áldoznak pár lejt az odatolakodó koldusoknak.

A letelepedési hely kiválasztása ugyanolyan céltudatosan történik a koldus esetében, mint ahogyan a szükséges koldulási eszközöket is kiválasztják a kéregetésre kényszerülők. A térfoglalás mindig az „első foglalás” törvényén alapszik. Az első letelepedő ugyanúgy kiűzi az ő tulajdonát képező térszeletről a betolakodót, mint ahogyan régebben a föld elfoglalói tették.

Tér és eszköz csak együttesen vizsgálható, mivel csak együtt alkotnak működő és szervesen építkező kultúrát. Amint ezt már az eddigiekből is észlelhettük, egyetlen koldus sincs, aki csupán egy eszközt alkalmazna, vagy aki egész életében csak egyetlen helyen kéregetne. A legstabilabb eszköz a koldus eszköztárában a tulajdon teste, hiszen ezt nem tudja a saját akarata szerint módosítani. Leginkább a koldus testére figyelnek az adakozni akarók, talán éppen ezért történik a legtöbb manipuláció a testrészekkel. A kisebesedett lábú koldusok például levakarják sebeit, hogy nagyobb szájalmat ébresszenek. A csonka végtagúak kíméletlenül közszemlére teszik csonkaságukat, aki viszont nem nyomorék, az maga alá húzott lábbal próbálja mimelni valamely testrészének a hiányát. Az üszkösödésnek indult test első jele az elszíneződés, talán ezért kente be fekete cipőkrémmel a karjait egy kolozsvári koldusasszony.

Kevésbé megkötött, de úgyszintén kötöttség felé tendál a koldulási helyek kiválasztása is. A városi helyeknek már legtöbbször megvan a gazdájuk, egyedül a búcsúk és vásárok nyitottak az idegenből jövő kéregetők előtt is szabad kéregetési helyeket.

A rendszer legnyitottabb, változásokra legalkalmasabb elemei a különböző, a koldulást elősegítő tárgyak. Láhattuk, hogy a koldulás tárgyi kultúrája igencsak széles spektrumú, elemei egyrészt hagyományozódók, másrészt viszont a működő kultúrák újítási módozatait tükrözik. Míg azonban a társadalom egészében inkább a hagyományok továbbéltetésének van elsődleges szerepe, addig a koldustársadalomban jobban kihangsúlyozódik az egyéniség szerepe, a rangot is sok esetben a leleményesség biztosítja. A falusi társadalomban az egyéniség háttérbe szorul, alárendelt szerepeket kap, s mint különcöt tartják számon.

Ilyen értelemben tehát furcsa kettősséget figyelhetünk meg a koldustársadalmon belül. Egyrészt, mint a halotti kultusz tevékeny részesei és a hagyományos folkloralkotások terjesztői, a népi társadalom leghagyományörzőbb rétegét képviselik, másrészt azonban a változásokra is ugyanolyan fogékonyak.

A koldusok társadalmának a kutatása korunk egyik érdekes feladata, hiszen egy változó világképet és egy változó foglalkozási ágat követhetünk nyomon ezáltal.

- Bakcsi Ildikó*
1985 A magyar szegénygondozás történetéből. Szociálpolitikai Szemle II. 213–235.
- Balásy Dénes*
1910 Régi székely nóták és táncok. Ethnographia XXI. 42–47.
- Barna Gábor*
1988 Bettler an den ungarischen Wallfahrtsorten. In: Ethnographica et Folcloristica Carpatica. Debrecen. 231–238.
- Bálint Sándor*
1980 A szögedi nemzet. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978–79. 2. Szeged
- Bereczki Imre*
1947 Adatok Ecseg társadalomrajzához. Ethnographia LVIII. 258–263.
- Bihari Anna–Pócs Éva*
1985 Képes magyar néprajz. Budapest
- Bodoki Fodor Zoltán*
1972 Koldusok, árvák, nyomorult szegények Mezőtúron a napóleoni háborúk után. Kézirat
- Bokor Ágnes–Kolosi Tamás*
1985 A periférikus helyzetű társadalmi csoportokról. In: Szociálpolitikai Értesítő I. 71–93.
- Burke, Peter*
1991 Népi kultúra a kora újkori Európában Budapest
- Csizmadia Andor*
1943 Az erdélyi szegényügy a Gubernium irányítása alatt. Nép és Családvédelem III. 4. sz. 121–129.
- Dankó Imre*
1990 Régi vásáraink világa. Budapest
- De Castro, Josué*
1955 Az éhség földrajza. Budapest
- Eperjessy Kálmán*
é. n. A magyar falu története. Budapest
- Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár VII.* (Kézirat)
- Erdélyi Zsuzsanna*
1976 Hegyet hágék, lőtöt lépék. Budapest
- Friedell Egon*
1989 Az újkori kultúra története I. Budapest
- Gurevics, A. J.*
1974 A középkori ember világképe. Budapest
- Haag, Herbert*
1989 Bibliai lexikon. Budapest
- Harsányi István*
1915 Két koldusének forrása. Ethnographia XXVI. 138–139.
- Herkely Károly*
1937 A matyók betegsége és halála. Ethnographia XI.VIII.
- Hernádi Miklós*
1982 Tárgyak a társadalomban. Budapest
- Huizinga, Johan*
1979 A középkor alkonya. Budapest
- Istvánffy Gyula*
1896 A borsodi matyó nép élete. Ethnographia VII. 165–174., 280–285., 364–373., 447–459.
- Jankó János*
1993 Éneklő koldusok a Bánffy-hunyadi vásáron. Budapest. *Uő:* In: Kalotaszeg magyar népe. 237–240.
- Kerényi György*
1972 Egy koldusének változatai. Ethnographia LXXXII. 77–84.
1982 Magyar énekes népszokások. Budapest
- Kiss Lajos*
1919 A szüléssel, keresztelelssel és felneveléssel járó szokások. Ethnographia XXX. 84–91.
1921 Hódmezővásárhelyi temetkezési szokások. Ethnographia XXXII. 80–94.
1981 A szegény emberek élete II Budapest

- Kós Károly*
1972 Az árucseré néprajza. Népelet és néphagyomány. Bukarest
- Kresz Mária*
1971 Emberkorsók. Adatok az antropomorf kancsók funkcióihoz. Néprajzi Értesítő LIII. 2–32.
- Küllös Imola*
1988 Betyárok könyve. Budapest
- Lovinescu, Vasile*
1993 Mitul sfişiat. Iaşi
- Margalits Ede*
1896 Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Budapest
- Márki Sándor, dr.*
1890 Arad megye cigányainak történetéből. Ethnographia I 442–447.
- Molnár Ágnes*
1993 Koldusok a falu társadalmában. Előadás. Szegedi Vallási Néprajzi Konferencia
- Morvay Judit*
1981 Asszonyok a nagycsaládban. Budapest
- O. Nagy Gábor*
1976 Magyar szólások és közmondások. Budapest
- Orbán Balázs*
1869 A Székelyföld leírása... II. Pest
- Pálos Károly*
1985 A magyar szegénygondozás története. In: Szociálpolitikai Értesítő II. 128–169.
- Penavin Olga*
1983 Néprajzi tanulmányok. Újvidék
- Pócs Éva*
1990 Néphit. In: Magyar néprajz VII. Budapest. 527–692.
- Richter M. István*
1905 A szegény ember tehene. Ethnographia XVI. 96–100.
- Schindler, Norbert*
1992 Die Entstehung der Unbarmherzigkeit. Zur Kultur und Lebensweise der Salzburger Bettler am Ende des XVII. Jhs. In: Widerspenstige Leute. Frankfurt am Main
- Szemionova, L.*
1989 Erkölcsök és szokások Nagy Péter birodalmában. Bp.
- Sztripszky Híador*
1908 Ígriczek – énekes koldusok. Ethnographia XIX. 345–353.
- Takács Lajos*
1958 Históriaások – históriák. Budapest
- Tárkány Szűcs Ernő*
1981 Magyar jogi népszokások. Budapest
- Tilesch Nándor*
Kézirat. Koldusok és cigányok titkos írásjegyei. Adattár. Budapest
- Vajkai Aurél*
1940 A csatkaí búcsú. In: Ethnographia LI.
- Zigány Zoltán*
1980 A szegényügy. Szociálpolitikai Értesítő II.

EGY VISELET ALTERNATÍVÁI – SZÉK

Bevezetés

Az erdélyi Mezőség északnyugati peremén fekvő Szék sajátos arculatával évszázadok óta kiemelkedik a környék falvainak, városainak sorából. Fejlődése példa egy középkelet-európai paraszti-polgári kultúra születésére és fénykorára, hanyatlására és elemeinek XX. század végéig tartó konzerválódására.

Kettőssége érzékelhető a magyarországi kulturális életben is. A hivatalos néprajztudomány – kevés kivételtől eltekintve¹ – alig vett tudomást arról a közösről, amely a rendkívül erős társadalmi és gazdasági változások ellenére is, talán utolsóként őrzi az ún. *hagyományos rendszerű fulusi-paraszti kultúrák* egykori *modellstruktúráját*. Ezzel szemben a 70-es évek folklorizmusának, a táncházmozgalomnak a kibontakozása ismertté tette nevét Magyarország és Erdély határain túl.

A falu mai lakossága szinte teljes egészében magyar, csak nagyon kevés román és cigány család költözött ide az évszázadok során. Széken több vallási felekezet működik, melyek közül a református és a katolikus a legnépesebb, de vannak szombatosok is és a románoknak saját, ortodox közösségük.

A falu belső szerkezete nem egységes, hanem három, nem igazán a térben, hanem inkább az ott lakók tudatában elkülönülő, sok tekintetben önálló közösségként is funkcionáló szegre bomlik. *Felszeg*, *Csipkeszeg* és *Forrószeg* kulturális különbségeiről még lesz szó.

Annak, hogy Szék archaikus kultúrája a XX. század végén is él, nagyon jól körülhatárolható, de egymással szorosan összefüggő külső és belső okai vannak. A külső okokat tekintve először a falunak a világtól való nagyfokú elzártságát kell kiemelni. Széket csak egy Szamosújvárral összekötő, kb. 12 km hosszú, nagyon rossz állapotban lévő „aszfaltozott” út kapcsolja be a vidék közlekedési hálózatába. Ezt az utat még a magyar kormány építtette Észak-Erdély és a Székelyföld 1940-ben történt visszacsatolása után, amiért azt még ma is a *magyarok útjának* nevezik az idősebb helybeliek. A falu fekvéséből következő elzártságát még két tényező fokozta annak a XX. századi történetében. Az 1920-ban aláírt trianoni békeszerződés Erdélyt Romániának ítélve kb. 230 km-rel „tolta el” Széket a magyar-román államhatártól, a Ceaușescu-féle diktatúra pedig törvényeivel és módszereivel elérte, hogy a falunak az esetleg még meglévő magyarországi kapcsolatai a minimálisra zsugorodjanak.

Mégis hiba lenne – Szék elzártságát túlértékelve – a falut egy olyan perifériális helyzetű közösségnek elképzelni, amely a hagyományaiba fordulva nem vesz

¹ Nagy Olga munkái (Széki népmesék. 1976. Paraszti dekameron. 1977). Jelentős, de töredékes Lajtha László zenei gyűjtése (Széki gyűjtés, 1954.)

tudomást a világ változásairól. Inkább azon belső erők jelentőségét kell kiemelni, melyek szinte garantálják, hogy olyan idegen elemek ne kerülhessenek kultúrájába, melyek hagyományaival összeegyeztethetetlenek. Ezek közül legfontosabb az a tény, hogy a falu társadalmának szinte minden tagja itt született és éli le életét, igaz az utóbbi években egyre több fiatal pár költözik a városokba, főleg Szamosújvárra. Ezt, a hagyományozódás szempontjából döntő stabilitást szolgálja a házassági endogámia is. A hagyományok megtartását segítő okok közül kiemelkedik még a falu szilárd gazdasági helyzete, amely lehetővé teszi, hogy a kultúra igen költséges elemei is tovább öröklődjenek.

A széki *öltözködési kultúra* legkompaktabb eleme, a *viselet* – amin az ún. hagyományos kultúra ünnepi és hétköznapi, de megkülönböztetett alkalmainak öltözködését értjük – talán alkalmas erre. Követve a falu életében betöltött szerepét és jelentéseinek szintjeit, rendkívül tág képet kaphatunk az azt hordozó kultúráról és társadalomról, az alakítóról és az alakítottról egyaránt.

A viselet nem csupán az egyik legmarkánsabban megjelenő halmaz a tárgyak rendszerében, jóval több annál. Ez az az egyik pont, amely a legtöbb szállal kapcsolódik a kultúrát felépítő egyéb folyamatokhoz is. Az *öltözködési alapfunkción* túl a falu *vizuális képének* egyik döntő alakítója, egyben *esztétikai rendszer*. A kultúrát behálózó, a mikrotársadalmakat elválasztó, az egyén életét végigkísérő *jelrendszer*, elválaszthatatlan a falu *identitásától*. Megjelenik *gazdasági kényszerként* és *lehetőségként*, fontos szereppel bír a *hagyományok folyamatosságában, kreativitási hálóiban*. Történeti alakulatait tekintve képet kaphatunk a falu *múltjáról*, bepillantást nyerhetünk a jelenkori *változásokba* és még számtalan kategorizálhatatlan mikrostruktúra felépülésébe.

A következőkben – a viselet leírásán túl – ezeket a kérdéscsoportokat próbáljuk értelmezni, keresve, hogy e felsorolt *alternatívákon* keresztül hogyan fogalmazódhat meg a kultúra egyik elemének szerepe és jelentősége.

A viselet és születése

A széki viselet *megkonstruálása* alapvetően az asszonyok, az anyák és feleségek dolga. Az ő feladatuk, hogy mire a gyermek eléri a biológiai és ebből következő társadalmi érettség fokát, a felnőtté válást, ruhatára megfeleljen a falu hagyományai által támasztott követelményeknek.

Mire a leány *konfirmál*, majd *férjhez megy*, a legény *sor alá* kerül és *megnőszül*, a viselete az adott generáció öltözködését tekintve teljes.

A viselet *öltözködési alapfunkciót* ellátó elemei szín pompában, darabszámban, anyagi értékben és kommunikatív fokban ekkor érik el a tetőfokot. Így annak egészéről és a generációkba való átmenetből fakadó „hanyatlásáról” a kb. 15–40 év körüli korosztály ruhatárának vizsgálatával kaphatjuk a legteljesebb képet.

Egy *módosabb*² széki *leánynak* vagy *fiatal asszonnak* van legalább 3 pár *csizmája*, az egyik ünnepi alkalomra, a többi *viselőnek*, hétköznapi használatra. A

² Az öltözet lehetséges teljességét a módosabbak ruhatára képviseli

csizmák sarka piros-zöld *tulipántal* van *hímezve*, rézzel vasalt, a szárának teteje, a *szárhegye* piros.

A gyapotvászon *pendelyek* száma kb. 15 db, a fele fekete, a fele fehér cérnával varrva. Miután néha 5-6 db-ot is felvesznek, a szabásuk különbözik. Alulra a kevesebb, felülre a több cikkből összevarrtak kerülnek.

A pendelyre megy a *szoknya* (alsószoknya), *diftin* vagy *bársony* anyagból³ rendszerint piros színben, alul zöld és fekete *galanddal* (szalag) díszítve. A számuk 4-5 db.

Erre a ruhadarabra kerül a ráncos *fersing* (szoknya) a *ruhával* (kötény). A legértékesebb *gázsmér* mellett – anyaguk szerint – vannak még *szatin*, *brassai*, *delin*, *posztó* és kevésbé ünnepi alkalomra szánt *karton* fersingek is. A számuk kb. 20 db.

Az *ingek* anyaga a pendelyekéhez hasonlóan gyapotvászon, fekete vagy fehér cérnával varrva, a *kézelőnél* (mandzsetta) és a nyaki részen mintával. Ezekből 10-12 db van.

A női ruházat tavaszi-nyári elemeihez tartozik a fekete bársonyból készített *lájbi* (mellény), melynek vállrészét piros és zöld szalagból készített csokor díszíti. Számuk 4-5 db.

A lájbikénál sokkal több, ősziesebb *lékrijük* van, amelynek téli megfelelője a vastag posztóból való *ujjas* (mindkét ruhadarab rövid, kabátszerű). Az utóbbi darabszáma jóval kevesebb és jelentősége is csökkent, mióta az elmúlt évtizedekben elterjedtebb lett a báránybőrből készült meleg *mejrevaló* (mellény) és hosszú *kozsok* (rövid bunda).

A nők *keszkenői* (kendő) között alapszinten megkülönböztetik a *gázsmér*, az *olajos* és a *varrottas* típust. Az előző kettő gyári készítésű, az utóbbit otthon hímzik. A számuk elérheti a 20 db-ot. A téli időszakban erre veszik a meleg anyagból készült fekete *hárász* kendőt.

Mint a legtöbb kultúrában, a széki *férfiak* ruhatára darabszámban, összetettségben és mint majd látni fogjuk kommunikatív fokában is messze elmarad a női viselettől.

Minden férfinak van fekete, *kemény szárú csizmája*; 1-2 gyapjú *harisnyája*; néhány fekete *priccses* (csizma-) nadrágja; kb. 10 gyapotvászon *inge*; 2-3 kék posztó *lájbjija*; 4-5 szürke vagy zöld gyapjúból kötött *szvettere*; legalább 1 kék posztó *ujjasa*; két *kozsokja*, némelyiküknek *mejrevalója* is; 3-4 *szalmakalapja*, télre 1-2 *kucsmája*.

A különböző darabok beszerzésének útja három lehet. Miután a legértékesebb elemek (a régi fersingek és keszkenők) megbecsültek, ezek jó állapotban *adhatók át* az egymást követő generációknak. A leány örököl az anyjától, a legény az édesapjától vagy más rokontól. Ezen túl a faluban *vásárlás* útján is gazdát cserélnek a különböző darabok és természetesen *újak* is készülnek.

A viselet elemeinek és anyagának korát, származási helyét tekintve meg lehetőségek találunk. A legrégebben használt és legtöbbször tartottak azok a *kázsmér*, *delin* és *szatén* fersingek és keszkenők, amelyeket még a falu zsidó

3 A különböző anyagtipusok mélyebb rendszerezésére ebben a dolgozatban nem vállalkozom.

Széki férfiak a templom előtt (1992)

kereskedői hoztak divatba és árultak a 40-es évek közepéig, míg kolóniájukat a náciizmus el nem pusztította. Bolti anyagot használnak még a varrottas keszkenők alapjául, lájbiknak, lékriknek és ujjasoknak; a szürke harisnya háziposztó anyagáért a naszódi vásárba mennek.

A házi készítésű és a gazdaságban megtermelt alapanyagok aránya még ma is magas. Otthon szövik – vásárolt anyagból – a pendelyekhez és az ingekhez szükséges vásznat, sokszor cérnából (!) a kockás anyagot a brassai fersinghez. Sok széki tart juhot is, így mindig akad szükséges bőr a kocsokhoz és mejrevalókhöz, báránybőr sapkákhöz.

A férfiak szalmakalapjának anyaga is megterem a mezőn. Ún. *alakar* gabonát vetnek, direkt erre a célra, gyakran sovány földbe, hogy vékonyra nőjön. Miután sarlóval levágják és a kalászból egy bottal kiverik a szemet, osztályozzák a szálakat. Az egy kategóriába esőkből fonnak hosszú szalagot, amelyeket a *kalaposok* varrnak össze kézzel vagy géppel. A keskeny szalagból és kézzel varrtak a legértékesebbek és legtartósabbak, ezek azt is kibírják törés nélkül, ha összehajtván a lájbi keskeny zsebébe teszik. E kalap egyetlen hátránya, hogy nyáron óvni kell az esőtől, mert a víztől megbarnul. Ezért nedves időben – főleg, ha az ünnepi kalapról van szó – a férfiak *nejlon pungát* (tasakot) tartanak a zsebükből, hogy ezzel óvják azt. Meglehetősen érdekes látvány több tucat széki férfi, amikor esős időben nyáron nejlonzacskóval a fején jön ki a templomból.

A faluban a kalaposokon túl megtalálható még a viseletet alakító többi mestermű is, *szabók, szűcsök és csizmadiák*.

A ruhák *karbantartása* is az asszonyok dolga, bár csak néhány darab igényel különleges gondoskodást. A fersingek ráncát, ha az állapota úgy kívánja, újjá kell rakni, *le kell szedni*. Ennek kétféle módja ismert. Az elsőnél a teljesen átned-

vesített anyagot sima asztalon hajtogatják legyező formában, szinte centinként, a másodiknál forró vasalóval érik el a kívánt eredményt. A leszedett fersingeket aztán hengerszerűen, szorosan összecsa-varva és összekötve a kályha felé akasztva szárítják, ha használaton kívül van, akkor is ilyen formán teszik el. A másik sok munkát igénylő ruhadarab az ing. Ujját keményítőbe áztatják, aztán harmonikaszerűen összehajtva, vasalóval *mángurolják*, természetesen csak a nyári időszakban, amikor nem kell rávenni semmit. A csizma szárába, hogy a bőr ne száradjon össze, gyakran tiszta búzát öntenek.

A viselet háztartáson belüli *helye* – szerepéhez illően – a tisztaszobában van, az ott lévő, szintén reprezentatív funkciókat betöltő kanapékban, szekrényekben.

Széki legények sorozáson, bokrétás kalappal
(1989)

A viselet a kultúrában

Ember és pszichikuma, egyén és társadalom kapcsolata többszörösen determinálja egy kultúra öltözködését. Kialakulása, élete, struktúrái és hierarchiái ennek ellenére viszonylag könnyen feltárhatók.

(*mint lenyomat a nyelvben*) A viselet elemeinek elnevezése általában az anyagára, színére és készítési technikájára utal.

Tulipántos csizma, szürke (nálunk inkább barna) *harisnya, zöld szvetter, szürke szvetter, kereken szabott és fillentyűs* – női – *lájbi* (ez utóbbi abban különbözik az előzőtől, hogy az alsó szélét egy kb. 1 cm oldalhosszúságú, középen piros bársony kockácskával ékesített négyzetekből álló sor díszíti).

A pendelyeket tekintve, az összevarrt cikkek számától függően megkülönböztetnek tizenkét varrásos, nyolcvarrásos, öt- és négyvarrásos típust; a varrás egyben díszítés.

Hasonló öltésekkel készülnek az ingek is, ahol két minta használatos: a *darázsos* (kicsiny, háromszög alakú) és a *szarufás* (döntött, vonalszerű minta). Ezek használatától függően vannak *egyfelibe darázsos* (a minták egy irányba állnak), *összevissza darázsos* (a háromszögek iránya változik), *szarufás* és *egy darázsos-egy szarufás*, valamint a cérnától függően *fekete* vagy *fehér cérnás* ingek.

Az egyik legnehezebben felderíthető és leírható viselet részrendszert a fersingek alkotják, ahol szinte minden egyes darabnak külön neve van a hozzá tartozó ruhával együtt. A *napraforgós szatin porcelán ruhával, kicsivirágos szatin somos ruhával, bimbós szatin macskanyomos ruhával, piros-fekete szatin kollancsos ruhával, babos szatin porcelán ruhával, gyertyás szatin zavaros színű ruhával,*

Széki leány a templom előtt (1994)

zavaros szatin rózsás ruhával, bimbós szatin bimbós ruhával, tulipántos szatin apróvirágos rózsás ruhával, bogyós szatin rózsás ruhával; rózsás delin rózsás ruhával, tömött rózsás delin tömött rózsás ruhával, apró rózsás delin almás ruhával, meggyzsin delin rózsás ruhával, petrezselymes delin kék ruhával, libaszemes delin rózsás ruhával, almás rózsás delin apró rózsás ruhával, bimbós delin bimbós ruhával, nagyobb rózsás delin rózsás ruhával, petrezselymes fersing delin rózsás ruhával, nagybabú delin rózsás ruhával; nagykockájú brassai törökös ruhával, aprókockájú brassai rózsás ruhával, régi brassai pirosbabos ruhával, pesti brassai libia⁴ rózsás ruhával; zöld kockás posztó (menyasszonyi) fehér ruhával, szivárványos posztó gázmér ruhával megnevezések hangzottak el leg-

többször eltekintve a számtalan karton fersing felsorolásától.

Hasonlóan külön névvel bírnak az egyes lékrik is: varrottas bársony, rózsás bársony, cseresnyés bársony, babos bársony, piros-fekete babos bársony, régi bársony, precskelt bársony, luher leveles bársony, libiai rózsás bársony, fekete selyem piros mintával, piros selyem fekete mintával, fehér babos selyem, fekete babos selyem elnevezések voltak a legáltalánosabbak.

A kendők alapját (alapszínét) földnek nevezik, így a megnevezésekben gyakran szerepel a tiszta vagy pusztá földjű (csak a széle díszített) és a virágos földjű (mintás alapú) jelző. A legtöbbször említettek a tövisvirágos virágos földjű gázmér, tövis rózsás pusztá földjű gázmér, kicsiszélű gázmér, epres gázmér, tömött rózsás tiszta földjű gázmér, szőlős tiszta földjű gázmér, nefelejcses gázmér, sárlós gázmér, nagyszélű gázmér, soros földjű gázmér, pipacsvirágos gázmér, sárga szélű gázmér, ibolyás gázmér, tavirózsás gázmér, apróbabos gázmér, piros-kék rózsás virágosföldjű gázmér; virágos földjű olajos, piros szélű olajos, piros szélű vadrózsás olajos, fekete szélű vadrózsás olajos; egyrózsás varrottas, két-rózsás varrottas, tízrózsás varrottas, tövis rózsás varrottas, piros rózsás varrottas.

Az összes lehetséges elnevezést – a fersingkével és a lékrikével – rendkívül nehéz lenne összegyűjteni. Az általánosan használtakon túl vannak az anyag speciálisabb volta miatt egyéniek, kevésbé elterjedtek is.

A román nyelv hatására utal a rövid bunda kozsok neve.

Egy adott generáció ruhatárát tekintve a férfi viselet azonos funkciót betöltő elemei közt nincs lényegi különbség, szemben a nők ezernyi fersingjével vagy keszkenőjével.

⁴ A 70-es években sok széki férfi dolgozott Libiában, onnan is hoztak anyagot asszonyaiknak.

*Széki leány és székely legény székelyföldi lakodalma, mindketten a saját viseletükben
(1980-as évek)*

*Széki család, 1913.
(Semayer Vilibald felvétele. Néprajzi Múzeum Fotótár – F. 17 898.)*

Széki férfiak. 1913.

(Semayer Vilibald felvétele. Néprajzi Múzeum Fotótára – F. 1799)

(*mint esztétikai rendszer*) A széki viselet szépségéről, kívülállóra gyakorolt hatásáról nem lehet elfogulatlanul szólni. Magam 1989-ben jártam ott először. Egy barátom volt hivatalos lakodalomba, ő vitt magával. A vőlegény vendégei vásárnapi délután kezdtek el gyülekezni a házánál, hogy a menyasszonyért induljanak. Érkeztek meghívottak a falu mindhárom szegéből, idősek, fiatalok, legények, leányok, férfiak, asszonyok és gyerekek. Lenyűgöző volt látni színes viseletüket, érezni meleg udvariasságukat, ahogy az idegenekhez közelítettek, tapasztalni azt a harmóniát, ahogy közösségi viselkedésüket a menyasszony és a vőlegény felé fordították.

A falu *építészeti* jellegzetességein túl ez az a másik elem, amely döntően alakítja a falu külső, *vizuális* képét.

A kultúrában a *szép* viselet fogalma megegyezik a hagyomány által megkövetelt öltözettel, természetesen annak tisztának és ápoltnak kell lennie.

Kocsis Rózsi, széki asszony, aki megírta emlékiratait,⁵ így fogalmazza ezt meg: „Né, milyen szép öltözetű leány, ez gazda. Fején virágos földű keszkenő, a nyakán sor piros kaláris gyöngy, a köntöse⁶ fekete bársonnyal díszítve, piros, zöld zsinór mellette, a ruha földje piros, apró fehér bab benne, három sor zöld galand az alján, tulipántos csizma a lábán, né, hogy illegeti magát, pedig ez akkora, mint mi.”⁷

A szalmakalapot akkor tartják szépnek, ha az keskeny szalagból varrt, sárga színe csaknem fehér. A kalaposok különböző vegyszerekkel is kezelik ennek érdekében.

Az egyéni élet jövőbeni megmaradásának egyik útja és reprezentánsa, a *fotózás*, nagyon jól példázza a viselet, a kultúra, a szép és a helyénvaló viszonyát.

⁵ *Kocsis Rózsi*, 1988.

⁶ A köntös a leánygyermek öltözeté; a fersing és a lájbi egybe van szabva

⁷ *Kocsis Rózsi*, 1988. 54.

A készített képek közt szinte nem találunk olyat, amelyen ne viseletben szerepelnének. A székiek, akik abba öltözve szívesen állnak a kamera elé, tiltakoznak és szinte csak udvariasságból engedik meg, ha valaki nem úgy próbálja fotózni őket.

(*mint kreativitási háló*) A széki lánygyermeknek már egészen kicsi korukban – belenevelődve a hagyományba – megtanulják a szövés, varrás, hímzés módját, a fersingek leszedését, az ingujjak kikeményítését.

Megdöbbenő élmény volt számomra az ehhez fűződő kapcsolatuk gyökeres megváltozása, hogy 1989-ben, a határok megnyitásával szabadon lehetett utazni, kézimunkáikat Magyarországon árusítani. Miután a cél és eredmény nem a *saját* vagy *falun belül maradó*, a kultúrába illeszkedő darabként, hanem *kívülre, ismeretleneknek, pénzért* készült, az eddig tapasztalt *kreatív öröm* helyett egyfajta *türelmetlen feszültség* jellemezte munkájukat; nem is beszélve a minőség nagyfokú romlásáról.

A viselet elemei közül maguk készítik a varrottas keszkenőt, szövik a pende-lyek és ingek alapanyagát, majd kiszabva, megvarrva mintával díszítik azt. Sokan értenek a lékrik és női lájbik elkészítéséhez is.

A nagyobb technikai tudást igénylő darabokat a mesterek állítják elő. A több *mellékszabó* (kontár) mellett *szép* férfi ujjast, lájbit és harisnyát már csak *Újszabó* Polyák András bácsi tud készíteni, aki valóban új szabó már meglehetősen régen lehetett, mivel túl van a nyolcvan éven. A faluban dolgozik még két csizmadia, de a *legszebb* tulipántost Vincellér János készíti, aki valamikor Széken lakott, de Kolozsvárra költözött. A csizmaiban „még az irigy sem talál hibát”. Neve és munkája már fogalommá vált. Miután ő is öreg, elmúlt nyolcvanéves, félnek, hogy meghal, ezért sok széki már előre elkészíttette vele a leányának a szükséges új *vincellér* csizmát.

A kultúra által szabályozott kreativitás nem merül ki a ruhatár elkészítésével és karbantartásával. Maga az öltözés is egy ilyen folyamat, főleg a nőknél. Legjobban azonban anya és leány viszonyában figyelhető meg. Az anyának a lányuk – néha több órás – öltözése/öltöztetése, főleg ha az konfirmáló és templomba megy vagy lakodalomban nyoszolyóleány, egyfajta *szépteremítő*, hagyomány- és kultúrá-
nak megfelelő, megfeleltető folyamat is. Ez akkor csúcspontja ki igazán, amikor a leány eléri az esküvője napját. Menyasszonynak öltöztetik – ebben általában a keresztanya a vezető – ami után már neki kell ügyelnie ruhatárára – és önmagára.

(*mint jelrendszer*) A viselet – egyfajta *tárgyi kód*ként – megkülönböztetett szereppel bír a falu *kommunikációs rendszerében* is. Jelentéseit a hozzá kapcsolódó *viselkedési minták* és *gesztusok, proxemikai hálók* teszik teljessé.

Az öltözet az ember életét végigkísérve egy adott *generációhoz* tartozást és *érzelmi* állapotot (pl. gyászt) fejez ki, vagy egy rítusban betöltött kiemelt *szerepre* utal.

Jelentései a *megkülönböztető viseletjegyek*en keresztül fogalmazódnak meg. Ezeknek két csoportja van. Az első az öltözködési alapfunkciót ellátó darabok tartoznak, melyek azonban *színükkel, meglétükkel* vagy *hiányukkal* információt is hordoznak. Ezeket *indirekt* megkülönböztető viseletjegyeknek tartom. Ezen túl minden kultúra kialakította a csupán jelentések átadására szolgáló, öltözködési funkcióval nem bíró ún. *direkt* megkülönböztető viseletjegyek hálóját. Ezek a jel funkció mellett *esztétikai* szereppel is értékelhetők. A mi kultúránkban pl. ilyen a házasságot jelentő karikagyűrű vagy a katonai rangra utaló váll-lap.

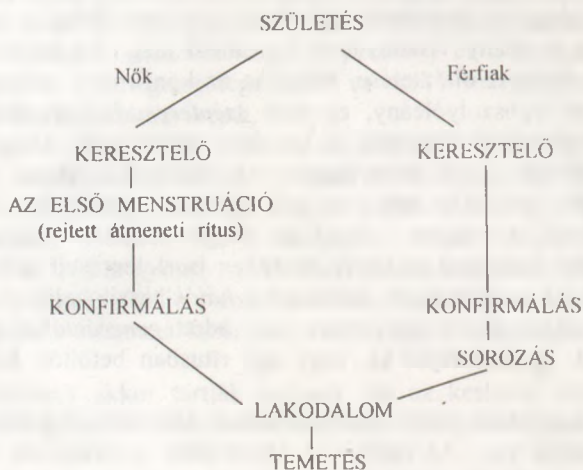
Az egymást követő generációk közti átmenetet az öltözet színe folyamatosan jelzi, ezek közül a legszembetűnőbb tendencia annak öregeddéssel párhuzamos *sötétedése*. A nőknél ez akkor jelentkezik, mikorra konfirmáló nagyleányuk vagy sorozott legényfiuk lesz; azok megházasodnak. A világosabb *piros* darabokat átadják gyermekeiknek, ők pedig egyre sötétebb fersingeket, lékriket hordanak. Lassan eltűnik a kendő *piros* hímzése, helyét a sötétzöld vagy *kékesebb* árnyalat foglalja el; abban egyre kevesebb a virág. *Tűzpirosból* fokozatosan *bordóvá* válik *gyöngyosoruk* is. A csizma sarkának *piros-zöld* tulipán díszítése ötvenéves kor körül csak *zöldre* vált. A leánykor után a hosszú, *piros pántlikával* díszített fonott haját⁸ az asszonyos *konty* váltja fel.

A férfiaknál az idő múlása leginkább a lábji és az ujjas színének változásán figyelhető meg. Ezek világosabb *kékje* kb. ötvenéves korban *sötétebb*, mélyebb, hetven év felett – a halál peremén – tiszta *feketére* vált. Ezzel párhuzamosan változnak a gombok, *rézpipelyek* is. A fiatalos *sárgát* a *fekete* cseréli fel.⁹ Ötven év felett már *zöld* szvettert sem vesznek, a legényes *piros nyakkravaló* (nyakkendő) a házassággal *fekete* lesz.

Az ingujjak élesre keményítése is a fiatal és középkorú korosztály jellemzője.

A generációk egymást követő dinamizmusát, a hozzájuk kapcsolódó, azokat elválasztó, de egyben össze is kötő *átmeneti rítusok*¹⁰ demonstrálják a legjobban. Ezek azon túl, hogy egy meghatározott időpontra és helyre gyűjtik a kultúra reprezentatív egységeinek nagy részét, funkciójukból és természetükből fakadóan koncentrálnak a direkt megkülönböztető viseletjegyeket is. Ezek a rítusok mindig a közösség legteljesebb nyilvánossága előtt zajlanak, így jól tudatosítják a bekövetkezett változásokat.

Először tekintsük át a széki átmeneti rítusok láncát:

⁸ A leányok haját egy szalagra font póthajjal teszik hosszabbá.

⁹ Ennek fontosságát és rögzültségét jellemzi, hogy az öreg széki szabó (Polyák András bácsi) nem akart, csak hosszas rábeszélésre, fekete lábbit varni nekem, de ahhoz ragaszkodott, hogy legényes réz gombokat tegyen rá.

¹⁰ *Fejős Zoltán*, 1979.

Ezek a rítusok két csoportra oszthatók. Az elsőbe az életbe beléptető *születés* és a társadalomból kiléptető *temetés* tartozik. A második csoportot a földi élet szakaszait elválasztó rítusok alkotják. A *keresztelő* az újszülöttet a közösség egyházába és társadalmába befogadó esemény. A leányoknál az *első menstruáció* kifejezetten biológiai jellegű átmeneti rítus, amely természetéből fakadóan (egyetlenként) rejtetten, a közösség kizárásával megy végbe. Ez a lánygyermek növe érését jelzi. A *konfirmálás* (katolikusoknál a bérmálás) is egyházi rítus, a vallott hit megerősítését szolgálja. Ezen túl az avatási rítusokhoz kapcsolódó elemek is nagyrészt itt összpontosulnak. A fonóba csak konfirmált leányok járhatnak, de nyoszolyóleányok csak olyanok lehetnek, akik még előtte állnak. A legények ettől kocsmaázhatnak és vőfélyek is csak ezután lehetnek, de csak addig, amíg be nem *sorozzák* őket katonának. Az átmeneti rítusok második csoportjának utolsó tagja a *lakodalom*. Ez egy új társadalmi alapegység születése.

Ezek közül a konfirmálás, a legényeknél a sorozás, valamint a lakodalom emelhető ki, mint viseletükben is legkommunikatívabb kultúrelemek.

A leányoknál a Birtalan napi konfirmálás, a legényeknél a sorozás jelzi a viselet és a biológiai fejlettségükből fakadó társadalmi érettség tetőfokát. A leányok konfirmálás, a legények a katonai szolgálat után házasodhatnak az elfogadott normák szerint.

A konfirmálásra a tizennégy évesek egy évvel korábban kezdenek készülni. Bibliaórára járnak és minden vasárnap kétszer templomba mennek. A leányok ez idő alatt szinte felvonultatják egész ruhatárukat, a templomba való sötét szatén és delin fersingeket, kázmér keszkenőket. Délelőtt az öltözetük ünnepélyesebb. A fiúk ekkor viselik a *fehér* (kötött) szvettert, amit máskor nem hordanak. Délutánra ezt zöldre cserélik fel. Ők a zsoldáros könyvet a zsebükben tartják, a leányok *piros babos* keszkenőbe csavarva a kezükben viszik.

A konfirmálás napján a leányoknál már megjelennek egyéb megkülönböztető viseletjegyek is. Az ekkor használatos *kázmér* fersingen és *fehér* ruhán túl az ingre – a vállukra – veszik a fekete *zsalit* (egyfajta keszkenő), amelyet úgy kötnek és rendeznek el, hogy a rojtjai kilátszódnak a lájbi alól. Ehhez illeszkedik a derekukra kötött, szintén rojtos, *faroknak* nevezett ruhadarab. A konfirmáló leányok kendő nélkül, *hajadonfőtt* mennek a templomba. Öltözetük ugyanez volt, amikor nyoszolyóleányként szerepeltek. Menyasszonyként is ezeket a fő darabokat viselik, azzal a különbséggel, hogy ekkor használják először a *zöld* (menyasszonyi) szoknyát, *fehér* ruhával, a fejükre pedig rozmaringból való *pártát* tesznek. Kezükből ekkor is piros babos keszkenőt fognak.

A párta megfelelője a férfiaknál a *bokréta*, amelyet sorzáskor a sor alá menők, lakodalomban pedig a vőfélyek és a vőlegény visel. Ezeket, hogy frissek maradjanak, nem sokkal a rítus kezdete előtt készíttetik el egy hozzá értő férfival, amiért nem pénzzel, hanem egy üveg pálinkával vagy egy tányér süteménnyel fizetnek. Lakodalomban ez a nyoszolyóleányok dolga, sorozáskor a legény anyja vagy ha van, akkor a szeretője gondoskodik róla. Ez sokszor jelentheti kapcsolatuk komolyságát. Ha a leány nem csináltat vagy azt a legény nem fogadja el, az a szakítással egyenértékű. Ellenkező esetben a legény leszerelése után nagy valószínűséggel összeházasodnak.

A bokréta enyhén ovális, de kör alakúnak tekinthető, átmérője kb. 18 cm. Alapját rozmaring képezi, a közepében pedig egy-két vagy három db, kb. 2 cm oldalhosszúságú négyzet alakú tükördarab található. Van még rajta piros pántlikából való virág, két műanyag levél, a völegényi bokrétán – ami egy picit nagyobb is – aranyfűst (papír) díszítés.

Közülük a rozmaringnak és a tükörnek fontos szerepe van a rítus jelrendszerében.

A *rozmaring* már az antik görög-római és a középkori európai kultúrákban is kultikus áldozatként vagy gyógyszerként szerepelt, és ez tovább élt a későbbi falusi-paraszti kultúrákban is.

A *tükör* a különböző népek mítoszaiban és hiedelmeiben a jövő titkát fűrészve utat mutatott az embereknek, sokszor a gazdagság elérése felé. E gazdagság pedig nem csupán tárgyasult jólétet jelenthet, hanem az élet törvényei feletti hatalmat, a bölcsesség birtoklását is.¹¹

Talán a székiek bokrétája (és pártája) is ezekhez a kultúrtörténeti vonulatokhoz kapcsolódik: rozmaring része a testi és lelki egészséget, tükör része pedig az anyagi és tudásbeli gazdagságot (érettséget) feltételez, sugall.

A fotózás elterjedése előtt a párta és a bokréta hasonló funkciót töltött be. A lakodalom után azokat bekeretezve a tisztaszobába akasztották fel. A vőfély és sorozási bokréták sok legényes háznál még ma is a vitrint díszítik.

Ha a lakodalom előtt a vőfélyek a vendégeket hívogatva valakit nem találnak otthon, egy szál rozmaringot tűznek a kulcslyukba jelzésként.

A bokréta felerősítését szolgálja a fekete, kerek *csiperke* kalap, amit más alkalomkor nem vesznek. Lakodalomban a kérők, akik házasok, szélesebb karimájú *hóstáti*¹² kalapot viselnek. Az ő, illetve a vőfélyek megkülönböztetésére szolgál a *kérő bot* és a *vőfi pálca* (vőfélybot) is. Ez utóbbival segítik a zenekar mögött haladva az utcán húzott menyasszonykísérő dallamát. Kettesével, a zene ritmusára összeütik csörgős botjukat, közben a megfelelő rigmust éneklük.

A legények sorozáskor, vőfélyként és völegényként viselik a *pikkely szíjút*, amely egy hosszú szíj rézgombokkal díszítve. Ezt a derekukra csavarva a nadrágjukat tartó övre akasztják.

A lakodalomban a menyasszonyt *sejemrojtú* fekete keszkenőbe kontyolják, amit az anyósától kap ajándékba. Ha gyermekük születik, akkor azt keresztelni úgy viszik, hogy a pólyát majd ezzel takarják le, a gyermek nem látszik ki alóla. Az újszülöttnak ez lesz első találkozása viseletével. Ha a menyecske később lakodalomban nyoszolyóasszony lesz, így fog öltözni akkor is. Még nem lesz házas gyermeke, hordja a zöld menyasszonyi szoknyát is, de csak kiemelkedő templomi ünnepekkor. Az idő múlásával ahhoz fehér helyett majd sötétebb ruhát köt.

A kontyoláskor a völegény jegyinet és az eddigi piros helyett fekete nyakendőt kap anyósától illetve feleségétől; a bokrétáját ő is a férfias hóstáti kalapra cseréli.

11 A tükörről és a rozmaringról lásd: *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*. 1941; *Paulya Real-Encyclopadie*. 1922; *Rapaics Rajmund*. 1932; *Róheim Géza*. 1984.

12 A székiek a háború előtt rendszeresen jártak szolgálni a kolozsvári hóstátiakhoz, ez erősen befolyásolta polgárosodó kultúrájukat. E hatásra nevezik a városi kalapot hóstátinak.

A fekete és fehér cernás ingek és pendelyek is kapcsolódnak az ünnepekhez, rítusokhoz. Fiatalabb korban a fekete cernásak a használtabbak, azt veszik templomba, sorozásra, lakodalomba. A vőlegény jegyinge általában fekete cernás, egy felébe darázsos. A menyasszony 5-6 pendelye közül a legfelső, tizenkét varrásos is fekete cernás. Idősebb korban, ellentétben a színek általános sötéttedésével, a fehér cernás darabok kerülnek előtérbe.

Csak sorozáskor alkalmazott direkt megkülönböztető viseletjegy a *sorozó cédula*. Ez egy kisebb, fehér papírból legyezőszerűen összehajtott viseletelem. Ezt, a legényeket a sorozóbizottsághoz is elkísérő szeretőjük vagy a többi leány készíti el és tüzi be a katonai szolgálatra alkalmasnak tartott legény bokrétájához. Míg a bokréta csak azt jelképezi, hogy a legény megérett a katonai szolgálatra, a sorozó cédula azt jelzi, hogy a falun kívül álló – hivatalos – intézmények is alkalmasnak találják annak letöltésére. Ezt Désen tüzik a legények kalapjára, de csak Széken, e kódot értelmezni tudó közösségben van igazi jelentősége.

Hozzá tartozójuk elhalálózása esetén viseletükön keresztül csak az asszonyok gyászolnak. Ennek a rokonságtól függően több foka van. Szülő, házastárs és gyermek esetén a gyász három évig is eltarthat, az öltözet fekete. Távolabbi rokon esetén csak a keszkenő és a ruha lesz ilyen színű, a gyászt egy év után *felszakítják*. A gyászoló leánynak a pántlikája is fekete.

Az elhunyt asszony állat gyakran keszkenőjével, a férfiét nyakkendőjével kötik fel.

A viselet jelértéke, teljesen strukturálatlanul, megjelenik a falun kívüli életterében is. A kívülállók Kolozsváron és Szamosújváron, a környék falvaiban megismerik őket, tudják, hogy ők székiek. Sajnos a viseletből sok kellemetlenségük származik a határon, ahol a vámosoknak is van már némi kultúrantropológiai ismeretük. Gyakran már a viseletet meglátva alapos vizsgálatnak veti alá a sokat üzletelő székieteket. Ez szintén gyorsítja annak bomlását, sokan ugyanis pont ezért városi ruhában indulnak útnak.

(*mint identitás*) Az öltözet kommunikációként való megjelenése magasabb fokon a faluhoz, az adott kultúrához tartozást is reprezentálja. A *jel* – megtartva eredeti jellemzőit – *identitássá* válik.

A falu történeti tudatában kiemelt szereppel bír a viselet. A bevezetőben említett 1717. augusztus 24-i rendkívül súlyos tatártámadás után a falu lakói *örökös gyászt* fogadtak, ennek ma is élő nyoma az asszonyok fekete kendője. Annak alapszíne mindig ilyen. A fehér inggel, a piros fersingekkel, a kék lajbiggal és a sárga szalmakalapokkal együtt ez nyújtja a széki viselet rendkívül nagy esztétikai összhatását.

A viselet több szinten biztosítja a pozitív csoportélményt is. A különböző generációkhoz tartozás, amely egyfajta mentálhigiénés tartást biztosít a közösség számára, leginkább a viseleten át érzékelhető és tudatosul. A széki leányok – pont mint a mi gimnazista lányaink – gyakran összebeszélnek, hogy mit vegyenek fel; a felszegi legények pedig sorozáskor ujjast is vesznek a lajbira, hogy így is demonstrálják elkülönülésüket, ezen keresztül összetartozásukat a másik két szegtől.

Az identitás viseleten át való megfogalmazása igen egyszerűen jelentkezik a falun kívül. Egyik széki bárhol megismeri a másikat, így még ha otthon nem is

volt kapcsolatuk, akkor is rögtön megvan a közös hang, lehet, hogy a kommunikáció útja hazafelé.

Kocsis Rózsi így fogalmazza ezt könyvében. „Nem ismerjük mind egymást, de összeköt a fehér ing, a viselet. Piroslik a Széchenyi tér. Nem messze tőlünk már dűdólnak, táncolnak a nagyobbak, de még mindig jönnek... – Én küldtem már levelet haza egy asszonytól, ez biztosabb mint a posta. – A posta is biztos, csak címezd meg rendesen... Ne úgy címezd, mint az a másik gyerek: A Völgysorra, édes nanómnak¹³ vagy a Nagy utcára, édesanyámnak.”¹⁴

Kocsis Rózsi azt is megemlíti, hogy a Kolozsváron szolgáló leányok egyik legfőbb célja a megfelelő viseletre való pénz előteremtése volt.

Az öltözet gyakran jó alapja a *magyarsághélmény* kifejezésének is. Főleg a Ceaușescu-rendszerben gyakran tűztek a kalaphoz *piros* muskátlit, *fehér* boglárt és *zöld* levelet vagy csak egyszerűen három ilyen színű tűt.

Egy Széken tanító rajztanár az iskola tornatermét egy több méter magas falfestménnyel díszítette, melyen egy fiatal pár viseletben táncol.

Az megjelenik a kultúrközi kapcsolatokban is. Néhány éve történt, hogy egy Magyarországra költözött széki fiú ott is megesküdtött, menyasszonya, egy veszpéremi lány széki menyasszony volt.

A legátátelesebb példa az, amikor az egyik leányt a Székelyföldre vitték feleségnek. A széki esküvőn a leány székiesen, a legény székelyesen volt felöltözve, és pont ilyen kettős öltözetben szerepeltek a jenőfalvi lakodalomban is.

Arra azonban nincs példa, hogy egy Székre telepedett férj vagy feleség átvette volna a viseletet. Nem jellemző ez a falu románságára sem, bár sok fiatal ismeri közülük a táncokat.

A cigányság közül is csak a magyar kultúrához erősen kapcsolódó – abból egzisztenciát teremtő – zenész cigányok vettek át elemeket. A férfiak az önmagába is szimbólumértékű kalapot, de azt sem mindegyikük.

(*mint gazdasági alternatíva*) A viselet gazdasági tényezőként három irányból jelentkezhet. Egyrészt a *megteremtésére* fordított költségként, másrészt *értékkonzerválóként*, harmadszor pedig eladásakor *bevételként*.

A megfelelő viselettár kialakítása, főleg, ha nincs kitől örökölni, még a módosabb családok számára is költséges dolog.

A még viszonylag olcsó ingeken és pendelyeken túl a legdrágább elemek a régi és jó állapotban lévő fersingek, keszkenők, az újonnan készítettett kozsokok és csizmák. Nehéz pontos árat mondani az állandó változások miatt, de egy kázmér vagy szatén fersing ára elérheti a 20 000 Ft-ot, ami kb. 160 000 lej feketepiaci áron. A lej állandó értéktelenedése miatt Ft-ban és nyugati valutában tartják a pénzüket, abban zajlanak a nagyobb vásárlások is. Egy szép kázmér keszkenő ára meghaladja a 10 000 Ft-ot, a kozsokoké és csizmáké az 50–60 000 lejt. Az árak behatárolása végett egy fiatal széki tanító kb. 20–25 000 lejt keres.

Az életéről szintén regényt író *Győri Klára* érzékletesen ábrázolja egy nagyleányos család helyzetét: „Eljött az idő, Kolozsvárra kellett menni szolgálni, mert nőttem, kellett a gúnya is, édesanyám is kellett készítenie a férjhez adni való

¹³ A nagymama széki neve.

¹⁴ *Kocsis Rózsi*. 1988. 221.

lányát. Mikor egy háznál két-három leányt kell kiállítani, kiürül láda, pad, kanapé, mindent oda kell adni a férjhez menő leánynak. Sok szegény anya éjjelét nappallá egybetéve dolgozik, hogy elkészítse a következő leányát. A széki közmondás azt tartja, ahány leányt ad férjhez, annyszor ég le a ház.”¹⁵

Széken a *házon* és a *földbirtokon* túl a harmadik legértékesebb vagyontárgy a viselet, ahogy egyikük fogalmazta „mindig áll benne a pénz”. Ha valaki a városba költözik és elhagyja viseletét, ott rögtön megjelennek a leányos anyák, hogy gyermeküknek megszerezzék a hiányzó darabokat – ha egyáltalán eladják azt. Nem ritkaság, hogy egy Szamosújvárra költöző pár nagyrészt annak árából vesz ott magának lakást.

Az asszonyok közül sokan hímeznek és varrnak mások számára pénzért vagy egyéb szolgáltatásért.

A fersingek azon túl, hogy sok pénzt érnek, annak biztonságos tárolására is szolgálnak. Annak elejére egy záródó zsebet varrnak, amit a ruha eltakar. Ott tartják értékeiket, irataikat, ha a városba vagy piacra mennek. A férfiak mély lajbi vagy ujjas zsebe nemcsak erre a célra vagy templomba menet a szoltáros könyvnek megfelelő. Pompásan elfér benne a pálinkásüveg is, amelynek kultúrában betöltött szerepéhez nem fér kétség.

A Magyarországon árusított kézimunkák jelentős része is viselet. A hozzá nem értők azonban gyakran megveszik a csak alapszínében, de nem kidolgozásában és anyagában székiek darabokat is.

Az utóbbi hónapokban pedig megjelent – nyilván külső mintára – a széki viseletbe öltöztetett baba.

Viselettörténeti adalékok

A széki viselet történetével kevés munka foglalkozik, közülük csak Kós Károly tanulmánya¹⁶ és Szabó T. Attila cikke¹⁷ jelentős.

Az utóbbi értékes adatokat közöl két XVIII. század végi és XX. század eleji forrás ismertetésével.

Zágoni Aranka György püspök lelkészi pályája során két ízben szolgált Széken. Először 1732–41-ben, majd másodsor a haláláig, 1755–67 között. Jegyzetkönyvéből való a következő, Székre vonatkozó részlet:

„A(nn)o 1736 21 Januar(ii) fogadtam meg inasnak Darvai Latzit. kinek fizetése lészen szent János napig e'szerint. 1. Egy szokmány, ruha harisnya, ing és lábra valo” (a jegyzetkönyv 35. lapján). „Pro Anno 1736 fogadtam meg kis szolgálonak gyermek mellé Györfői Klárát. kinek fizetése lészen: Egyszerványolt kék mente, ujbélessel, fejttö sinorral s Gombal. Tisztességes párta két ingajjastól, édgjik gyólts. karácsonban új Csizma (34. 1.)

A(nn)o 1736 2 Január(ii) pro hoc eodem Anno fogadtam meg öregbik szolgálom(na)k Szöts Ersokot, kinek is fizetése lészen e'szerint. 1. Zöld mente a'Landis posztóbból tisztességesen rokával prémezve, uj bárány börrrel bérelve. Sejem Gombal Sinorral. Szarkalábbal. 2. Kender vászon fersing. Rása váll. Rása ruha mindenik lótos(!) perémmel. Ször ruha. 3. Három márvásos öv, ugjan olyan párta, két

¹⁵ *Cyőri Klára*, 1975. 55.

¹⁶ *Kós Károly*, 1972.

¹⁷ *Szabó T. Attila*, 1980.

ing ajjastó az edgjk gyólts, karácsonban uj csizma / NB. E gonosz Leány mind(en) igaz ok nélkü el szókék 14 Februarii (33. 1.)”

A másik fontos közlés *Semayer Vilibaldtól* származik, aki az 1910-es években bizonyosan Széken járt, a Néprajzi Múzeumban található fotói ekkor datáltak:

„Öltözeteik tiszták és takarosak; sokat adnak a fehérneműre, aminek anyagát maguk szövik. Ha egy újkori regényíró, alakjának értelmiségének és előkelőségét fehérneműből ítéli meg, habár egyéb öltözete szerény viszonyokra mutat is, mennyivel jellemzőbb a nép fiainak ízlése, midőn valóságos kultuszt űz fehérneműből. Egy-egy jobb módú széki embernek 15–20 inge is van. Egyéb öltözetei a mellény (lájbi) gyári kék posztóból, dula (pityke) gombokkal, sárgarézből; kék segesvári flanell ujjas, szászos bőr mellrevaló, fekete szokmány (mente), melyet vállvetve hordanak, az ifjak három (veres, fehér, kék), a házasok csak kék színű rózsával; bő gatyá, fehér vagy szürke házilag szőtt harisnya, fekete zsinórral, csizma hegyes orrú, hosszú szárú, amely mentől nagyobb, annál nagyobb tisztesség; fehér vagy fekete süveg, nagy karimájú posztókalap, melyet a fiatalok vasárnapi összejöveteleknél dúsán felbokrítáznak. Fekete és piros virágú nyakkendőt hordanak. Fehér szűrt csak éjjel viselnek (marhatartók)

A nők rövid, derékig érő inget s ingaljt hordanak, fekete ránczolt karton szoknyáik, piros virágokkal vannak díszítve; minden menyasszony zöld posztó szoknyát visel fekete kockákkal, kivágott fillentyűs lajbit, vállán színes csokorral, a leányok leeresztett haját pántlikával, menyecskék, asszonyok kontyot viselnek, leányok és férjesek mindig csizmában járnak. Hímzéseik csángó és székel munkákhoz hasonlítanak.”

Ezekben az írásokban nagyon sok az olyan elnevezés, amelyek ma már nem használatosak, azonosításuk még nem történt meg.

A maiak emlékezetében leginkább a férfiak fehér vászon gatyája él, amelyet az alsó szélén lévő, apró, rojtozott dísz után *borsos gatyának* neveztek. Ez inkább hétköznapi, munkaviselet volt, a 40-es évek után ment ki a divatból.

Semayer leírásában utalás történik a szürke melletti *fehér* harisnyára. Ezt, az elmondások szerint, a módosabbak viselték. Még néhány idősebb férfi ma is használja, Forrószegen talán hárman.

A kozsok az utóbbi évtizedekben jött divatba, éppúgy, mint az ingujjak extrém kikeményítése.

Ma már a legények hétvégére nem kötnek bokrétát, annak mérete is csökkent.

Változási tendenciák

Ha a *kultúrát* szűkülő és bővülő *alternatívák* halmazaként értelmezzük, a leg-szorosabban tartoznak ide a különböző változási folyamatok, a vizsgált társadalmat ért új *hatások* és az ezekre adott *válaszok*. Ezek összessége olyan fokú is lehet, ami során a kultúra gyökeresen *más* minőséget vesz fel.

A hagyományos széki falusi-paraszti kultúra átalakulása, az általános életmód-beli és infrastrukturális változások hatására, a második világháború utáni időszakban gyorsult fel, megtorpant a Ceausescu-rezsim utazásokat és külföldiekkel kapcsolat-tartást tiltó időszaka alatt, majd az 1989-es rendszerváltás, a határok megnyitása óta eltérő gyorsasággal változtat meg eddig kulcsfontosságú kultúrelemeket is.

A viselet *homlása* két szinten zajlik. A falun belül *fokozatosan* és az elköl-tözötteken keresztül *átmenet nélkül*.

A változási folyamat valószínűleg a *férfiaknál* kezdődött, akik gyakran idegenben vállaltak munkát, ahol a széki viselet több oknál fogva nem volt praktikus. Azonban továbbra is ragaszkodtak – a középkorúak és idősebbek még ma is – az identitást, a faluhoz tartozást legjobban kifejező szalmakalaphoz. A köznapi férfi viselet már csak ritkán található meg egységesen, főleg idősebbeknél.

Azon túl, hogy a *nők* általában is erősebben ragaszkodnak a hagyományokhoz, a viseletük elhagyására, a falun belüli *kivetkezésre* még alig van példa. Kivétel ez alól csak az a generáció, amely 1989 után került nagyleány sorba, náluk ez a folyamat már szinte természetes. Az a leány, aki négy éve, tizennégy évesen még szó szerint nem mert kimenni nadrágban az utcára, ma a kolozsvári gimnáziumban tanul, és viseletét egyre inkább terhesnek érzi (először ő szerzett jogosítványt is a leányok közül). Ennél a korosztálynál a hagyományt a *divat* váltja fel, ami meglepő módon, sok tekintetben a viselethez hasonlóan strukturált. Vannak szinte kötelező elemei, használati alkalmai. A 80-as években a legények körében divat volt a Magyarországról beszerzett Parmalat felíratú dzseki, ma inkább a koptatott török farmer az.

A falu – viszonylag egységesen – már csak akkor öltözik viseletbe, ha megkülönböztetett alkalomról van szó. Templomba menésről, lakodalomról, a fiataloknak bálról.

A két nem viseletelhagyásának nehezen magyarázható különbsége, hogy míg a férfiaknál együtt élhet a hagyományos öltözet sok eleme a városival, ahogy ők mondják *úrival*, addig a nőknél ez nem képzelhető el. Náluk annak elemei nem hiányozhatnak, szerves egységként kell megjelennie.

A székiek városokba – elsősorban Szamosújvárra – költözése a 70-es években kezdődött és az utóbbi években gyorsult fel. Szinte csak fiatal párok mennek el a jobb munka és lakhatási viszonyok miatt. Ők automatikusan hagyják el viseletüket, arra nincs példa, hogy az oda is követné őket. A ruhatárukat lassan felszámolják, és ha hazamennek, akkor is egyre ritkábban öltöznek székibe.

Asszonyok és férfiak viszonya a viselethez gyökeresen különbözik. Erről magam is meggyőződhettem, amikor barátaimat ezekről kérdeztem. A férfiak szinte mindig megdöbbenek, mikor a feleségük már hosszú percek óta diktálta egyes ruhainak nevét. Amikor pedig arra került a szó, hogy az mekkora érték, szinte egyöntetűen az eladásukra tettek javaslatot – az asszonyok őszinte és mély felháborodására. A férfiak szinte egyáltalán nincsenek tisztában a különböző fersing vagy keszkenő típusokkal.

Nehéz bármit is előre látni e viselet jövőbeli sorsáról. A következő évtizedekben az elmúlása teljessé válhat, talán egy új identitásként fennmarad a legjelesebb alkalmakhoz kapcsolódva.

Átmeneti ritusok és viseletelemek a széki népmesékben

Bruno Bettelheim, amerikai pszichológus szerint a népmesék nem egyszerű prózai alkotások. Vélemény az, hogy minden kultúra mesekincse *lenyomata* az azt hordozó egyének és társadalom életében felmerülő *problémáknak* és azok *megol-*

dásrendszerének. Miután az emberi psziché alapműködése egyetemes érvényű, a népmesék tartalmi struktúrája minden kultúrában azonos.¹⁸

Mivel az átmeneti rítusok láncja minden közösségben egy biológiai változás-folyamathoz kötődik (mindig egy új biológiai állapot elérése után kerül az egyén magasabb társadalmi szintre), bizonyosra vehető, hogy azok lenyomata megtalálható az emberi psziché mélyén is, tehát tükröződnie kell a mesék tartalmi rendszerében. Ezek alapján vizsgáltam a széki népmesék gyűjteményében található 39 tündérmesét.¹⁹

Bruno Bettelheim szerint életünk küzdelem a tartalmas létért. Meg kell találni annak értelmét. Ennek egyik feltétele az, hogy lehetőleg már kisgyermekkorban tisztában legyünk az élet alapvető problémáival és azok létező megoldásaival.

Életünk érett szakasza a felnőttkor. Ekkor válunk képessé arra, hogy egész létünk minőségére ható céljainkat megvalósítsuk, valamint gyermekeket nevelve érett tudást és kultúrát adjunk át a következő generációnak. E felnőttkor milyenségét két tényező határozza meg. Az első az, hogyan töltöttük el az arra való felkészülés, a gyermek- és ifjúkor időszakát; mennyire voltunk képesek már akkor egész életünkre vonatkozó célokat kitűzni és felkészülni azok beteljesítésére. A másik meghatározó tényező a párválasztás. Lényegében ez választja el az ifjúkort a felnőttkortól. Ennek minőségétől függ majd nagyon sok minden életünk további részében. Létünk ez által válik egészsé, gondoljunk *feleség* szavunkra. Ennek a párválasztásnak a minősége határozza meg, hogy milyen lesz a következő generáció felkészülési lehetősége saját felnőttkorára.

Mindez tükröződik a népmesék tartalmi rendszerében és az élet szakaszait elválasztó átmeneti rítusok láncában is (az életbe bevezető születést és az abból kivezető temetést nem sorolom ide). Ennek a láncnak az elemei a keresztelő, a leányoknál az első menstruáció, a konfirmálás, a legényeknél a sorozás, valamint a lakodalom.

Ha elfogadjuk, hogy az egyént a megszokott, saját társadalmi környezetéből kiszakító és egy másik, igaz kívülről jól ismert, de mégis idegen csoportba emelő átmeneti rítus mindenkit egy elkerülhetetlen *problémamegoldás, egy kihívás* elé állít, megérthetjük, hogyan kapcsolódik ez a gondolat a népmesék tartalmi rendszeréhez.

Az általam vizsgált 39 mesében a főszereplők szinte mindig az élet boldogabb állapotának eléréséért küzdenek, és e törekvésüket mindig siker koronázza. A 39 esetből 15 alkalommal (8., 9., 18., 21., 22., 25., 27., 28., 33., 34., 35., 43., 44., 45.) a főhős ezt különböző kalandok után úgy éri el, hogy megtalálja élete párját, akivel „olyan boldog életet éltek, hogy még mesében sem lehetett annál boldogabbat hallani” (44). Ezt, az élet további részére mesebeli állapotot a főszereplő mindig problémák sorozatának leküzdésével éri el. Azok, akik nem elég állhatatosak, nem alkalmazkodnak humánusan az őket segíteni akaró többi szereplőhöz, mindig elbuknak a küzdelemben, hiába voltak a mese elején az esélyeik egyenlők. Ők soha nem lettek boldogok, életük nem lett emberi mód tartalmas.

¹⁸ Bettelheim B., 1985.

¹⁹ Nagy Olga, 1976.

A 15 mesében sok esetben három vagy négy problémát/problémacsoportot kell a főhősöknek megoldani, hogy megtalálhassák életük párját. Ez pedig pont annyi, ahány az emberi lét földi szakaszait elválasztó rítusok száma.

Ez azonban lehet véletlen párhuzam is. A közös érintkezési ponthoz akkor juthatunk el, ha elfogadjuk, hogy az élet belső szakaszait elválasztó rítuslánc gyermek- és ifjúkori küzdelem, melynek (egyik) csúcspontja a párválasztás.

A széki mesék elemzése kapcsán vissza kell térni a *bokrétára* (és pártára) mint megkülönböztető viseletjegyre.

Elfogadva az előbbieket, új megközelítést kaphatunk szerepének meghatározására.

A kívülálló szemlélőnek a sorozásra menő legények azonos viseletbe öltözve, azonos bokrétát hordva szinte teljesen egyformák. E rítus idejére a gesztusaik és viselkedésük is ugyanolyan. Szinte megszűnnek egyéniségként létezni a közösség felé. Ők nem valakik, hanem sor alá menők, akiknek meg kell felelni egy elvárt viselkedési mintának. Ezt az állapotot a legjobban a lakodalommal lehet illusztrálni. A főszereplők kiemelése a közösségből e rítus során a legerősebb. A fiatal pár áll a figyelem középpontjába, mégis ők a legmagányosabbak, a legmegközelíthetlenebbek. E napra szinte teljesen elvesztik korábbi énjüket. Nagyon kevesen mennek oda beszélgetni hozzájuk, és akkor is egy meglehetősen szűkös – ilyenkor szokásos – témáról folyik a társalgás. E napra egymás felé is idegenné válnak. A kultúra által elfogadott menyasszony és vőlegény szerepbe nagyon kevés lehetőség van arra, hogy érzelmeiket, gondolatokat adjanak át egymásnak.

A bokréta (és párta) segíti viselőit abban, hogy azonosulni tudjanak aktuális szerepükkel. Segít, hogy az azt viselők a többiek számára *láthatatlanná válna* megszabaduljanak régi gesztusaiktól, magatartásmintáiktól, melyek új státusukkal összeegyeztethetetlenek. Mind a sorozás, mind a lakodalom után új szereplők lépnek vissza a közösségbe. Sorozott legények, menyecskék és fiatal emberek, akik új kihívásokra új viselkedési normákkal válaszolnak.

A széki mesékben is található megkülönböztető viseletjegyek, amelyek a bokrétához hasonlóan különleges tulajdonságokkal ruházva fel viselőjüket, segítik a főhóst a nehézségek leküzdésében.

Ilyen a láthatatlanná tevő *szivarpapírnai kabát* (9. mese), az átváltoztató *ing* (27. mese), a *réz, ezüst és arany ruha* (31. mese) és a kígyókirály *szennyese inge* (36. mese).

A gyermek- és ifjúkor háromszori *átváltozását*, egy korábbi én *meghalását* és egy új *születését* az Agárfia c. mese (8.) példázza legjobban. „Amint járt erre-arra (Agárfia) a mezőn, füttyülést hall az erdő szélén. Abban a percben odatoppant egy nagy kígyó. – Ne lőj meg, mert én elátkozott királyleány vagyok, hanem inkább váltsál meg engem. Ha *háromszor meghalsz* értem, akkor én visszaváltozom királylánnyá... feküdj ide le, nemsokára jönnek az ördögök, s úgy összeráznak, hogy a porod is széjjelszóródik, de ne törődj semmivel... Reggel ment a kígyó, szépen énekelve, dúdolva összeszedte minden részecskéjét, összerakta, az élet vízzel megöntözte, s hát még *szébb lett mint amilyen volt*... Nagy lakodalmat csaptak, s még most is élnek, ha meg nem haltak.”

*Gyermekrajz: nyoszolyóleány és vőfély
(1994)*

*Gyermekrajz: fiatal pár,
a leány kezében
sárga (budapesti) metró jegy
(1994)*

Ahogy a széki gyerekek látják

A széki iskola pedagógusainak segítségével elvégezhettem egy kísérletet is. Arra voltunk kíváncsiak, hogyan él, fogalmazódik meg, fejeződik ki a saját viselet élménye a széki gyerekek gondolkodásában.

A 9–10 évesek azt a feladatot kapták, hogy rajzórán széki viseletet rajzoljanak, fessenek, míg a 14 éveseknek otthon kellett fogalmazást írniuk ebben a témában. 46 rajz és 30 fogalmazás készült el.

A *rajzokat* tekintve talán meglepő, hogy a gyerekek már ebben a korban is szinte teljesen tisztában vannak a viseletrendszer felépülésével. Ha bizonyos elemek hiányoztak is, olyat nem találtam, amelyik kifejezetten butaságot ábrázolt volna. Azon túl, hogy markánsan megjelentek a domináns színek és darabok, viszonylag rendre kerültek ábrázolásra a különböző rítusokhoz kapcsolódó megkülönböztető viseletjegyek is. Ha a legény – bottal a kezében – vőfély, akkor a mellette álló alak kendő nélküli nyoszolyóleány. Talán a lakodalom kultúrát koncentráló voltára, de egyéb pszichikai törvényszerűségekre is utalhat, hogy az ehhez kapcsolódó ruházat igen gyakran került ábrázolásra.

Meglepő viszont, és egy kissé magyarázat nélküli is, hogy bár a rajzok télen készültek, egy sincs, amely az ehhez kapcsolódó öltözetet mutatná be.

Nagyon aranyosan illusztrálja a változásokat az a kép, amelyen a viseletbe öltözött leány sárga, budapesti metrójegyet tart a kezében.

A tanítók elmondása szerint a gyerekek nagy örömmel végezték ezt a feladatot, csak azon méltatlankodtak, hogy a rajzokat nem kapják vissza.

A *fogalmazások* – az íróik idősebb volta és a műfaj tágabb keretei miatt – árnyaltabb képet adnak. Az is gyanítható, miután ez házi feladat volt, hogy a szülők is segítettek elkészítésükben.

Ezeknél szembetűnő a magyarázó elemek nagy száma (pl. fersing = szoknya), ami azzal indokolható, hogy az írások a kultúrába kívülről közelítőknél készültek. A tanárok nem székiek, csak kevesen laknak ott, a többségük Szamosújvárról jár ki.

Már nem meglepő a tudatosság megjelenése, az egykor talán természetesnek tartott öltözetet ők is viseletként különböztetik meg. Ezen túl megjelenik a falura vonatkozó történeti tudás, az esztétikai ítélet, a viseletjegyek precíz leírása, az átalakulás folyamata.

A fogalmazások szókincse és helyesírása jól tükrözi a kultúra és nyelv kapcsolatát, így néhányból átírás nélkül idézek:

„A széki nép viseletet őseinktől örököltük.” (Juhos Zsuzsa); „A széki viseletet a régi időkre lehet visszavezetni mikor Széken virágzó sóbányák voltak. Ez kitűnik az adatokból mikor a sóvályároknak a fizetése között kék posztó is szerepelt.” (név nélkül); „A széki viselet egy nagyon szép viselet.” (Csorba Zsuzsi); „A széki viselet nagyon szép és sok munka szükséges ahhoz, hogy azt mindig szépen elrendezve tartsák vagy éppen viseljék... A széki viselet nagyon régi és remélem, hogy még sokáig fenn fog maradni.” (Juhos Ibolya); „A katonaság után a legény már a férfikorba lép át és következik az esküvő.” (Fodor Márton) – meglepő és ritka egy átmeneti rítus következményének ilyen pontos megfogalmazása. „Amikor valaki gyászol meghalt valakije akkor fekete ruhába és fersingbe, hogyha nem ojan közeli akkor csak fekete ruhába és fekete keszkenyőbe.” (Sallai Zsuzsa); „Az esküvőre a vendégek egy akármilyen fersingel menek (pl. Bukaresti, repülős, luherleveles, Bobos stb.). A menyasz és a nyüszü asszony zöld szoknyába és fehér ruhába...” (Bárdos Sári); „A széki fiatalok szoktak menni bálba, táncra, diszkoba... A szíkiek a lakodalomba szíkibe kel menjenek és úgy is mennek, mert a szíkiek muszáj abba menjenek mert ha nem akkor kicsit szégyen. De ha a városiak úriba mennek akkor az nem szégyen mert nem szíkiek. De vannak olyan városiak, hogy felöltöznek szíkibe mikor esküvőre mennek vagy templomba.” (Filep Zsuzsi)

Kedvesen jelenik meg a nemek közti különbség is: „Mert a lány amíg felvesz nemtom hány szonyát...” (Bíró Márton); „A fiúknak sokkal könnyebb mint a leányoknak, mert nem kell anyi ruhát vegyenek... Tovább nem tudom mit írjak olvasák el e pár soraimat. Filep Zsuzsi II. (utca – Csipkeszeg) írta 1993-ba Vége – VII. B.”

A dolgozatokban megjelenik a ruha két régebbi elnevezése, a *gúnya* és a *kocuka*.

A széki viselet és a magyarországi neofolklorizmus

Az ideológiamentes és valós esztétikai értékekre koncentráló folklorizmusok közül a 70-es években induló, mára megerősödő *táncházmozgalom* emelkedik ki. Ekkor főleg zene- és táncutatók új generációja indult el Erdélybe, annak útját keresve, hogy ez ott feltárt értékek hogyan építhetők be a mai magyar társadalom értékrendjébe, hogy ezáltal önmaguk és mások számára is egy új kulturális alternatívát teremthessenek a XX. sz. végi életmódmodellek rengetében.

Közülük kiemelkedik a már elhunyt tánckutató, Martin György, a táncgyűtteket vezető Novák Ferenc és Tímár Sándor; a zenészek közül Halmos Béla, Sebő Ferenc és a Muzsikás együttes.

A tánc- és zenekultúra működő egységét legteljesebben Széken találták meg, a széki táncház után nyerte el nevét törekvésük is.²⁰

Egy idegen kultúrából azok a legkönnyebben és legtermészetesebben befogadható elemek egy érdeklődő számára, amelyek letisztult esztétikai formákat hordoznak.

A széki kultúra elemei közül az *ének-zene-tánc* hármasság és a *hímzések* mellett csak a viselete került be az arra fogékony magyarországiak gondolkodásába.

A széki ruha az egyik legvisszafogottabb viseletünk, így annak bizonyos elemei könnyen beépülhetnek egy mai ruhatárba.

Egyfajta új identitásként is jelentkezett, a viselése egyértelmű kapcsolatot jelentett és jelent a táncházmozgalom felé.

Érdekes módon, ha a széki asszonyok jobban ragaszkodnak viseletükhöz, mint a férfiak, a magyarországi lányok is hamarabb veszik fel azt. Ők általában a fersingeket (persze az olcsóbb kartont vagy brassaikat) és lékriket; a fiúk a lájbiakat és ujjasokat, kozsokokat kedvelik (a lányoknak a kozsok nem jó a szabása miatt, amit derékban több pendelyhez és fersinghez alakítanak).

Az esztétikai érték előtérbe kerülésével elveszti jelentőségét a generációkat elválasztó kódrendszer is. Előfordul piros fersinggel fekete, öreges vagy gyászoló rékli; a fiatal férfiakon fekete ujjas vagy lájbi.

Az egyes darabok három fő helyen szerezhetők be. Az elszántabbak Széken vagy az októberi feketetői vásárrban, a kevésbé mozgékonyak valamelyik Magyarországon (sokszor táncházban) árusító asszonytól vásárolnak.

A Széken járó magyarországiakat gyakran öltöztetik viseletbe, ami a barátság és szeretet biztos jele, főleg, ha azt még oda is ajándékozzák. A legnagyobb elismerés, ha azt mondják, pont olyan, mint egy széki. A legelőször felpróbált darabok a férfiaknál természetesen a kalap, a lányok inkább a szép fersingeket, lékriket szeretik. Meglepő, hogy míg a férfiak magától értetődően takarják el hajukat a fejfedő kalappal, addig a lányok nem szívesen vesznek kendőt.

A viselet hasznosnak bizonyult a Ceaușescu-rendszerben is, amikor átöltözve az ember még akkor is oda mert köszönni a rendőrnek, amikor az őt kereste. A hallgatás gyanúsabb lett volna.

Szék neve és a *székely székek* alakbeli hasonlósága miatt Széket még sokan ma is a *Székelyfölddel*, annak kultúrájával azonosítják, pedig a köztük lévő távolság nagy.

A legextrémebb példa az volt, amikor Sütő András: Advent a Hargitán című darabjában, a Nemzeti Színházban, a székely főhős széki kozsokban szaladgált és jókedvében a „Szennyes ingem, szennyes gatyám, Mezőségen (!) lakik anyám...” kezdetű dalt énekelte – a széki négyes tánc dallamára. Egy nemzeti érzéseire meglehetősen büszke napilap pedig széki fotóval illusztrálta székelyföldi tudósítását.

---

²⁰ Martin György, 1982.

Összegzés helyett

Haladhatnánk még tovább. Újabb érintkezési pontokat keresve bejárhatnánk a kultúra egész területét. Kilépve a táncházakból tovább juthatnánk a mi világunk felé. Szólhatnánk a miniszteri nyakkendőkről, a punkok strukturálhatatlanul (?) megjelenő színvilágáról.

E helyett inkább olvassuk el, hogyan ír egy idős széki ember az unokáinak a 60-as évek végén.

Legszebb az én falum

*Az én falumat a legszebbnek látom,
Párját a világon sehol sem találom.
Sehol sem találom, akár merre járok.
Nem kacagnak úgy rám sehol a virágok*

*Megáldotta Isten ezenyi bűbájjal,
Mezői gyönyörű ringó búzaszállal,
Népének a szívét bizó reménységgel,
Sajgó fájdalmában sose csüggedjen el.*

*Az én falumnak van még egy szép képe.
Ez az ő legnagyobb és legdrágább kincse.
Ősi viselete, drága szép ruhája,
Annyi színben ragyog mint a rét virága.*

*Szeressétek ti is ezt a szép ruhátok,
Szebbet a világon sehol nem találtok.
Mások is szeretik, még meg is csodálják.
Ez nekünk drága kincs, őseink hagyták ránk*

*Amíg ajkainkon a régi dal fakad,
Ősi szép ruhánknak elveszni nem szabad,
Amíg a szívünkől felsír egy bús nóta.
Azt az őszi szellő szerteséjjel hordja.*

*Amíg a lányaink ős ruhában járnak,
Édes drága falum százszor szebbnek látlak*

*Van még ennek a falunak egy szép emléke.
Drága szép temploma, régi dicsősége.
Hegyen épült hajlék, Isten háza ez,
Sok szenvedésre, kegyelemre emlékeztet.*

(Papp György)

- Bettelheim, B.*
1985 A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek. Budapest
- Fejős Zoltán*
1979 Az átmeneti ritusok. Arnold van Gennep elméletének vázlata. Ethn. XC. 406–414.
- Győri Klára*
1975 Kiszáradt az én örömem zöld fája. Bukarest
- Handvörterbuch des Deutschen Aberglaubens.* Band IX. 547–577.
1941 Hrsg.: E. Hoffmann Krayer. Berlin
- Kocsis Rózsi*
1988 Megszépült szegénység. Bukarest
- Kós Károly*
1972 Ismeretlen magyar népviseletekről. In: Népélet és néphagyomány, 191–208. Bukarest
1979 A régi Szék községi rendjéről. In: Eszköz, munka, néphagyomány, 444–471. Bukarest
- Kresz Mária*
1957 Magyar parasztviselet. Budapest
- Martin György*
1982 A széki hagyományok felfedezése. Ethn. XCIII 73–83.
- Nagy Olga*
1976 Széki népmesék. Bukarest
- Paulya Real-Encyclopadie der Classischen Altertumswissenschaft*
1922 Band XI. 29–45. Stuttgart
- Rapaics Rajmund*
1932 A magyarság virágai. Budapest
- Róheim Géza*
1984 A bűvös tükör. Válogatás Róheim Géza tanulmányaiból. Budapest
1984 A primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata. Tanulmányok. Budapest
- Szabó T. Attila*
1980 A mezőségi Szék férfi és női viseletének XVIII–XIX századi történetéhez. Ethn. XCI. 396–398.

A JOBBÁGYTELKI NÉPVISELET

Jobbágytelke a Felső-Nyárád mente egyik oldalvölgyében helyezkedik el, a Marosvásárhely–Szászrégen–Szováta által bezárt háromszög közepén. Jelenleg a völgy legnagyobb faluja. Nemcsak szalmafonásáról híres, hanem viseletéről is. Orbán Balázs így ír a faluról: „A hodosi patak fejenél a már ott Darvas patak nevet öltő csermely mellett a Tarbúkk alatt fekszik Jobbágytelke, végfaluja ez oldalról Marosszéknek. A hagyomány azt tartja, hogy első lakói görgényi várjobbágyok voltak, honnan idetelepítette, telephelyüket ez okból nevezték így. Hogy a marosszéki székelyek közt voltak darabontok, kik törvényellenesen a görgényi várhoz szolgáltak, kitetszik az 1607-ki kolozsvári országgyűlés végzéséből, hol rólok végeztetik, hogy mivel ők is székelyek és a szabadság őket is egyiránt illeti, ennekutánna azok is a többi szabad székelyek közt úgy mint székelyek szolgáljanak. Annak, hogy régen a marosszéki darabontok a görgényi várhoz szolgáltak, nyoma van még más törvényeinkben is, mivel az App. Cons. V. rész 56. ed. ez áll: »A marusszéki darabontok Görgény várához való szolgálattól examináltatnak és a többi székelység közé azon szabadsággal incorporáltatnak«. Különbén a görgényi várhoz az 1562-ki forrongás alkalmával tétettek volt, s így juthatott oda s kebelezetett később vissza Jobbágytelke is a Székelyföldre egyszersmind darab ideig jogfosztott lakói is a fennebbi törvény értelmében visszanyervén székely szabadságukat.

Jobbágytelke az 1567-ik évi regestrumban mostani nevével fordul elő, egy 1614-ik okmányban Jobbágytelkiffalwá-nak íratik.

Jobbágytelke 1781-ben szakadt el Hodostól s lett önálló egyházközséggé. E falu ipara, mely a szomszéd falukban is elterjedt, a szalmakalapkészítés, mellyel ki egész Besztercéig és Kolozsvárig kereskednek; M.-Vásárhelyt százait lehet az idevaló igen szép székely leányoknak látni, kik ily szalmakalapokkal megrakodva vonulnak csapatonkint a heti vásárookra.” (Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. Marosszék: 87. lap. Pest, 1868.)

A környéken egyetlen falu, amelyik viseletét megőrizte. Ahogyan Orbán Balázs is említi, Marosszék utolsó falujaként viszonylag elszigetelten fekszik a többi helységtől. Közvetlen szomszédja Hodos, ez ma a községközpont. Jobbágytelke lakossága számbelileg ma már tízszerese Hodos lakosságának, határának területe azonban kisebb, földjeinek minősége jóval gyengébb. Ezzel magyarázható, hogy Jobbágytelkét elkerülte a kollektivizálás, s amíg az eltelt negyven év alatt a környező falvak leszegényedtek, elnéptelenedtek, Jobbágytelke igazi virágzásnak indult. Régebbi elzártságával, valamint későbbi „kiváltságos” helyzetével magyarázható a

Sisakos fejű szalmakalap és zöld posztókalap

népvisélet megőrzése. Gondolkodásmódja ma is jóval maradibb a többi faluéhoz képest. Mivel a földek minősége és mennyisége nem nyújtott megélhetést a falu népének, szalmafonással foglalkoztak. A *csóré fejű búza* jól megtermett e dimbesdombos, szegény talajon, ennek szárából készül ma is a *halánkszalma-kalap*.

A mezőgazdasági munkák nem kötötték le a falu népének idejét és a szalmafonás „tisztá” foglalatosság, lehetőségük volt cifrán, tisztán öltözködni. A nagy tisztaságszeretet ma is jellemző a jobbágytelkiekre. Mivel azonban a föld kevés élelmet biztosított, a szalmafonás pedig időigényes munka, de kevesebb energiabefektetést követel mint például a kapálás, az étkezésre nem sokat adtak, ritkán főztek és szegényesen. Ez legtöbb háznál ma is így van, pedig ma már anyagi szempontból megengedhetnék maguknak a jobb táplálkozást, sokkal inkább a külsőségekre, cífraságra fektetnek hangsúlyt.

A gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődés, s ezzel párhuzamosan a kivetkőzés e falut sem kerülte el. Ma már csak néhány öregember visel állandóan harisnyát, a fiatalság csak ünnepeken és a színpadra öltözik fel népviseletbe. A fejlődés mellett még sok más ok miatt is kezdik a népviselet öltözeti cikkeit mellőzni a hétköznapi viseletben. Először is kényelmetlenek, főleg nyáron nagyon melegek, túl ünnepeyesnek tűnnek ahhoz, hogy most is népviseletben járjanak, és az előállításuk is nagyon drága.

Régen, kb. 100 évvel ezelőtt a viselethez szükséges anyagot, a gyapjút, a posztót, a kendert, a *mis-más vásznat* (fele-fele arányban kenderből és gyapotból szőtt vászon, általában a felhúzó volt a gyapot); és a szalmát a falu népe maga állította elő, dolgozta fel, díszítette. Csak a teljesen hiányzó ruházati cikkeket, mint a lábbeli, vásárolták üzletből, vagy piacokról, különböző városokból (Marosvásárhely, Beszterce, Segesvár, Temesvár), ahol megfordultak vásárok alkalmával, hogy szalmaportékájukat értékesítsék. Ezeket a darabokat aztán nagyon kímélték, mert drágák és nehezen hozzáférhetőek voltak, ezért is jártak többnyire mezitláb.

Emlékezetük szerint a faluban legalább 100 éve van varrógép, népviseleti darabokat egyaránt varrtak kézzel és géppel is. Szabókban és varrónőkben sosem

volt hiány, talán jelenleg van a legkevesebb, aki még foglalkozik népviseleti ruhadarabok készítésével.

Íme azoknak a mestereknek a neve, akiket a falu emlékezete máig is megőrzött, illetve még ma is dolgoznak:

Bereczki Balázs János (a II. világháború után halt meg), varrógéppel és kézzel egyaránt készített harisnyát, ujjast, lájbit, abanadrágot.

Bereczki Balázs Zsigmond (az előbbi testvére, az 50-es években halt meg 90 évesen), varrógéppel varrt férfi ruházati cikkeket.

Kiss András (az 50-es években halt meg), varrógéppel is, de főleg kézzel varrt harisnyát, férfilájbit, abanadrágot.

Bakó Miklós (a 70-es évek elején halt meg), varrógépen varrt minden férfiruhát.

Simó Mihály (5 éve halt meg), varrógépen varrt női és férfi ruhát egyaránt.

Lengyel Ferenc (1992-ben halt meg, öt tartják a legjobbnak), varrógépen mindenféle népviseleti darabot megvarrt.

Bereczki Kondor Menyhárt (60 éves), ő folytatja elődei munkáját, varrógépen megvarr minden népviseleti darabot.

Varrónők:

Nagy Sándorné (10 éve halt meg), minden női ruhadarabot megvarrt géppel.

Kovács Regina (10 éve halt meg), női lájbit varrt és díszített.

Simó Krisztina (5 éve halt meg), mindenféle női népviseleti darabot megvarrt géppel.

Sebesi Jánosné Bakó Anna (74 éves), minden női ruhadarabot elkészít varrógépen.

Sebesi Antalné (80 éves) gyöngyöslájbí készítésével foglalkozik.

Sebesi Berta (Sebesi Antalné leánya) kendőhímzéssel és gyöngyöslájbí készítésével foglalkozik.

Általában minden korosztálynak megvolt a maga öltözete, de egyes ruhadarabokat a legfiatalabbtól a legöregebbig viselték.

Mivel a viseletben változás kb. a századforduló táján állt be, dolgozatomat két fő részre osztottam: az elsőben a régi viseletet, a másodikban az ún. „mai viseletet” mutatom be, korosztályok és nemek szerint csoportosítva. Ezekhez a részekhez az anyagot 1981-ben gyűjtöttem. Az adatközlőim az alábbi jobbágytelki lakosok voltak: Balla Antal 55 éves, Boldizsár Zsuzsanna 75 éves, Lengyel Ferenc 64 éves, Lengyel Ferencné 60 éves.

A harmadik rész megírásához szükséges anyagot 1995 tavaszán gyűjtötte Szabó Enikő II. éves magyar–néprajz szakos egyetemi hallgató (Az alkalmak szerinti viselet).

A régi viselet

1. A férfiak viselete

1.1. Gyermekek (a fiúkat 18 éves korukig tekintették gyermekeknek)

Nyáron mezitláb jártak, télen pedig lágyszárú fekete csizmát hordtak. A harisnyájuk posztóból készült és vajszínű volt, fekete zsinórozással. Főleg télen viselték

*Idős ember viselete.
Sok gombos lájbi (vőlegényi lájbi).
Harisnya fekete cérnadiszítással*

*Halánk szalmakalap,
nyári ujjas és lájbi.
Harisnya zöld zsinóros díszítéssel*

a harisnyát. A viseletükhöz tartozott a *hasítékos nadrág*, amelynek „farka” volt elől és hátul, mivel kilógott a hasitékon át az ing. Az első ilyen nadrágokat Sebesi Jánosné készítette. Szintén a gyermekek viseletéhez tartozott az *abanadrág*, amelyet tiszta kenderből szöttek, jó vastagra, aztán kifehéritették. Mindenki fehér inget viselt, a gyerekek főleg hosszú, *hasítékos inget* hordtak, amelyen három gomb volt: egy a nyakán, s egy-egy a karján. Ezt az inget a harisnyával úgy viselték, hogy hátul egy 15 cm széles részt lógni hagytak belőle, amelyet előzőleg már így is vasaltak. Télen ún. *szokmánt*, egyfajta hosszú kabátot hordtak egészen az 1920-as évekig. Ilyen ruhadarabokat Bereczki Zsigmond készített.

1.2. Legények (18–30 év között)

Akárcsak a gyermekek, nyáron mezítláb jártak, télen pedig ugyanolyan lágyszárú csizmát viseltek. Munkába gumiból készült bocskort, néha pedig bőrbakancsot húztak, ez utóbbit néha vasárnapi is felvették. E lábbeli viselet minden idősebb korosztályra is jellemző. Télen-nyáron vajszínű posztóharisnyába jártak, amelyen egy zseb volt. Ezt a zsebet zöld zsinórral díszítették, többféle (virágos, tulipános, leveles) mintája volt. Amilyen színű volt a zseb hajtókája, olyan színűnek kellett lennie az ellenző szélének is. Általában sötétkék és fekete posztóval szegték be az ellenzőt, ilyen volt tehát a zseb hajtókája is. Egy harisnyát a szabó kb. két nap alatt készített el. Fehér inget viseltek. Azt az ünneplő inget és harisnyát, amelyet be akartak fogni viselni, aratáskor húzták fel először. Vörös alapon fekete barackmagosan szőtt, zöld és kék zsinórral díszített lájbit viseltek. Ugyanilyen volt a tavaszi ujjas is, azzal a különbséggel, hogy hosszú ujjas volt. Vőlegényi lájbinak sötétkék posztóból készült lájbit viseltek, amin 120–150 gomb volt. Ez is

Nyári ujjas hátról

Téli ujjas

Téli ujjas

elég hamar elkészült, mert ez a sok gomb felvarrása csak egy fél napot vett igénybe. Télen szürke posztóból készült, fekete zsinórozással díszített ujjast hordtak. A lájbit és az ujjasokat karöltövel szabták, az ujjast karcsúsították is.

Fejükön nyáron az aratótánczor kapott *halánkszalma kalapot* (legvékonyabb fajta szalma) viselték, amelyet a lánytól kaptak egy szép varrottas zsebkendő kíséretében. A kalapon kétszálú zsinór volt. A legények pedig a búcsúra, szeptember 8-ára selyemkendőt vettek a leánynak. Télen a legények barna posztókalapot hordtak, amit másképp *segesvári kalapnak* is hívták, mert ott készült.

1.3. Házasemberek, középkorúak (30–60 év között)

illette bocskorban jártak. Fehér inget és posztóharisnyát viseltek. Ahogy öregedtek, a harisnyát díszítő zöld zsinórt a fekete cérnadíszítés váltotta fel. Idősebb korukban újra *abanadrágot* húztak. Télen, ha hosszú útra mentek, ujjas helyett *szokmánt* vettek magukra. Lájbijuk a sok gombos vőlegényi lájbi volt. Nyáron

sisakos fejű szalmakalapot hordtak (felül kiszélesedett), amin egy 10 cm-es bársonyszalag volt.

1.4. Öregek (60 év után)

Az idős emberek lábbeli viselete nem különbözött a többiekétől. A fehér ingre ún. *firiskót* vettek, aminek két karja rászorult az igazi ingre, és derékig sem ért. Védőszerupe volt. A firiskó mis-más vászonból készült, a belső zsebébe tették a bőrből készült *kostok zacskót*, amiben a pipát, a pipaszurkálót, a kovát és a taplót tartották. A harisnyájuk a középkorúakéhoz volt hasonló, zsebét fekete cérnavarrással díszítették, de a minta ugyanaz maradt. Emellett abanadrágot viseltek. Nyáron sisakfejű szalmakalapot, télen segesvári kalapot hordtak.

2. A nők viselete

2.1. Gyermekek (16 éves korukig)

A lányok *pendelyt* vagy *ingaljat* hordtak. Hasonlított a fiúk hasítékos ingjére, *aszalósan* szabták ki, ami azt jelentette, hogy az alsó fele szélesebb volt mint a felső. A derekába körmönfont kendermadzagot húztak, s azzal kötötték meg. Szóttesszoknyájuk és -lájbijuk egybe volt varrva, úgy hívták, hogy *lájbisköntös*. Ezek különböző színűek lehettek (piros, kék, zöld). A kötényük sima, mis-más vászonból készült. A hajukat *pikósan* fonták be. A pikós fonat elkészítésének a módja: két oldalon, a fej tetejéről kezdve befonták a haját, a nyaknál folytatták tovább lefele, jó szorosan. Nyáron mezítláb, télen pedig ún. *lágyszárú fisléder csizmába* jártak, amely fekete színű, halzsíros bőrből készült, nem lehetett fényesíteni, barnás-fekete pánttal díszítették.

2.2. Leányok (16–30 év között)

A leányok a gyermekekéhez hasonló ingaljat viseltek. *Tászlis* fodrú inget hordtak és posztó- vagy bársonylájbit. A tászlis fodrú ing nyakán álló, 1–2 cm-es sűrűn ráncolt fodor volt, a nyaknál pántba varrva. A pántból lefele is bővült, ugyanolyan ráncosan, mint a fodor. A vállán nincsen varrás, karöltő és karcsúsítás nélküli, hosszú ujjú. Az ujjá ráncos, akárcsak a nyaka, a kézelő is tászlis. A posztólájbit piros bársonyszalaggal, a bársonylájbit az alaptól elütő színű szalaggal díszítették. A lájbi többféle színű lehetett (piros, kék, fekete). A díszítő bársonyszalagra és mellette cikcakkos vonalban (*ökörhúgyosan*) díszítő fehér és fekete gyöngyöt tettek. A lájbit karcsúsítás nélkül, karöltősen szabták.

Szóttesszoknyát viseltek, amely különböző (sötétkék, fekete, barna) színű lehetett. A szoknyája minden korosztálynak bokáig ért és három pihe volt rajta, belül pedig egy dugott hajtás, ami a szoknya meghosszabbítására szolgált.

Gárnyéros (fodros) szoknyát is hordtak. A gárnyéros szoknya egy darabból varrott, bő szoknya volt. Combközépnél egy tászlisan szabott, sűrűn ráncolt fodrot varrtak rá, amelynek bősége éppen kétszerese volt a szoknyáénak.

A kötényük minden díszítés nélküli sima, mis-más vászonból készült. A nyakukon két vagy három sor piros gyöngyöt hordtak gyöngyökötövel. A hajukat

hétköznap koszorúba fonták, de elválasztották, s csak a nyakuk tövénél fogták egybe. Háromujnyi széles rózsás szalagot tettek bele, ami a szoknya aljáig ért le. Aki már menyasszony volt, az többet nem fonta koszorúba a haját, mindig leengedve viselte. Nyáron mezítláb, télen lágyszárú csizmába jártak, amelyen egy piros pánt volt.

2.3. Asszonyok, középkorúak (30–60 év között)

Az asszonyok öltözete a lányokéval teljesen egyforma volt. Csak onnan lehetett megkülönböztetni, hogy ki leány, s ki asszony, hogy az asszonyok a hajukat kontyban hordták, s a fejükre fejkendőt tettek. A kontyot előbb fára tették, vagy csontfésűre, később műanyag fésűre.

2.4. Öregek (60 évtől)

Az öregasszonyok fekete, bordó, sötétkék szoknyát hordtak. Az ingük *petre-zselymesen* volt szabva. Ez a fajta ing abban különbözött a fiatalabbak ingétől, hogy a gallér csupán egy keskeny pánt volt (kb. 0,5 cm), azon volt egy kicsi, nagyon keskeny ráncolás a saját anyagának szálával. A többi ruházati cikkük egyezett a fiatalabbakéval, csak a csizmájukról hiányzott a piros pánt, valamint sötét kendőt viseltek.

Érdekes módon a nők csizmáját egy kaptafára készítették. Nem volt jobb- és ballás csizma. Nagyon vigyáztak arra, hogy félre ne tapossák. Minden második nap húzták csak ugyanarra a lábra ugyanazt a csizmát. Így megtartotta eredeti alakját.

A mai viselet

A századforduló után fokozatosan változott a jobbágytelki viselet. Különösen a II. világháborút követően egyre erőteljesebbé vált a kivetkezés folyamata. Egyre inkább háttérbe szorultak a népviseleti darabok, helyüket divatosabb, olcsóbb, könnyebben mosható anyagok, „városias” szabású ruhadarabok vették át. Ma már csak ünnepeken kerül elő a viselet, hétköznapokon csak idős emberek hordják, ők is csak egyes darabokat, pl. a férfiak a harisnyát, szalmakalapot, ujjast, lájbit, a nők a szoknyát, kendőt.

A viselet főleg a nőknél alakult át, elsősorban gazdagodott, változatosabb, cifrább lett, de a férfiak öltözetében is történtek változások. A szükséges anyagok közül a posztó, a különböző szőttesek ma is házi készítésűek, a többi anyagot készen vásárolják.

1. A férfiak viselete

1.1. Gyermekek (ma már 16 éves kora után legénynek tekintik a fiúgyermeket)

Öltözetük a legényekéhez hasonlít. Zöld zsinóros, barackmagosan szőtt lájbit, posztóharisnyát zöld zsinóros díszítéssel a zsebén, fehér inget, zöld posztókalapot

viselnek. Az inget *Petőfi-galléros ingnek* hívják, kicsi, visszahajtott gallérja miatt. Elöl gombos kb. mellközépig, bő, a vállán nincs varrás, nincs karöltője sem. Az ujjja bő, vállban beráncolva, a kézelő egygombos, keskeny, egyenes. Ezt a típusú inget hordják ma már a férfiak korosztálytól függetlenül.

A lágyszárú csizmát a keményszárú csizma váltotta fel. A keményszárú csizmát *kolozsvári csizmának* is hívják, mert valamivel régebb meg ott készítették. Ma is készítenek Marosvásárhelyen, jelenleg onnan szerzik be.

1.2. Legények (16–30 év között)

A legények a fent leírt inget, zöld zsinórral díszített posztóharisnyát és barackmagosan szőtt zöld zsinórral díszített lájbit viselnek. Még előfordul a lájbival azonos anyagú és díszítésű tavaszi ujjas, valamint a sötétszürke posztóból készült fekete zsinórral díszített téli ujjas is. Fejükön a lánytól kapott halánkszalmakalapot viselik nyáron, amelyen kétszálú zsinór vagy hajfonat mintára. Télen a segesvári kalaphoz hasonló *barna kalapot* hordanak. A lábukon keményszárú csizma van.

1.3. Házasemberek, középkorúak (30–60 év között)

Nem viselnek már sem hasítékos inget, sem abanadrágot, sem szokmánt. Ők is harisnyát, Petőfi-galléros inget, és a hagyományosan fennmaradó sötétkék posztóból készülő 120–150 gombos lájbit, tavaszi és téli ujjast hordanak. Az ötvenes évektől kezdve a zsinóros lájbit is díszítették gombokkal, mintegy jobban cifrázva öltözküket. Mára ez a típusú lájbi is eléggé általánossá vált.

A fejükön posztókalap, nyáron pedig rendes, lapos tetejű szalmakalap, a sisakfejű kalap elavult. A csizmájuk fekete, keményszárú csizma. Ez a bokánál lágy, lenyomható, visszatűrhető. A sarkánál hátul egy háromszög alakú bőrdísz, elöl pedig, a szár felső felén egy rózsza van. Felül, a széle szív alakú, ezt zsinór szegélyezi.

1.4. Öregek (60 évtől)

Az idős emberek öltözete csak abban tér el a középkorúakétól, hogy csupán a sötét színű, illetve sötét zsinórral díszített ruhadarabokat viselik. Az ő ruhatárukból hiányzik a zöld zsinóros lájbi és a tavaszi ujjas.

2. A női viselet

2.1. Gyermekek (ma már a lányokat 14 évtől kezdve nagylánynak tekintik)

A kislányok *karatlan* (ujjatlan), térdig érő inget hordanak, amelynek a szélén csipke van. Erre veszik külön a bő alsószoknyát. A szoknyájuk piros-fekete szőttesszoknya, három fekete pánttal az aljától három-négy ujjnyira. A szalagot csak a felső felén varrják a szoknya anyagához. A szoknya most már csak térdén alól ér két-három ujjal. Négy egymás mellé varrott szélből áll, alul aljbéléssel, hogy merevebb legyen. A lájbi a kisebbeknél a szoknya anyagából készül, a nagybaknál már piros bársonyból. A gyermekek lájbija általában az ún. *nyolcas lájbi*: piros bársonyra nyolcas alakban kb. 50 m fehér zsinórt varnak. A női lájbik zsinórozása 80–100 évvel ezelőtt jött be divatba, amikor megjelentek a faluban az

*Vitézkötéses lájbis
és barna szövetszoknyás viselet*

*Lóherés lájbis
és barna szövetszoknyás viselet*

első varrógépek. Gépen egy nyolcas lájbit fél nap alatt el lehet készíteni. A hosszú ujjú ing helyett puffos, húzott, rövid ujjú, húzott nyakú fehér inget viselnek. Rövid ujjú inget ma már minden korosztály visel (az öregek kevésbé), kb. a 40-es évektől.

Fontos megjegyeznünk, hogy a nyolcas lájbit csak piros szőttestszoknyával viselik, sohasem hordják szövetszoknyával, vagy más kombinációban.

Kötényük varrottas. A varrottas kötény a Márta-kör idején, az 1937 előtti években jött be divatba. (A Márta-kör egy vallásos leányegylet volt, papok vezették, hittant, éneket tanítottak, erkölcsi neveléssel foglalkoztak.) A kötény széle csipkés (általában ma is otthon horgolják), három-négy rakással. Régebben mind a három oldalát körülvarrták több szálöltéssel, kevesebb töltéssel, általában piros és fekete cérnával, többnyire virágmintával. Az a divat, hogy a mintát csak egy sorba, a kötény négyötödén alul varrják, csak a 70-es években jött be, amikor Balla Antal újraszervezte a táncegyüttest és szerepelni kezdtek országszerte. Azóta viselnek rózsás kendőt a lájbi alatt, amelynek a végét beleteszik a szoknyába. A hajukat elválasztva két ágba fonják, leeresztik a hátukon, és piros szalagot fonnak bele. A nyakukon kétsoros gyöngy, gyöngykötővel.

2.2. *Leányok (14–30 év között)*

A leányok hasonló alsószoknyát és bokáig érő, egészcipőt viselnek. A szoknyájuk zöld, sötétkék, égszínkék, kávészínű szövet, amit az üzletből vásárolnak Marosvásárhelyen vagy Régenben. Beráncolt, egybeszabott, három sor halványsárga szalaggal díszítik. A lájbi készülhet piros, bordó, fekete, kék, zöld bársonyból. Gyönggyel, hímzéssel vagy zsinórozással díszítik. Sötétkék vagy fekete bársonyra

Rózsás lánjbis viselet

Gyöngyös lánjbis zöld szövetszoknyával

varrták az ún. *hereleveles* zsinórmintát, úgy, hogy három szál citromsárga gyári zsinórt házilag összefontak, azt varrták fel. Fekete, kék, piros zöld színű bársonyra, esetleg szöttes anyagra is varrtak fehér zsinórral *vitézkötéses* mintát is. Kézzel otthon kirajzolt virágmintával hímezték a kék, illetve fekete színű bársonylánjbikat. Ezeket *rózsáslánjbis*nek hívják. Leggyakoribb a gyöngyöslánjbis viselése. Ez 1920 óta divatos. Fehér, zöld és fekete gyönggyel díszítik a piros bársonylánjbis, amelyre a gyöngyöt kézzel varrják rá. Kétféle minta van: a *csillagos*, amely zöld és fehér gyöngyből készül, s a *tulipános* fekete és fehér gyöngyből. Gyakrabban fordul elő az előbbi, ritkábban az utóbbi. A gyöngyöt általában Temesvárról szerzik be. Egy gyöngyöslánjbis elkészítése sok időt vesz igénybe, ezért nagyon drága.

A hajviseletük is különbözik a régitől. Hátrafésülik, s csak a nyakuk tövében választják ketté és fonják két ágba piros szalaggal. A fonatok tövét csattal összefoják, hogy az elválasztásnak semmi nyoma ne látszódjék.

2.3. Asszonyok, középkorúak (30–60 év között)

Az asszonyok viselete teljesen egyforma a lányokéval, csak a hajukat hordják kontyban. Ezt a kontyot ők *fésűskonty*nak nevezik. A haját két oldalról fonják, keresztbe, végül a fonatok végét a fésű foga alá dugják, hogy megálljon. A kontyfésű gyérfogú fésű, kb. 4 cm-es fogai vannak, és olyan széles, hogy az egész fejet átéri. A kontyfésűt a völegény vette a menyasszonynak, s mellé egy selyemkendőt is. A kendőviselet az asszonyoknál általános, viselnek egyaránt üzletből vásárolt, de otthon készített, díszített kendőt is.

2.4. Öregek (60 évtől)

Az öregek öltözete nem változott.

Nyolcas lájbi és piros szőttesszoknya

Alkalmi viseletek

Húshagyó kedd

Általában a táncos mulatságokra mindenki azokat a darabokat vette fel ruhátárából, amelyek a legszebbek, legújabbak voltak.

Nagyböjt

Böjti időben általában sötét ruhában jártak (sötétkék, fekete), a lányok kék szalagot fontak a hajukba, sima fehér kötényt és fehér inget viseltek.

Búzaszentelő

Ekkor vetették le a téli viselet specifikus darabjait, a téli ujjast, nagykendőt, s ekkor ment mindenki ingujjban és lájbiban templomba.

Búcsújárás

Jobbágytelke lakosainak vallása római katolikus. A környező falvakba mindig elmentek, általában keresztaljjal az illető falu búcsújára. Leginkább a hodosi, deményházi, köszvényesi, remetei búcsúkon voltak jelen. Specifikus helyet foglal el e szokásban Mihháza: Szent Antal kilenc keddi búcsúját tartották. Ez azt jelentette, hogy Szent György-nap előtti keddtől június 13-ig minden kedden elmentek Mihházára, keresztaljjal, de pap és kántor nélkül.

Népviseletbe öltözve mentek, általában olyan darabokat vettek magukra, amelyek kevésbé féltettek az időjárás viszontagságaitól. Víttek magukkal mindig

viseltes, hétköznapi ruhát is, s megérkezvén a jobb szoknyát, kötényt a nők levetették, s csak hazafele öltöztek fel újra jobb ruhákba.

Buzgó látogatói voltak mindig a csíksomlyói búcsúnak is, a modernebb időkben azonban már nem gyalog, hanem autóbusszal mentek. Az autóbuszban is „búcsús” hangulat van, imádkoznak, énekelnek.

Aratás, aratótánc, táncoskaláka

Az aratótáncot aratás kezdete előtti vasárnapon, július első vasárnapján tartották. *Kalapos táncnak* is nevezik, mert ez alkalommal adnak a lányok a szeretőjüknek halánkszalma kalapot. Erre nagyon vigyáznak a legények, este mindig leteszik, nehogy megüsse a harmat és megsárguljon. Aki kalapot kapott egy lánytól ajándékba, annak cserébe búcsúkor selyemkendőt ajándékozik.

Aratás alkalmával vették fel a legények azt az ünnepi inget és posztóharisnyát, amit be akartak fogni viselni. A lányok két fodrú (újabbán) karton szoknyába mentek a mezőre. Ott általában a lányok és asszonyok a lábujjukat és a szoknyájukat a föld végében levetették, csak ingben és pendelyben arattak a nagy melegben. Kötelező volt a föld végében a szoknyákat szép rendesen lerakni, kiteríteni, hiszen erről is megítélték a menyecskét vagy eladó leányt.

Házasságkötés

A vőlegényi lájbi az ún. sokgombos lájbi volt, ezt aztán idős koráig hordta a férfi ünnepi alkalmakkor. Megkülönböztető jegyként a vőlegényi lájbi zsebébe varrottas, csipkeszegélyű fehér zsebkendőt tettek, amelyet a menyasszony ajándékozott a vőlegénynek két fehér ing kíséretében. A vőlegény lábán fisléderes csizma vagy bakancs volt (ritkán), ezt később felváltotta a keményszárú csizma. Harisnyát és bő ujjú fehér inget viselt. A fején barna posztókalap volt, amelyet kockás selyemszalag díszített, bal oldalán rozmaringgal, később szegfűvel vagy muskátlival.

A menyasszony hímzett rózsás lájbit viselt, szoknyái közül pedig azt, amelyiket a legszebbnek tartotta, színétől függetlenül. A fején főkötő volt, fekete rózsás szalaggal rojttal díszítve. Elöl egy fodor volt rajta, alul pedig ráncos volt. A fodrot és a felső részt apró fekete gyönggyel díszítették. Ezt kb. 1929-ig viselték, akkor ment ki divatból és vette át helyét a fehér fátyol és koszorú. A hajukat két ágba fonva leengedték. Menyasszonyi csokor nem volt, a menyasszony kezében két szál rozmaringot tartott. A nyakát piros gyöngy ékesítette. Lábán csizma volt. A 30-as évektől a népviseletet fokozatosan váltotta fel a szövetkosztüm, illetve szövet rakottszoknya (fehér, drapp, sötét, barna színű lehetett), és az ehhez színben megfelelő hosszú ujjú selyemblúz. Talpig fehérbe öltöztetett menyasszony csak a 80-as évektől van Jobbágytelkén.

Ma már általában két pár násznagy van, de régebb nem volt csak egy *avatóasszony*. Ő vezette körbe a menyasszonyt az oltár körül a *csütörtöki esketés* alkalmával. A lakodalmat csak vasárnap tartották (sose szombaton), addig a menyasszony és vőlegény külön lakott. A menyasszonyt az avatóasszony kontyolta fel a vőlegény házánaál a vasárnapi lakodalom után.

A vőfélyek és koszorúslányok régebben is, ma is népviseletbe voltak öltözve. A vőfélyek kezükben ún. *vőfélyi pálcát* tartanak. Ez egy botra szorosan, mintha ráncolva lenne, felkötött zöld, fehér, piros, rózsaszínű szalagból áll.

Keresztelő

A keresztelendő gyermeket (lehetőleg csecsemőt) csak fehérbe öltöztették, a penlekától kezdve a főkötőig és takaróig. A keresztszülők öltözékében semmi speciális nem volt. Ma már nem öltöznek népviseletbe, általános a szövetkosztüm és selyemblúz.

Régen a gyermek születése után az anya nem kontyolta fel a haját, hanem két ágba fonva leeresztette, úgy kötött kendőt. Kendő nélkül nem is aludtak soha, így nem kellett minden nap megfésülködniük.

Temetés

Halálra, temetkezésre csak betegség esetén készülnek a jobbágytelkiek. Nincsen jó előre elkészített temetkezési ruhájuk. Régebben mindenkit népviseletbe temettek, korosztályának megfelelő ruházatban. A legényre nem húztak harisnyát csak hosszú fehér gyolcsgatyát, az asszonyok kendőjét nem kötötték bogra, és a haját nem fonták be, hanem kiengedték. A leányt fekete vagy sötétkék bársonylájbiban temették, legszebb szoknyáját, kötényt és selyeminget adva rá. Újabbán a fejére kicsi mirtuszkoszorút és fehér fátlyat tesznek.

A kislányt 10 éves koráig tiszta fehérbe öltöztetik, úgymond *angyalnak*.

A gyermekek koporsója fehér volt, a fiatalabbaké világosbarna, az idősebbeké sötét.

Ha leányt halt meg, koporsóját lányok vitték, ha asszony, az asszonyok is vitték a koporsót legalább egy keveset. A kisgyermek koporsóját felnőtt férfi a hóna alatt vitte.

Jobbágytelkén ma a népviseletet és általában minden hagyományt tudatosan, féltő szeretettel óvnak, őriznek. E tudatosságot elsősorban Balla Antal fáradhatatlan munkájának köszönhetik, aki a 60-as évektől kezdve irányítja a népi tánc-együttes tevékenységét és koordinálja általában a falu életét.

Mindenkinek van népviseleti ruházata, s létezik még szabó is, aki az utánpótlást biztosítsa. Gyermekeknek általában egy rend ruhájuk van; a nőknek 3-4 szoknyájuk, 2-3 lájbijuk, 2-3 ingük, 1-2 alsószoknyájuk és kötényük van; a férfiaknak egy harisnyájuk, 1-2 lájbijuk, 2-3 ingük és egy pár csizmájuk van.

Büszkén vallják, hogy viseletük nagyobb része egyedi darabokból áll; más vidéken ismeretlen. A lájbik, ujjasok, harisnyák zsinórdíszítése specifikusan jobbágytelki. A nők kontyviselete is egyedi, sőt a kendő megkötésének módja is.

E nagvfokú öntudat és büszkeség élteti ma is a jobbágytelki népviseletet.

ÉTKEZÉSI REND, ÉTKEZÉSI SZOKÁSOK A GYIMESIEKNÉL

Erdély egyik néprajzilag jellegzetes helye Gyimes. A gyimesi csángók, habár saját hagyományaik szerint is a környező székely községekből és Moldvából telepedtek Gyimes vidékére, a székelységtől eltérő hagyományokkal rendelkeznek, és mint mindenben, itt is jobb hagyományörzőnek bizonyultak. A székelykonyha közismerten ízes-fűszeres. A csángók, mivel valamikor egy elszigetelt, pásztorkodó, állattartó népcsoport volt, jellegzetes táplálkozási szokásokat alakítottak ki, jobban mondva az élet, a sors alakította ki azokat, s az ember a rá jellemző alkalmazkodási hajlamával idomult a helyhez, a helyzethez, sorshoz.¹

A csángó asszonyok, s itt főleg az öregebb rendűekre gondolok, nem voltak a levesek, mártások mesterei, étkezésük egyszerű, de érdekes volt, olyan szempontból, hogy a tejtermékek mennyire képezték étrendjük alapanyagát.²

A gyimesi konyha egyik jellegzetessége, hogy kevés zöldségfélélt és gyümölcsöt ettek, mert a tejtermékek mellé ez kevésbé „ment”. A zöldséglevesek nagy része ismeretlen volt, s az ötvenes évekig sokan a paradicsomot is alig ismerték.

A Felső-Tatros menti föld krumplit, hagymát, kevés murkot, néha-néha uborkát termelt, esetleg a meleg nyár zöldpaszullyal ajándékozta meg a gazdasszonyt, de már szemesre nem futotta, addig a dér lefonnyasztotta. Ez a helyzet a gyümölcsökkel is. Századeleji fényképeken inkább *boroszlán* (orgona) fákat látni, mint gyümölcsfákat. Ezenkívül termelt kevés árpa, rozs. A búzát és a kukoricát úgy vásárolták vagy cserélték, az előbbi Csíkból, a törökbúzát a Tatros mentéről, Moldvából. Az Osztrák Monarchia idején még csempészték is, mert a gyimesiek fő eledele a puliszka volt. Nagy részüknél naponta háromszor is terítékre került a *málé*,³ de legalább egyszer minden háznál megették. Hogy ez mennyire volt

1 Egy közösség kulturális sajátosságai, gazdasági feltételei, az általa használt területek földrajzi-termeszeti viszonyai és eszközeinek a fejlettsége egyaránt meghatározza az adott közösség táplálkozásmódját. A szomszédos települések kulturális hatása sem hanyagolható el, így a csángók – bármennyire is elszigetelten élnek – számos elemet átvettek a környező román és székely falvak lakosságától.

2 Az egyszerű táplálkozás nemcsak a csángók sajátja. A legtöbb vidéken a parasztság nem engedhette meg magának a költséges étkezést, a hétköznapi gazdag, zsíros eledelék fogyasztása leginkább a gazdag vidékek lakóinak vagy a polgárisultabb közösségek sajátossága. Ezért a „magyar konyha” elnevezés korántsem jelenti az egész magyar nyelvterület jellegzetességét.

3 A csángó vidékeken a kenyérsütésnek nincs hagyománya, a kenyér még a század derekán is ünnepi eledelnek számított. Szerepét a XVIII századtól a puliszka töltötte be, korábban itt is a rozs- és árpalisztból vagy kölesből készült erjesztetlen lepénykenyeret fogyasztották.

egészséges, azt nem tudom megállapítani, de gyermekkoromban, szomszédainknál, rokonainknál sok 80–90 éves nagyapó, *nanyó* élt, s így volt ez széles Gyimesben. A törökbúzáat cserélték tejtermékekért, aminek a készítésében nagy mesterek voltak, faanyagért (amíg lehetett); s a hozzánk közelebbi, nehéz időkbén, az 1946–47-es szárazság⁴ idején ruhaneműért is cseréltek ételmezt, főleg az Érmellékéről, Bihar vidékéről. Ide helyi szötteseket, *festékeseket*, *kendezőket* (törülköző), abroszokat és más ruhadarabokat vittek. Mivel puliszkaevők voltak, az 50-es évek végén és a 60-as évek elején Moldvában láttak kukorica után, s elég sikeresen, mert megelégedéssel beszélnek ezekről az évekről, amikor szezonmunka után 15–20 zsák kukoricával és egész télirevalóval tértek haza, s nem kellett kilóztatni, ugyanis itt mindig az volt a cél, hogy ősszel beszerezzék az egész téli ételmezt. Akinek ősszel nem volt legalább 20 zsák ételmeze (törökbúza, búza, árpa, rozs), az *hítvány* volt. Az *iporok* (szorgosak) *iporkodtak* valamilyen módon beszerezni az ételmezt ősszel, mert Gyimes eléggé elzárt vidék volt. A fűrészüzemek létrejöttével elszaporodtak Gyimesben az örmény és zsidó kereskedők, akik ipari cikkekkel és az iparilag előállított élelmiszerekkel igyekeztek ellátni a lakosságot. Így ismerték meg a kását, s még ma is mondják: „*Kása / az Isten áldása*”, „*Ha Máté meglássa, / a beledből is kiássa*”.

Említettük, hogy a csángó menyecske nem volt mestere a főzicskélésnek. A mindenkori társadalom igyekezett ezen is segíteni. Így a falu mindenesei, a tanítók a 40-es évek elején főzőtanfolyamot szerveztek fiatal lányok és asszonyok részére. A most 69 éves Baliga Zenóbia szívesen emlékezik ezekre a tanfolyamokra: *Itt tanultam meg főzni húsnélküli tokányt, hamis húslevest. Később hasznát vettem, mert jött a háború, s szűk világ volt. Bizony még most es jól fognak ezek a receptek.*

Gyimes a szerteágazó patakok országa. A szétágazó patakokban nem ismerték a 60-as évek végén sem a déli gyümölcsöket, pl. a narancsot. Bizonyítja ezt a következő történet. A hidegségi iskolánál gazdag télapó ígérkezett, a szép számban összegyűlt gyermekeknek főleg édességet és fejenként 2-3 narancsot osztott az iskola. A nagyobb, jártasabb gyermekek a nagy kavarodásban a rájuk jellemző ravaszsággal rá akarták tenni kezüket a kicsik narancsaira. Elvenni nem tudták, nem akarták, mert igen áttetsző lett volna a ravaszság. Ezért a tanerők figyelmességét kijátszva a kisebbekkel kóstoltatták a narancsaikat. De hogyan? Hámozatlan, mint az almát! A nagyobbak lesték a hatást, a kicsik a narancshéj ízétől összehúzott szájjal vagy valahová letették a narancsot, vagy odanyújtották a nagyobbaknak, akik „el tudták szenvedni ezt az ízt”, majd elhúzódva meghántották a gyümölcsöt, és nyugodtan fogyasztották volna, ha a turpisság ki nem derül.

A század elején kevés gyümölcsfa volt az udvarokon. Egy-két almafa, aminek a gyümölcse csókra húzta a száját, apró fehér szilva, elég gyenge minőségű fekete szilva, nem valami húsos cseresznye. Ezenkívül gyakori volt az egres, egyetlen,

⁴ Az 1947-es nagy szárazság emléke ma is elevenen él a csángók körében. Nem volt ritka jelenség akkor a tölgyfakéregből vagy sulyomból örölt lisztből készült kenyér. Különösen az ilyen elszigetelt, archaikus közösségekre tartják jellemzőnek a vadon termő gyümölcsök (kókény, csipkebogyó) gyökereket (csicsóka) és gombák gyűjtögetését inséges időkbén, azaz a gyűjtögető életmódra való visszatérést.

amiből télire is tettek el. Nagyobb gyümölcsösöket Felsőlakon, a Janó szerben (Sántatelek) ültettek az 1918–20-as években, ahol már nemesített fajták is megjelentek. Az első nemes almafát Tankó Gyuri Jáni hozta a menekülésből az első világháború alkalmával, s Géza fiával faiskolat létesített az 1920–30-as években a ház körül.

A gyümölcsfa-szaporítást elősegítette az országút mentének beültetése almafákkal, végig a Tatros-völgyén. Ezeket 1900 és 1910 között ültették. Szépek voltak ezek a fák, számuk sok százra rúgott. Ezekből összesen 3-4 maradt, a „civilizáció” szoros értelemben vett útnyomója tönkrezúzta őket, de az emberek kedvet kaptak az almatermesztésre.

A 30-as években a Gyimesekben az örmény kereskedők telkeket vásároltak és szaporították a gyümölcsfákat (Dájbukátok, Dobálok, Fejérek). Az ötvenes évektől közel 26 évig pedig Holló Gábor, a mindenes tanító szolgálta ezt az ügyet. Ma fel sem lehet keze munkájának eredményét mérni, s ha egy kicsit szebb, jobb, gazdagabb, énekeesebb Középlok, abban benne van a keze Gabi tanító bácsinak is. Felsőlakon Bodor Gyula postamester ténykedett a gyümölcs honosításban.

A csángó községek földrajzilag elég zárt csoportokat alkotnak, ami egy másik magyarázata az eltérő étkezési szokásaik kialakulásának. Itt ismételten hangsúlyoznunk kell a környezet, az életvitel meghatározó szerepét abban, hogy mit esznek, hogyan főznek. Mert nem vitás, hogy a csángók nagy része a XVIII. században a környező székely falvakból kirajzott székelységből származik (persze többféle hagyomány van, hogy melyik család pontosan honnan jött), csakhogy itt más életkörülmények alakultak ki, más étkezési szokásokat honosítottak meg. Néhány statisztikai adat azt mutatja, hogy a népszaporulat jó irányú, s a bevándorlás sem szűnt meg.

1799-ben a Gyimesvölgyén 550 lakosról történik említés. A népszaporulat további alakulását mutatják az alábbi adatok:

	Bukk	Középlok	Felsőlok	Összesen
1850	742	776	1299	2917
1867	802	2532	1514	4848
1893	3789	2984	1532	8305
1910		3000	2288	
1930		4642	2811	
1956		5174	3950	
1981		5409	3227	

A gyimesi embert mindig a kötöttségtől való húzódozás, a jó értelemben vett függetlenség szeretete jellemezte. A hagyományok szerint elődeik közül sokan éppen a hatóságok, a katonaság, szolgaság elöl menekültek az akkor még vadregényes-erdős Gyimesbe. S ott itt nem a Tatros mentén, hanem először a patakok mentén, fejénél telepedtek le, majd lassan elszaporodtak. Innen a sok elnevezés, a sok közös vezetéknev: pl. Antalok patak, Tankók patak (Kápolnát hívták így).

Ez a függetlenségi vágy megmaradt bennük. Innen nem jártak városokra szolgálni; ez egyrészt nem vált hasznukra, főleg ami más, iskolázottabb vidék, város konyhaművészetének elsajátítását illeti. Jó ideig az iskolát nem tartották valami üdvös dolognak, kevesen álltak állami hivatalokba, megéltek otthon. A statisztikák elárulják, hogy ők szaporodtak ugyan, de a föld nem nyúlt, esetleg erdőket taroltak le, amiért már a nagy székely utazó, Orbán Balázs is felette kesergett. Egy igen használt mondás is igazolja, mire értékelték az állami munkát: *Fijam, az úrnak es úr parancsol.*

Kialakult itt egy szegényebb és egy módosabb réteg. Az öregebbek még ma is tartják magukat a *nemzethez*⁵: ez jó nemzet, jó élő, ez hitvány. Így vannak Szölekek, Gyurkák, Gazdák, Szukák, Blágák, Monusok, Nyikák, Kukulácok, Timárok, Borik stb.

Az életmódban, ételekben ez a rétegződés nem mutatkozott⁶, s ha netán a jobb módúak szolgát fogadtak (árva gyermeket vagy idegent), akkor az a gazdával egy láboshól mártotta a zsírt, sőt, ha sokat ült nála, férjhez adta, kiházásította, és a legszükségesebb holmikkal ellátta. Hogy egyes gazdák az ételt a dolgozóknak szűkebbre szabták, ez már emberi hiba. *Sporlásból s nem szórásból lesz a vagyon* – tartották. A szegénység itt egy kicsit szégyen is volt, mert a könnyelműség, pazarlás, dorbézolás, léhaság, lustaság ikertestvéreinek tartották. Innen azok a szólások, hogy *uján hitván, még inge sincs, örökké a sáncban ül, mint a libavárosiak*, vagy *nagygazdáson hántja a pityókát* (vékony héjat hámoz le a krumpirlíró), *nagygazdás szeletet szelt* (vékony szelet kenyeret).

Étkezési szokások. Ülésrend

Itt is, mint bárhol, az étkezés fontos mozzanata a család mindennapjainak. Ekkor lehet együtt az egész család, s bizony nem ritka, a nagy család: *Kilencen voltunk, s mindenkinek jutott valami. Fiút akartam, hét lány született, csak a nyolcadik lett fiú.* Igaz, gyakori volt a gyermekhalandóság, gusa stb.

Megemlítjük, hogy a konyhát háló-, ebédlő- és lakószobának is használták, s még napjainkban is ennek a helyiségnek van a legtöbb szerepe a lakásban.⁷

A család tagjainak megvolt a helye az asztalnál,⁸ de nem ragaszkodtak csökönyösen bizonyos ceremóniákhoz, ünnepélyességhez, amikor magukban voltak.

5 Nemzetség – leggyakrabban a 'rokonság' értelmében használják.

6 Bármennyire is egységesnek látszik a táplálkozás egy faluközösségen belül, a vagyoni helyzet különbözősége azért megfigyelhető az ételfogyasztásban is. A szegényebb családok táplálékának nagyobb részét a növényi eredetű ételek alkotják, a módosabbakénak pedig a zsirosabb, húsos eledelek.

7 A lakóterület kihasználása szorosan összefügg a tüzelőhely szerepével. A lakóházhoz épített vagy a melléje emelt tisztaszobát vagy tisztaházat nem is lütik, csak nagyon ritka alkalmakkor, legtöbbször raktárként is funkcionál. Itt tartják nemcsak az ünnepi öltözetet, az eladó lány kelengyéjét, de sok helyen a lisztet, a gabonát is.

8 A kötött ülésrend mára valóban fellazult, de régebb bizonyos szabályokhoz igazodott: főhelyen a családfő, jobbán a nagyobb fiú vagy a vendég. Más vidékeken még szigorúbb rend érvényesült, néhol csak a férfiak ülhetek asztalhoz, a nők állva ettek, a gyermekek pedig meg sem közelíthették az asztalt. Az ülésrend napszak szerint is változott, a közös családi étkezésnek szigorúbb szabályi voltak.

Változott a helyzet, ha *megyézésről*,⁹ idegenről volt szó. A gyermek helye a *sutuba*¹⁰ – tartotta a mondás. A család apraja, a *cefrék*, nagybacska lányok, sőt az öregek is, a minden nagyobb családnál található kicsiasztalnál fogyasztották ételeiket, az öregek furcsa módon félrehúzódva, a kezükből csipkedték. A kicsiasztal a kályhától és tálastól nem messze valamelyik szegletben állt, sokaknál pedig a nagyobb asztal alatt.

Nagyobb családoknál általában két asztalnál terítettek. A terítettek szó kissé igényes a gyimesi ember számára, mert tulajdonképpen, főleg hétköznapiokon, a konyhaasztalra különleges abroszt nem tettek, volt egy nagy lapító, amire ha puliszkát főztek, kiütötték azt; ebéd után a maradékot vagy a nagy asztal fiókjába tették, vagy letakarták egy takargatóval. A mindenestül körbeülve, abból kanalazták a tejet és málét. Ezenkívül, az étel milyenségétől függően osztották azt szét 2-3 tányérba, vagy *közöslábosból*, *érlábosból* mártották a *melegítést*. A kicsi asztalt általában háziszóttos takargatóval terítették le nappalra, a lapítót a megmaradt puliszkával a nagy asztal mély fiókjába tették, ahol mindig volt egy tányérban túró, s aki hamarabb megéhezett, az csipegetett napközben is. Ha az anya valahonnan hazatért, s a gyermekek éhségre panaszkodtak, így csillapította őket: *Én nem vittem el az asztalfiókját*.

A kis létszámú család vagy csak a kicsi asztalnál, vagy a nagy asztalnál evett. A kicsi babákat etették. Mindenből kaphattak, főleg elválasztás után. Régebben meg is rágták számukra az ételt. A háziasszony először a családfőnek rakott az ételből, de a legjobb falatokat itt is, mint bárhol, a gyermekek kapták. Az apa helyét, habár említettük, hogy nem volt szigorú ülésrend, nem foglalták el. Az asztalt úgy helyezték el a multifunkcionális konyhában, hogy kétoldalról karos, fedeles padra ülve ettek, a másik oldalra székeket tettek. A lámpa az asztal fölé került, hogy fejükkel le ne verjék. A gazdasszony egy szabadabb helyen ült, mert nem volt ideje végig enni a családtagokkal, valaki mindig kért valamit: *Úgy kell mozogni, mint a nyist s vetöllő*. A gyerekek, ha a nagy asztal mellett kaptak helyet, lábon állva ettek, s aki felérte így az asztalt, nagyocskának számított; voltak akik a karos padra térdelve falatoztak.

A csángók egyik legkedveltebb eledele az *üstbetej* volt s még ma is az; az üstből a keményre főzött puliszka kiütése után közösen körbeülve fogyasztották, kanalazták a tejet. A kissé rápergелődött puliszka, amit *korcnak* hívtak, különlegesen jó ízt ad a tejnek. Egy anekdota is van ezzel kapcsolatban. Az egyik jómódú, de népes családhoz toppan be a korondi barna menyecske cseréptányérokkal. Épp jókor jött, a család apraja-nagyja körbeülve kanalazott az üstből. Jó helyt járok – gondolta az árus –, ezeknek nincs tányérjuk. Előszedi, kínálgatja a portékáját, amire a családfő (a mi esetünkben az asszony, mert a házban, főleg ilyen alkalommal, az asszony a „főnök”) azt feleli, hogy ő valamivel szívesen lássa a nénit, de venni nem vesz cseréptányért, mert van elég.

– Hol van lelkem, sze mind egy helyről esznek?

– Jaj, há mű nem azért eszünk onnat, met nincs nálunk, hanem met úgy jó.

⁹ Társadalmi kötelezettségeknek eleget tevő látogatás, vendégeskedés

¹⁰ A kemence mögötti meleg, általában magasított részt nevezik *sutunak* vagy *sutnak*, néhol ez volt a gyermekek hálólhelye is.

A korondi asszonynak az *istennében* adott étel se kellett, nagy fazékszörgetve, köszönés nélkül elment.

A már említett üstbetejet székre tették, körbeülték és onnan kanalzták. Az utóbbi időben villa jár az asztalhoz, de a fő evőeszköz ma is a *kalán* (kanál). Ezzel mindent megehetnek. A nagyobb húsosabb csontokat (télen disznóvágáskor) pedig kézzel fogják. A kaszálóra, *kalibához* mindenhez csak kanalat visznek. Az ötvenes években még a lakodalomban is fakanállal ettek. A kanalakat vagy a nagy asztal fiókjában, vagy fonott kalánosban tartották, a kalibánál, nyári szálláson pedig egy borona repedésébe szurkálták. Kést esetleg a gazdasszony használt, bicskát a gazda szalonna evéskor, kenyérvágáskor. A gyermek semmi esetre sem, *mert nem gyermek kezébe való a kés*.

Tárolás, tartósítás

A legtöbbet használt edény¹¹ a puliszkafőző üst, amelyet a kályha fölé akasztottak vagy a kemencén leborítva tartottak. Később ennek állandó helye a *rej*¹² teteje. Ezenkívül volt egy mindenés érclábos, amiben rántottákat, tojásrántottát, melegítést stb. készítettek. A puliszkakeverő nem alkalmi tárgy volt, hanem bútor-darab, amit bükkfából (vagy fenyőágból, hogy ne legyen szurkos) készítettek, éppen mint a laskasírtót, úgy hozta hozományul a fiatal menyecske. Hogy másra is felhasználták közben, azt a következő mondás bizonyítja: *Forog a hátadon a málékeverő*.

Az 50-es évek előtt minden háznál volt korondi vagy dánfalvi cseréptányér, a fakanál is gyakori volt. Villát ritkán, kést csak kenyérvágáshoz (*vágni*) használtak, de hát a tejtermékeket nem kellett késsel falatokra szabdalni, mert az ételek zömét tejtermékek alkották. Minden háznál volt ünneplő evőfelszerelés is, de ezt csak vendégeskedéskor, nagy napokon vették elő a tisztelet jeléül: a nagyházban tartották, ahova emberfia ritkán lépett (esetleg a guzsalyast hívó nagylány). Vendégfogadáskor, úgynevezett *megyézéskor* abrosz is került az asztalra, szép háziszöttes munka.

A konyha más eszközei: az aggató, edénytartó, tálas, vízpad.

A túrót, a másik naponta előforduló edelt dézsában, *budéban*, fenyőfakéregben, esetleg disznóhályogban tartósították, rövid időre pedig fedelesbe pakolták. E szokás a közeli székelységnél is megtalálható. A savanyútejet, amely minden háznál megtalálható volt *légében*, esetleg nagy fekete fazékban tartották. Ezenkívül minden gazdaságban volt *köpülő*, amikor vajat vertek; tejfeltartó; a sósordát budéba, az eresztett vaját pedig bolti edénybe tették. Az eresztett vaját télire tárolták olyan módon, hogy az összegyűjtött vaját olvasztották, kavarták, a tetejére

¹¹ Az edények száma egy családban az anyagi jólét függvénye, a szegényebb háztartásokban csak a legszükségesebbek találhatók, nem ritka hogy bizonyos alkalmakra kölcsönkérnek fazekakat, lábosokat. A tejfeldolgozásra használt edények nagy része fából készült, a tárolásra, étkezésre használtak pedig cserépedények. Ezekben régebb főztek is, így ma már csak ritkán használják (például a töltött káposztát készítik cserépfazékban), szerepüket átvették a fémedények.

¹² *Ler*. sütő

felgyült *ucsut* pedig nagy fakanállal időnként leszedték, amíg mézszínű, folyékony anyagot kaptak, azt edénybe töltötték, lekötötték és eltették télire, amely sokáig el-tartott, későre avasodott.

A vajat, akár a zsírt, fél évig is képesek voltak tárolni, *eresztve*, eresztett vaj néven; a vajat addig főzték, amíg „kitisztult”, az *ucsuját* leszedték. Az ucsuból pogácsát sütöttek. A csángók legismertebb tésztajának, az *alivánkának*¹³ is a tejföl, tej és a vaj az alapanyaga.

A télire eltett túrót dézsában, a kéregben, disznóhólyagban, fedelesben, borítóban tartják, ezek nagyságukban különböznek egymástól. A legjobb túró az őszi, mert finom, zsíros sajtból készül akkor. A gyúrást régebb kézzel, *brájjal*¹⁴ történt, ma örölik, fúróőrölvel (húsörölő), majd a fent említett edényekbe keményen beleverik, szinte légmentesen zárják. A dézsák abroncsa régen fa volt (mogyoró), ma vas. Gyakori volt minden háznál az egy törzsből kiásott *budé* (kisebb dézsa alakú). A sajtot fontos tállal mérték.

Egy-egy „túróművésznek” kipróbált receptjei vannak, például kilenc kg érett sajt (egy juhtejnyi), ehhez hozzáadunk 1/4-es kanna sót, vagy ahány kiló sajt, annyi kanál sót, s gyúrjuk, brájjal jól felferjük. A közeli regáti piacokon ismertek voltak egyes jó túrót készítőik. S innen származott az élcelődés is: *elől túróművesek, hátul sebestejesek*.

Az ősszel vagy télen férjhez menő lányok egy dézsa túrót is kaptak az élet megkezdéséhez. Olyan ház is volt, ahol 5-6 dézsa sorakozott túróval tele, a család számára a szükséges mennyiség, a többi csereárúként. A régiek a pénzt csak annyira értékelték, amennyi földet tudtak vele megváltani, a csiki közbirtokosságtól vagy egyénektől.

Napjainkban a dézsák száma, de úrtartalma is lecsökkent, a tej a csarnokba folyik, vagy sokan malacnevelésre, disznóhizlálásra használják, ugyanis Gyimes nem gabonatermő vidék, s itt nincs mivel a disznót tartani; márpedig a tej mellett a hosszú télen a füstölt disznóhús a legfőbb táplálék.

Az előbbieken említettük, hogy pincét nem terveztek az építők. A pityókát vermekben tartották, amelyet nem messze a háztól, az oldalban ástak, ezenkívül a legtöbb ház alatt verem volt. A lakodalmi bekiáltókban is gyakori a verem szó: *túl a vizen jégverem, / abban van a szerelem, / Kinyitnám de nem merem, / kirepül a szerelem*.

Mivel a régi házaknak nem volt kéménye,¹⁵ hanem először szabad füstölő, majd *fűtőszipka* (kályhacső), a *disznóköccséget* vagy a ház *hijjában*¹⁶ (elég veszélyes volt) vagy a szapuló *kaibában* füstölték.¹⁷ Füstölés után is itt hagyták a

13 Tejjel vagy savóval kevert kukoricalisztból készített lepényféleség, román átvétel.

14 Vastag faragott nyelű bot vagy dorong, mellyel a túrót a dézsába beleverik.

15 Még a zárt tüzhelyek szája is sokáig a szobában nyílt, a füstelvezetést idővel úgy oldották meg, hogy a kemencét egy másik helyiségből fűtötték, s feltehetően ez a megoldás vezethetett el a ház tagolódásához.

16 Padlás.

17 A magyar hústartósítást, a sózás és füstölés együttes alkalmazását, eltérőnek tartják a környező népektől. (Kelet- és Észak-Európában általában csak sózással konzerválnak.) Leginkább a disznóhúst tartósították, a csupán különleges alkalomra vágott juh vagy szarvasmarha húsát általában rövidebb időn belül, frissen fogyasztották el.

köccséget a nagy melegekig, rudakra aggatva. Állandó létra a feljárókról nem volt s ezért nem kedvük szerint kóstolgatták a kolbászt, csak amit a gazdasszony vágásokra kimért.

Már említettük, hogy ételeikhez savanyúságot, főleg a tejtermékekhez, keveset használtak (cikát, levet), amit káposztáskádban tartottak; a káposztát a csiki községekből hozták, de ők is próbálkoztak a természetével. A káposztáskádat a legújabb építkezések óta a pincében tartják; a régi csángó háznak nem volt pincéjük, azért az istállóban, *szinben* tartották vagy a ház kamrájában. Egy ízletes, télen használt savanyúság a *ménisóra*,¹⁸ amelyet a pásztorgyermekek, asszonyok gyűjtenek nyáron; edényekbe vízzel elteszik télire és kissé édesítve tálalják. Nyáron a dörzsölt salátát ecetezik, ezt használták főleg a tojásrántotta mellé, ezenkívül a saját termésű uborkát is. De a nagy melegben hűsítőként hatott a *sebessavó* (savanyúsavó, amelyet *légében* tartottak) és a savanyú tej is (*sebeste*j).

A kaszálón takaróba, takargatóba borították a puliszkát, kenyeret, szalonnát; kantáros fazékba tették a levest, tejet; csicses cserépkorsóba a vizet s a rántottát egy lábosba. A takargatóra terítették az ételt, szőlítgatva a kaszásokat, jöjjenek enni, hogy ne hűljön ki az étel.

A gyimesiek étrendjében fő helyet foglalnak el a tejtermékek. Mielőtt az étkezési módról, rendről, az ehhez kötődő szokásokról, mondákról beszélénk, ismertetjük a tejből, mint fő nyersanyagból készült eledeleket.

1. Milyen falás készül a tejből?

A gyimesiek főleg tehenet és juhot tartanak. Bivalyt egyáltalán, kecskét pedig csak imitt-amott látni. Ez így volt a múltban is, annyi különbséggel, hogy főleg juhból többet tartottak, mint ma. Igaz, akkor az volt a fő foglalkozás. A gazdák nagy része nyáron kalibázik.

A reggeli fejés még lámpavilágnál megtörténik, néhol az asszony, máshol az ember a fejő. Minden fejésnyi tejet külön edénybe szűrnek, és összegyűjtenek az idő hűvösségétől függően 4-5 fejest. A tejet lefelezik, majd összetöltve borjú, bárány vagy disznópacal oltóval¹⁹ megoltják. Így a megaludt tejet *brigigyóval*²⁰ jól elkeverik, amíg a tejdarabok homogén anyaggá válnak. Ezt összegyűjtik lassú kevergetéssel (fő a lassú, egyenletes mozgás), s így nyerik a sajtot. Eddig a munkafázisig ételként használhatják az édestejet, tejfölt, sajtot, vaját, írótt, savanyútejet. A tejfölt meggyűjtik, majd a *vajkúpüllőben* kiverik, így vaját és írótt nyernek. Ha ötliteres korsóban rázzák a tejfölt, s így verik a vaját, közben vicces megjegyzéseket tesznek: *tedd be az ajtót, mert kimegy a felfől*. Hogy milyen sajt kerül az asztalra, annak is sok fogása van: *ne legyen hideg a tej, ne legyen forró a tej, jó*

¹⁸ Vörösfonyából készített savanyúság [Merişoară (rom.) = vörösfonyal]

¹⁹ Az oltó használata feltehetően a mediterráneumból származik. Az újszülött bárány gyomrából készítették, savóval keverve három-négy nap alatt használhatóvá vált; a jó oltóról azt tartják, hogy három-négy kanálnyi elég 10–12 liter tejhez. Ma egyre gyakrabban a kereskedelemben kapható oltót használják.

²⁰ Vajkúpüllőfa.

legyen az ótó, jól el kell verni a tejet, a sajtot sokáig kell zsendulyozni. A savót, amiből a sajtot kiemelte, a sajtsináló főni teszi, s így nyerik a zsendicét, ami szintén étel, s ha a savó lefolyik róla, ordát kapunk. Az ordát eszik édesen, sósan, cukrosan, télire eltéve savanyún. Tejtermék a *sebeste*j (savanyútej), amiről már volt szó; *sebeszsendice* (orda, savanyú savó, tejföl keveréke), *sebessavó*, *zsendice hab*, *író* (a tejföl kiküpülése után nyerik). Még ismert tejtermék a *korásza*, amelyet úgy nyernek, hogy a kicsiborjús tehén tejét felfőzik, az összement tejet lehűtik és így fogyasztják. A tejtermékekből a következő ételeket készítették: nyerstej vagy édestej, forralt tej – főleg puliszkával, de kenyérrrel is ették és eszik naponta. Amint említettük, az üstbetej mindennapi eledel volt. Az öregek úgy tartották, hogy *a húst egyhamar megunod, de a tejet soha*.

Más ételek: üstbe tejet tettek főni, s akkor grízt vagy puliszkalisztet kavartak bele, cukrozták.

Bálmós: ugyanúgy fő, mint a kemény puliszka, csak víz helyett tejföl rotyog az üstben. Manapság gyakori a tejbegríz, tejbelaska, tejbekása.

Tejfeles tojásrántotta: érc vagy más edénybe melegedni teszik a tejet, szaporahagymát vágnak bele, egy-két tojástartót beleütnek, s addig keverik, amíg megsűrűsödik. Kicsi kanállal eszik. szűkön puliszkával.

*Sebeste*j (savanyú tej): *légejbe* vagy *hudlába*²¹ tejet fognak vagy felfogva, vagy főzve, sűrűsödik, főleg puliszkával fogyasztják, de a puliszkát nem teszik vele a sebestejbe. Kenyérrrel nem eszik, de főtt és sült, főleg héjában főtt pityókával jó falás.

Sebeszsendice: az édes ordát összegyúrják egy mély tálban, sebessavót és tejfölt töltenek rá s összekavarják. Főleg hideg puliszkával fogyasztják a pásztorgyermekek délben, ebédre. Megjegyzendő, hogy tejtermékekből készült ételeket a férfiak is elkészítik, főleg a kalibáknál, ha nincs asszony a szálláson.

Zsendice: miután a vert tejből kiemelik a sajtot, savó marad vissza, azt főzik, amíg bugyborékolni kezd, savanyú ecetet vagy savót töltenek rá, amely *összekapja* a még savóban maradt „lényezet”, ezt nagy felezőlyukas fakanállal leszedik. Így nyerik a zsendicét, amelyet melegen, hidegen egyaránt fogyasztanak. meleg, hideg puliszkával, kenyérrrel. „*A jó zsendicében a kanál megáll.*”

Ha a zsendicét szőszkender zacskóba kötik, a savó kifolyik s így visszamarad az *orda*.

A megérett, jó, puha sajtból túrót gyúrnak, amelyből frissen vagy hosszabb érlelés után túrópuliszkát készítenek, de kenyérrrel is eszik.

A különlegességekhez tartozott: a túró közé rétegesen sóltan szelet sajtokat tettek s ráverték a túrót, a sajt átvette a sót, de szép szeletekben maradt. Még ismeretes a sózott sajt, jól zsendélyezve.

Más ételek:

– *Túrómelegítés* vagy *taptyított* (topit = 'olvasztott'): zsír, hagyma, túró összekavarva, érclemben összekeveve. Puliszkával, kenyérrrel eszik.

– *Túró-sórdás-tojásos melegítés*.

²¹ Fából készült víztartó edény.

– *Túrómálé* vagy *bóc*: gömb alakú, túróval töltött puliszka, régen széken, ma meleg kályhán sütik.

– Túró, sült vagy főtt pityókával.

– Túróslaska – makaróni, túrósbéles, túrósrétes.

– Az ordából is ugyanilyen ételeket készítenek, idesorolhatjuk a cukros ordás-palacsintát, a hígpalacsintát.

– *Magyarmálé*: rakott puliszka vajjal.

A tejtermékek egyúttal szépitőszerek is voltak: szélfújta, szárította kezüket, arcukat, szájukat tejföllel, vajjal kenték be, hajukat eresztett vajjal fényezték, ingüket is abban áztatták, néha savóban mosdottak.

Nagy gondot kellett fordítaniuk a tejesedények tisztán tartására, máskülönben „megkeseredett” a tej és nem volt jó a sajtja, az ordát „*nem is adta fel*”. Az edényeket (tejes kádat, ordafőző-üstöt) forrázták, a forró vízbe málnalevelet is tettek, s így kellemes illatuk is volt.

A gyimesi családokban az étkezések száma, módja, rendje és ideje függött az évszakoktól, az időjárástól, a munka jellegétől, a naptól.

2. Táplálkozási rend, szokások évszakonként és más ételek

Télen a nap rövidebb volt, a munka könnyebb, s ezért általában háromszor ettek.²² A reggeli *bajlátás*,²³ itatás után volt, 9 óra körül. Általában az asszony magázta a férjét, de érdekes módon a „hé” szócskát is odaszúrta, s így hívta hitvesét: „*Jöjjön bé, hé, enni kéne*”, „*Jöjjön na, mert meghül az étel*”, „*Kendet örökké istálni kell, hallá-e?*”. Ilyenkor mindig puliszkát főztek, disznóvágás után a gazdasszony mindenki részére felvagdalt 3-4 vágás kolbászt, húst, hurrkát. Azt vagy kiosztotta, vagy a közös érclábasból csinálták, csipték kézzel (ma villával). Nyomatéknak mindenki *túrósbócot* csinált, amelynek a nagysága arányos volt a gazdája nagyságával vagy „*bevételeivel*”. „*Jó bevétele van*”, azaz jól eszik – mondogatták. A gyermekek túrómáléját az anya csinálta. „*Csinálj túrómálét*”, „*nem tudok anya, csináljon maga*”. Ezt a forró kályhára tették, ahol az alja megkorcsozott, s jó íze volt.

Ha még nem vágta disznót – vagy szerda és péntek napokon – böjtöst ettek, főleg nagyböjtiben.²⁴ A gyimesi csángók magyarok, egytől egyik római katoliku-

²² A középkori források csupán napi két állandó étkezést említenek, egy délelőtti és egy délutánit. A háromszori étkezést valószínűleg a magasabb társadalmi rétegek vezették be, s tőlük terjedt el a parasztság körében is. Az átmenet a kétagú étkezésről a háromtagúra nem rögzíthető időbeli keretek közé, feltehetően már a középkor vége felé megkezdődött, de vidékenként, népenként változott. Az archaikus vidékek téli táplálkozási rendje gyakran őrzi a kétagú rendszert, nyáron a hosszú munkanapra és a nehezebb mezei munkára való tekintettel bevezették a napi három, néhol öt étkezést.

²³ Háziállatok ellátása.

²⁴ Az egyház a kereszténység korai évszázadaitól előírta hívei számára a különböző jeles napokon való böjtölést. Katolikus vidékeken az első világháborúig – néhol még azután is – szerdán és pénteken, nagyböjt idején pedig hamvazószerdától húsvét vasárnapjáig húst, zsírosat nem ettek. Ilyenkor vagy semmit nem, vagy csak gyümölcsöt, főtt tésztát, levest, főzeléket fogyasztottak, gyakori volt nemcsak az ételtől, de egyéb fogyasztási javaktól (dohánytól, italtól) vagy a házaselettől való tartózkodás is. Fogadott böjtnapot is tarthattak elemi csapások, tüzvész, döghalál elkerülése végett, vagy akár személyes kívánságok, vágyak beteljesülésének biztosítása érdekében.

sok, s ez az étkezési szokások kialakításában is fontos tényező, ha gondolunk az elég szigorú böjtrendre, amihez alkalmazkodtak. Itt nem szándékszunk bemutatni a böjtös napok étrendjét, de megemlítjük, hogy a péntek főleg a nagyböjtben tej-hús nélküli nap, a szerda szintén, s nagyhéten a többi nap is böjtös volt. A böjt egészség szempontjából sem ártott, mert a friss hús hiánya, a nehéz füstölt hús bizonyon próbára tette a gyomrot. A nagyhéten málélevet, cukros tésztát, morzsoltat, olajos káposztát, sült ptyókát, főtt ptyókát ettek, de anélkül, hogy egyszer is jóllaktak volna. Az utolsó időben idézik a bibliát: „*Nem az a bűn, amit betesz a szádba, hanem ami kijön a szádon*”. Reggel ettek tojásrántottát, szalonnát, főtt tojást, melegítéseket (toptyított) túrót, ordát stb., amikről már beszéltünk. *Adás* után, azaz 3-4 órakor télen, levest főztek s ez naponta – nem böjtös napokon – nem sokat változott. Egy darab füstölthúsos csontot vágtak rendszerint a favágón, fejszével, annyi darabra, ahányan voltak. Megfőzték, levébe ptyókát, faszulykát, kását tettek. Tálaláskor a húst külön ették kenyérrel, savanyúság nélkül, s ez volt a második. Nyomtatéknak esetleg túrót s kenyeret csipkedtek. Az előbb leírt levest ecettel savanyították. Ha a gazda otthon volt egész nap, könnyebb vacsora dukált: ptyókarántott, tepertyős ptyókarántott, forralt tej, puliszka, sebestej, túrómálé. Ha a gazda estére került haza, az ebéd és vacsora felcserélődött.²⁵

A téli vasárnap a gazdálkodónak dolgos nap, de étrendje azért ünnepélyesebb volt, a fentiek mellett *kótespalacsinta*, *pánkó*, néha *galuskákáposzta*, *álivánka* készült.

Napközben, ha valaki megéhezett, akkor vagy hideg málét falt tejjel, vagy túrót *csipegetett* (azért *csipegetett*, mert sokszor a markukból csipegették a túrót, főleg az idősek), vagy ptyókát sütöttek gombolyagon, szénen, később a rejben vagy kályhában, ptyókapalacsintának is nevezték.

Az emberek adtak arra, hogy a kívülállók miként ítélik meg evés szempontjából is. Példa erre a következő anekdota: egy téli estefelé beszélget a kapuban két szomszéd. Ínyt csiklandozó szag jön valahonnan. A gazda elkérkedi, hogy húsos tokány készül. Erre belerikkant a csendbe a kislánya: „Jöjjön bé édesapa, megfőtt a ptyókaleves”. A kérkedő csak ennyit mondott a maga megnyugtatóására: „Na”.

A leggyakrabban főzött leves a ptyókaleves. Az készülhetett hússal, amint az előbb leírtuk, vagy tárkonyosan (*Édes jó Istenem sugárolj meg nekem, a tárkonyos levesbe kell-e petrezselyem?*). A túrós ptyókaleves, tejeles ptyókaleves, amit főleg ha üstben főznek, kevés hagymával ízesítve, jó falat volt. Még létezett a *szűzptyókaleves* böjtös alkalmakra, vagy ha nem volt amit rátenni.

Amint látjuk, nem nagyon változnak az ételek napok szerint, nincs egy „minden napra más ételt” felfogás, kivéve a szigorú böjtös napokat. A legszigorúbb böjtös ételek, amint említettük, cukros laska (tojás nélkül), sült ptyóka, olajos káposzta len- és kenderolajjal, amit Csíkban *üttettek* az olajüttetőkben. A fenti nem olajos ételeket még a háziasszony pótolta morzsolttal, tejbelaskával, laskalevessel. Tésztafélékből nem volt bő választék, s azt süteménynek hívták. Ismerték a *pánkót* (fánk), palacsintát, hígpalacsintát, *álivánkát*, pogácsát, tepertyős pogácsát, és kitűnő peracet sütöttek. A krémesek ismeretlenek voltak egészen napjainkig.

²⁵ Ilyenkor a vacsora a nap fő étkezése, gazdagabb, tartalmasabb táplálék kerül az asztalra

Maga a tészta²⁶ is más jelentésben szerepelt, s erre adoma is létezik. Az egyik peres csángó, amint járta a törvényszéket, hallotta a székely atyafiakat: jere, szomszéd, falj tészta, gyere, végy tészta. A következő peres ügyére, gondolta, ő is tészta tetet, amit jó előre bejelentett az asszonynak, aki csodálkozott a dolgon s meg is kérdezte: „De hallá-e, kend...” „Azt mondom, tégy tészta” – vágta el a szavát a gazda. Az asszony felkészült a dologra s pakolt az ura tarisnyácskájába; s mivel a törvényszék minden szegletét jól ismerte, jó helyre letette a tarisnyát, amíg a pere folyt. Közben hallott egy-egy csattanást, de hát a zaj a város féltestvére. A per jól dőlt el, gondolta, az ügyvédjét s még két tanuját megkínálja tésztaival. De mit lát? Mintha az úr megsaporította volna, a csángó tarisnyájából, mivel nem zárt légmentesen, folyt, fortyogott, csattogott a kötes tészta, ugyanis ezt pakolt a jóakarató feleség, azt kért, tészta, az embere.

Ha télen szénahozó vagy *ganyézó* (trágyahordó) kaláka volt, akkor reggel 3-4 óra körül indultak (szénéért főleg), mert távolról hordták a szénát, faltak valami hideget: szalonnát, kenyeret, 1-2 pohár pálinkát. A gazdasszony, mire hazaértek, galuskás-töltelkes káposztát főzött, a töltelék inkább kukoricaderce, később kása és darabosra örölt kukorica keveréke volt hússal. Ha nem ezt, akkor magyarmálét főzött. Előételnek szalonnát, esetleg 3-4 kis szelet kolbászt és kenyeret szolgáltak. Érdekes módon a szintén kukoricából készült galuskás káposzta mellé is málét főztek. A *ganyézó* kalákákat étellel nem, legfeljebb 1-2 pohár pálinkával kínálták meg, s este szívesen látták a táncba. Az emberi összetartás szép példája volt a kalákák sokasága: szövő, fonó, nyíró, szénahozó, fahordó, pityókalopó, kenderlopó kaláka.

A nyári étkezés eltér a téli étrendtől. Ha egész nap húzza a kaszát az ember, s kevés húst fogyaszt, bizony még ötször is ennie kell naponta, hogy bírja a sokszor emberfeletti munkát. Egy munkanap szezonidőben étrenddel: reggel háromkor kel a kaszás, hogy pitymallatig a hegyre érjen. Ha van kedve, induláskor falatozik, legtöbbször nem. Ott kaszál megállás nélkül, de 9 óra körül, amikor ölnyire van a nap, már várja az „ebéd”, s ilyenkor ha késik a gazdasszony vagy a nagylány az ebéddel, egymást ilyen megjegyzésekkel ugratják: „Jól feljött a nap”. „Péter bá, kajtották, hogy kész az étel, menjen bé!” S az érkezőt pedig így *hezgetik*²⁷: „Mét hoztál ételt, sze Jánosnak (apádnak, férjednek) az előbb egy más menyecske hozott már. Éppe most ment el.” A kilencórai az ebéd, s ez időtámpontnak is számít: „ebéd előtt”, „ebéd után”. Pl. „Ebéd előtt ér valamit a kaszálás” vagy „ebéd után kell pallagassak”. Egy kaszás étrendje a következő: puliszka, magyarmálé (rakott puliszka) vagy a legtöbbször a „kiütött” nagy puliszka mellé egyik sarkába készítenek túrósbócot, egy túrósmálét vagy valamilyen jó zsíros melegítést (ordát, túrot, tejfölt, tojást), szalonnás tojásrántott és a nagy melegben hűsítőként ható savanyú öntöttsaláta. Tejet, főleg édes tejet ritkán visznek a mezőre, két okból: mert a gazdasszony, ha otthon készíti az ételt, a tej messze van, a kalibanál, másrészt a férfiak azt mondják: „az locsog a hasadban”. Ha magukban vannak, ritkán, de ha kaszást fogadtak vagy segítség van, mindig pálinka is jár. A nap folyamán ez a

26 Néhol a sütemények nyers, ki nem sütött masszáját nevezik tészta, más közösségekben pedig a már elkészült süteményt

27 Bosszantják, ingerlik, ugratják

legtartalmasabb étkezés, igaz, amit eddig kaszáltak, úgy tartják, pótolhatatlan. Az evésnek egy megfelelő helyet, gödröt keresnek, az asszonyok takargatóra, a tarisznya fedelére vagy az átalvető felszárnyára pakolja az ételt; félkönyökre dőlnek, vagy lábuk közé veszik az ételt; a legkisebb gyermek vizet hoz, ez az ő munkája. Talán ezért hívják a legkisebb gyermeket, de legkisebb malacot is vízholdónak. A vizet csicses cserépkorsóban, mostanában üveg vagy pléhedényben hozza, s ivás után igyekszik rend alá rejteni azt a nap elől. A gyermek „értéke” nő az apa szemében, amikor már vizet tud hozni: „*Felhasználom, má vizet hoz.*” Talán igen is felhasználták télen, nyáron, s ezért nem tekintették fontosnak az iskolát – ahogy Orbán Balázs is írja.

A következő étkezés időpontja 2 óra körül van, szintén a mezőn, az a *délebéd*, s általában a kaszálóra levesélt hoznak: zöldsépszülyelevest, szemespaszulyelevest, füstölt disznósonttal és hússal főtt pityókalevest. Ezeket kenyérral fogyasztják.

Az uzsonna 5 óra körül van, s ilyenkor az asszony vagy a gyermek nem visz ételt a mezőre a kaszásoknak, hanem a megmaradt ételből falatoznak; vagy kenyeret, szalonnát, sajtot, retket, hagymát, mostanában, hogy „jobban csüsszon”, paradicsomot esznek. Naplementéig kaszálnak, tehát összesen 17 órát. Sokszor a hátralevő 7 óra alatt ha szép holdvilág van, vontatnak, boglyát húzatnak, mert nappal „bogároznak” a tehenek, nem lehet befogni őket.

Este otthon ismét várja a dolgozókat a főtt étel: puliszka, salátaleves, melegítés, sebestej, rántott pityóka párolog az asztalon. Ez volt a kaszás étkezése.

De a nyári étkezés változik aszerint is, hogy az illető a kalibánál van-e vagy otthon. A kaliba a nyári szállás, ahol a csángók állataikat etetik, fejjik, gondozzák s amely sokszor 10 km távolságra is lehet a lakástól. Az itt tartózkodók inkább tejtermékeket esznek, kevés főzicskélő eszközt visznek magukkal: egy üst, érc-lábos, 2-3 *kalán*, 1-2 cseréptál vagy pléhtál megteszi a magáét. Innen a mondás is: „*Üst, lábos, irány a másik város.*” Itt az üstben, szabadtüznél (az utóbbi időben rendes kályhán) megfőzték a puliszkát, a tokányt, a tejszerű pityókalevest, a bálmost, a lábosban pedig a túrót, sajtot, ordamelegítést, tejszerű tojásrántottát készítettek. Ezek voltak tehát a mindennap használt eszközei az ételkészítésnek. Még elmaradhatatlan volt a kicsi *teknyő*, a szita, a *kaus*,²⁸ a *málészelő* és *málékeverő*.

Délre, mivel nem volt idő főzni a kalibánál, hideget ettek: zsendicét, sebesticét, sebestejét, ordát, sajtot. Estére puliszkát főztek, üstbetejet ettek. A kalibánál a főzés nem a nők privilégiuma. Érdekes, otthon, a háznál, csak az asszony főz minden esetben, de a kalibánál aki éppen ott van, tehát a férfi is.²⁹ Az otthoniak nem bővelkedtek nyáron a tejtermékekben, de a kalibától hoztak egy-egy kantárosfazék vagy hordozó (pléh) tejet, sebestejét, ordát, sajtot, főleg vaját is, s otthon, ha épp nem volt mezei munka, tojást rántottak naponta vajban s sa-

²⁸ Merőkanál, meritőkanál.

²⁹ Az ételkészítés szorosan összefügg a munkamegosztás nemek szerint való elkülönülésével. A táplálék elkészítése szinte kizárólag a nők feladata, a férfiak csupán kivételes esetben főznek, ám a táplálék (az alapanyag) előállításában már nekik van nagyobb szerepük. (Csupán egy példa: a tejfeldolgozás nagy részét a férfiak végzik.) A táplálékfogyasztásban is megfigyelhető bizonyos különbség a férfiak és nők étkezése között.

vanyútejből pedig salátát öntöttek, azonkívül pityókából készült ételeket ettek. A kalibánál az ügyesebbje 2–3 m² területet felásott hagymának, salátának és fokhagymának, s így a kaliba önellátó lett.

Vasárnapra lehetőség szerint összegyűlt a család, az asszony csirkét rántott, vagy csirkepaprikást puliszkával. A téli vasárnapokra, amint említettük, galuskákáposztát készítettek füstölt hússal. Nagyobb állatot ritkán, csak nagy napokra vágtak³⁰, juhot, bárányt, ha vágtak, hírül ment a környéken, s más is részesült a húsból.

A kalibánál más jó falatok a gombák, amiből rengeteg van, de nagyon megválasztják, habár ismerik azt a mondást: „Minden gomba jó gomba, csak az ember goromba.”

Évésre használt gombák: rikó (fenyőalj) – sütve; faszógomba (kucsmagomba) – sütve, rántva; tinótortya – rántva; tejes riskó – sütve sósordával; róka-gomba – rántva; kakastaréj – rántva; szegfűgomba – rántva.

A galambgombát már „erőst válogatják”, mert sokszor megtévesztette őket egy ahhoz hasonló gomba. A galambgomba szárát nyersen is eszik.³¹

Egy olyan étel, amit máshol nem tapasztaltam: a puliszkába belekevernek 2-3 szelet szalonnát, az megfő, a puliszkaszelésnél előkerül és ízletes falat. A húst általában főzték vagy apróra vágva rántották, de ritkán sütötték.

Mivel bőségesen volt tej, teát ritkán főztek; a legismertebb tea a *kokozatea*³²; a szárát *lapistól* (levelestől), gyümölcsöstől szedték, gerezdekbe kötve szárították, télen felhasználták. Sok teát gyógyító hatásáért ittak, vagy böjtös ételként használták. Így a pulykafűtea *fojás* ellen használt, a *csihánte*a vértisztító és köhögéscsillapító. A *májfű*teától a májfájdalom alábbhagyott és a beteg jól pihent tőle. A málnalapulteának jó íze volt, s ezzel főzték ki a tejes edényeket is oltás után.

3. A nagyobb ünnepek, jeles alkalmak érendje

A nyári névnapok közül főleg a Jánost és a Pétert tartották. Ilyenkor *megyéztek* (ünneplés, mulatozás), általában bárányt vágtak és tokány volt az ünnepi eledel. A „ház öregje” ilyen alkalommal összehívta szétrajzolt fiait és lányait, igazi családi, meleg hangulatú menyét tartottak. A legtöbb családban volt Péter, János, István s ilyenkor, főleg a kalibánál, a szabadban terítettek, zengett erdő-mező a jókedvtől, a gyermekek szájától. Hogy ne kívánják meg (ez elég rossz szokás), a gyermekeket is megkínálták itallal is: Itt közös „asztal” volt a földre terítve, nem volt a gyermeké a sarok. A gyermekek játéka sokszor utánozta a felnőttek viselkedését. Külön húzódtak, asszony-emberesdit játszottak, „ittak”, hangoskodtak, akár a nagyok.

De menyézés nemcsak ezeken a napokon volt. A család összetartásának szép példája a nagy ünnepek előestéinek a menyézései: karácsony, újév előestéjén, hús-

30 Nagyobb háziállatot – juhot, szarvasmarhát – ma már csak nagy ünnepekre, húsvétra, lakodalomra vágnak. Ritkán sózzák és füstölik, általában rövidebb időn belül elfogyasztják.

31 A gombászás is a gyűjtőgető életmód maradványa. Legegyyszerűbben az erdőn dolgozó favágók készítik el, parázson megsűtik.

32 Vörösfőnya.

vét másodnapján, húshagyókedden este összegyűlt a nagy család, ki mit tudott hozni, a háziak pedig a főtt ételt, italt állták. A vendégek (nem is tudom, jó-e ez a megnevezés, annyira kötetlen volt a hangulat, hogy teljes összetartást, családíságot sugallt) hoztak száraztésztát, pálinkát, pánkót, kalácsot, kolbászt. A háziak az évszaknak megfelelő élelmet tááltak: laskalevest, galuskás káposztát, főtt húst, töltött bárányt, tokányt. Vacsorára, éjféltre pedig a száraztésztákat és kolbászt, szalonnát, disznófőszajtot vagdaltak. A *difámásabb*, viccesebb öregek húshagyat keddjén látni vélték, legalábbis a gyerekek így vették ki a beszédeikből, Cibre vajda és Konckirály harcát (a böjt és a hús harcát).

Reggel feléig csendesesen beszélgetnek, iddognak, falatoznak. Mi régi történet, háborús élmény elhangzik itt! Az idő megáll. Nem években, csak így emlegetik az éveket: amikor leán voltam, kölyöklény koromban, katonaság előtt; a helyek is elmosódnak már: leggyakrabban Galícia, Tirol, Doberdó hangzik el. S ilyenkor az öregek el-élelnek nagyon csendesesen, reszkető hangon egy-egy olyan dalt, mint: „Ott esett el 120 ezer magyar, Eltemette gyászos Galícia” – azután nagyokat hallgatnak, más témába kezdenek. Végeredményben ezek a megyézések helyettesítették a más magyar helyeken oly híres farsangi mulatozásokat, csak leegyszerűsítve.

Reggel egy kevés „gombolyagon alvás” után (azaz felöltözve, a földön, padon, ki hol tudott) hazaindult a rokonság.

A Gyimes völgyében van két búcsú, amelyek az őszinte vendégszeretés, barátság, közösségi szellem megnyilatkozásai: a középloki, megállói Magdolna és a felsőloki Szent András búcsúkról beszélünk. Főleg Magdolnaker, nyár közepén sok százan népi viseletben, fehérbe öltözve, rózsás, piros kendőkkel özönlik a nép, a patakokról, a szomszédos falvakból. Megálló felé, minden udvar egy-egy terített asztal a szabadban ahol esznek, isznak, énekelnek. Itt először is a távolról jött rokont lesik, hogy megyéztessék, de az idegent is szívesen látják. Nem hiába beszélt Orbán Balázs a jó szívről, hangsúlyozva, hogy itt koldus nem volt, de ha betoppant, az üres kézzel nem hagyta el a falvakat.

Ezekre a búcsúkra régen bárányt, ma majorságot vágnak, levest, tokányt készítenek. Manapság húst sütnak és a búcsú reggelén vett zöldséggel tálalják. A megyezés a táncolóház (ma kultúrház) környékén folyik, a fiatalság, de középkorúak is be-belépnek a táncba „egyed serülni”.

Más evés-ivás és mulatozási alkalmak a farsang idején a kosaras és hívogatott bálok voltak. Ezt egy szer³³, utca, „patak” házasságai (néha legények is) szervezték, hívogató volt és egy nagyobb „vén házbán” tartották. Mindenki fedeles vagy más kosárral érkezett, és a következő elemőzsiákat hozta: kenyér, kolbász, kalács,³⁴ száraztészta, pálinka vagy bor. Éjfélt körül mindenki előszedte az élelmet és a tánc után ettek, ittak, kínálgatva egymást is. A legény sem maradt étlen, valamelyik szomszéd őt is megkínálta.

A lakodalom után mindig megkérdezték a résztvevőket azok akik nem voltak ott: na, milyen lakodalom volt? A válaszok ilyenek voltak: „Egy kicsit híg to-

33 Néhány házból álló település a falun belül vagy faluresz.

34 Feltételezik, hogy a kalács első változatai a szláv kultúrában jelentek meg, és különleges ünnepi, kultikus szerepet töltek be.

kányt, egy csepp pálinkát adtak s aztán semmit”, vagy „Jó volt, elég volt minden”. De mit is tálaltak a lakodalomra, mit is evett a vendégsereg? A közönséges vendég magával vitt a kosárban, amelyet szebbnél szebb kendővel, takargatóval terített le: tésztát, pálinkát, 3 kisebb kalácsot: „Egy kalácsból ett, a többit az új párnak hagyta” (Baliga Zenóbia, 68 éves). 10–11 órára érkeztek a legényes házhoz, ott lerakták a kosarakat, csak a kulacsot vitték magukkal. Innen a legény násznagyához mentek, aki ebédet adott, jó sűrű tokányt marha- vagy növendék húsból. Innen indultak a leányos házhoz, a kivevésí-kikérésí ceremónia után a kulacsokból szabad volt inni, addig nem, mert „kikapós lesz a menyecske”. Itt esetleg egy-egy darab *deuszt* (tészta) kaptak, vagy a *násztás* asszonyok, násznagnék *kötőlékiből* tésztát, mert ők azt is vitték. Az út a legényes házig legtöbbször hosszú, jó éhesen érkeztek. Vacsorára tokányt kaptak sok hússal s éjfélkor a laskát, reggel felé galuskáskáposztát, reggel beadták a *savanyúlevest* vagy *korhelylevest*. A jobb házaknál süttet is szoktak adni: majorságot, disznót. Közben a menyasszony és a vőlegény 2-3-szor nagy korsókkal körbejárt és mindenki üvegébe töltött. Főleg az 50-es évek után reggel, virradatkor bort is adtak. Ma az étrend egész más: előételek, leves, sült stb., a mindenhol megszabott lakodalmi étel.

Amikor éjfélkor egy szűk körű csoport kontyolni ment, a menyasszony mákoskaláccsal és *kontypálinkával* kínálta az ottlevőket. A násznagy magával vitte a lakodalmas házhoz a következőket: 3 sültés tálban sült, magas, kerek kalács, 5 nagy pereg, nagyobb fajta kürtök s tetején mindezeknek „székelt” a sült tyúk. Mindezt lerakták díszesen az asztalra, s pálinkával tetőzték. Ezenkívül a legközelebbi rokonnok, testvérek *násztások* voltak. Ők vitték 3-4 *szentjánoslepényt* (nagykalács), kicsi madarakkal díszített nagy kalácsot, más formájút, mint az előbbi; kisebb pereceket, mint amilyent a násznagy és kevesebbet is, valamint pálinkát. Tehát a megrakott asztalon a legnagyobb halom a násznagy előtt állt, következtek a násztások és a vendégek. Az ajándék is ilyen „lépcsőzetes” volt. A vendég hozott 3 kalácsot, 1 liter pálinkát. Egy kalácsból evett, a többit az új párnak adta. Minden füles kosárban hoztak, a násztás, násznagy csak ilyen alkalmakra használt kalácsos kasban hozta a sok jót. Reggel felé szokás ellopni a násznagy sült tyúkját, kasát, ezt egy jó mászó a legközelebbi magas fára felvitte, alatta tüzeltek, és egy egész csapat kukorékol. A kast pálinkával lehet visszaváltani. Éjfél után szokás volt a kalácsgyűjtés a zenész részére. Megindult egy vendég zsákkal, vagy a zenész és felesége, asztaltól asztalig járt, húzta a „Felfogadom, felfogadom juhászbojtár nem leszek” kezdetű dalt, az emberek adták a kalácsot.

A *radina* névadó, keresztelő utáni mulatságnak felel meg. Kétféle radinát ismertek: kicsi radinát és nagy radinát. A kicsi radinában csak tésztát, palacsintát és pálinkát fogyasztottak, nem táncoltak. A nagy radinába viszont mindent vitték a komák, mint a násztások a lakodalomba. Sőt, a minden háznál használt kast sem lakodalmas, hanem radinás kasnak hívták. A keresztelő-komák száma néha a 15–20 párt is elérte, s ezenkívül még mások is hivatalosak voltak, úgyhogy a radina egy kisebb lakodalommal is vetekedett. Íme, a komák mit vitték nagy kosarakban a radinás házhoz: négy tálbasültet (magas, recés szélű kerek cseréptalakban sütötték, ma nem készítenek ilyet), két szentjánoslepényt, melyet nagyobb és mélyebb

*kászróba*³⁵ sütöttek; egy rakott lepénykalácsot madárcákkal díszítve, egy tyúkot és egy liter pálinkát. Aztán a háztól kikerült olyan étrend, amit a lakodalomnál láttunk. Itt is a híres Pulikák, Halmágyiak húzták a talpalávalót.

A *kéretésre* is felkészültek, tyúkot vágtak vagy a szezonnak megfelelő ételt raktak elő, de nem volt különleges, erre az alkalomra használt étrend.

Karácsony napjára mindig a nagy korondi vagy dánfalvi fekete fazékban rotyogott a galuskáskáposzta, amelybe, mint láttuk, főleg kukoricakását tettek, örölt hússal főzték. Kalácsot, tésztaát sütöttek, de főleg pánkót.

Húsvétra mindenkinek kijárt a sült bárány, töltött bárány, kalács és kötespalacsinta. Húsvét napján nem ették meg a tojást, mert azt tartották, hogy ettől szagos lesz a szájuk.³⁶ Másodnapján viszont ez volt a fő eledel. A locsolás nem volt szokás, azt az utolsó évtizedekben vezették be, de húsvét első és másodnapján kint a szabadban játszadozott a fiatalság, hintát kötöttek egy csűrbe és züggött a visítástól, a vidámságtól a környék.

Az ünnepek első napján (húsvét, karácsony, újév) nem illett meggyézni, ezek voltak a család intim ünnepei. A meggyezés előző vagy más este történt.

Már említettük, hogy ünnepnapra rétest sütöttek, ami már kiment a szokásból, pedig jó falat volt: a kalácskészítést bekenték vajjal, zsírral, s a kemencébe tették, nem tálba, hanem lapira, szép pirosropogásra sütötték. A bélest kenyértésztaból sütötték, de „megbélelték” orda, cukor, kapor, túró keverékével. A puliszka annyira elmaradhatatlan volt a mindennapi étkezésben, hogy ha nem került törökbúzaliszt, árpalisztból is főztek puliszkát, igaz, kissé ragacos volt.

Halottak napján cipót osztogattak: nagyon kerek perechez hasonlított, kenyértésztaból sütötték.

Nagy esemény a faluközösség életében a halál, a temetés: a lakodalom után az egyetlen eset, amikor szintén szarvasmarhát vágtak, kenyeret, kalácsot, kötespalacsintát sütöttek. A halál második napján, koporsótételkor mindenkinek osztottak 1-2 pohár pálinkát és egy szelet kalácsot vagy kenyeret. Ezenkívül a virrasztás estéjén kötespalacsintával kínálják a virrasztókat. A háziaknak nem szabad halál esetén semmilyen élelemhez nyúlniuk, csak amit befalnak. Mindent a szomszédokból álló *fennjárók* rendeznek. Ezzel kapcsolatos a következő anekdota. Ilyenkor egyes öregebb ismerősökről érdeklődnek: mit csinál? Tud-e járni? Az egyik megkérdezi a társát: – A vén harangozó, nagyapád fenn jár-e? (tud-e járni). A válasz elég székelyes: – Á, hogy járna, még a földön se tud, fekszik.

A *fennjárók* naponta háromszor esznek tokányt, túró, kenyeret, szalonnát. A temetés után a torba terelik a temetésen résztvevőket. A terelők jóbeszédű, erőszakos emberek, akiktől nem szabadul meg könnyen az ember.¹⁷ Egy ilyen toron néha 200 ember is részt vesz, akik a következő ételeket kapják: kenyér, hústokány pityókával, 2-3 pohár pálinka. Ha a halál börtös napra esett, főleg nagybörtön, faszulykalevest főztek, pityókát héjában, hagymát, söt, túró, ettek. A sírásóknak, a gödörásónak a fizetésen kívül (ami lehet személyenként egy juh vagy pénz) jár

35 Tál, lábos, Román átvétel.

36 Ugyancsak a csángók körében él a hiedelemnek egy másik változata is: ha a tojást húsvét napján eszik meg, csomók, kelések lesznek a testükön. A hiedelemnek feltehetően megtartó szerepe van.

37 Visszautasítani, megtagadni a toron való részvételt udvariatlanság, tisztelatlenség is.

még: egy fél liter pálinka, kenyér, tokány délben, este pedig külön asztalhoz ültetik és tokánnyal vagy más főtt étellel etetik őket.

Családias étkezési alkalom volt a disznóvágás is.³⁸ Nem volt szokás a disznótor, a vágás már kora hajnalban megtörtént, az „áldozatot” 4-5 szomszéd lefogta, akiket előtte 1-2 pohár pálinkával és kenyérral kínáltak meg, „*hogy jobban fogjon a köröm*”. Virradatkor már a gyermekserég is ott lábatlankodott, lesve a fület, farkat, perzselt bőrt. Régebb szalmával, ma egy fűvösszerkezetű tűzokádóval perzselik. A feldarabolt disznóból reggelire rántanak egy jó lábossal, mellé káposztacikát tesznek és puliszkával a hentes, a segítség, a háziak megeszik, persze megöntözve pálinkával is. Azután még egyszer falatoznak, de már nem húst, mert ahogy mondják: „*a szagjától jóllaktak*”. A segítség és a család, miután végeztek a munka nagyjával, s csak a zsírolvasztás marad, újra esznek, és borral, esetleg káposztalével öntözik le az ételt, sok egészséget kívánva a hús elfogyasztásához. Azután következik a kóstolók kiporciózása: a segítségnek, a szomszédoknak, azoknak, akik megérdemlik, s akiktől majd visszakapják a kóstolót. A máshol divatos disznótor itt nem szokás. A disznóöléssel kapcsolatban ide kell iktatnunk egy adomát. A sok földdel rendelkező, de elég gyengén gazdálkodó csángó egy nagy lapos disznót vágott. Nem nagyon hizlalta fel, mert nem volt hintője. A ravasz csíki komája meglátogatta, és megkóstolta a szalonnát, nem tudta döfés nélkül megállni:

– Jó nagy bőrt vágtaal komám!

– Nagyocskát – válaszolta a gazda, és gyorsan elkezdett másról beszélni.

Az iskolás gyermekek régebben tízóraira túrósbócot, mások szalonnát, kenyeret vittek. Ma édességet, lekváros kenyeret vagy pénzt visznek, amire vásárolnak.

A csángóknál nem használták a fogkefét, ma sem mindennapos az öregebbrendűeknél, s mégis sok öreg csángó földbe vitte saját fogát. A fogukat szurokrágással tisztították. A szurkot fenyőfákról szedték, persze nem minden szurok alkalmas rágásra, csak a csiperkeszurok, amelynek tiszta gyöngyszíne és alakja van. Ezt órák hosszát lehet rágni s télen segít nyálat gyűjteni a fonáshoz. A szurkot nyáron szedték a legények, gyermekek, gyufásskatulyában tárolták vagy gyöngy alakúra gyúrták s valahová odaragsztották, és ha úgy gondolták, a lányoknak ajándékozták.

4. Az étkezéshez, ételekhez kapcsolódó szokások, habonák, történetek, mondák, hiedelmek

Ezek műfajilag is változatosak. A bekiáltás az egyik legjellegzetesebb helyi táncnál, a kettős jártatónál hangzik el a férfiak részéről:

*A cipőmnek a sarka
Málével van kirakva.
Ha a babám meglássa,
Túróval fut utána.*

³⁸ A disznóvágás hagyományosan a nagyobb ünnepeket megelőző napokon történik, leggyakrabban karácsony, húsvét előtt, farsang idején. Ha több disznót is vágnak egy évben, általában a nagyobbbat ölik le karácsony előtt.

vagy:

*Elől töröművesek
Hátul sebestejesek.*

Szolgakesergő a következő szöveg:

*Bús életem, bánat napom,
Bánom hogy az úrnál lakom
Éste reggel csak a lé,
Így az élet lefelé*

Népdalok:

*Piritusból³⁹ csinálják a pálinkát,
Azért nem lát senki rajtom jó ruhát
Csinálnák csak sebestejből s ecetből
Jóska Kálmán ne éljen a zsebemből*

*Nem ettem én ma egyebet,
Csak egy kicsi sebestejet,
Az is csak úgy kicsi kalán nélkül
Megélek a habám nélkül.*

*Édesanyám hol van az az édes tej,
Mivel ingem katonának nevelt fel,
Az a tejet altad volna lányodnak,
Mert a lányod nem viszik katonának.*

Tréfás dal:

*Tegnap a Gyimesben jártam,
Bolondgombát vacsoráztam,
Úgy megbolondultam tőle
Elszerettem aki főzte*

A népi táplálkozás elárulja az illető népcsoport ötletességét, számos olyan társadalmi viszonyt, mint a felnőtt-gyermek viszonya, az anya szerepe a házban, megbecsülést, szíves fogadtatást, esetleg tartózkodást.⁴⁰ Ezenkívül itt is, mint mindenhol, az étkezés alkalom az intő nevelésre. Ilyen megjegyzéseket tesznek: „*egyél szépen*”, „*ne morzsálj*”, „*ne csencselj*”, „*ne szürcsölj*”, „*evés közben ne beszélj*”, „*ne forgolódj*”, „*ne edd forrón a levest*”, „*forróra ne egyél hideget*”, „*ne válogass*”, „*még megennéd kolduskorodban*”. Gyakoriak a tréfás, élcelődő megjegyzések evés közben: „*szívesen látjuk jönni-menni*”, „*egyék nálunk, s fuljon ottho*”, „*egyenek, egyenek, csak meg ne csemereljenek, inkább ne is egyenek*”, „*még vegyenek, ha nem tudják, hogy mennyi az elég*”, „*ne egyél a lábad közül*”,

³⁹ Szesz – a román spirt szóból származik

⁴⁰ A táplálkozás tulajdonképpen kommunikációs rendszer, társadalmi és gazdasági viszonyokat, értékrendet és mentalitást tükröz. Az elkészítés módja, a felhasznált alapanyagok, a háztartási eszközök száma és milyensége civilizációs fejlettségi fokot jelöl, etnikai hovatartozásra és interetnikus kapcsolatokra is rámutathat. A táplálkozással kapcsolatos szokások és magatartásformák beilleszkednek a közösség értékrendjét tükröző, a közösség által elfogadott és gyakorolt szokásrendszerbe. A táplálkozás társul a közösséget ért külső hatásokkal is.

mert megeszed a szerencsédet”, „evés közben ne beszélj, mert bolond lesz a feleséged (urad)”.

Említettük, hogy a gyimesiek nem voltak nagy zöldségevők: *„Ha a káposzta, faszulyka jó volna, a kutya megenné a kertben”* – tartotta a jó öreg közmondás.

Már említettük, hogy a csángó inkább puliszkaevő. Azonban minden szólás a kenyérevőre vall itt is, mint bárhol:⁴¹ *„kenyérbe lépnek”, „kenyértörésre kerül sor”, „lekenyerezik”* a gyermek *„kenyérkeresni indul”, a „kicsikenyeres”* itt is gyermekjáték, van *kenyerespajtas*, *„kenyér nélküül marad”* stb.⁴² Szólások: a fokhagyma azt mondta: *„Ne sajt (!) meg, egyél meg. Hétféle betegségtől mentelek meg”*. A vereshagyma azt mondta: *„Sózz meg, egyél meg, a szemed világtól mentelek meg”*. További szólások: *„Főzzünk hamis levest a hazugsággal rárán-tunk.” „Botlik, mint Garas Gáborné a faszulykától.” „Szürcsöli, mint Andris a laskát.” „Megszakad a szüve, mint Dobondi kutyájának a savóért.” „Ujan legén, mint a fazék író feldőlve.” „Nem fenéig tejfel az élet.”*

Hiedelmek: – A gazdasszony, ha kutyát, macskát akasztott, hiába dagaszt tésztát, az nem kel meg. – Ha az üst alja égett, rossz idő lesz. – A meleg kenye-ret nem szabad megszelni, nincs lelke, aki a meleg kenyeret megszeli (nincs is a késnek!). – Ha valaki elejti a falást, szeretője, anyósa éhes. – Ha evés előtt érke-zik valaki a házba, annak az anyósa fiatal; ha késve jön: *„hold fottyára érkezél”*.

Sokan még ma is hisznek a tejelvonásban,⁴³ a *fermekálásban*,⁴⁴ a piros szalagos varangyos békában.

Egyes ételekhez kapcsolódó szokásoknak jövendőmondó szerepük is van.

Ősztenő estéjén a lányok kicsi sóstésztát – gombócot – sütöttek, fele só, fele liszt összetételben és megették. Aki álmukban vizet adott (kellett a sósra víz!), az lesz a jövendőbelijük.

Ugyanilyen tésztába, ugyancsak ősztenő estéjén három papírt tettek nevekkel három gombócba; főzték, s amelyik hamarabb feljött, az lesz a férjnekvaló.

A lányok ősztenő estéjén pohárban a patakról vizet hoztak, tojást ütöttek bele s ha reggelre gyöngyös volt a teteje, rakott fejfel (nem terhesen, nem ellopott lányként) ment férjhez.

Ha az úton eszel, megeszed a szerencsédet.

Csúfolódó versikék:

*Gyurka, hurka, jófaszulyka.
Réz a sajka, bádóg a fedele.
Táncol a faszulyka benne.*

*Kása az Isten áldása
Ha Máté meglássa
A beledből is kiássa.*

41 A szóláskészlet feltehetően székely közvetítéssel került be a használatba. A kenyér, anyagának sajátossága miatt (az erjedés következtében felszabaduló gázbuboréknak hatására a tészta megkel, megdagad) az élet jelképévé vált, titkos erőt sejtettek benne, s még ma is valóságos tisztelettel bíznak vele.

42 A kenyér nemcsak az élet, de a megélhetés szimbóluma is.

43 A tehén tejét a boszorkány vagy a szépasszony viszi el, sok helyen úgy tartották, azért, hogy az ő tehenének több teje legyen. A gazda haragosa vagy rosszakarója is elvonhatja az állat tejét, megvarázsolhatja az állatot

44 Rontás, kuruzslás, varázslás. Román átvétel.

Történetek:

– „Kell-e kávé, Ferenc?” – örökké a kávéért kívánta s 18 évesen katonának ment, hogy ehessen kávé. Fogságba esett, s csak 8 év múlva került haza. Rászennvedett a kávéra.

– „Feltapasztja, mint Kukulác a málét” – a felesége ragacsos málét talált főzni, s ő ahova érte, még az asszonyra is rátapasztotta.

– „Kénálja, mint Gönc a vendéget” – nagy hantás ember volt, mindig kérkedett s vendéget hívott. Sajnos nemigen akadt mivel megetesse, csak kénálta s örökké a láda kulcsát kereste, mert úgymond, ott az étel.

Napjainkban a csángók vilájárók lettek. Modernizálódtak étkezési szokásaik, többet főznek, ha akad miből, márpedig, ahogy vigasztalják magukat: „Sose volt úgy, hogy valahogy ne lett volna”. De az öregebbrendűeknél, sőt a fiatalok egy részénél is, még mindig fő étel a puliszka és tejtermékek.⁴⁵

Adatközlők:

Tankó József Jáni, 65 éves; Baliga Zenóbia, 69 éves; Tankó Geza, 56 éves; Tankó Péter András, 86 éves; Bara Péter, 87 éves

IRODALOM

Bátky Zsigmond

é. n. Táplálkozás. A magyarság néprajza I

Magyar Néprajzi Lexikon

1982 Budapest

Márton Gyula

1972 A moldvai csángó nyelvjárás román kölesönszavai. Bukarest

Morvai Judit

1962 Népi táplálkozás. Utmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez. Budapest

Rapaics Rajmund

1937 A kenyér és táplálékot szolgáltató növényeink történetéhez. Budapest

Tarján Gábor

1984 A természet terített asztala. Mindennapi hagyomány. Budapest

Vajkai Aurél

1947 A magyar népi táplálkozás kutatása. Budapest

1978 „Málé, málé, édes légy!” Kis magyar néprajz a rádióban. Budapest

⁴⁵ Az életkörülmények megváltozásával változott a táplálkozás is, újabb ételfélék, szokások kerültek használatba, a főleg növényi alapanyagú ételek fogyasztását felváltotta a húsosabb, zsírosabb étkezés. A csángó közösségek ma is jórészt önellátóak, pénzért csak a legszükségesebbeket, az általuk nem előállítható árucikkeket vásárolják. *A jegyzeteket összeállította Szentgyörgyi Georgina.*

A JUHTENYÉSZTÉS ÉS JUHÖSSZEADÁS MAGYARSZOVÁTON

A juhtenyésztés jelentősége

A juhtenyésztés a falusi gazdálkodásnak az az ágazata, melynek termékei az emberi táplálkozásban nélkülözhetetlen élelmiszert szolgáltatják. A juhtej magas zsírtartalma miatt fogyasztásra nem alkalmas (6%), de a feldolgozásából származó nagy tápértékű sajt, túró, orda, valamint a bárány és a juh húsa képezték hosszú idők óta a lakosság úgyszólván mindennapos eledelét. Falusi öltözet sem képzelhető el gyapjúból és bőrből előállított darabok nélkül. A tejtermékeknek, a bárány- és juhúsnak a kolozsvári piacon való értékesítésével a közellátáshoz járulnak hozzá.

A juh tartása nem költséges, ugyanis a táplálkozásban igénytelen. A gyengébb minőségű legelőkön is megél, a tarlókon is megtalálja a maga számára szükséges ennivalót: fűvet, gyomnövényt. Télen kevés takarmánnyal, kóróval, szalmával is beéri. Pajtát nem kell számára építeni, mivel vastag gyapja megóvjá hideg és eső ellen; tehát a szabadban tartható. Ezért a szegény ember is tarthatott, ha meg tudott venni néhány juhot.

Magyarszováton az 50-es évekig a durva szőrű igénytelen *curkán* (racka) fajta juhot tartották. Állami intézkedésre tértek át a jobb minőségű gyapjút adó *cigája* tenyésztésére, amely a faluban rövid idő alatt elterjedt, népszerűvé vált. A helyi termelőszövetkezet a 70-es évekig kb. 200 főből álló juhállománnyal rendelkezett. Az utóbbi években ezt az ágazatot megszüntették.

A juhtenyésztés és a hozzá kapcsolódó szokásrendszer mind a román, mind a magyar ajkú lakosság közös hagyománya. A megnevezések román nyelven való használata bizonyítja annak eredetét.

A faluban egy középgazda 10–15, egy nagyobb gazda 20–30 juhot tartott, de a nagybirtokosok közül egyesek 60–80 főből álló nyájjal bírtak. A szegényebbek is legalább 3–7 tejelő juhot tartottak. A juhállományt növelték kisbárányok felnevelése útján, vagy a néhány kilométerre fekvő mócsi piacról szereztek be a már tejelő juhot. Ez utóbbi lehetőség volt megfelelőbb a kevés állattal rendelkezőknek, ugyanis a bárányt kétéves koráig kell tartani, míg tejelésre, azaz fejésre alkalmas lesz. Az egyéves bárányt *kirlány*-nak, a kétévest *nyivará*-nak nevezik.

A tulajdonosok a juhokat otthon teletetik. E célból az udvaron kisebb-nagyobb részt kerítnek el az akol (*okal*) számára. Itt látják el az állatokat takarmánnyal, kóréval, szalmával, sóval és vízzel. A juhok ellése is a teletetés idején, otthon történik. Február végén rendszerint egyet, de néha kettőt is bárányoznak. A nagyon szép, fekete, göndör szőrű bárányt pár napos korában levágják, hogy

bőreből bundasapkát készíttessenek. A többi kisbárányt tavasszal, mikor jól kifejlődtek eladják, csak néhányat tartanak meg belőlük *magnak*, vagyis felnevelés céljából tejelő juhnak, valamint egy-két berbécszet. A juhok fejését csak ezután kezdhetik meg, mert addig a kisbárányok kiszopják a tejet. Az a kétéves, kifejlett juh, amely azon a tavaszon nem ellett, meddőnek számít, s levágyák.

Tavaszi felé, mikor a takarmány fogytán van, a gazdák gondoskodnak arról, hogy az állatokat az árkok szélén, barázdákban legeltessék a már kizsendült fűvön. E célra alkalmasak voltak a más iskoláskorú kisgyermek is, ezért elvonták őket az iskolától addig, míg a közös legeltetésnek az ideje el nem érkezett.

A juhnyájak szervezése

A juhok közös legeltetését nyájukba szervezve oldják meg, mely itt *turma* néven ismert. Egy nyájhoz 30-40 juhsgazda társul. Egy nyáj, turma 150-200 főnyi állatot foglal magában. Mindegyik nyájhoz egy pásztort, *pakulárt* fogadnak meg. A nagyszámú juhval rendelkező gazdák nem adják állataikat a közös legelőre, hanem külön fogadnak pásztort melléjük, s más határrészben legeltetnek (*Pap erdő*). Ezeknek a juhait nem kellett bemérni, vagyis azok tejhozamát megmérni. Ma is vannak tekintélyes nyájjal bíró gazdák, akik a juhtenyésztésből élnek, ezeket *bocsájnak* nevezik. A maguk készítette sajtot, túrót maguk is értékesítik.

A juhnyájak szervezése sok tennivalóval jár, melynek végzését nagy tapasztalattal bíró juhtartó gazdára bízták. Ennek a házában még a tél folyamán összegyűltek az ahhoz a csoporthoz tartozó gazdák, és megfogadták, „beállították” a pásztort, aki ugyancsak jelen volt. Az megmondta, hogy mit igényel a nyáj őrzéséért, mely tavasztól őszig tart, valamint a juhokkal kapcsolatos egyéb tevékenységért: fejés, sajt készítés, nyírás stb. A 40-es években minden 10 juh után a pásztornak járt egy kiló gyapjú és egy bárány. Azonkívül egy „rendbeli tej”, vagyis az összes juhoktól egyszer kifejt tej, és egy pár bocskor ára. „Me tán akko mindenki bocskorba járt.” A juhsgazdák tartoztak ételt vinni számára. Kire, hogy került sor, reggelit, ebédet, vagy vacsorát. A pontos elszámolás végett a megbízott *turmás gazda* egy listát készített, melyre mindent felírt: a beadandó juhok számát, a pásztornak a juhokért fizetendő járandóságot (családonként a juhok számának arányában). Ugyancsak ő gyűjti be a családoktól a legeltetésért járó pénzt, s fizeti be a községi pénztárba. Begyűjti a pásztor járandóságát, és a kijelölt időpontban átadja neki. A felelős gazdát *turmás gazdának*, házáat *turmás háznak* nevezik. Fáraozásáért a juhérés előtti estén az összes juhoktól kifejt tej őt illeti.

A pásztossal való megegyezés után a gazdák által hozott pálinkából áldomást ittak. A háziasszony pánkóval kínálta a résztvevőket.

A mérést megelőző előkészületek

A juhnyájak legelőre bocsátása jelentős esemény, mely ünnepélyes keretek közt zajlik le. Május első felében, 2-10-ig szokott végbemenni az *összeadás*. Ezt megelőzően fontos előkészületeket tesznek annak érdekében, hogy a juhoktól nyert

tejmennyiséget igazságosan mérhessék meg, és az abból következő részesedést pontosan megállapíthassák. E célból az összeadást megelőző nap estéjén a gazdák juhaikat a *turmás* ház udvarába hajtották. Magukkal vittek egy nagybundát és en-nivalóval felpakolva felkészültek az éjszakai legeltetésre. Egy üveg pálinka is volt mindegyiknél *melegítőnek*.

A turmás ház udvarán tartózkodó juhokat mindenki a lehető legalaposabban megfeji, mert az attól kezdve összegyűlő tej már a mérésbe kerül. Az ekkor nyert tejmennyiség a turmásgazdának jár. A turmafelelős gazda felírja a beadott juhok számát családonként. Ezek mindegyike egy megkülönböztető jelet visel, amiről a gazda meg a pásztor megismerhette. Fejés után, úgy 7-8 órakor a nyáját először indítják el a közös legelőre. Minden gazda ott van az éjszakai legeltetésnél, hogy a saját állatai jó legelőn egyenek, ahol dúsabb a fű, s így a másnapi mérésnél több tejet adjanak. A községi legelő, a *Nyomás*, a faluközponttól egy fél óra járás-nyira található, oda irányították a nyáját. Követte őket néhány fiatal legény, és gyermek, akik részt kívántak venni az éjszakai mulatságból, hiszen ilyenkor sok tréfa, történet hangzik el, játékra is van lehetőség.

Míg az állatok legelésztek, a gazdák is ettek-ittak a magukkal hozott tarisznyából. A hosszú éjszakát beszélgetéssel és egymással való játékos vetélkedéssel töltötték, hogy álmoságukat elűzzék.

A fiatalabbak birakaztak, és ki tuggya, még milyen bolondosságokat csináltak, míg eltött az éccaka. Egy-egy öreg még el-elszundikált a bundával a hátán a juh legelése mellett. Mert bizony elnyomja az álom, az embert a hidegben, s dideregnek, mint télen a megfagyott madár. Közben találgatják, hogy mégis, vajon ki lesz az első a turmában, kinek a juhaitól fejik majd a legtöbb tejet. Mert nemcsak az állatok száma, hanem az is határozott, hogy melyik milyen tejelő – meséli Kovács Feri bácsi. Szokás szerint az első gazda egy liter pálinkát tartozik adni a többieknek.

Reggel újból falatoztak és ittak, hogy megmelegedjenek.

A juhbemérés

A juhokat másnap délig legeltetik. Délfele megteszik az előkészületet a faluba való ünnepélyes bevonulásra. Ez mágikus cselekménnyel összekapcsolva megy végbe: a juhpásztort *papalugárnak* öltöztetik: az erdőből hozott ágakból három gúzst kötnek a pásztor derekára, s ezeket zöld ágakkal körülűzdelik. A fejeére is zöld ágakból font koszorút helyeznek, melyet virággal is díszítenek. Régebben külön készítették a pásztor számára egy harang alakú sátrat vesszőkből, melyet zöld ágakkal dúsán díszítve a juhász magára vett. A kizöldült, kivirágzott ág a tavasz, a megújulás, a termékenység szimbóluma, a termékenységvarázslattal összefüggő rítuscselekmény.

Délben a nyájjal a legelőről hazaindultak, vidám éneklés közepette. Elöl a papalugár, mögötte a juhosgazdák, kezükben egy-egy üveg pálinkával, utánuk a juhok. Legvégül a megfogadott cigányok hegedültek, egyik népdalt a másik után húzva. Valamikor a pásztornak számara is volt, annak hátán ülve vonult a menet élén. A faluba érve a juhosgazdák pálinkával kínálgatták az ismerősöket. Minden

kapuban, utcán, amerre a nyáj elhaladt, kíváncsi férfiak, nők, gyermekek vártak vízzel telt csuprokkal, vedrekkel, öntözésre készen. Megöntözték a juhokat, a papalugárt, a gazdákat. A férfiak a közelálló nőkre, lányokra is zuhintottak a vízből. A lányok kacagva szaladtak el, de az elázást nem kerülhették el, nem is vették rossz néven. Az ilyenkor folyó öntöződés is a termékenységaráslással áll összefüggésben. Az esemény ünnepélyessé tételében ma is nagy szerepe van az izgalmas látványoknak.

A faluban 3-4 nyáj, azaz turma szokott lenni, ahol hasonlóan megy végbe minden.

Ezalatt a turmás háznál az asszonyok sürgölődtek, ebéddel várták a hazatérő gazdákat. Nagy fazekakban főzték a báránytokányt puliszkával, valamint káposzta-, vagy almalevest. Amikor kész volt az étel, a fazekakat zöld ágakkal kidíszítették, s az udvaron felállított hosszú asztalokon cseréptányérok, fakanalakkal megterítve várták az éhes gazdákat. Újabban tárkonyos báránylevest és kemencében sütött bárányhúst szolgálnak fel esetenként. Evés előtt pálinkát isznak, s mindenki szerencsét és bőséget kíván a juhokhoz. Kaláccsal fejezik be az étkezést.

Némely turmás háznál az udvarra érkező nyáj elé a háziasszony egy marék búzát szór: a búza a termékenység, az élet szimbóluma.

Ebéd után a juhosgazdák egy erre a célra elkerített helyen, kicsi székekre ülve megfejték saját juhaikat egy előkészített sajtárba. A juhok tőgye duzzadt volt már az összegyűlt tejtől. Az ez alkalommal kifejt tejmenyiség került megmérésre, vagyis sajátos tejmérő edénybe, melynek során feljegyzik egy listára az így nyert tejmenyiségét, ennek arányában részesedik minden gazda egész évben a tejből. A tejmérő edények egyszerű cserépkancsókból készültek oly módon, hogy a szájuk alatt két oldallyukat fűrtak. Ezekben a nyílásokon a mértéken felüli többlet tej kicsorgott, így pontosan mérhettek. A kicsorgott tejet egy edénybe felfogták. A tejmérő edényeket különböző nagyságúra készítették: egy kupa – 2 liter, fél kupa – egy liter, fertály – fél liter, fél fertály – negyed liter, egy porció – 2 deci, fél porció – egy deci. A tej mérését legújabbban kint a legelőn végzik: ott folyik az öntöződés is, tehát nem szerveznek turmás házat.

A tejből való részesedés rendje

Az igen pontos tejmérésre azért volt szükség, mert egy juh kevés tejet ad, s minden csepp számít a mérésnél: ugyanis ennek arányában számítják ki az egész évi sajt, illetve tejből való részesedést családonként. Egy otthon tartott juh csak másfél liter tejet adott naponta, de egy jól tartott állattól 5-6 kupát is fejtek, melyik milyen volt. Ha a mérőedény nem telt meg, akkor a hiányzó mennyiséget mástól is meg lehetett venni, de azért nagy árat kellett fizetni.

A mérés utáni részesedést a következő módon állapították meg: az összes juhok megfejéséből származó tejmenyiség volt egy egység, amit *egy tejk*nek neveztek. A felelős gazda egy listára vezette azt a mennyiséget, amennyit minden tulajdonos a saját juhaitól fejt összesen. A jegyzék élére az került, aki a legtöbb tejjel bírt. Annak járt a legtöbb tej, vele kezdték a sort. „Az volt a turmában az első.” Utána következtek a többiek hasonló rend szerint.

A méréskor összegyűlt tejet *sóté*nek, azaz sótejnek nevezik, mert azt eladták és annak árából vették meg az állatoknak egész évben szükséges sót. A sótejet bármelyik gazda megvehette.

Aznap este még egyszer megfejtek a juhokat, ez a tej is a sótebe tartozott. Az utóbbi években már nincs sóté, a mérés napján összegyűlt tejet a csarnokba viszik, vagyis az államnak szolgáltatják be.

A mérés utáni részesedést a következő módon állapították meg. Akinek méréskor egy kupa teje volt, annak járt *egy tej*. Ennek értelmében az a juhosgazda minden *rendben*, azaz, mikor rákerült a sor, kapott egy fejés tejet az összes juhoktól. Természetesen váltakozva: egyszer a reggeli, másodszer a déli, harmadszor az esti fejésből. Ugyanis a reggeli fejéskor nyerik a legtöbb tejet, a többi fejés alkalmával is más és más mennyiséget adnak a juhok.

Akinek *két tébe vót a rengye*, az ugyanaznap kétszer kapott tejet, egymás után reggel és délben, vagy délben és este, majd este és reggel. Akinek *három té* járt, az aznap, amikor rákerült a sor, mindhárom fejésben részesedett. A sorrendet egész nyáron betartották.

Ősz fele, amikor kevesebb az ennivaló az állatoknak a legelőn, a juhok teje megfogyatkozik; ilyenkor naponta csak kétszer fejik, reggel és este. Szeptember 30-tól (Szent Mihály napjától) a fejést elhagyják, *ha kivan a rend*, ha nincs, akkor még néhány napig fejik, amíg mindenkit kielégítenek.

A juhokkal együtt a *berbécs*et, a kost is bevették a nyájba, de egy berbécscsre csak másfél liter tejet számítottak *a nyári őrzésben*. A juhásznak is járt *egy té*.

A mérés végeztével megkezdődött a mulatság. A cigányzenére a fiatalok estig táncoltak. Vacsora után is tartott a jókedv. *mert pájinka vót hővön*.

Másnap reggeltől vette át a szerepet a nyáj őrzője, a pakulár. Reggel hat óra körül egy kutya kíséretében a nyájjal a legelőre indult, kezében egy jókora bottal, hátán nagy hosszú szőrű subával. Szekéren vitték utána a pásztorkodáshoz szükséges felszerelést: a vesszőből font *oklat*, aklot, *sztrungának* is nevezik amelyet a legelőn felállítanak az állatok éjjeli tartózkodására, valamint fejés idejére, akkora területet elkerítve, hogy az állatok elférjenek benne. Ekkor szállítják ki a pásztorkunyhót is, a *kolibát*, melyben éjszaka, hideg napokon a pakulár alszik. A kunyhót valamelyik gazda adja, vagy közösen készítik. Nagy sódarabokat is vittek a szerkénben, amit a juhok legelés közben elnyaltak.

Ettől a naptól kezdve a pásztor kinn tartózkodott a nyáj mellett éjjel-nappal, *aszján ott unatkozhatik magábo hottyára támaszkodva*.

A juhok fejése, sajtkészítés

Másnap reggel már kezdték a *rendet*. Az a juhosgazda, akinek a legtöbb tej járt, ment elsőként fejni az esztenára. Azután sorban a többiek, ki, ahogy következett: reggel, délben vagy este. Fejéskor a juhokat egyenként az akolba vitték és egy facseberbe, a *gáleataba* fejték. Ennek a közepében egy csupor volt felfüggesztve, ebbe csorgott először a tej, onnan a cseberbe. A csupornak az volt a szerepe, hogy a tej ne preckeljen szét. A cseberből átszűrték a tejet a gazda cseberbe (egy vászonkendőn át). Így az összes juhok teje belekerült a gazda

edényébe, melyet aztán a cseber fülén átdugott rúdon ketten szállítottak haza. Manapság a juhtulajdonosok nagy, 25 literes tejeskannákban szállítják haza a tejet. *A kondérból nem löcseg ki a té.*

A hazavitt tejet *megótották* a bárányok oltógyomrából vett anyaggal, melyhez egy kevés házipálinkát is tettek. Az oltó (*ótó*) hatására a tej megalvadt, s puha, rugalmas tömeggé állt össze. Ezt a masszát kézzel nyomkodták, szorították, míg összeállt, azaz *kigyütették* a sajtot. Egy tiszta vászonkendőbe helyezték, majd egy fakeretbe, *véskében* formázták. Egy nehezékkal lepréselték, mely kipréselte a még benne levő savót. Másnap a formából kivették, és a még édes, nyers sajtot meleg helyen két-három napig érlelték. Ezalatt szép magasra megnőtt, belül lyukacsok keletkeztek. Érlelés céljából a ház gerendája melletti polcra helyezték. A visszamaradt savóból kifőzték az ordát. A savó *utója* (amit a végén szorítanak ki a sajtból), zsíros, vajjas ízű anyag, amelyből kukoricaliszttel ízletes *bálmot* főznek.

A sajtot sóval tartósították túrónak gyúrva, majd egy fadézsába nyomkodva befedték, tetejét agyaggal letapasztották, és a földbe ásták. Télen, amikor szükség volt rá, elővették és fogyasztottak belőle.

Amikor a soronlevő gazdák a tejrészükért mentek az esztenára, ők látták el a pásztort ételmiszerrel. Reggelire túrot, vagy szalonnát, ebédre levest, *cibrés laskát*. Újabbán ők viszik az állatoknak a sót is.

A juhok gondozása, szaporítása

A juhok tavasztól kezdve az első hó lehullásáig kint élnek a szabad ég alatt az esztenán, *stínán*. Éjszakára az erre a célra elkerített karámba, okalba húzódnak. Közeliükben a pásztor a földre terített subáján alszik. Közeliében van nagy botja, mellyel szükség esetén védekezni tud a farkasok vagy a nyáját megdézsmálni szándékozó emberek ellen. Eső, vagy hideg idő esetén a pásztor a közelben épített kunyhóba, *kolibába* húzódik, melynek belsejében széna képezi a fekvőhelyet.

A magányos pásztornak a kutyája nélkülözhetetlen társa. Az állatok terelését segíti, az elkalandozó juhokat térítgeti vissza a nyájhoz ugatásával, vagy bokájuk harapdálásával, esetleg az engedetlenebbeknek szőrét húzgatva.

A juhok nyakára kötött kolompok jelzik, hogy merre legelésznek. A csellengő juhok betévedhetnek a közeli lucernásba, s abból többet fogyasztva felpuffadhatnak. A felpuffadt állat elpusztul, ha nem segítnek rajta idejében. Ilyenkor a juhász hegyes késsel az állat *ételgyomrába* szúr, hogy leohadjon. A beteg, vagy elpusztult állatokról értesítenie kell a tulajdonost.

A juhász legnehezebb munkája az állatok iratása. Naponta számtalan veder vizet kell kimernie a kútból számukra, melyek legelés közben az odakészített nagy sódarabot nyalogatják.

A juhász éjszaka éberem kell örködni a nyáj fölött, mert a vadállatok kárt tehetnek benne. Különösen a farkasok garázdálkodása jelentheti a legnagyobb veszélyt. A kutya észleli leghamarabb a támadni készülő vadat, s heves ugatással, a pásztor botjával riasztják el a ragadozót. Esetleg farkasvermet is készítenek. Egy mély gödröt ásnak, s annak tetejét ágakkal, falevelekkel álcázzák. A 77 éves Málnási Zsuzsa mesélte el a következő esetet. Egy éjjel egy farkas beleesett egy

farkasverembe, a *göderbe*. Arra járt egy cigány is, kezében a muzsikájával, s ő is beleesett. A cigány félelmében muzsikált, a farkas pedig *orgonált*. Úgy találtak rá reggel, egyik sarokban a cigány, a másikban a farkas.

Július elejéig a juhok szőre hosszúra megnő, s a nagy meleget nehezen viselik vastag bundájukban. Ilyenkor összebújnak, fejüket egymás árnyékában próbálják hűsíteni. Itt van az ideje a juhok megnyírásának. Ezt július 10-e körül szokták végezni. Minden gazda aznap kiment az esztenára, s egy juhnyíró ollóval a saját juhait, egyenként a földre fektetve, megnyírta. A nyírást a juh fejétől kezdték, és úgy folytatták hátrafele. Az állatokról nyert gyapjút zsákban hazavitték, és meleg holmikát készítettek belőle. (Ebből jelenleg minden juh után egy kg-ot beszállítanak.) A bundájuktól ily módon megszabadított állatok könnyebben el tudják viselni a nagy nyári meleget.

A felelős gazda ilyenkor szedi be a gazdától a fizetnivaló második felét, és adja át a pásztornak.

A juhász gondoskodik arról, hogy a juhok szaporodása ne alkalmoszerűen, hanem a legmegfelelőbb időben történjék. Ennek érdekében a borbécsket (kosokat), azaz a hím állatokat július elején a nőtényállatok közül kiválasztották, és a tulajdonosokkal hazaküldték; október elsejéig otthon tartották, így akadályozva meg az állatok párzását. Akkor ismét a juhok közé engedték, hogy azokat megtermékenyítsék, azaz *megherregjék*. Ennek az előrelátásnak a következtében a bárányozás a tél végén, tavasz elején következik be, amikor a juhok már otthon telelnek.

A borbécszek ezután már ott maradnak a legelőn a juhokkal addig, míg az első hó le nem hull, és ennivaló hiányában a nyáját hazaterelik.

Változások a juhtenyésztés szokáshagyományában

Az utóbbi években a régi szokásoktól eltérően egyes nyájaknál a következő módon oldják meg a juhtartó gazdák részesedését. A méréskor begyűlt tejmenyiiség után nem tejet, hanem kész sajtot és ordát kapnak a juhásztortól kilóban számítva. Egy juh után kb. 6-7 kg sajtot, egy kg ordát és bálmosnakvalót. Az ilyen pásztornál mindig van sajt eladásra.

A pásztornak nem természetben (tejben-gyapjában) fizetnek, hanem pénzben számítják ki a járandóságát. Külön a nyári őrzésért, a beméréstől október 1-ig 9000 lejt adnak, a régi bocskorpénz helyett „bakancspénzt”. Az őszi őrzésért minden juh után 15 lej, és minden 10 juh után egy kenyér jár a nyáj őrzőjének.

A juhösszeadás napján már nem vonulnak be a nyájakkal a faluba, hanem a legelőn folytatják le a méréssel kapcsolatos ceremóniát, a papalugár szereplését és az öntöződést. A juhok megfejtése, a tej megmérése, és a járandóság megállapítása, kifizetése ott megy végbe. Következésképpen a turmásház szervezése is szűk-ségtelenné vált.

A gyűjtést 1968–82 között években készítettem.

Adatközlők

Kovács Ferenc (Broszkó); Szabó Dezsőné, id. Székely Gergelyne; Dezső József (Jóska) és felesége, Gergely Erzsé, Cadar Dumitru.

ARATÁS ÉS CSÉPLÉS KÖKÉNYESDEN SZÁZADUNK ELSŐ FELÉBEN

Kökényesd, e túrháti falu népének legfőbb foglalkozása a növénytermesztés és azon belül a gabonafélék termesztése volt. A sík vidéki földművelő ember a betakarítást a legtöbb szervezést, energiát igénylő munkaként tartotta számon. Ezért igyekezett minden mást elvégezni, hogy az aratást semmi ne zavarja.

A betakarítást szinte mindenki izgalommal várta, mert ekkor látták meg, elég lesz-e a kenyérnek való az elkövetkezendő évre, lesz-e miből pénzt kapni egyéb szükségletek kielégítéséhez.

A munkauerő

A földtulajdonviszonyok alapvetően meghatározták, hogy e hosszú munkaperíódusban ki hogyan vett részt. A faluban a nagy- és középbirtokosok uralkodtak, a családok többsége kevés (2–6 köblös) földdel rendelkező kisbirtokos és egykori földnélküli zsellérek leszármazottai voltak. A nagybirtokokon, vagy ahogy itt mondták, az *uraságnál* bérmunkával arattak. Ezt részben a faluból fogadtak, de a 20-as évekig jöttek a kárpátaljai ruszín falvakból is, mint Karácsfalváról, valamint Huszt és Máramarossziget vidékéről. Szálláshelyet többnyire a nagybirtokok mel-
léképületeiben (csűrökben, pajtákban, istállók padlásain) kaptak. Évtizedek alatt többségének már kialakult szálláshelye volt, melyet a fiatalabb nemzedékre is átörökített. Többnyire fiatal fiúk, lányok, fiatal házaspárok, középkorú férfiak érkeztek. A birtokon a munkát az ispán és a *héresgazda* szervezte meg. A vendégmunkások már előre megbeszélte csapatokat szerveztek, melyeket helyben a szükségleteknek megfelelően még bővítettek vagy csökkentettek. A csapatból mindig volt 1-2 személy, aki beszélt a magyar nyelvet vagy legalábbis törte azt.

A középbirtokosok vagy *nagygazdák* maguk is részt vettek az aratási munkákban, maguk mellé segítséget fogadva. Ezek vagy gazdasági cselédjeik, vagy napszamosok voltak. De közülük is voltak, akik aratnivalójukat munkavállalóknak adták ki, megmutatván a helyet, megegyeztek és ezt követően a gazda csak a munka befejezésekor ment ki újra a földre. A kisbirtokosok, vagyis a *szegénygazdák* teljes mértékben maguk végeztek mindent. Az ő soraikban gyakori volt a kalákás aratás. A népesebb családokból többen bérmunkára szegődtek aratni vagy a csépléshez, míg a család másik fele saját földjein végezte el az aratást.

Az aratás kezdete és sorrendje

A Kárpát-medencében a hagyomány úgy tartja, hogy az aratás Péter-Pál napján, illetve az ezt megelőző vagy követő napokban kezdődött. De mivel a Tisza síkság ezen részének időjárását, melyen a falu elhelyezkedik, a Máramarosi-havasok és a Keleti-Beszkidék felől érkező hűvösebb légtömegek erősen befolyásolják, itt az aratás kezdete mindig egy hét, tíz nap csúszást szenvedett a nyugatibb alföldi tájakhoz képest. A mai öregek július 7–9-ét tartják az aratás kezdetének. Ha az időjárás hűvösebb vagy esős volt, ez a kezdési idő még el is tolódott. A kalászosok érettségét a kalászkok állapotából határozták meg. Ha a kalászkok lehajlottak és zörgősek voltak, a mag pedig kemény, vágni lehetett a termést.

A különböző gabonafélék aratási sorrendje a következő volt. Elsőként a *gabonát* – ahogy itt a rozstot nevezik – kezdték vágni. Ebből főleg azok vetettek, akiknek épületeik tetejét ki kellett javítani. A rozstot az őszi árpa, őszi búza vágása követte. Mivel a telek itt nem voltak túl kemények és hosszúak, a tavaszi fajták vetésére csak ritkán volt szükség. Az aratást a zabbal fejezték be, ezt inkább a több földdel rendelkező lovas gazdák vetették.

Az aratás idején használt ruházat

Az aratás ideji meleg idők és a gabonafélék szúrós, bőrt sértő volta megfelelő öltözetet kívánt ehhez a 3-4 heti munkához.

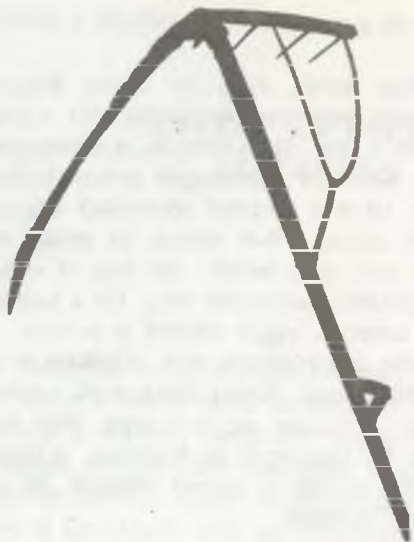
A férfiak fehér bő vászoninget, a 20-as évekig bőszárú vászongatyát, majd később szűkszárút viseltek, mivel e fontos munkaszezonban mosásra, szapulásra nem nagyon volt idő, voltak akik égerfa kérgével vörösesbarnára festették munkaruháikat, hogy a szennyeződés ne látsszon rajta. Fejükön kalapot, lábukon aratóbocskort viseltek. A bocskort többnyire csak a mezőn vették fel, más alkalomkor, munkáknál nem használták.

A nők vászonruhát vagy blúzt, szoknyát hordtak, mely szinte a bokájukig ért. A ruha alatt csak vászoninget viseltek. Sokan a női ruhákat is festették, az égeren kívül üzleti festékeket is használtak. Fejüket kendővel kötötték be, vagy szalma-kalapot hordtak, lábukra ők is bocskort kötöttek.

A marokszedők és kötözők karjuk védelmére a felsőkarközépig érő, alul-felül nyitott karvédőt, ahogy itt nevezték, *dugót* viseltek, melyet egy zsinór kötött össze a vállon át. A munkaruhát sokan csak a mezőn vették fel.

Az aratás menete

Azok, akik kétkézi munkával vettek részt ezekben a munkákban, az aratás előtti időben előkészítették, kijavították a szükséges munkaeszközöket, kikalapálták és csapóval látták el a kaszákat, megreszelték a sarlókat, ha szükséges volt, új tőkére tették az üllöt. Új üllöt a kovácsoktól vásároltak, turci házaló kövesektől új kaszakövet vettek, régi csizmaszárból aratóbocskort készítettek vagy Delegán Ferentől vett anyagból csináltattak. Akinek ökrei voltak, az aratási időre kivitte őket a gulyára, mivel ebben az időben igavonásra nem volt szükség, és az embereknek is kevesebb idejük volt az állatokkal foglalkozni, ugyanakkor ott jól kipihenhették

A csapóval felszerelt kasza

magukat és fel is híztak, hogy a hordás, cséplés idejére jó erőnlétben legyenek. Ha kellő számú állat gyűlt össze, egy hónapra külön ökörscordát alakítottak.

Az aratócsapat 3-4 tagból állt. Egy kaszás után a búza dússágától függően egy-két marokszedő és egy kötöző dolgozott vagy két kaszás, két marokszedő, egy kötöző, vagyis öt személy alkotott egy csapatot. A kevés kalászossal rendelkezők, kik maguk arattak, sokszor ketten végezték el a munkát. A kaszás után egyvalaki szedte a markot, majd egy idő után a kaszás visszatért és össze is kötötte a kévéket. A vágást, kötözést férfiak végezték, csak ritkán kaszáltak nők, a marokszedés viszont csak női munka volt.

Az aratók már kora reggel, pirkadatkor (4 óra körül) indultak a mezőre. Ezt nemcsak a nagyobb teljesítmény tette szükségessé, hanem elsősorban az, hogy a kévék összekötéséhez szükséges köteleket még a harminon lehetett csak elkészíteni, amíg a növények nem törtek. Volt, aki ehhez valót a tábla legmagasabbra nőtt és tiszta részéből választott, míg mások inkább a gazosat kedvelték, mivel az lassabban száradt ki. Volt, aki egy-egy táblarészt csak kötélnek hagyott meg, még akkor is, ha az aratnivalója egész máshol volt. Ezt sarlóval vágta le, belőle egy jó maréknyit kivéve, azt kettéválasztották és a kalásznál összetekerték, a szárazakat pedig megcsavarták. Így egy kötél hossza két búzahossznak felelt meg. A köteleket a barázdába vagy árnyékos helyre rakták és növényekkel, ruhákkal be is takarták, védve őket a kiszáradástól. Ha szükség volt rá, napközben meg is locsolták.

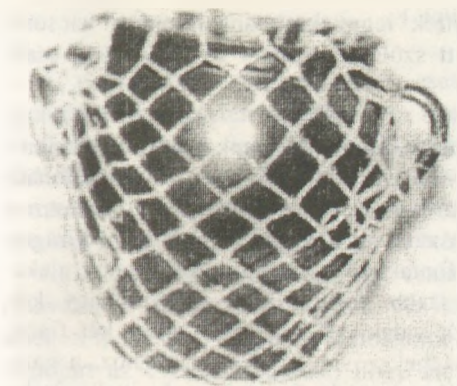
Ha a család maga aratott, korán csak a férfiak mentek ki, ők mindaddig köteleket készítettek, míg a család nőtagjai 7-8 óra körül meg nem érkeztek a *früstökkel*. A vendégmunkások reggel többnyire maguk látták el magukat.

Früstökre szalonnát, szalonnás *rátottát*, tejet, tejeskávét (cikóriából), tejelevest vagy más néven *tejestésztát* (vizzel felhígított tejben főtt gyúrt tészta) fogyasztottak.

A század elején, mikor még kevesebb volt a szalagabona vetés, de még később is, akinek kevés földje volt, sarlóval aratott, így kisebb volt a szemvesztés. Ha szalmáját fedésre akarták használni, a gabonát mindig sarlóval aratták. A levágott növényt, melyet a kaszára szerelt csapó szépen rendre borított, a marokszedő sarlóval kévébe összehúzott és a már többnyire gyerekek által lerakott kötélre tette. Ezt a kötöző a kévére térdelve összeszorította.

Ahol nagyobb aratócsapat dolgozott (családtagok, kalákások, vagy bérmunkások) a gazda felesége délig otthon maradt ebédet főzni. Mire húzták a déli 12-t, vagy ahogy mondták, a *levesest*, kivitte vagy kiküldte a mezőre. Az aratók a harangszó hallatán viccelve mondták egymásnak, „na, már felakasztotta magát a harangzó, mehetünk ebédelni”.

Délre két fogás volt. A leves: habart paszuly, krumplileves, becsinált leves, savanyú lé. Ez utóbbit főzték a leggyakrabban aratóidőben. Füstölt disznófejet vagy

Ételhordó szilke kasornyában

Leveses szilke

sonkát főztek meg, ennek levét behabarták, bele rizset főztek, ecettel savanyították. Másodiknak, vagyis *vastagételnek* túrós vagy káposztás tésztát, palacsintát, sült majorságot s hozzá krumplit készítettek, vagy rizszel keverték, ezt ludaskásának nevezték akkor is, ha nem libahús volt benne.

A levest szilkében vitték ki, ezt befedték és *láboshan* ráhelyezték a másodikat és az egészet kasornyába tették. Voltak akik tüzetben vett ételhordókat használtak, de ez csak pár tagú csapatnak volt elég.

Az ebédet a föld végében sok helyen akkor még meglévő öreg hagyástölgyek (az egykori erdőkből visszamaradt öregfák) vadalmák, vackorok alatt, az utakat szegélyező akácokban, kökénybokrok vagy az előző napi kereszték árnyékában fogyasztották el.

Ebéd után egy-, esetleg kétórás pihenőt tartottak. Pár perces pihenők is voltak, mikor vizet ittak vagy a férfiak pipára gyújtottak. Cigarettaezni kevésbé cigarettáztak, mivel ez tűzveszélyesebb volt. Pipázás közben tovább dolgoztak.

A vizet *csobánban* (25–30 cm magas kör vagy ovális alakú fahordó, melyet a vásárokon szereztek be), vagy cserépkorsóban hazulról vitték. De volt aki a faluvégi házaknál töltötte fel edényét vagy a határ kútjaiból ivott. A határban 4 kút volt: a *Fogásban*, a *Görheárok*nál, a *Kishirtokosban* és a *Kosánlázson*. A falu déli részén, ahol a Túr folyt, nem voltak kutak, mivel a jószágoknak a folyó adta az ivóvizet, mely oly tiszta volt, hogy szükség esetén ember is fogyaszthatta.

A levágott és kérébe kötött növényt estig a földön hagyták, hogy száradjon, majd hazatérés előtt keresztbe rakták. A kereszt sor a föld hosszában futott. 18 kéve alkotott egy keresztet. Ezt úgy rakták össze, hogy a kalászok közepén legyenek és fedjék egymást. A tetejére tették a „papot” vagyis a 19. kévét. Ez védte a kalászokat a beázástól. Ezt a fedőkévét két kötéllel atkötötték az alatta lévő második kérévéhez, hogy le ne vigye a szél.

A gyerekek vagy idősebbek munkája volt, hogy a tarlón maradt kalászokat tarlógeréblyével (2 m hosszú, 22–25 fogú fagereblye) összehúzzák. Este 8 óra körül mindenki hazatért, a mezőn senki sem éjszakázott.

A vacsorát már mindenki otthon fogyasztotta. Ha a család maga aratott és az asszony is kint dolgozott, este ő mindig hamarabb hazament vacsorát főzni, a jószágokat ellátni. A gazda a bér munkásoknak is meleg vacsorát adott. Este gulyás-

levest, krumplis vagy káposztás galuskát ettek leggyakrabban. Ilyenkor vacsora előtt a pálinka is kijárt. Bort, mivel akkor itt szőlőt még nem termesztettek, csak kivételes alkalmakkor fogyasztottak.

Vasárnap vagy ünnepnap sosem dolgoztak.

Ha egy-egy nagyobb bérmunkás-vállalkozás véget ért, a munkások este búzakoszorút fontak. Ez kétféle volt, egyszerűbb 50-60 cm átmérőjű kör alakú búzafonat, vagy a harang alakú koszorú, amelynél a körrészre 4 oldalról kiágazó, fent összefutó fonatot erősítettek. Ezekhez 2-3 kg búzaszálát használtak, a búza közé virágot vegyítettek. Hogy jobban összeálljon, rafiát fontak közé. A koszorút kereszt alakú favázra erősítették, melynek egyik ága hosszabb volt, mint a koszorú, így két oldalt kiállt, ez volt a fogója. Este a koszorút valaki villára szúrta, vagy két fiatal vette kezébe, s úgy indultak haza. Az aratók énekszóval érkeztek a házhoz, a gazda már a kapuban várta őket. Ünnepi vacsorához az udvaron terítettek, ittak, ettek, nótáztak, mulattak.

A legnépszerűbb aratódal:

ARATÓDAL

Le van a bú-za a - rat - va,
 Ke - reszt - be is van az rak - va.
 A - hány szál van egy ke - reszt - be,
 Any - nyi - szor jus - sak e - szed - be.

*Eltörött a kutam géme,
 Hol itatok meg én délbe?
 Pántlikát kötök én arra,
 Mégis megtatok rajta.*

A koszorút a sikeres munka befejezésének jeléül a gazda a ház tornácának gerendájára akasztotta, ahol még hetekig csüngött. Erről mások is megtudták, kik fejezték már be az aratást.

De a maguknak aratók is készítettek búzakoszorút és meg is ünnepelték a földművelő munka e fontos, életüket meghatározó periódusának végét.

A javadalmazás

A napszámmal történő aratás esetén, ha az aratócsoport mindent elvégzett, gyengébb búza esetén minden 4–6., kereszt, ha a búza nagyon jó volt, minden 8–10. kereszt volt a fizetség, de ekkor még pálinkát és szalonnát is kaptak. Voltak, akik főleg a század közepe felé tiszta búzában egyeztek. Egy köblös föld aratási munkáinak elvégzéséért egy mázsa búzát kaptak. A csoporton belüli elosztás nem volt egyforma: a kaszás és a kéveköltő egész részt, a marokszedő fél részt kapott.

Akik magukba szegődtek egy család segítségére, egy köblös learatásában való részvételért 20 kg búzát kaptak. Az idegenből érkezettek keresztjeinek összegyűjtéséhez a szekeret a gazda biztosította, azon vitték a rakodóba és a cséplés elején mindjárt az övéket csépelelték, hogy mehessenek haza. Volt, aki hazavitte, volt, aki itt eladta a keresett terményt.

Az aratóbál

Mikor a határban az aratás nagyrészt befejeződött, a faluban aratóbált rendeztek. A vasárnapi mise után kezdődött a toborzás. Egy búzával félig megrakott szekér elé 6 magyar szürke ökröt fogtak, felszalagozták őket, az első és harmadik pár szarvára *panyvát* kötöttek (a lovakéhoz hasonló gyeplő), melyet egy legény a szekéren fogott, ezzel irányította a szekeret. A szekér hátsó saroglyáján egy másik kondásostorral nagyokat csördített.

A szekér előtt két fiatalasszony nagyméretű harang alakú búzakoszorút vitt. Utánuk fiúk, lányok 5–10-en egy sorban összefogóva, énekelve kísérték őket. Egy legény a szekér előtt vezette az ökröket. 15–20 legény löháton kísérte a menetet. A lovak *filire* pántlikás bokrétát kötöttek. A fiúk fehér inget, fekete *puszlit*, bőgatyát, később csizmanadrágot, fekete kalapot, csizmát viseltek. A lányok fehér blúzt, bő vászonszoknyát, később virágmintásat (anyaga ipari termék) vettek fel, lábukon csizma vagy félcipő volt.

Így járták végig a falu utcáit. Az emberek a kapuban állva fogadták a menetet. Végül a falubíró egy korsó bort adott a fiúknak, melyet közösen elfogyasztottak, aztán a kocsmában estig mulattak. A bál sötétedéskor kezdődött. A bált sátorban vagy csűrben rendezték.

A búzakoszorú a helység közepén csüngött, középebe egy üveg italt akasztottak.

A hordás

Az aratást követő 2-3 hét múlva megkezdődhetett a hordás, a levágott termés géphez való szállítása. A gabonafélék ugyanis a keresztben jól ki kellett *fűjjenek*, hogy kiperegjenek a cséplés alatt. Ez 2-3 fokozatban történt.

Először – ha voltak – a napszámosok vették ki részüket és hordták a rakodóba. Ezután a kerülők következtek. Ők mentek szekerükkel és anélkül, hogy a gazda ott lett volna, kivették a járandóságukat. Minden köblös után (43 ári) egy kéve, minden hold után (58 ári) két kéve volt a részesedésük. A kévéket mindig a

második keresztből vették ki, mert az első még gyengébb volt, mivel a tábla zásélén mindig ritkább és gazosabb volt a gabona.

Végül a gazdák hordtak, ők kalákában végezték ezt a munkát. 5-6 család, illetve szekér fogott össze. Egyszerre csak egynek hordtak és ezt csak a férfiak végezték. Az ökröket piros bojtokkal díszítették fel. A bojtokat csak munkák idején tették az állatokra. Valószínű, ezek használata nem annyira a szép iránti igényből, mint az állatokra ható gonosz elleni védekezésből eredt. Hordásra korán, még pirkadatkor indultak, mikor még nedves volt a növény. Később már nagyon tört, pergett, így nagyobb volt a szemvesztés. Ha holdvilág volt, még éjszaka is hordtak. A fröstököt, ebédet az adta, akinek dolgoztak. Az ételt a rakodóba vitték és itt fogyasztották el. Hordásnál étkezés előtt a palinka is kijárt. Utána csak vizet ittak.

A rakodó

A rakodó az a hely, ahova a csépelni való gabonaféléket összehordták. Az emberek annak ellenére, hogy földjeiket *elutalták*, szívesen vállalták, hogy a rakodó az övéken legyen, mivel a cséplés alatt a jóságok megtrágyázták és sok *peyva*, törek is maradt ott, mely mind táplálta a földet. A szalma, amit nem vittek haza, szintén a telektulajdonosé maradt.

A hely kijelölését a cséplőgépes és a *törvénybíró* közösen határozta el. A nagy urasági búzatábláknál a tábla számára saját rakodót létesítettek. Így külön rakodója volt Butykainak, Svábinak, Ráthonyinak. A Ráthonyi birtok számára minden évben ugyanott volt a rakodóhely, ezért ma is *Rakodósornak* nevezik. A rakodóban a gazdák az érkezés sorrendjében a kévéket asztagba rakták. Az asztag nagyságát a keresztek száma határozta meg. Az első sorba annyi kévét tettek le, ahány keresztre a gazdának volt. A kévéket a kalászokkal befelé fordítva helyezték el. Az asztagot felfelé szűkítették, végül szalmával befedték.

A rakodót a cséplésig őrizték 1%-ért, minden mázsa búza után a bakter 1 kg-ot kapott, ezt a cséplésnél vette ki. Az 50-es évektől, a *demokráciában* őrzésre már katonákat is küldött ki az állam. Néhány leszerelt fiatalembert behívtak katonának, civil ruhában maradtak és fegyvert kaptak. A bakterek nem annyira a lopásért voltak fogadva, mint inkább a tűzkárok megelőzését kellett biztosítaniuk. A katonának pedig az állam érdekeit kellett képviselniük, ahogy akkor mondták, a *szabotázs akciók* ellen (szándékos gyújtogatás, hordas ellenőrzése). A rakodókat tűzvédelmi felszereléssel látták el (minden nagyobb asztag mellett egy 200 l-es hordó kellett hogy legyen, tele vízzel) ennek ellenére tetemes tűzkárok is voltak. Volt, mikor a rakodó teljesen leégett.

A cséplés

A század elején sokan még állati erővel csépeltek, vagyis lóval *nyomtattak*. Erre már a mai öregek is csak halványan emlékeznek, vagy csupán apáik, nagyapáik elbeszéléseiből tudnak róla. Egy kijelölt helyen *szériút* csináltak. Ez egy 25 m körüli átmérőjű kör alakú terület volt, ezt letisztították, simára ledöngölték és egy-két kéve vastagságban megrakták kévével. Ket lóval – egyiknek a hátán ülve

– körbe jártak, vagy egyvalaki, közösen fogva a gyeplőszárat, két lovat körbejáratott, tapostatta a kalászatokat mindaddig, míg azok ki nem peregték. Akkor a szalmát leszedték, a szemeket polyvával együtt összelapátolták és új réteget tettek. A polyvás búzát „szórómalmon” kifűjták, így tiszta szemet kaptak. A cséplőgépek megjelenésével már csak rozstot és árpát nyomattak még egy ideig lóval. Valószínű, így kerültek el az első időkben a drága gépi cséplést. Akinek kevés földje volt, annál minden kiló termés számított, cséplés idején pedig már idejük is volt az embereknek, mert akkor még napszámra sem volt hová menni.

Kimondott kézi cséplésre itt már nem emlékeznek. Egyedül a tetőfedéshez használt rozstot verték ki egy bottal, hogy a szalma épségben maradjon. A 40–50-es években *lopiban* kint a mezőn a keresztek tövében csépeltek újra kézzel, így kerülve meg a nagy beadásokat.

A gépi cséplés. A faluban két gép volt. Az egyik *tüzesgép*, vagyis gőzgép működtette a cséplőgépet. Tulajdonosa egy halmi ügyvéd, Leményi János volt, gépésze pedig Koroknai Bálint kökényesdi lakos, aki a 40-es évek végén megvette a gépet. De ekkor már traktor hajtotta.

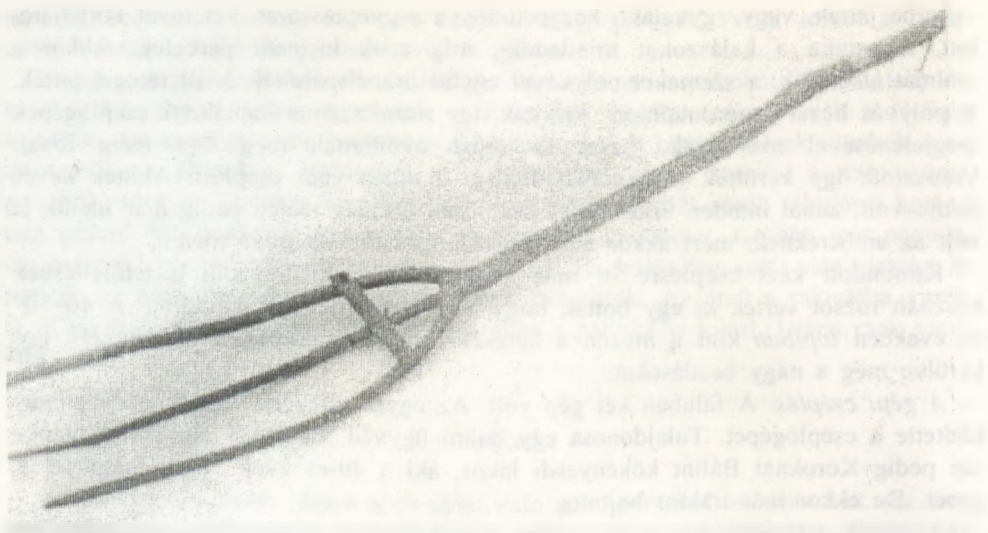
A másik *traktoros gép* volt, vagyis a cséplőgépet traktor működtette. Ez öt személy tulajdona volt (Popovics István, Grün Móric, Simon Gábor, Szemák János és Simon Antal), gépésze pedig Bukovics István kökényesdi lakos, aki a 30-as évek végén szintén megvette a többiektől a részvényeket.

A rakodóbeli cséplés előtt a gépészek gépüket kihúzták egy szélesebb utcarészre és előcséplést, *kenyerezést* végeztek. Aki akarta, elhozhatott egy szekér búzát (4-5 kereszt) és minden gépi munkát családjával végezve kicsépelhette új kenyér számára. A gépész mellett ilyenkor 1-2 segítség volt, akik a szalmát összehúzták. A géprész ekkor 10% volt.

A gépek a rakodóba a gazdák meghívása alapján mentek. A gépész fogadott egy *bandagazdát*, aki már jóval cséplés előtt megszervezte a csépléshez szükséges *bandát*. Ennek létszáma 23-24 személy volt, de ez nem volt állandó, kevesebbrel is le tudták bonyolítani.

Elnevezésük, életkoruk, munkájuk a következő volt:

- 2 *kévehányó*, 20–25 éves fiúk, az asztagból a kévét a gépre dobták.
- 2 *kévevágó*, fiatal asszonyok, késsel kivágták a kévét és az etető kezébe adták.
- 2 *etető*, középkorú férfiak, a kévét a gép dobjába csúsztatták.
- 2 *csúszós*, fiatal emberek, a gépből kijött szalmát bukóba rakták.
- 4 *bukóhordó*, 16–17 éves lányok, a gép mögött összerakott szalmabukó alá szúrtak két rudat, melyekkel a kazalhoz vitték.
- 4 *törekes-polyvás*, 12–14 éves lányok-fiúk, két rúdra erősített dróthálón szálították el a töreket, polyvát.
- 4 *szalmarakó*, idősebb emberek, ők rakták a kazlat.
- 1 *polyvarakó*, idősebb ember, összeigazította a polyvacsomót.
- 2 *zsákos*, erős testalkatú fiatal emberek, akik kellőképpen számolni is tudtak, mivel ők nemcsak a mázsához vitték a zsákokat, hanem mértek és a részesevést ki is számolták.
- 1 *segédgépész*, a tüzesgépnél ő fűtött, minden asztagnál 1-2 bukót vittek a kazán szája elé.
- 1 *gépész*, ő a gépek tökéletes működését biztosította.

Szalmázó villa

A két utóbbi személy nem tartozott a bandához. A gép időnkénti olajozását vagy a segédgépész vagy az egyik etető végezte.

A cséplőgépek is kétfélék voltak, egy kisebb típusú Hoffer 6-os és egy nagyobb Hoffer 8-as.

A gépeket Illés napján, július 20-án húzták ki a rakodóba. A tüzesgépet ökrökkel, a traktor maga vontatta a cséplőgépet. A gépek rakodókbeli mozgását már az emberek végezték. A munka reggel 6-kor indult és sötétedésig ment. A gazda figyelte, mikor következik az asztaga és akkorára már kiint volt a zsákokkal. A zsákokat 1-2 zsákba rakva szállították. Ezeknek a zsákoknak a szájába betoldtak, ez volt a *pálha*, hogy könnyebben lehessen a gépre kötni vagy beleönteni a termést. A zsákokat csikozásukról ismerték meg a tulajdonosok. Volt 7, 5, 3 csikos, a csíkok szélessége, azok elhelyezkedése, színe (piros, kék, zöld, fekete) révén sokféle mintázatot lehetett szőni. Egy-egy családon belül voltak egyformák a zsákok.

A gépelést 11%-ért végezték, ebből 1% a gépészé, 4-5% a munkásoké, a többi a géptulajdonosé volt. A gabonafélek gépelési sorrendje az aratás sorrendjével egyezett. Ha valaki saját udvarára vagy kertjébe hordta a termését, a gép ott helyben 12%-ért végezte el. Akinck sok terménye volt, a munkásoknak 1 liter pálinkát hozott áldomásként. Sokan az első szekér búzát Grünhöz vitték a bolti italadóságuk letudására, arra nagyon ügyelve, hogy az asszony meg ne lássa.

A gépnél dolgozókat saját családjuk látta el étellel. Ha esetleg más faluból érkezett gép is dolgozott a határban, az a gazda vitt enni, akikét gépelték. Ebédidőre a gép nem állt le, a munkások felváltva ettek. Délre mindig *horított* ételt vittek, vagyis olyat, melyet bádogtányérral kellett letakarni. Az edényeket a már említett kasornyában valamint gyékényszatyorban (bábonyi cigányok fonták és házaltak vele) vitték. Háromszor étkeztek.

Ha az idő megengedte, a munkások a rakodóban aludtak. Csak szombaton mentek haza tisztálkodni, ruhát cserélni. Vasárnap és ünnepnapokon a gép nem dolgozott. Vasárnap reggel szétmérték a heti keresetet, mely kb. 1 mázsa búza volt (egy közepes család számára 1 hónapra volt elég). Ezt mindenki akkor haza is vitte. A rakodóban vasárnapra a férfi munkások közül egy örségben maradt.

Ha egy rakodóban végeztek, a gépeket egy másikba húzták vagy a szomszédos Csedregbe vitték, habár ott is volt egy tüzesgép. De mentek fel az Avas felé is, Bataros, Nagytarna felé, ott később volt az aratás, így a cséplés is.

Ha mindenhol végeztek, következett a végelszámolás. A bandából végül az etetők és a bandagazda 1 mázsával több búzát kapott. A géptulajdonos kis ünnepséget rendezett a munkában résztvevők számára.

Már a második világháború éveitől kezdve bevezették a beszolgáltatásokat, minden hektár után 200 kg-ot kellett beadni, ezt a gazda az „állami gabonarak-tárba, ahogy az 50-es években nevezték, *romcerealba* vitte be. Egy mázsa búzáért 26 lejt fizettek. Az 50-es évektől minden gépnél kiküldött ellenőr dolgozott. Ő ellenőrizte a mázsát, jegyezte, kinek mennyi termett. Megkezdődtek a propagandisztikus évek, a rakodókban díszkaput készítettek, jelmondatokat írtak ki, délidőben a munkások számára a tanítóknak újságot kellett olvasniuk, a falu faliújságjára aratás témájú cikket kellett írni. Gyakoriak voltak a felsőbb szintről történő ellenőrzések.

Az 50-es évek elején a cséplőgép-tulajdonosokat kuláklistára tették. Gépeiket állami tulajdonba vették és elszállították sőt volt olyan (pl. Bukovics Istváné), melyet a tulajdonos udvarán szétverték s a vasrészeit ócskavasként szállították el.

A 60-as évek eleji kollektivizálással, a kombájn megjelenésével egy korszak zárult le, melyre már lassan csak egy egyre gyérülő generáció emlékszik.

A reprivatizáció ha ideig-óráig vissza is hoz a szálsgabonafélék betakarításában egyes munkafázisokat, a gépek ma már visszafordíthatatlanul átvették az uralmat a földeken.

1993. január 18.

Adatkozlók

Kormányos András, 90 éves; Kovács József, 86 éves; Oskai szül. Kovács Rozália, 84 éves; Csinos László, 78 éves; Szemák Ferenc, 66 éves

A DOROSZLÓI FEDŐNÁD

Doroszló, nyugat-bácskai falu határát egy lassú folyású ér, a *Mosztonga* szelje keresztül, amelyben nagy kiterjedésű nádas jelezte a mocsár területeit. Területe 130 hektárt tett ki, illetve foglalt magába.¹ A mai falut a XVIII. század közepén, Újdoroszló néven telepítették a Mosztonga bal partjára.²

A nád, közönséges- vagy fedőnád (*Phragmites communis*) mélyebb állóvizekben alkot növényi társulásokat.³ A nádasnak mint *gazdasági és környezeti* tényezőnek meghatározó szerepe volt a falu életében. A sűrű nád között több más mocsári növénynek és állatnak megvoltak a létföltételei.⁴ A nádasat kosárfűzek szegélyezték. A zombékok között, meg a tisztásokba csikhalak, kárászok meg más halak tenyészttek, amelyeken kialakult a mocsári halászat. A nádasok gazdag madárvilága közismert: vadkacsák, récék meg a szárcsák paradicsoma volt, tojásaikat pákászok gyűjtötték, ládaszerű ladikjukon járva a nádas.⁵ Ha kiszáradt a Mosztonga, akkor a tőszomszédságban fekvő szikes, kopár legelőről a nádasba terelték a tehéncordát, ahol a legnagyobb aszály idején is lelt némi táplálékot.⁶

A nádasokat a nagyközségi státussal bíró falu úrbéresei birtokolták, csakúgy mint a legelőket. A kihasználásukról közösen gondoskodtak. A nádasok valamikor aranyat értek, mert egész éven át hasznot hajtottak. A leleményes előljárók haszonbérbe adták a halászatot, nyáron át a csadé meg a nádpihe szedését. Az első fagyok beálltával pedig, amikor lehullott a nád levele, kiadták a nádvágást, amelyről ezt vallották az adatszolgáltatók:

„Mindén évbe elárverezték a nádat. Éggy darab nád húsz lépés szélés (tiz öl) a Mosztongánn körösztü. Mindet szegényék vették meg... Mikó befagyott a Mosztonga, akkó kezdődött a nádvágás. Vót esztendő, amikó négy-ötezér kéve nádat kívágtam. A kertünk a Mosztongára dül, mer akkó is itt laktunk, oszt vállon meg kis szánkónn hordtuk föl a nádkevéket” (I. P.)

„Én eccé a Fudér tanyátu a Zsák utcáig megvettem a nádat... Kihuszkodtam, oszt úgy, kéveszámra adtam el, csak gyűttek a sztapáriak meg a bresztováciak, oszt csak hordták... Azonn vettem a Kati lányom bútorát, stafirba.” (H. L. 1956)

1 A zombori levéltárban megtalálható. Az 1779-ből való Urbariális Tabellak szerint volt ennyi nádas a falunak. Későbbi adatok *Kovács-Penavin*, 1988, 47.

2 *Bárh*, 1981, 1–70.

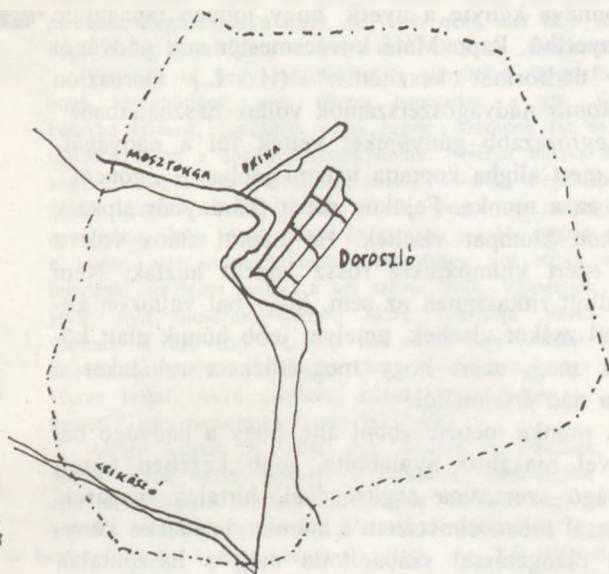
3 *Sárossy-Barna-Lencsepeti-Sárközi-Zsombokos*, 1982, II/214.

4 *Hernan*, 1887, 238.

5 *Kovács*, 1991, 4–7. (A mosztongai halászat emlékei)

6 *Kovács*, 1991, Dunatáj 1056 sz.

Doroszló határának vízrajza,
1913

„...Úgy adták el, parcellaszámra a nádat, mind a Pusztánn a füjet. Most vót, hogy vágtam felibü, vagy én is véttem négy-öt darabot. Lévtam, kihuszkodtam oszt kéveszámra eladtam. Hát, azelőtt vót nádasház, ölég. De mosmá megfordút a világ: létürták mind oszt rátették cserépre a házakat! Cserép az vót azelőtt is, de nem vót téhetsége a népnek, hogy megvöggye. A nádat régénn is csak nádvágóva vágtuk...” (P. M.)

„...Acélossak vótak a nádak a Mosztongánn, keménynek mind az üveg, két-három méter magosak...” (K. K.)

Így emlékeztek vissza azok, akik közlőről ismerték a nádat, meg a vele kapcsolatos dolgokat.

Nádvágás

Nádvágással csak a szegények, régiesen a zsellérek foglalkoztak, akik szántófölddel nem rendelkeztek, de iparosok sem voltak. Legtöbben kényszerből: a házuk fedésére, burkolására vágtek nádat.

Nádat vágni addig nem lehet, amíg nem hullik le a levele meg a pihéje. Megvárták, amíg a sűrű nád között is befagy a víz. Odahaza jól megreggeliztek, mert ennivalót soha sem vittek magukkal. Szerre a mocsárban hallatszott a nád ropogása: egyedül, vagy a család tagjaival vágtek nádat.

A falu egyik idős nádvágó munkása a következőképpen írta le a szerszámot, amellyel egy életen át kereste a kenyerét.

„A nádvágó (szerszám) hasonlított a kender-aratóra, de mégis másmilyen vót... Mind a kettő kasza hegyibü készüt,⁷ de a nádvágó éle valamivē hosszabb vót mind az aratójé. Mind a kettőnek vót köpüje, a nádvágónak pántja is. Vót aki

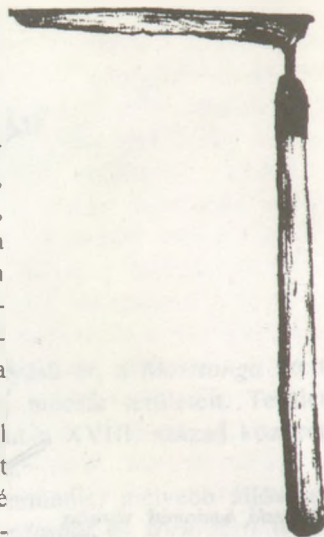
⁷ Kovács, 1991. Dunatáj 1052. sz.

szalonnává kenye a nyelit, hogy jobban tapaggyon a tenyerihő. Papp Máté kovácmester sok nádvagót még nádformát készített...” (H. L.) Doroszlón *pántköpüs* nádvagószerszámok voltak használatban.

Legrosszabb gúnyjukat vették föl a nádvagáshoz, mert aligha koptatta valami jobban a „göncöt”, mint ez a munka. Fejükön subát (báránybőr sipkát), lábukon klumpát viseltek. Hó nélkül síkos volt a jég, ezért klumpájukra rossz kapcát húztak. Nem számított ritkaságnak az sem, hogy bal vállukon keresztül zsákot viseltek, amelyet jobb hónuk alatt kötöttek meg, azért hogy megvédjék a ruhájukat a durva nád ártalmaitól.

A munka menete abból állt, hogy a nádvagó bal kezével magához nyalábolta, jobb kezében tartott nádvagó szerszáma segítségével, hirtelen magafelé rántással töben elmetszette a maroknyi nádat és könyved rázogatóssal szabadította meg a haszontalan növényi részekről. Két- vagy több marok adott egy kévét, melynek kerülete 0,8–0,9 m lehetett. Ezt követően két helyen kötötte meg kenderrel, fűzfavesszővel, iszalaggal vagy gyékénnyel és kihordta „szárazra”. A mocsár partján, fekvő helyzetben voltak a nádkévék, ahonnet kocsival vitték haza és rakták 20–30 kévés, még ennél is nagyobb kúpokba.

A nádvagást a kopácsi rétben Hajvert Lajos így mondta el:

Kenderarató

„Az 1950-es évek elejinn Doroszlórú harmincan jártunk nádat vágni a kopácsi rétbe: a Nagyhátra, Kishátra, Popovicára. Szóvá, közé vótunk a faluhő, mer éjjē oda hallatszott a kopácsi libák gágogása. Az apatini nádgyár (stukatürkészítő üzem) fogadott föl bennünket, kéveszámra fizettek. Négy évbe jártunk, érdemes vót oda menni, mer szépen kerestünk. Leginkább nádtermő vidékrű méntek nádat vágni, még akinek nagyon köllött a pénz. Rajtunk kivű ott vótak a szilágyiak, apatiniak, topojaiak, gombosiak még a szontaiak. Ha nem vót nagy hó, akkó egész télenn átt vágtuk a nádat: elméntünk decembēr elejinn és március utójáig maradtunk, egyfojtába... Apatinig vonattā méntünk. Hétfőnn vittek átt bennünket a Dunán, szombaton hoztak vissza, kompon... A cuccot parasztsákba raktuk, a száját az āső sarkává ősszekötöttük és a vállunkra vettük Takarót, pokrócot, egész hétre való kényeret, rántást, teát, babot, krumplit még tarhonyát vittünk. A Zámbo Pista vitte magavā a dunyháját is. Lábbelink klumpa, még batacsizma vót. Kinek mi vót, vitt magavā italt is, répapálinkát még mást. A kezünkre, kötött- vagy bőrkesztyűt húztunk. Vítettünk egy-két nádvagót, nádformát, kalapácsot, lapos űllöt, kaszakújet még rásput. Kisbaltát még fűrészt is vittünk magunkkā.

Száraz, réti terepēn vót a nád, csak az vót a baj, hogy sok utat tapostak közte a szarvasok. Gunyhót, nádbű csinátunk. A szélésége két embere hossza vót, még a közepinn az út. A tetejit náddā szegtük. Csádén feküdtünk, még a tetejire is dobtunk, hogy nē érjēn bennünket a szél, ami mindig fűjt. A gunyhóba nem lehetett tüzēni, csak előtte: akkor vót, hogy tüzenn fērtünk be. Ojan csoport kerūt éggy gunyhóba, ahun paszút a szó, mer aki makacs vót, az méhetēlt a másik partiba. Világittás sē vót és amikő léfeküdtünk, akkó fojt a beszégetés, mese, még csak ē nem aludtunk. A Diósi Gáspár bácsi meséte, hogy eméntek Cérnára kubikūni⁸... Éccē nem kaptak fizetést, másók nem kaptak fizetést... Hát, a véginn ēköllött adni a kubikos talicskát, hogy az árann haza bírjanak gyűnni... Éccē még közē a gunyhónā raktak tüzet és léégētt a szárnyékunk, a Pincehelinek benn-

⁸ Ha nem volt erdőirtás vagy gyérités, akkor a falu napszámosai csoportosan jártak kubikolni.

Nádvágó

égték a vackai. Ijenkő, az vót a szokás, hogy összedobtuk a pénzt és megfűzöttük a kárát, de üneki nem, mer nem sejtette, hogy ű fog rosszű jární és előre nem válúta a „biztosított”.

Vót úgy is, hogy megcsinátuk a gunyhókat és telefonátak, hogy menekűjjünk, mer fővész bennűnket a víz. Később barakba laktunk, vaskájhák vótak benne Szédűnk fát és avvā tüzétűnk, vizet a dögűtű Dunabű ittűnk... Nehéz munka a nád-vágás... Virradatkű megfrustukútűnk, utána megkalapátűnk. Akkű kezdűnk, mikű űtűnt a dér, hogy nē potyogion a nyakűnkba. Débe megfenyűnk és gyerűnk továb, estelig vágűk a nádat, mer máskébb nem mēnt. Nagy vót az a rét és mindēnkű āra ment, amēre a két szēme látott. Válogattűk a nád javát, mer mindēnkű keresni akart: fejenkēnt 30–45 kēvét vágűnk lē űgy nap. A sűrű kűd miatt ēccē valami nyócán ētēvedűnk: kītērtűnk a dögűtű Duna mellē és csak űgy sikerűt vissza talāni. Avvā csulítak aztānn, hogy jartűk a „Bűtlehemē”⁹ azē maradtűnk el este hét óráig.

Ahogy vágűk a nádat, űgy lēkopott a kabátűnk, hogy drűttā vartűk össze. Nád-vágűvā vágűk és nádformāba tettűk, amit a nádtorzsbā szűrtűnk. A „csapda” kerűlete egy mēter, a vállalat adta a drűtot, amivē kötűztűk a nádkēvéket. A nád az

nem űgyforma, van sok selejt is benne. Œxportra csak a nád javát vágűk, ami 1,5 mēternē hosszabb vót, mer a rűvidebbű nem lehet stukatűrt csināni. Sűrű vót a nád, mind a kendēr. Át-nyalábűtűk, lēvágűk; akkű megfűgtűk a hegyit, mēgráztűk, akkű az aprű nád kihűllott és ottmaradt. Œgyet kanyarítottűnk a nád-vágűvā, és mā akkű mēg is vót űgy nyalābbā... A nádkēvéket tizes-sivē kűllűt lēfektetni és ráirní annak a nevit, aki vágta. Ojasmí nem fordűt elű, hogy valaki kēvét űloptak, mer mindēn este űsszeirtāk, ki hāny kēvét vágott. Fogadtak kocsikat és odahordták a dögűtű Dunāhű, deregűnn szállítottāk az apatni nádgyārbā.

A Duna mellett mindig fűj a szél, csontig hatű hideg van. Azē, ha megātűnk pihenni, vagy ēnni, mingyā tűzet raktűnk, hogy megmelegēgyűnk. Ki bogrācsbā, ki fazékbā fűzűt a maga részire babot, krumplit, tēāt, rāntottlevest tarhonyāvā, vagy kēnyeret aprítottűnk bele, nyārsonn szalonnāt sűtűttűnk... A babot ha előre beātűttűk, akkű megdagadt és elűbb mēglűt.

Egész télēn át, kukoricās kēnyērēn vágűm a nádat, mer a pallāsonrű Œkopoztāk¹⁰ a bűzāt, amit a részaratāsba kerestűm. A nád-vágāsē mēg havonta kēccē fizettek és cz könnyebsegēt jelēntētt... Hāt ezē mēntűnk ojan sokann nádāt vāgni a kopācsi rētbē!

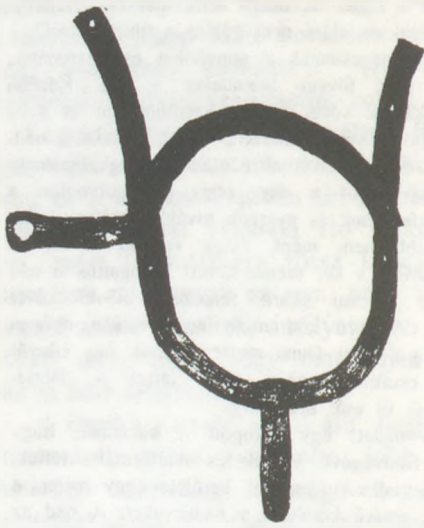
A nád földhasználása építkezésre

A nádat leginkább tetűfedésre meg épűletanyagk használtāk. A falu első lakűhāzai vert falűak és földtehetően mind nádasak voltak.¹¹ Œsszesegítēssel „mő-

⁹ Adventban az 1960-as évekig mēg Doroszlűn is jartűk a Betlehemet.

¹⁰ *Tancsik*, 1947. 103–104. szerint a rekvirálás az 1946. évi bűzatermēsrē vonatkozűk, amikor fejenkēnt mindűssze 250 kg kēnyērnekvalű bűzāt hagytak. Az OZNA emberei házűkatást tartottak és rekviráltak. Az állatok, ill. a baromfi etetéséhez szűksēges kukoricāt is felsűpűtēttēk a doroszlűi nēppel.

¹¹ Régi földjegyzések szerint a nádfedelű hāzak gyakran váltak a tűzvész martalékāvā. A piros kakas első nagy pusztításāt 1862-ben jegyezték fűl, amikor a Templom utca egyik oldalān 33 ház leēgett. A tűzvész māsodik nagyarányű pusztításā nēgy évvel később, 1866-ban volt, de errűl nem maradtak részletek. A harmadik nagy tűzvész amely 1879-ben sűpűrt végig a falun, 43 nádfedelű ház pusztulāsāt okozta. Œrdemes megjegyezni, hogy mindezek ellenēre, a falu Elsű Œnkēntes Tűzűltű Testűlete csak jűval később, 1903-ban alakult meg. Az első tűzűltű fecskendűt állítűlag 1891-ben vásārolta a falu elűljārűsāga.

Kéveforma

Fa nyársak

vába” feldöngölték a falakat. Épületfát a telken talált élő fákból készítettek, vagy a közeli erdőből szereztek be.

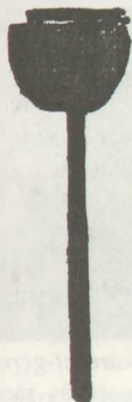
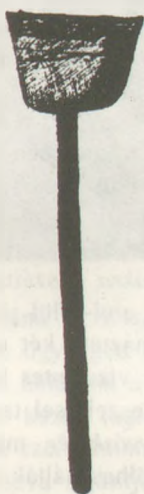
A nád *húzkodása*, válogatása ill osztályozása fontos munka, amely a fölhasználását előzte meg és tette lehetővé. Télutón vagy kora tavasszal, amikor megenyhült az idő, akkor a ház mögötti kertbe, vagy a ház előtti gyepre, kihelyezték a fafűrészelő bakot, vagy földbe vert karókból rögtönöztek állványt. A nádkévet úgy helyezték rá, hogy a töve a földnek támaszkodott, a hegye pedig rézsút fölfelé állt. A *nádhúzkodó* ember enyhe rázogatással, mindig a leghosszabb szálakat húzta ki az oldott kévéből, így a nád hulladékmentesen, három osztályba került. A *szegnivaló* nád volt a leghosszabb és a legértékesebb, belőle volt legkevesebb. Nála rövidebb volt a *vernivaló*, az egészen rövid az meg a *tűzködő nád* volt. Ezeket a tövüknél mérve 25–30 cm-es átmérőjű tetszetős kévékbe rendezték és két helyen átkötötték. A *hulladékot* csak egy helyen kötötték a kévébe és a banyakemence fűtésére használták. Kötöző anyagnak kendert, vagy nádazódrótot használtak. Így aztán az osztályozással három kupacba került a nád, ami ezentúl nagy értéket képviselt.

A *nádkúpokat* száraz állapotban levő nádból rakták össze és dróttal vagy csadé kötéllal szorosan egybekötötték, hogy ne lehessen észrevétlenül ellopni belőle, ne dönthesse el a szél sem, és ami igen fontos szempont, hogy valamely kiadósabb eső hatására ne *avasodjon* meg a tárolás alatt.

Doroszlón csakúgy, mint a legtöbb településen, több nádazó mester is volt. Nem voltak kisiparosok, a doroszlói Kereskedő és Iparoskör névsorában sem szerepelnek, mivel ezt a hajdanában nagyon is fontos foglalkozást, a nádazás vagy tetőfedés tudományát, szegény, nincstelen emberek, idősebb társaiknak segédkezve sajátították el. Hogy mégis, mit ért ez a mesterség, legjobban kitűnik abból, amit

Kötélvarró

Nádverő

„Pofozó” lapát

Radics István nádázó felesége vallott: hogy férjeura bizony *pénzkereső* ember, csakúgy mint a többi kisiparos.

Nádázó szerszámok: a nádverőkalapács, a pofozólapát, vasnyárs, fanyárs, likas fatű, vastű, drótfogó, 30 db másfél öles *istráng*. A tetőjavításhoz ill. a nádázáshoz szükséges *vendégodalakat* meg a *köröszifákat* a gazda szolgáltatta.

Minden házon öt sor kötőlécz szokott lenni. (T. P.) Nádázáskor a *szegetartón* (*trambászon*) kezdték a munkát, ott is fejezték be. Tetőfedésre vékonyszálú nádat használtak. Új háztető nádázásának a kezdetekor föltettek végig egy sor *szegét* és csak utána kezdték *burítani* vernivaló náddal, amelyből három *terítés* kellett a nádtető mindkét oldalára. Minden sorba ölenként¹² 12 kéve nádra volt szükség, illetve fölig az egyik oldalán 36 kéve vernivaló nádra. Fölhelyezték a nádkévet, majd *beszorították* és dróttal a *nádtartó léchez* varrták, de a régi házaknál, drót helyett fűzveszőt, iszalagot vagy gyékényt használtak. A nádázáshoz két ember kellett: egy aki a tetőn volt, a másik pedig aki a padláson elszedte, meg visszadugta a tüt.

¹² A bécsi öl = 1,896 méter

Szőlőkunyhó

A következő, második sor nádat ráhelyezték a tetőre, lejjebb mint az alsó sor hegye. Amikor a tető mindkét oldalán, mindhárom sor *fő lett verrē*, akkor hosszú, szegnivaló nádból készítettek *szegét*,¹³ amelyet a nádázó mester, parasztsákba tömött szalmanyergén, lovaglóülésben készített. Végezetül a nádtető mindkét végére *nyergét* erősítettek, amely a ház díszül szolgál.

Volt aki a házigalambok kártétele ellen vályúszerű deszkát vagy görbe cserepeket helyezett a nádtető szegélyére, ami a nádtető legérzékenyebb része volt.¹⁴

Az egyik, föltehetően több mint kétszáz éves Szenkút utcai háznak, amelyet 1979-ben bontottak le, *nádpadlása* volt. A hosszú, vastag szálú nádat ráfektették a *köröszt-gérendákra*, szétterítették, majd polyvás sárral, alul-fölül jó vastagon betapasztották. A háztető két nyílását, a hom-

lokfalakat ill. a *kiblit* is náddal építették be. Dróttal a vízszintes lécekhez varrták és polyvás sárral, később mészhabarccsal *simították*, meszeléssel tartósították. Ilyet még ma is találni a faluban. Nádfalú építmény a *polyváskötér*, még ma is találni nádfalú *szőlőkunyhót* a határban. Belső kerítésnek is fölhasználták a nádat, amikor is két helyen *korcolták* náddal a tartóoszlopokhoz.

A juhászok telephelyén, a Pusztán nádból készült a *szárnyék*.¹⁵ A Zsák utca legutolsó házában még ma is áll egy nádból való *juhhodály*, amit Diósi Ferenc juhász épített.

Régen a *palántanevelő ágyások* oldala is nádból készült, a melegágyak fedésére is *nádszövetet* (stukatúrt) használtak. Amíg tenyésztettek selyemhernyót a faluban, *bogarágycak* is nádból készítettek.

A nád egyéb fölhasználása

Nádvágás után *torzsot* szedtek a Mosztongán és télen át azzal fűtötték a banyakemencét. Ha szigorú volt a tél, akkor a falu szegényei a fedésre alkalmas nádat is megvámolták, csakúgy mint a Nagyerdőn a fát. „Akkó nem ojan enyhe telek vótak ám, mind most, hanem kétméteres hó is vót, márciusig nem tavaszodott.

¹³ Szegés előtti este a nádat földre fektették és meglocsolták vízzel, hogy ne törjön ha szegéskor megcsavarják.

¹⁴ A háziveréb kedvelt tartózkodási helye a nádtető eresze volt, amelyben kolóniákat képezett.

¹⁵ Kovács, 1987. 30.

Nádszálak készítése

Kisszánkóvá jártunk a Mosztongára nádat vágni. Két-három kévét befutottunk a banyakemencébe, úgy égett mind az olaj, de adta is a meleget...” (K. K.)

A mosztongai halászok a halfogó varsák lerakásánál alkalmatlankodó nádtorzst hosszúnyelű, két kézre fogható *nyesőcsáklyával*¹⁶ vágják ki. Alkalmadtán a fűtéshez is ezzel a szerszámmal vágják nádtorzst.

A gyerek játszva sajátítja el apja mesterségét. Így volt ez a nádmunkákkal is. Amíg az apa vágta a nádat, a gyerekek ott *csellengűtek* körülötte. A szép, hosszú nádszálakkal *lovaztak*, *dobónádnak* meg *nyilvesszőnek* használták. *Nádi muzsikát* úgy készítettek, hogy a két izkőznyi nád egyik felét hosszában eltávolították, hogy csak a hártyszerű nádbél maradt, amelyet dudorászó hangszerként használtak. A méternyi magas, fejlődésben levő *zöld nád szikját* kitepték, majd zsenge csúcshajtását (szívét) használták. Fújással dongó-hangot csaltak ki belőle. Utánozták vele a szúrásukról jól ismert böglyök zúgását, amellyel olykor a házörző ebet bosszantották.

A vakondok sok bosszúságot okoznak a veteményes kertben azáltal, hogy aláássák és kitérítik a haszonnövényeket. Túrásaikba fél méternyi náddarabot szúrnak, amely ha fúj a szél, rezgő hangot bocsát ki és elűzi őket. A vetemények, különösen a dinnye mellé rövid nádat tűznek, hogy azt rágja a tücsök,¹⁷ ne a zsenge növény gyökerét. Szőlőtelepítéskor minden dugvány mellé nádat szúrnak sorjelzőnek, meg hogy kapáláskor könnyen megtalálják és ne vágják ki a földdel takart, kiserkenő hajtásokat.

Szüret után minden musttal telt hordó nyílásába nádszálát helyeznek, arra az időszakra, amíg tart a forrása, nehogy elduguljon. A legények, ha borra szomjaz-

16 Kovács, 1991. Kiltató 45. sz.: Németh, 1968. A 6. szám alatt jelölt *nyesellő* is ehhez hasonlít, amelyet Herman Ottó szerint hosszú póznára erősítve a víz mélyében történő nádvágásra használtak.

17 A néphiedelem szerint a tücsök szívesebben rágja a nád korhadékát mint a növények gyökereit.

tak, zsebükben nádszívókával lopakodtak a pincébe: a nádszál segítségével minden hordó borát megízlelhették.

Ahol kéznél volt, határjelnek manapság is szívesen fölhasználják a nádszálakat. Amikor a nád kivirágzott, a seprőnekvaló címerét szedték. Télen át megkötötték finompihéjű nádseprőnek, ami keresett cikk volt a földes szobák takarításánál.

A Mosztonga szétterült a tájon és posványos vizével elválasztotta a falut a pusztai szőlőktől, legelőktől, szántóktól meg az erdőtől. Nagy kerülővel, csak a *Kotyogó* hídján lehetett átjutni a túloldalra. Ezért, akik messze voltak a hídtól, az alvégiek, nádkévékből *bőrhidat*¹⁸ készítettek és gyalogszerrel jártak keresztül a mocsáron. Talán nem is véletlen, hogy a *hid* ott készült, ahol a legjobb minőségű nád termelt a Mosztongán. (M. L.)

Amíg a falu határában húzódó nádas jó kereseti forrásnak számított, minden év tavaszán megszervezték a nádas gyűjtogatását, hogy ezáltal jobb minőségű, hulladékmentes legyen a jövő évi termés. Ilyenkor a lángtengerré változtatott nádasat körülfogták a vadászok, és csővégre kapták a menekülő kártékony vadat, leginkább a rókát. A rendszeres nádégetés következtében egyetlen fa sem volt a Mosztonga medrében, csak a nádtenger.

A nádasok helyén 1958-ban épült a Duna–Tisza–Duna nagycsatorna, amely Doroszlón és másutt is a nádvágás meg a nádmunkák végét jelenti. A nádgyűjtogatás szokása viszont egyénileg maradt fenn napjainkig a csatornát övező morotvákban. Alig múlhat el év, hogy tavaszidőben ne gyűjtaná föl valaki a csatornaparti nádas, melynek következtében a vízgazdálkodási vállalat által kiültetett nyárfacsemetek a tűz martalékává válnak.

A nád folklórja

Szólásmondásokban tovább él a nád, meg a nádas. Leginkább a szép, karcsú lányokra szokás mondani, hogy: „Egyenes, mint a nádszál.” „Vékony, mint a nádszál.” Amikor pedig a művelés alá fogott, régi nádasok helyén előtör a nád, az öregek sokatmondóan ezt mondják: „Visszaköveteli ősei hagyatékát a nád!”

Egy hiedelemmonda szerint, amikor Krisztus Urunk a Földön járt, szamara legelni kezdte a nádat, de a Mindenható megtiltotta neki a növény pusztítását. A szamar fogának a helye ma is meglátszik minden nádlevélen.

A szentkúti kegyhely is a nádas partján van. Amíg volt benne víz, télen át soha sem fagyott be egy helyen: ahol a Szűzanya megjelent – tartja egy másik hiedelemmonda.

Adatközlők

Hajvert Lajos (H. L.) 1990, 77 éves; Kolb Károly (K. K.) 1990, 80 éves; Pinczehelyi Mihály (P. M.) 1990, 81 éves; Tallósi Pál (T. P.) 1985, 80 éves; Varga Imre (V. I.) 1990, 80 éves.

¹⁸ Kovács, 1991. Dunatáj 1059. száma; Kovács–Penavin, 1988. 29.; Bátyk–Györffy–Viski, 1941. II. 207. szerint a *bürü* fogalma azonos a *bőrhidéval*.

- Bárt János*
1981 Doroszló népessége a XVIII. század közepén. *Hungarológiai Közlemények* 46–47. szám. Újvidék
- Herman Ottó*
1887 *A magyar halászat könyve I–II* Budapest
- Kovács Endre*
1987 Doroszló népi juhászata (Kézirat)
1991 A doroszlói nyesócsáklya. *Kilátó*, 45. szám.
Balkezes aratószerszámok. *Dunatáj*, 1052.
A pusztai gulya-csorda emléke. *Dunatáj*, 1056.
A bõrhid. *Dunatáj*, 1059.
- Németh Péter*
1968 Késõ-középkori vaseszközlelet Balatonalmaúliból. *Ethn.* LXXIX. 253–256.
- Sárossy-Barna-Lencsepeti-Sárközi-Zsombokos*
1982 *Mezőgazdasági lexikon* II kötet. Budapest
- Tancsik Fábrián*
1903–1948 Kézírtos krónikája. Doroszló

GYAPJÚFÉSÜLÉS A MAROS MEGYEI KIBÉDEN

Kibéd a Kisküküllő felső szakaszán, a Marosvásárhely–Szováta útvonalon található Szováta üdülőtől mintegy 12 kilométerre. Néprajzi és irodalmi körökben jól ismert Ősz János, Seprődi János és Ráduly János áldásos munkája révén.

Egyik legrégebbi erdélyi magyar falu, a Pápai Tizedjegyzék 1332-ben már említi. Kibéd az anyagi és a szellemi javak számos értékét mutatja. Évtizedek óta tudok arról, hogy mintegy 70–80 kilométeres körzetből a juhtartó gazdák ide hozzák fésülni a gyapjút. Balavásárától Udvarhelyig, Nyárádszeredától Szovátaig 30–40 település népe szükség szerint igénybe veszi a gépi működésű gyapjűfűsűt.

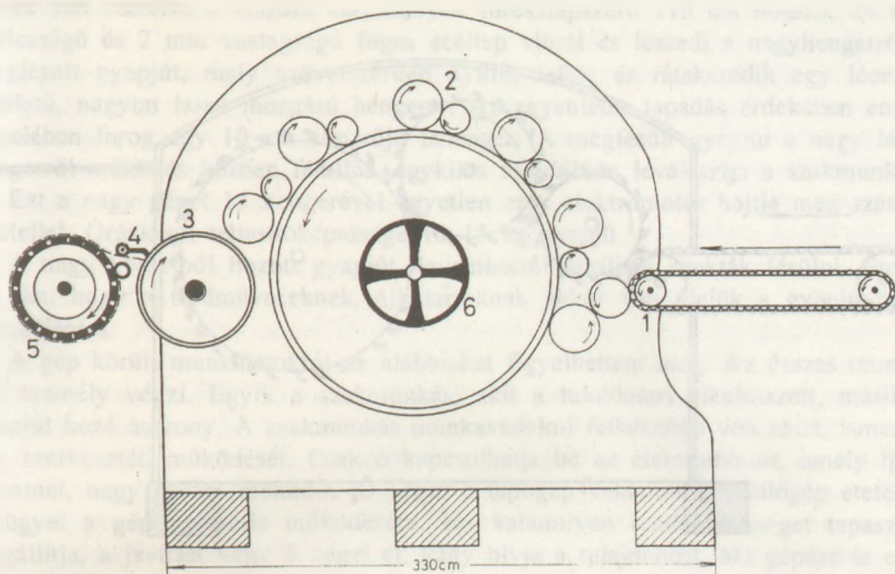
1990 januárjától intenzíven kezdtem foglalkozni a népi gyapjűfeldolgozással, így jutottam arra az elhatározásra, hogy részletes helyszíni vizsgálatot végezek Kibéden is. Az adatokat 1992 januárjában kezdtem gyűjteni, a munkát több szakaszban végeztem 1992 közepéig. Adatközlőm Szilveszter György malom- és fűsűlőgép tulajdonos, valamint két felnőtt fia volt (ifj. Sz. György és László).

Az itteni gyapjűfűsűlési hagyományokról megtudtam, hogy a család már a múlt század közepén jóhírű molnár volt és 1890 tájától géppel fűsűlik a gyapjút.

A család birtokában lévő gép vázán eredeti öntvényen olvasható, hogy 1888-ban Bécsben készült. Tekintettel arra, hogy a cimben lévő műveletet csaknem teljes egészében ez a gép végzi, továbbá nagyon kevés ilyen típusú gép maradt meg működőképes állapotban a múlt századból, igyekszem minél részletesebben leírni, bemutatni, hiszen ipartörténeti értéke is van.

Az előkészítő munkálatokról az alábbiakat sikerült megtudnom. A juhsgazdák folyóvízben mosott gyapjút hoznak fűsűlni. Így is rajtamarad annyi zsír, hogy vegyszeres kezeléssel el kellene végezni a zsirtalanítást. Kibéden erre a célra külön betonfülke és megfelelő vegyszer áll rendelkezésre, de egyelőre csak a géptulajdonos gyapjűját zsirtalanítják vele. A nyers gyapjűt vízzel, alkalikus oldatokkal (ammónium-karbonáttal, kálium- vagy nátriumszappannal, szódával quillaya saponariával kezelik. Utána újra vízzel mossák. Jól fehérit a hidrogén-szuperoxid. Ezt gyengén ammoniakális oldatba vegyítik.

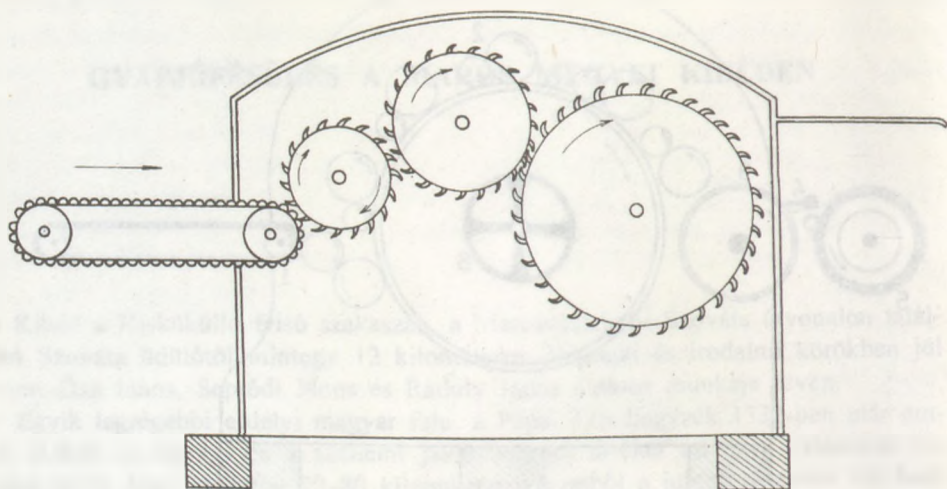
Innen a gyapjű a tépőbe kerül. Ifjú Szilveszter Györgytől megtudtam, hogy a régi, korábbi tépőgép fő alkatrészei a fogashengerek voltak. A hengerekbe 20–25 milliméternyi távolságra acéldrótok voltak ütve, és saskörömszerűen meg voltak hajtvva a forgás irányába. A három egymás mellett forgó henger nagyjából megszagatta, megtépte a még bundaszerűen egybeálló gyapjűtömböket. A most látható, működő tépőgépnek minden lényeges része vasból, acélból készült. Így évtizedek óta jól bírja a napi munkát. Szerkezetéről az következőket mondhatjuk el.

Gyapjúfésülő gép. 1. Szállítószalag, 2. fésűhengerek, 3. gyűjtőhenger, 4. vibráló, leszedő kar, 5. léces csévélő, 6. nagy fésűsdob

Mindenik alkatrésze a vasállványzathoz van hozzárögzítve. A munkálatok sorrendje szerint a gyapjút a szakmunkás az etetőasztalra teszi, melyre rövid futószalag van szerelve. A szalag vízszintes irányban mozog és a rajta szétteregtett, de még csomókás gyapjút beviszi a hengerek közé. Lényeges vonásai a következők: Szélessége 46 cm. Két sima henger körül két bőrszalagra 8 mm vastagságú, 25 mm szélességű falécek vannak rögzítve. A lécek között van kb. 3 mm-nyi távolság, így a rátett gyapjú kapaszkodni tud. A két henger egymástól mintegy 50 centiméterre van. A futószalagról a gyapjú eljut az első tüskés-karmos hengerig. E henger átmérője 15 cm. Belőle 20 milliméter hosszú, 4-5 mm alaptövű és 12-15 milliméter széles tövű, elhegyesedő acélkarmok nyúlnak ki. A fogak vagy karmok sorosan vannak rögzítve, köztük a távolság 25 mm körüli. A vele szemben forgó henger méretei egyezők az előbbivel. A karmok nagyolónan megszagatják a gyapjút. Sorrendben az eddigieknél nagyobb vashenger következik, kb. 60 cm átmérővel. Abból is kampós fogak állnak ki, köztük a távolság szintén 25 milliméter. Benne nagyobb a tépőerő. A szomszédjával szembefordulva kielégítően megtépi a csomókás, gubancos gyapjút. A három henger között a kapcsolatot kétfős ékszíj és a 4 lóerős elektromotor teremti meg. A nagyjából megmunkált gyapjú a betonra hull. Egybetartására nagy ládára emlékeztető, lécvázból és könnyű lemezről borító ládaféleséget készítettek. Ez körülbelül 120 x 115 x 75 cm méretű. A kihúzó, ürítő részt zsákvázon takarja. Onnan egy kampós bottal kihúzható a megtépett gyapjú. Csak két lépéssel kell tovább húzni a gépház betonján, és máris a fésülőgép elé helyezték.

A gép szerkezetéről és működéséről az alábbiakat írhatom. Külön erre a célra tervezett és készített, öntöttvas vázú, 1888-ból való bécsi gyapjúfésülő gép. Hat

Gyapjútépő gép működési vázlatrajza

talpon helyezkedik a beton alapzatra. Hozzávetőleges méretei: a hossza 350 cm, a szélessége 125 cm, a magassága 170 cm. A súlya ezeröttszáz kiló körüli.

Első fontos alkatrésze az *etető*. Vízszintes állású és mozgású része a gépnek, mely a rátett, föllazított állapotú gyapjút eljuttatja a tuskés hengerekhez.

Egymástól 100 centiméterre két simahenger van csapágyra rögzítve. Ezeken a 115 cm hosszú és kb. 14 cm átmérőjű, sima felületű hengereken jár körbe a bőr- vagy vászonszalagokból és bükkfalécekből szerkesztett futószalag. A két henger közül az egyik fából van, és a végén nincsen fogaskerék. A másik henger acélból van, és a végén fogaskerék van, mely az etetőszerkezet meghajtását szolgálja. A futószalag a beton-alaptól számítva 80 cm magasságban található. A négy szalagra rögzített bükkfalécek kb. 25 mm szélesek, 8 mm vastagok és 115 cm hosszúak. A lécek között itt is 4 milliméteres távolság van, így a gyapjú a köztük lévő résekbe kapaszkodhat. A szerkezet két szélén 10 cm magas öntöttvas szegély van, ez is vezeti a gyapjút. A gép törzsében kb. 120 cm átmérőjű nagydob forog, a felületéből finom acéldrótból álló tűk emelkednek ki egymástól 2-3 milliméter távolságra. Az alapzataból kb. 8 milliméterre nyúlnak ki. A nagydob egyik végén ékszíjtárcsa, a másik végén 70 cm átmérőjű transzmissziós kerék van fölerősítve. Erről kapja a meghajtást tíz kisebb fésűsfelületű henger. Öt hengernek az átmérője kb. 20 cm, a velük szembeforduló, vékonyabb hengereké 8-9 cm. Mindegyiknek a hossza 115 cm. A 20 cm átmérőjű hengerek forgási sebessége kb. 50-60 fordulat percenként. A velük szembe forduló vékonyabb hengerek percenkénti fordulata 300 körüli. A szembeforduló fésűshengerek közti távolság 1 mm. Így a közējük kerülő gyapjút az acéltűk magukkal viszik, és tépik.

Két *leszedő henger* működik a gép kijáratánál. Az *elődob* 70 cm átmérőjű, és fésűslemez takarja. Az acéldrótok csak 1 mm-re állnak ki. Ennek felületétől kb. 10

cm-re van szerelve a *vibráló kar*, melyen fűrészlapszerű 115 cm hosszú, 24 mm szélességű és 2 mm vastagságú fogas acéllap vibrál és leszedi a nagyhengerről a megfésült gyapjút, mely szövetszerűen nyúlik lefele és rátekeredik egy lécezett felületű, nagyon lassú mozgású hengerre. Az egyenletes tapadás érdekében ennek közelében forog egy 10 cm átmérőjű fahenger. A megfésült gyapjút a nagy léces hengerről működés közben félkilós, egykilós *bundákban* leválasztja a szakmunkás.

Ezt a nagy gépet 13 hengerével egyetlen erős elektromotor hajtja meg számos áttétellel. Óránkénti teljesítőképessége 10–15 kg gyapjút.

A nagy körzetből hozott gyapjút novembertől áprilisig szokták fésülni. Ennek fő oka, hogy a földműveseknek, állattartóknak akkor van idejük a gyapjút megmunkálására.

A gép körüli munkálatokról az alábbiakat figyelhettem meg. Az összes munkát két személy végzi. Egyik a szakmunkás, akit a tulajdonos alkalmazott, másik a gyapjút hozó asszony. A szakmunkás munkavédelmi felkészítõn vett részt, ismeri a gép szerkezetét, működését. Csak õ kapcsolhatja be az elektromotort, amely ipari árammal, nagy erõvel mûködik. Ő végzi a tépõgép valamint a fésülõgép etetését. Felügyel a gép normális működésére. Ha valamilyen rendellenességet tapasztal, megállítja, a javítást vagy õ végzi el, vagy hívja a tulajdonost, aki gépész is egyben. Szilveszter Györgynek jól felszerelt, sokféle javításra alkalmas lakatos-esztergályos mûhelye van. Ebben új gépelemeket, cserealkatrészeket is tud készíteni.

A szakmunkás kampósfával áthúzza a megtépett gyapjút a fésülõgép etetője elé. Az etetést mind a két gépen õ végzi, tud vigyázni arra, hogy a gép gyapjával együtt ne kapja be az ujját. Figyeli, hogy a fésülõgép kijáratnál lévõ feltekerõ dobra mennyi gyapjút gyûlt, és ha már rajta van egykilónyi, akkor lassú forgás közben a léces hengerről leszedi a kötegnyt.

A Szilveszter családról leírhatom, hogy több generációjuk művelte a gabonaõrlést meg a gyapjút fésülést. Az apa és két felnőtt fia mindenki másnál jobban ismeri a gépek szerkezetét és működését. Mind a hárman kitünõ fémiparosokká váltak, akik gépekkel felszerelt külön javító mûhelyt hoztak létre. A mûhely bemutatásakor meggyõzõdtem arról, hogy õk a legilletékesebbek a gépek javítására. Olyan kivételes tudást szereztek az elmúlt 100 évben, amelyhez hasonlót ritkán tapasztaltam egy családban, Erdélyben. Gyakorlatias, diplomatikus emberek, akik 1948 után, a kisüzem államosítása után is megtalálták a módját a malom és a gyapjút fésü mûködtetésének. Széles körû, országos kapcsolataikkal tudták, hogy egyes ritka alkatrészeket honnan lehet beszerezni.

Néhány évenként cserélni kell a fésülõgép finom acéldrótos, 6 centi széles, hosszú szalagjait. Ezeket a marosvásárhelyi Metalotechnikából (ma Metricon) szerezték be. A kopott szalagok kicserélése újakkal nagy tapasztalatot igényel. A gépészcsalád kezdeményezõ-készségét bizonyítja, hogy nem elégedett meg a gyapjút gépi fésülésével, hanem fonógépet, majd szövõgépet tervezett és szerelt fel. Láthattam azokat a gyapjúsövegeteket, amelyek az õ mûhelyükben készültek. Napjainkban már többféle mintával és több mint 7 féle színben sorakoznak raktárunkban a gyapjúsövegetek. Mûködõ gépsoruk, felhalmozott technikai ismereteik kivételes eredménynek számítanak ebben a kelet-európai, falusi környezetben. A

műhelyükben látható Heilmann-féle gép ipartörténeti ritkaság, ma, 100 év múlva is jó munkát végez.

Arra a kérdésre is választ kerestem, hogy milyen tényezők tartották életben több mint 110 éven át a kibédi gyapjűfésülést. A családtagokkal való beszélgetés nyomán kirajzolódott, hogy 1888-tól mindig volt olyan férfi, aki nyitott szellemmel figyelte a technikai újításokat, és azokat igyekezett alkalmazni saját műhelyében. Újító szellemről tanúskodnak a saját műhelyben készített gyapjűfeldolgozó gépek. A tárgyalatokon kívül ilyen a helyi *fonógép*, a *matringológép*, a *szövőgéptípusok* meg a hajdani *ványoló*. Hosszas tervezgetés, szüntelen tökéletesítés nyomán napjainkban a Szilveszter család műhelysorában a feldolgozás minden mozzanatát el tudják végezni; többféle mintájú, himű és színű gyapjűszövetet vásárolhat itt az érdeklődő.

Szilveszter György megmutatta azt a saját tervezésű és kivitelezésű szövőgépet, amely már ezelőtt 40 évvel elkészült, néhány alkatrész korszerűsítésével ma is működik. Az újítókedv ma is megvan a családban. Az apa ötleteinek kivitelezője a gépészmérnök fia. Szakképzettsége azt is bizonyítja, hogy az ifjú nemzedékben is erős a tanulékonyág. László vezetésével jól működő szövőműhely alakult ki. Napjainkban már reggeltől estig szó 1-2 gép. Ezekkel az eredményekkel sem elégszenek meg. Szilveszter György egyik menyé textilmérnököt végzett, egyre jobban bekapcsolódik a különféle szövetminták tervezésébe és kivitelezésébe. Családi összefogással egyre nő az itt készített szövetek minta- és színválasztéka. A kibédi megmunkáló egység fontos szerepet vállal a környékbeli 30-40 falu ruhaneművel való ellátásában. A múlt század végén még kevés volt hazánkban a kötőgép meg a szövőgép. Akkoriban a lakosság ritkábban jutott pénzhez. A termőföld 1962-ig magánkézben volt, kedveztek a feltételek a juhtartásra. A földművesek ruházat dolgában is önellátásra voltak berendezkedve. A megtermelt gyapjűből szőtték a férfiak ruhájának való ványolt posztót. A fehér posztóból lett az ünnepi posztóharisnya, a vörös-fekete és a fehér vegyítéséből készült a munkaruhának való szürkeposztó. Ennek ványolása, tömörítése különösen fontos volt, mert ebből készítették a meleg, téli felső ruhákat. Ezeken nem tudott átfújni a szél, ezzel a gazda télen végezhetette az erdei fadöntést, a szuszéklapok hasítását, faragását, a tűzifa hazaszállítását 5-15 kilométer távolságról, a trágyahordást, valamint az összes házkörűli téli munkálatokat.

Bár méretben kicsi, mégis fontos darab volt a szürke posztóból készített *kapca*. A zokni elterjedése előtt ez került a férfiak bakancsába, esetleg csizmájába. Meleg volt, könnyen kezelhető és házilag is teljesen elkészíthető volt.

Háznál készült a *cserge*, mely takarózásra, a vetett ágy leterítésére, régen a nyereg alá is egyaránt kitűnő volt. A cserge iránti érdeklődés napjainkban is jelentős, a városlakók különösen kedvelik.

Osztovátán gyapjűből készült a lópokróc is. Fontos szerepet töltött és tölt be, hideg időben csak ezzel lehet megvédeni a kimelegedett lovat a hűléstől, s a kehétől.

Gyapjűből szőtték a lakásba szükséges abroszok, ágyterítők, falvédők, átalvetők és tarisznyák egy részét.

A kibédi gyapjűfésülőpont hatást gyakorolt a földműves lakosság szemléletére is. Az itteni gépek megfigyelése nyomán friss ötleteket, gondolatokat vittek haza a

gyapjú- és kendermegmunkáló felszerelések, eszközök korszerűsítésére. Az asszonyok arra ösztönözték férjüket, hogy fonókereket, gyorsabb forgású csörlőkereket csináljon vagy csináltasson, a régi szerkezetű osztóvátát alakítsa át az újabb helyzetnek megfelelően.

A fésülni jövő asszonyok várakozás idején kicserélték híreiket, elbeszélgettek egymással életviszonyaikról, családi gondjaikról, betegségről, azok gyógyítási módjairól. Így kialakult az *információcsere*. Gyakran szóba kerültek a kendermunkák, a megmunkálás módozatai, a különféle szövés technikák: így sokan új szövés technikát tanultak.

Fürkészttem a kibédi gyapjufésülés jövőjét. A beszélgetésekből kirajzolódott, hogy újra nő a szerepe. Az 1989-es változás következtében a gazdáknak újra van szénatermő helyük, szaporodik a juhok száma. Nőknek és férfiaknak egyaránt jó minőségű és kevés költségű mellényt, pulóvert, szettert, zoknit meg egyébeket lehet kötni. Női divatcikkek, teljes felsőruhák is köthetők házi módszerekkel.

Kézi fonással vastagabb szálú fonál készíthető. Az ilyenből kötött mellény, zokni a legzordabb téli időben is megvéd a hűléstől. Az is fontos, hogy a kötés kis nyílásain észrevétlenül eltávozik a felesleges hőmennyiség.

Összegezeként elmondhatjuk, hogy a népi gyapjufeldolgozás felújulóban van, mert javulnak a feltételek a juhtartásra; szükségesek, hasznosak és természetesek a házilag szőtt, kötött ruházati cikkek.

AZ EMBERI ÉLET FORDULÓINAK SZOKÁSAI HAVADON (A születéstől az esküvőig)

A falusi ember élete a múltban elég zárt körben telt el.* Ezt a zártságot nemcsak a közös lakhely, az azonos foglalkozás alakította ki és tartotta fenn, hanem a közös érdekek és rokon kapcsolatok szála is. Ezt a zártságot csak időlegesen oldotta fel a katonai szolgálatot teljesítő legények és a más helységbe szolgálni ment lányok néhány évi távolléte, mert hazatérésük után újra beilleszkedtek a szülőfalu kis világába. Ebbe a zárt közösségi életrendbe nem épültek bele szervesen az egyébként is többségükben más faluból való zsellérek, de nekik is voltak érintkezési pontjaik, kapcsolataik a falu többségét alkotó, törzskönsnek számító székely családokkal.

A fenti megállapítás, amelyet a helyi szokásanyag megfigyelése nyomán szűrtünk le, nem azt jelenti, hogy Havad lakói, az egyes nemzetségei között nem voltak felszín alatt lappangó, olykor látványosan is megnyilvánuló érdekellentétek. Volt ellentét nemcsak a zsellérek, a szegényparaszti sorsra jutott régi családok és a jómódú rétegek között, hanem a szántóföldek és legelők nagy részét birtokló nagygazdák és a középréteget alkotó többi család között is. Ezt az ellentétet mutatja az, hogy 1952-ig a falunak két juhtársasága volt, amelyek egyikébe a nagygazdák, a másikba a közepes gazdák tartoztak. A zsellérek mai utódainak, már mint egyenlő jogú embereknek visszaemlékezései mutatják, hogy volt lappangó osztálygyűlölet is. Még a közelmúltig mint elválasztó tényező hatott a nemesi és a nem nemesi származás tudata is, ami a házasságkötésnél hol mint segítő, hol mint akadályozó tényező szerepelt. Mégis: a közös vallás erkölcsi értékrendszere, a közös világnézet és a hagyományos szokások biztosították gondolkodásuk egységét, megszabták az egyes ember helyét a falu társadalmában és életének folyását.

A szokások teszik lehetővé, hogy az emberi élet jelentős állomásai nagyjából egyformán zajlottak le a szegény és a gazdag ember életében, bár a hozzájuk fűződő hagyományos cselekvések terjedelme különbözött az egyes családok vagyoni helyzete és rokon kapcsolatainak szűkebb vagy kiterjedtebb volta szerint. Ami pedig a mát illeti, azt mondhatjuk, hogy a múltbeli hagyományos cselekvések szegényesebbek voltak a maiaknál. Ami érthető, ha meggondoljuk, hogy a régi falusi emberek életeszeménye az ingatlan vagyon gyarapítása volt, a maiaké pedig a városias életmód. A városiasodás és a növekvő életszínvonal következtében új szokások is kezdenek meggyökerezni, és a régiek is földúsulnak. E különbségek

* Fejezet: *Változó népi kultúra* Havadi monográfia című kötet kéziratából

ellenére a folytonosságot az is biztosítja, hogy a régi és az új szokások egyaránt a családhoz is kapcsolódnak, hagyományosak, egyben közösségi jellegűek.

Ebben a fejezetben a havadi ember életét szeretnénk végigkísérni a bölcsőtől a koporsóig az egyes szokások tükrében.

SZÜLETÉS

A születés, mint az élet első fontos állomása túlnőtt a családi körön és alkalmat adott a rokonoknak, szomszédoknak és barátoknak az összetartozás kifejezésére, a meglévő kapcsolatok megerősítésére és új kapcsolatok létrehozására. Ezt a célt szolgálta és szolgálja ma is a szülő asszonynak vitt étel, a vidéken közismert nevén: *pocita*. A pocitát a szüléstől számított hat hét alatt viszik a rokonok és a barátok. Közvetlen célja nyilván a betegágyas asszony táplálása. A pocita a fiatal asszonyok esetében többnyire kölcsönös, éppen úgy, mint a segítség más formái is, kivéve azt az esetet, amikor a pocitát vivő asszony meddő. Régebben laskalevest (húslevest) vittek főtt majorsághússal, pityókával és szósszal, valamint tejbekását; tésztának pedig csörögét, pánkót vagy rétest. Az étrend tehát azonos volt a régi ünnepi aszalterítés, például a lakodalom hagyományos étrendjével, persze nem volt olyan változatos, mint az. Ma is majorsághússal főtt levest visznek, utána majorsághúst krumpli- vagy rizskörítéssel, de olykor már bélszint vagy fasírtot is. A csöröge és társai helyett valami finomabb tészta, gyakran torta járja. Szeszest italt csak akkor visznek, ha uzsonnára visznek ételt a gyermekágyas asszonynak, de akkor leves nélkül. Ilyenkor az ital bolti likőr vagy valami finoman megkészített házi pálinka.

Ennek a szokásnak az erejét legjobban az mutatja, hogy a Havadról más helységbe, még a Havadtól 40 km-re, Marosvásárhelyre költözött gyermekágyas asszonynak is viszik a rokon asszonyok, azzal az érthető különbséggel, hogy a húslevest ott főzik meg, a hozzávalót azonban hazulról viszik.

KERESZTELŐ

A születéshez kapcsolódik a *keresztelés* is, amit Havadon általában *leöntés*nek neveznek. Ezt régebben a gyermek születésétől számított 8 nap alatt ejtették meg, nem azért, hogy az újszülöttet így védjék meg attól, hogy a gonosz *elváltsa* (kicsérélje) – az elváltás ellen voltak az anyáknak más mágikus cselekményei –, hanem azért, mert régen gyakori volt a csecsemőhalandóság, az egyház pedig harangozást és egyházi temetést csak a megkeresztelt halottaknak engedélyezett. Régen a keresztelés Havadon a lelkészi irodában történt s az újszülöttet a keresztanya és a bábaasszony vitte keresztelni. Utána vacsora volt, amelyen a család és a keresztszülők vettek részt. A keresztszülők, vagyis komák némi pénzt ajándékoztak a gyerekeknek, ha pedig jobb módúak voltak, akkor a leánynak pipét, a fiúnak bárányt vagy malacot is adtak. Ezenkívül a keresztgyermeket lakodalma alkalmával is megajándékozták. A keresztszülők és a szülők egymást *komának*, illetve *kománának* szólították és ez a kapcsolat az egész életen át tartott. Így

például ünnepeken kölcsönösen fölkeresték, névnapjaikon üdvözölték, szükség esetén pedig munkával segítették egymást. Régen többnyire minden gyermeknek csak egy pár keresztszülője volt, akit „keresztanyámnak”, „keresztapámnak” szólított.

A keresztelési vacsorán régen se hiányzott a bor és a pálinka. (Ozsváth Sándor, 90 éves visszaemlékezése szerint az egyik ilyen vacsorán a bábaasszony – mivel részeges volt – annyira berúgott, hogy nem tudott a lábán hazamenni. Fölültették hát egy gyalogszánkára és hazahúzták a téli havon.) Az étrendet a hagyományos ünnepi ételek tették ki (húsleves stb.). Újabban már a templomba is viszik kereszteni az újszülöttet, de *legtöbbször a keresztelés a családi háznál megy végbe* éspedig nem 8 napon belül, mégcsak nem is e gyermek néhány hetes korában, hanem akkor, amikor a szülők az asztalülésre illendőképpen rákészenülhetnek. Magát az asztalulást *komaságnak* hívják. Ez alaposan különbözik a régi komaságtól, hiszen olyan, mint egy kicsi lakodalom. Meghívják rá a nagyszülőket, a keresztkomákat, kománékat és a szülők testvéreit. A komaságot szombaton este vagy vasárnap délután tartják. Komáknak a szülők legjobb barátait, általában egykorúakat hívják meg, akik aztán a szülőket adott esetben visszahívják, tehát a komaság is rendszerint kölcsönös (itt is kivétel, ha valamelyik komapár gyermektelen, az ilyenek néha 15–20 keresztgyereke is van). Az ünnepi étrend: kalács és sósrudacska pálinkával, húsleves laskával, majorság, marha- vagy disznóhúsból készített sült krumpli- vagy rizskörítéssel, többféle tészta és bor. Utána dalolás és gyakran zeneszó is.

A mai komaság jellemzésére álljon itt egy példa: 1973. január 7-én *öntette le* A. J. 35 éves apa és neje Árpád nevű kisfiukat. A kisfiú a kereszteléskor 6 és fél hónapos volt. A szertartás a családi háznál ment végbe. Utána 24-en ültek asztalhoz, köztük 3 főkoma a komaasszonyokkal, aztán a háziak, a nagyszülők, az apa asszonytestvére férjével és az unokatestvérek. Ajándékot csak a főkomák adtak: három mackóruhát. A többi vendégtől nem vártak el és nem kaptak ajándékot. Az étrend a következő volt: pálinka kaláccsal, *laskaleves* (húsleves), utána *makarónis vadmártás* (vadasan készített hús), majd *majorságsült rizskörítéssel*, többféle tészta, *torta*, *bor ásványvízzel*. Tánc ekkor nem volt, mert a szülők közeli rokonai közül ketten súlyos betegek voltak, de két évvel korábban, a nagyobbik fiúcska keresztelőjén hajnalig táncoltak egy szakszofonos zenéjére.

(Érdeemesnek tartom följegyezni, hogy a *sátoros cigányok* gyűjtőnéven ismert népcsoport *csak a templomban* keresztelteteti meg gyermekeit, mert szerintük csak az szent hely, tehát a keresztség számukra nem „leöntés”, mint a többiek számára, hanem az, ami az egyház szerint kellene hogy legyen: szakrális cselekmény. A cigányok azért kereszteltetik meg a gyermeket, mert szerintük a keresztség megvédi azt a rosszak ártó szándékától. Szerintük fontos, hogy az újszülöttet *ébren kereszteljék* meg. Ezért, ha alszik, a leöntés pillanatában befogják az orrát, hogy sírjon, illetve fölébredjen. Náluk a komaság 3-4 napig is eltart s azon nemcsak a havadi nemzetség tagjai – akik mind testvérek, illetve unokatestvérek –, hanem a más faluban lakó rokonság is nagy számban vesz részt. Ők a komaságon sokat esznek, de főként isznak és énekelnek.)

Harminc-negyven évvel ezelőtt, amikor a havadiaknak kevesebb volt a jövedelmük, és általában több volt a gyermekük – bár Havadon az egyke és kettőke elég rég elkezdődött –, a kereszteleés után a konfirmációig nem volt a gyermek körül több családi összejövetel. Újabban azonban a havadi *iskolás lányok névnepját* is kezdik megünnepelni. A fiúkét nem.

A vendégek az ünnepelt leányka osztálytársai, általában csak a leánykák, a fiúk nem. Ő maga hívja meg vendégeit a névnepja előtti estére. Ezek virágcsokrot, csokoládét, könyvet, zsebkendőt, füzetet, golyóstollat hoznak ajándékba. Az asztalon többféle tészta, szörp és ásványvíz van. Az összejövetel 2-3 órát tart, a résztvevők énekelnek, mesélnek, beszélgetnek. A vendégek a maguk névnepján visszahívják a vendéglátó kislányt.

A kislányok névnepi összejövele az első *nem ritusjellegű* új szokás, amelynek nincs előírt, hagyományos rendje, sőt még hagyománya sem. Nem nehéz fölismerni benne a városi zsúr hatását s mint ilyen, jelzi a falusi emberek városiasodását és az életszínvonal emelkedését.

Ugyanez mondható a *konfirmált lányok névnepi összejövele*ről is. Ok már nagylányoknak számítanak, bár a mostani oktatásügyi rendszer szerint még iskolások. Az ő névnepi összejövelekre a velük egykorú fiúk is hivatalosak. A harapnivaló is változatosabb: szendvics, pálinka, sós keksz, két-háromféle tészta, torta, sőt bor is, ásványvízzel. Tovább tart a vendégségük is, miközben lemezjátékozó zenéjét hallgatják és táncolnak is. A résztvevők az ünnepelt lánynak szörmeackót, nyulat vagy egy nagy alvóbabát ajándékoznak közösen.

Konfirmáció

Ez már ismét visszavezet a falusi élet ritusszerű cselekményeiehez. Erről is, mint a kereszteleésről, elmondható, hogy – legalábbis Havadon – elveszítette eredeti vallásos jelentőségét, és bár színhelye a templom, és hagyományos szertartás szerint megy végbe, nagyon kevés ifjú számára a hitben való nagykorúsodás alkalma. Ez is *mint a többi templomhoz, egyházhoz kötődő ritusszerű cselekmény, teljesen folklorizálódott* és azon kívül, hogy a konfirmált ifjak olykor úrvacsorát vesznek, semmi vallásos következménye nincs. Hogy mégis átvészelte korunk nagy szellemi változásait, és *mint szokás ma is kötelező*, úgyszólván minden 14 évét betöltött fiú és leány számára, ezt csak azzal lehet magyarázni, hogy a falusi emberek szeretik a hagyományos ceremóniákat, amelyek a létbizonyosság érzetét táplálják, márpedig a konfirmáció sok évszázados múltra tekint vissza; másrészt pedig *ez a szertartás jelenti a nagylegényé, illetve nagyleánnyá válást*, vagyis azt az időpontot, amelytől az ifjú cselekvőlegesen is bekapcsolódik a felnőttek társadalmába, részt vehet a felnőttek szórakozásaiban, udvarolhat, illetve udvaroltathat magának, ha az iskola vagy a munkahelyi kötelezettség megengedi. Több oka is van tehát annak, hogy a havadiak ragaszkodnak ahhoz a szertartáshoz, amely mint színjáték is érdekes látványosság, s ezért van az, hogy azok is konfirmáltatják a gyermeküket, akik egyébként teljesen közömbösek az egyházzal és tanításával

szemben. Ezt annyira természetesnek tartják, hogy amikor megkérdeztük őket, hogy miért ragaszkodnak a konfirmációhoz, többen elcsodálkoztak a kérdésen, mert nem értették, hogy hogy is lehet ilyet kérdezni. míg végül az egyik adatközlő (A. G. 43 éves) azt felelte: „azért, mert minden rendes ember gyermeke konfirmál”.

A konfirmáció, mint a többi rítusszerű falusi népszokás, egyszersmind arra is szolgál, hogy a keresztszülők és rokonok együtt legyenek először a templomban, azután pedig a konfirmált ifjú családjának asztalánál. Erre az alkalomra napjainkban az elköltözött rokonok is hazajönnek ápolni a rokoni összetartozást és együtt örülni a szülőkkel.

Ami a dolog lényegét illeti, így volt ez a múltban is, csak hogy akkor a templomi ünnepséget követő asztalülésen *csak a család vett részt*. Az ebédhez a szokásos vasárnapi ételeket szolgálták fel. Ma azonban az ünnepi ebédre meghívják a komákat, a nagyszülőket, a nagybátyákat és nagynéniket is, családjukkal együtt. A konfirmációi ebéd úgy zajlik le, hogy a templomból hazatérve, a meghívottak üdvözlése után, az ünnepelt ifjúnak átnyújtják az *ajándékot*. Mihály Edit 1975-ben a következő ajándékokat kapta:

– szüleitől konfirmáló ruhát	
– apai nagyanyjától egy jerseyruhát	350 lej értékben
– anyai nagyanyjától egy fehér esőköpenyt	324 lej értékben
– keresztszüleitől pénzt	200 lej értékben
– anyai nagynénjétől ernyőt és táskát. össz.	195 lej értékben
– apai nagynénjétől szövetruhát, éjjeli lámpát. össz.	704 lej értékben
– apai nagybátyjától egy bőröndöt	62 lej értékben
– unokatestvérétől ruhaanyagot	50 lej értékben
– unokabátyjától hálóruhát	50 lej értékben
– egy rokonától pénzt	100 lej értékben
tehát a konfirmáló ruhán kívül összesen:	2035 lej értéket.

Az ajándékok átadása után asztalhoz ülnek és olykor estig is vidáman mulatoznak; énekelnek, lemezjátszón zenét hallgatnak, éltetik az ünnepeltet, szüleit és minden jelenlévőt.

Egyik, szintén 1975-ben konfirmált fiú ünnepi ebédjén 15-en ültek asztalhoz. Ajándékba kapott 500 lejt, két inget és egy bárányt. A konfirmációi ebéd: húsvéles laskával, tyúksült, báránysült, torta, tészta, pálinka és bor.

Ez a családi ünnep nemcsak a rokonoknak és a keresztszülőknek jelent külön kiadást, hanem sokkal inkább a szülőknek, hiszen a rengeteg étel, ital, sütemény előállítására sokba kerül. Az ajándék, illetve a vacsorák értékét azért részleteztük, mert a legutóbbi időben a parasztság életében végbement változás óta, mivel a legfőbb értéket már nem a föld birtoklása jelenti, az új ház, a városi eredetű tárgyak mellett a legfőbb „rangot” az jelenti, ha valaki többet keres, így többet ajándékozhat. Ez a szemlélet a falu mind gyorsabb ütemű polgáriásodását jelzi.

Előbb említettük, hogy a konfirmálás az ifjú legénysorba jutását jelenti. Valamikor azonban ára is volt annak, hogy az idősebbek befogadják maguk közé az újdonsült legényt. A konfirmációt követő ebéd után a nagylegények fölszólították

öket, hogy fizessenek nekik áldomást, mire a legénykék a fogadóban rendelték fejéenként egy-egy liter bort, s azt közösen elfogyasztották. Más legényavatási eljárásról nem tudnak az idős férfiak sem.

Bankett

Amióta Havadon népes tantestület oktatja a hét-, majd nyolc-, azután tízosztályos általános iskola növendékeit, szokásba jött, hogy a végzett növendékek a szülők költségére bankettet rendeznek. Az összejövétel színhelye az iskola egyik tanterme, melyet erre a célra rendeznek be. Jelen vannak a tantestület tagjai – tanítók és tanárok – és a végzett növendékek szülei is. Az étrendben régebben a hagyományos ünnepi ebéd fogásai szerepeltek (húsleves, sült stb.), újabban azonban többnyire csak szilvapálinka, szendvics, tészták és házi borok vannak terítéken. 1977-ben a bankettet már a művelődési otthonban rendezték; a hazulról hozott tészták mellett flekkennel és sörrel. Egy tangóharmonikás zenéjére gyermekek, szülők reggelig táncoltak, énekeltek, mulattak.

Ballagás

Szintén új szokás, hogy a középiskola befejezésének öröme a ballagás után bankettet rendeznek a középiskola székhelyén: Erdőszentgyörgyön, Nyárádszeredában. Ilyenkor a szülők meghívják családostul a nagyszülőket, testvéreket, a közeli rokonokat és komákat. A bankettet a középiskola udvarán, vagy pedig egy rokon házában tartják. A példaként följegyzett bankettet Mihály Éva ballagásakor rendezték Nyárádszeredában, 1976. május 25-én du. 2–4 óra között, az iskolai ballagás végeztével, az ünnepelt maturándus lány egyik rokonának házában. Az ételeket félig készen szállították Szeredába, s ott főzték, sütötték meg, a tésztaféléket készen vitték oda. Hazulról került ki az ital is.

Az ünnepi ebéden a szeredai rokonokkal együtt összesen 28 személy vett részt. A szülőkön kívül jelen volt öccse, a nagyszülők, nagybátyjai, nagynénjei feleségstül, férjestül, keresztszülei és egy havadi szomszéd házaspár. Az étrend: szilvapálinka, kalács, laskaleves (töltött libából, három tyúkból és öt kiló marhahúsból), majorságsült, borjúsült rizskörítéssel, torta, négyféle tészta, bor.

Az ünnepeltnek a következő ajándékoka adták (néhol csak hozzávetőleges az érték): apai nagyszülei háziszötteket (kb. 300 lej), anyai nagyszülei készpénzben 300 lejt; egyik nagybátyja 150 lejt, másik nagybátyja egy díványpárnát és készpénzben 100 lejt. Harmadik nagybátyja 100 lej készpénzt; egy anyai nagybátyja egy 225 lejes alvóbabát; keresztszülei manikürkészletet (128 lej) és 200 lej készpénzt; a szomszédok 100 lej készpénzt; nyárádszeredai rokonai egy falvédőt és két díszpárnát (300 lej). További ajándékok: két fényképalbum (70 lej), egy zsúrgarnitúra (100 lej), egy konyhakötény (40 lej), két váza (55 lej), egy dísztányér rézből (100 lej), három hálóing (150 lej), két kombiné (100 lej), két harisnya-nadrág (60 lej), egy keresztszemes párna (100 lej), egy csipketerítő abrosszal (130 lej). Az ajándékok megközelítő értéke 2950 lej.

Regutabál

A legények számára minden időben szomorúság és aggodalom forrása volt a katonai szolgálat, hiszen békeidőben is legalább kétévi távollétet jelentett a szülőktől, testvérektől, szeretőtől, a szülőfalutól, az egész eddigi élettől. Érthető hát, hogy a bevonulás okozta fájdalmat igyekeztek búcsúval enyhíteni. A búcsút szolgálta a regutabál és a bevonulás előestéjén rendezett családi búcsúvacsora.

A régebbi évtizedekben az újoncok októberben vonultak be, s egy-két héttel előtte rendezték meg a besorozott újoncok a regutabált. Erre az egész falu hivatalos volt és aki csak tehetett és nem gyászolt, el is ment. Éjfél után a bálrendező újoncok egyike megállította a muzsikásokat és kikiáltotta a regutanótát. Ez azt jelentette, hogy egy nótát csak az újoncok táncolhattak, éspedig azzal a leánnyal, akivel kedvük tartotta. A regutanóta körülbelül egy félórát tartott. Az utóbbi években már nem lehetett regutabált rendezni, mert itthon már alig van legény, többségük az ipari központokban dolgozik, s csak a bevonulás előtti napokban jön haza. De most is megtartják a családban a búcsúvacsorát. Ezen a bevonuló fiú és szülei mellett keresztszülei, testvérei s egy-két barátja vesz részt. Étél, ital és katonanóta járja hajnalig, úgyhogy az újonc fiúk olykor a fehér asztal mellől egyenesen az autóbusz-megállóhoz mennek katonaládájukkal és apjukkal, hogy jelentkezzenek a marosvásárhelyi hadkiegészítő parancsnokságon.

LAKODALOM ÉS HÁZASSÁG

A falusi ember életének legmozgalmasabb, legszínesebb, legemlékezetesebb eseménye az esküvő és az azt követő lakodalom, amelynek a múltban megszabott rendje, iratlan forgatókönyve volt. Ma is, amikor a városra került havadi legény házasodik, bár már ritkán vesz feleségül havadi lányt, azért a lány szülőfalujában éppen úgy megrendezik a lakodalmat, mint amikor apja házasodott Havadon; ha pedig havadi lány férjhez megy, éppen úgy megrendezik a lakodalmat itthon, mint szülei és nagyszülei idejében, úgyszólván csak a díszlet és némiképp a jelmezek változnak, a szöveg és a cselekmény nagyjából ugyanaz maradt. Ezért a változások ellenére is van bizonyos állandóság az egymást követő nemzedékek lakodalmi szokásaiban.

Mínthogy az esküvőt megelőző szokások éppúgy rítusjellegűek és rendjükre nem a családi, hanem inkább a közösségi rend a jellemző, ebben a fejezetben tárgyaljuk mindazokat a mozzanatokat is, melyek a házasságot közvetlen megelőzik.

Lányos esték

A fiatalok a táncban, a kórusban (fonó) és a tavaszi közös játékok alkalmával találkoztak, ismerkedtek meg egymással; ismeretségük kedd, csütörtök, szombat és vasárnap esti lányos esték alkalmával mélyült el, haladt a közös élet szándékának irányába. (A régiek azt mondták, hogy ha a legény pénteken megy faluba, azaz udvarolni, „mosót tesznek a zsebibe”, mert a péntek amolyan szent nap volt, ame-

lyen sokan böjtöltek.) A legény általában olyan lánynak udvarolt, akinek származása és vagyoni helyzete egyezett az övével, a szülők rábeszélésére kötötték házasságot. A szerelmi ajándék gyöngy, szalag, fésű, hajcsat vagy hajtű, olykor pogácsa (mézeskalács) volt, amit a legény akkor adott át a lánynak, amikor kikísérte az esti beszélgetés után. Több évi ismerkedés, beszélgetés után, ha a fiatalok szándékát a szülők nem ellenezték, s ha a legény leszerelt a katonaságtól, elérkezett a házassággötés ideje is. Ezt a lánykérés vezette be, ha a legény is, a lány is havadi volt; de ha a lány másfalusi volt, akkor a lánykérést megelőzte:

A háztűznéző

Ez abból állt, hogy egy kijelölt napon, többnyire vasárnap, a legény és szülei elmentek a választott lány házához, ahol a kölcsönös üdvözlés után egy darabig beszélgettek, azután következett a „kénáció”, mert a lány szülei előre tudták, hogy jönnek, és készültek a vendégek illő fogadására. Ha a legény szülei kedvezőnek látták a körülményeket, az apa elmondta, hogy miért jöttek és megkérdezte, hogy jönnek látják-e a fiatalok egybekelését. Ha a válasz kedvező volt, akkor rendszerint kitézték a kikérdőre menés idejét is. A fiatalok kikérdezése annál a körjegyzőségnél történt, amelyhez a lány faluja tartozott. (A kikérdezés a jegyespár jelentkezése és adatainak felvétele volt a körjegyzőségen.)

Ha a legény szülei szerint a lány vagy családja nem volt megfelelő, akkor bocsánatot kértek és elmentek; így meghiúsult a házassággötési szándék. Meghiúsult abban az esetben is, ha a lány szülei ellenezték lányuk választását. Ilyenkor a háztűznézőknek azt mondták, hogy a lányuk még nem mehet férjhez, mert még fiatal, vagy pedig mert nem tudták még elkészíteni a kelengyét stb. Persze olykor mégis megtörtént, hogy a fiatalok vonzalma erősebb volt a szülők akaratánál, a lány megszökött a szeretőjével. Ám akkor a lány kitette magát annak, hogy nem kap kelengyét. (Ez történt a század elején O. S.-val, aki nemesi családból származott és elszökött S. J.-fel, akinek a dédnagyapja még a helyi földesúr jobbágya volt. Később azonban a szülők megbékéltek lányukkal.)

Ha minden rendben volt, akkor a fiatalok „kezet adtak egymásnak”, s kitézték a jegyzőhöz menés idejét. (Ez 1948 előtt volt.) Ha mindketten havadiak voltak, akkor nem volt szükség háztűznézőre, hiszen Havad a múltban is olyan kicsi falu volt, hogy az emberek jól ismerték egymást. Egyenesen lánykérni mentek, s mint a más falusi lány esetében, megállapodtak a kikérdőre menés időpontjában. A régi időkben azt mondták róluk, hogy megmátkásodtak, és mátkapárnak nevezték őket, de már ötven évvel ezelőtt is vőlegény és menyasszony volt a nevük. 1926 előtt, amikor Havadon még nem volt körjegyzőség, a fiatalok Makfalvára mentek, mégpedig Erdőszentgyörgy felé, ami oda-vissza mintegy 36 kilométeres szekerezést jelentett. Lőszekerekről a vőlegény gondoskodott. (Valamikor az esküvő is Makfalván volt, a községközpontban. Mára, mivel Havadon van a községközpont, elmaradt a násznép ünnepélyes és ugyanakkor játékos szekeres menete; a szokásmozzanatok lényegesen megfogyatkoztak és elszürkültek. Viszont a gegesiek, akik Havadra jönnek esküdni, ma is gyakorolják különféle játékos szokásaikat.

Amikor a kikérdezésről hazajöttek, ebéddel vagy vacsorával várták őket a menyasszony házánál. Erre hivatalosak voltak a vőlegény szülei és a fuvaros is. Az étkezés után valamelyik hozzátartozó hűségre buzdította a fiatalokat, mire ők megcsókolták egymást. Jegyajándékkul a legény selyemkendőt vett a lánynak. A 30-as évektől a jómódúaknál a vőlegény már karikagyűrűt vett, a lány pedig gyolcsinget varratott a legénynek; de az is megtörtént, hogy csizmát vett neki, ha nem volt csizmája.

Az eljegyzést úgy adták tudtára a falunak, hogy a falusbíró a házassági szándékot tartalmazó értesítést három héttel az esküvő előtt kiragasztotta az ún. cimbalomra, a drótajtóval védett nyilvános hirdetőtáblára. Ezt úgy mondták, hogy „drótba tették” őket. A jegyespárt ugyanakkor három egymást követő vasárnapon a templomban is kihirdették.

Eközben a szülők kitűzték az esküvő és a lakodalom napját. Ez a kikérdezés után legkevesebb három héttel történhetett meg, ennyi volt a törvényszabta idő. Az esküvő előtti napon ló- vagy marhaszekérrel szállították el a menyasszony kelengyéjét a vőlegény házához. Ez lett ugyanis az új pár lakóhelye. A kelengyét a szekérre keresztbe föltett ágyra rakták s az egészet végvászonnal leköttették úgy, hogy mindenki láthassa: hány párnát, paplant stb. kapott hozományba a menyasszony. 1910 előtt a kelengyét összeirták, leltározták.

Hivogatás

A kelengyének a vőlegény házához szállítása előtt, éspedig nyolc nappal az esküvő előtt a vőfélyek lakodalomba hívták a két család rokonait és barátait. Ha a menyasszony is havadi volt, akkor az egyik vőfélyt az ő, a másikat a vőlegény rokonai közül kérték fel. Közösén állították össze a mindkét részről meghívandók névsorát is, egy füzetbe. A lakodalomba a fiatal pár keresztszüleit, a rokonokat, a két család barátait és szomszédait hívták meg és azokat is, akiknek annak előtte ők is voltak a lakodalmán. A rokonság második, olykor harmadik unokatestvérig terjed.

A vőfélyek jelvénye a múltban a pántlikás pálca, újabban a vőfélypálca, amit a nyuszóleányok készítettek a falubeli lányoktól kölcsönzött színes pántlikákból. Ez a húszas években úgy készült, hogy az erre a célra vásárolt nádpálcára rákötötték a fodrosra húzott pántlikákat. A különböző színű pántlikák egyik vége a pálca mellett szabadon libegett. A pálcát hivogatás előtti este készítették. A vőfélyek tisztét lájbijukra tűzött virágcsokor is jelezte. A vőfélyek megindultak a falu egyik utcáján, s a névjegyzék szerint meghívandók házába beléptek. Ott egyikük elmondta az alábbi hivogató verset:

*Szerencsés jónapot ezen tisztas háznak,
És ebben lakozó nemes kis családnak
Őseinktől bírtuk e kötelességet.
Szerette a magyar mindig a vendéget.
Amde nemcsak férfi kell a mulatságha,
Asszony és lány nélkül disztelen a táncba.
Jöjjenek víg szívvel a mi társaságunkba.*

*Nemes Dénes és Bodoni Róza öröme napjára.
Legyenek szívesek kezet adni nekünk.
Hogy a jelölt napon megjelenek köztünk.
(Mihály Gergely vőfélyfűzetéből.)*

A meghívottak, ha „ígérkeztek”, kezet adtak a vőfélyeknek, s aztán borral vagy pálinkával kínálták őket. (A vőfélyek igyekeztek ugyan mértéktartással inni, azért olykor mégis megtörtént, hogy valamelyiküket „megjárta az ital”, és akkor a másik vőfélynek egyedül kellett tovább folytatni a hívogatást.)

Ha valamelyik meghívandó család egyik tagját sem találták otthon, akkor fölirták az ajtóra: „Itt jártak a vőfélyek”.

A lakodalom előtt két nappal újra hívogattak, hogy pontosan tudják: kik és hányan lesznek a lakodalomban, hiszen ehhez képest kellett főzniök a szakácsnőknek. A második hívogató így szól:

*Szerencsés jónapot adjon az Úristen.
Engedelmet kérek, hogy házukba belépjem.
Jól emlékezhetnek, miben járogatok.
Kinek a küldöttje s meghívottja vagyok.
Aki másodszor is kéreti, hívhatja.
Általunk magukat a holnapi napra.
A saját házához mennyegzőbe résztvenni
Atyafiságos örömebe.
Kéri, hívását meg ne vessék.
Személyesen várja, hogy őt megtiszteljék.
Az Isten áldja és vezérelje
Az ő kedves házához kívánt egészséggel
Addig is e tisztes házra szálljon áldás.
Békesség, hogy a jeles büszke napot
Örömmel megérhessék*

(Mihály Gergely vőfélyfűzetéből)

A lakodalmas házban sürgölődő rokon asszonyok különben onnan is tudhatták, kik mennek el a lakodalomba, hogy az illetők ugyanazon a napon, amikor a vőfélyek másodszor hívogattak, elküldték az ételekhez való hozzájárulásukat, a főzeléket. A főzelék egy tányér liszt volt, s benne annyi tojás, ahányan mennek majd; 1 csupor zsír és egy tyúk. A tésztát minden család vitte magával s a főlszolgált ételek elfogyasztása után maga elé tette. A házigazda, akit a lakodalom megrendezésére és a vendéglátás irányítására kértek fel, valamelyik rokon férfi volt, fölírta, hogy ki mit vitt, s ebből biztosan megtudták, hogy hány személy részére kell főzni, milyen hosszúságú asztalról, ülőpadról kell gondoskodni.

Lakodalmas főzés

Télen a házban terítették, s bár kihordták a fölösleges bútorokat, a ház szobáinak befogadóképessége megszabta a vendégek számát. A szükségasztalok kecskelábakra helyezett deszkákból készültek, a padok pedig székekre helyezett deszkaszálakból. Nyáron az udvaron terítenek, mostanában hatalmas sátrakat állítanak fel,

télen pedig a művelődési otthont bérelik ki, mert a mostani lakodalom násznépe nem férne el az átlagos havadi házban.

A főzést egy főszakácsné irányításával és 2-4 szakácsné közreműködésével végzik, akik rendszerint a közeli rokonok közül kerülnek ki, fölkérésre. A főszakácsné azonban pénzfizetést kapott s a lakodalom végeztével ráadásul ételt-italt is. A főszakácsné többnyire nem a rokon asszonyok közül való, a főzéshez kiválóan értő asszony volt, akit mindenhová elhívtak.

Havadon a múltban hosszúlaskát készítettek a szakácsnék, 3-4 nappal a lakodalom előtt. A csigatésztát csak hírből ismerik. A kalács- és kenyérsütés 2 nappal korábban történt. A majorságot egy nappal előbb délután vágták le, tisztogatták meg és a lakodalom napján főzték-sütötték meg.

Minden párnak – férj, feleség – 1 liter bort tettek az asztalra, amihez még egy litert vitt a vendég férfi, pálinkát pedig két pár, vagyis négy személy részére egy félliterrel. A pálinka mellé csak egyszerű, tejjel, vajjal és cukorral dagasztott, bádogedényben kisütött kalácsot szolgáltak fel, de az öregek visszaemlékeznek arra, hogy Abódban és Gegesben különleges lakodalmi kalács is volt, amit csörögétésztából sütöttek, többgú fára húztak, a fát virágceserépbe szúrták s a lakodalmas menetben a menyasszony és a vőlegény szekere utáni szekérben vitt egy asszony.

Az idők folyamán a lakodalmi étrend is lényegesen megváltozott. A század elején a lakodalomban kalácsot, kenyeret sütöttek, laskalevest, sóbafőttet, meg tejbekását készítettek. „Gegesben sütötték a prémest is, de nálunk nem volt divat” – mondta az egyik adatközlő. A 30-as évektől már a tészta is divatba jött, a meghívottak vitték magukkal a lakodalomba. Többnyire pánkót, csörögét, esetleg kürtöskalácsot sütöttek erre az alkalomra.

A háború után változott a lakodalmi étrend, elmaradt a tejbekása, de készítettek sültet, meg „tölteléken káposztát”. A 70-es évektől előételeket: francia salátát, töltött tojást, apró fasírtot, májas-vérest tálalnak föl, és a hagyományos laskaleves meg sóbafőtt után fasírtot, flekkent, töltött káposztát készítenek.

A tésztát a lakodalmas háznál sütik. Igyekeznek minél többféle és minél finomabb tésztafélélet előállítani. A pánkót, csörögét teljesen száműzték a lakodalomból. A tésztákat követik a különböző színű és formájú torták, melyeket szintén a szakácsnők készítenek.

A lakodalom főszereplői

A vőlegény még ezelőtt ötven évvel az akkori ünnepi viseletbe öltözött; csizma, gyapjúposztó harisnya, fehér gyócsing, ezen piros lájbi zöld zsinórozással, télen posztóujjas is, nyáron fekete kalap. télen báránybőr kucsma. Jelvénye az ujjas, illetve a lájbi hajtókájába tűzött mirtuszesokor volt.

A menyasszony bokáig érő fehér ruhába öltözött, a fején slájer volt, amely deréig, de olykor földig is leért.

A násznagy a vőlegény megbízottja és szószólója. Ő kéri ki a menyasszonyt a kiadógazdától, akit Havadon házigazdának hívnak. (A házigazda nem a menyasszony apja.) Ő kíséri el a fiatal párt a jegyzőhöz a polgári házasság megkötése

végett, ő adja át a kikért menyasszonyt a vőlegénynek. A templomi esküvőkor a násznagyasszonnyal együtt kiáll az úrasztalához, közrefogva a fiatal párt. A vőlegény házához visszatérve ők ülnek a fiatal pár mellett, s végül a násznagy gyűjti össze a fiatal párnak szánt pénzajándékot.

A násznagyasszony rendszerint, de nem mindig a násznagy felesége. Fő feladata, hogy ő teszi fel a slájert a menyasszony fejére; ő ül a menyasszony mellé az esketésig, mely után a vőlegény foglalja el ezt a helyet, éjfélkor pedig ő kontyolja fel a menyasszonyt. A század elején a násznagyasszony még főkötőt viselt az esküvő és a lakodalom idején.

A vőfélyeket és a koszorúslányokat a vőlegény és a menyasszony kérte fel tisztségükre, a násznagyot és a násznagyasszonyt a vőlegény szülei, mindig a közeli rokonok közül. Távoli rokonokhoz csak akkor fordultak, ha a közeliel valamilyen oknál fogva nem vállalták ezt a szerepet. Köszöneten kívül más fizetségük nem volt, közreműködésükkel rokoni kötelességet teljesítettek.

A lakodalmas szertartás

A valamikori szertartásban még a századforduló előtt aktívabban vettek részt az egyes főszereplők: menyasszony, vőlegény, örömanya, örömapa stb. Ők ma már a szertartásnak inkább passzív szereplői; nevükben és helyettük a násznagy és a vőfély végzik a szertartást.

A hetekig tartó előkészületek után elérkezett az esküvő és a lakodalom napja. Ennek leírására egy olyan lakodalmat választottunk, amelyen mind a vőlegény, mind a menyasszony havadi volt.

Kikérés

A vendégek gyülekeztek a vőlegény, illetve a menyasszony házánaál aszerint, hogy hová voltak hivatalosak, és akkor a vőlegény elindult a násznaggal és a násznagyasszonnyal, a vőfélyekkel és a vendégeivel a menyasszony házához, hogy kikérjék a menyasszonyt. Indulás előtt a vőfély a következő verset mondta:

*Tisztelt gyülekezet! Isten szent nevében
Induljunk el innen csendes békeességben.
Vőlegény urunknak keressük fel párját.
Az ő drága kincsét, kedves menyasszonyát.
Szerezzünk ma neki kedvet, boldogságot.
Hozzunk kebelére egy szép gyöngyvirágot.
Először az Isten hajlékába visszük.
Hol szent áldás után holdog léssen, hisszük!
Induljunk el tehát Isten szent nevében.
Jöjjenek utánam, mindnyajukat kérem*

A vőlegény és vendégei zeneszóval, énekléssel érkeztek a menyasszony házához, kikérni a menyasszonyt. A menyasszony kapuját azonban zárva találták. Akkor az egyik vőfély megkérdezi: „Ki a háznak a szószóló gazdája?” Mikor a

házigazda előjön, a vőfély elmondja, hogy messziről jöttek, fáradtak és szállást kérnek. A szállást csak akkor kapják meg, ha a vőfély vagy a násznagy megfelel a házigazda által feltett néhány kérdésre. Ilyen kérdések: „Mi nélkül nem indulhat el a szekér?” Felelet: „zergés (zörgés) nélkül”. „A szarka, ha eltölti a három évet Romániában, hová megy?” Felelet: „A negyedik évbe”. „Hogy jött bé a szarka Erdélybe?” Felelet: „Tarkán”. „Melyik a legkisebb hal?” Felelet: „Amelyiknek a feje legközelebb van a farkához”. „Egy juhnak lett két báránya. Melyik jött elől?” Felelet: „Egyik se, mert mind a kettő hátul jött”.

A kérdésekre adott helyes feleletek után végre beengedik a vőlegényt és vendégeit. Akkor a násznagy így szól: „A mi falunkban van egy fiatal ember, akit így és így hívnak, ő elhatározta, hogy társat keres magának. Ezt a társat meg is találta e háznak becsületben fölnevelt hajadonában, akit eljegyzett magának örökös feleségnek. Ezen eljegyzés alkalmával egy napot tűztek ki, amikor úgy az egyházi, mint a polgári törvények szerint az örök hűségesküt leteszik. Tudomásom szerint a kitűzött nap ez a mai nap. Tehát megkérem házigazda uramat, hogy azt, akit keresünk, akire nekünk föltétlenül szükségünk van, átadni szíveskedjék. Szíves támogatását kérem, hogy a rám bízott feladatot becsülettel elvégezhessem.”

A házigazda nagy nevetés közepette elővezet két-három csúnya maszkurának öltöztetett vénasszonyt. Az álmenyasszonyok rongyos gúnyába vannak öltözve, fejükön ócska szalmakalap s abban egy-két tollseprű. Ide-oda hajladozva kelletik magukat és megkérdik: „Hát én nem volnék jó magának? Sze tudok sütni, főzni, kapálni.” „Nekünk a menyasszony nemcsak arra kell, hogy süssön, főzzön, kapáljon, hanem egyébre is!”

Miután a násznagy rendre visszautasítja őket, végre előhózzák a szépen öltöztetett menyasszonyt, akit átadnak a násznagynak. A násznagy megköszöni a házigazda szívességét. „Tisztelt házigazda! Köszönöm, hogy ezt a leányzót, akit mi kerestünk nekünk átadta. Isten áldását kérem további munkánkra. Most pedig egy pár szót intézek hozzátok, kedves fiatalok. Ti a mai napon egymáséi lesztek, az örök hűségesküt leteszitek. Én tiszta szívből kívánom, hogy ez az eskü legyen szent, áldások kíséreljék. Utatok vezessen virágos ösvényen, az egymás iránti kölcsönös szeretet és nagybecsülés útján. Mert ha egymást szeretitek, nem árthat ellenség, ha egymást becsülitek, mit ér az irigység? Te, fiatal barátom, aki vállaltad a családalapítás nehézségeit, úgy szeresd ezt a becsületben fölnevelt leányzót, hogy ezt a nyíló rózsára emlékeztető arcot sose borítsa a bánat felhője. Vedd válladra a mindennapi élet nehezét, gondját, hogy hozzon a jövőre boldog családi harmóniát. Te pedig, drága leányom, aki máma kirepülsz a családi fészek boldog melegéből, és átléped az új családi otthon küszöbét, arra kérlek, hogy szeresd férjedet, szeresd új szüleidet és sohasem feledd el, hogy sok boldog családi élet felbontója az újonnan érkezett családtag. Kérve kérlek, úgy szeresd új szüleidet, hogy kétszeresen érezzék a gyermeki szeretetet. Ha ti mindezeket megteszitek, meglássátok, boldog lesz családi életetek, amit én tiszta szívből kívánok. Végül pedig szeretettel köszöntöm az egész lakodalmi gyülekezetet. Kívánok a mai napra megértést, békességet, szeretetet és ezen összejövetelünk alkalmával örök barátságot. Legyenek boldogok mindnyájan, szívből kívánom.” (Mihály Gyula vőfélyfűzetéből.)

Leültetik a vőlegény násznépét, pálinkával és kaláccsal (újban más tésztával is) kínálják őket, majd rövid időzés után a násznagy fölszólítja a vendégeket, hogy induljanak a fiatal pár eskütételének meghallgatására.

Menyasszony-búcsúztatás

A lakodalom egyik legünnepélyesebb mozzanata a menyasszony búcsúztatása a szülői háztól, hiszen a menyasszony régi otthonától és leányélettől is búcsúzik. A násznagy a következő szavakkal szólítja fel a vőfélyt a kibúcsúztatásra:

„Tisztelt vendégek! Itt a pillanat, amikor a harangok hívó szavára el kell kísérjék a fiatal párt esküjük letételére. Kérem önöket, álljanak mellém, és közösen legyünk tanúi szent esküjüknök. Ti pedig, vőfélyek, búcsúszóra készüljétek, szülőt, testvért, rokont, jó barátot ki ne felejtsetek!”

A vőfély így búcsúztatja a menyasszonyt:

*Tisztelt vendégsereg, egy kis csendet kérek.
Hogy elmondhassam búcsúbeszédemet.
Mert búcsúzásomnak most léssen kezdete.
S míg vége léssen, legyünk csendességbe!
A menyasszony engem arra kért meg,
Hogy mondjam el búcsúszavait helyette.
Mivel ő most nem bír szólni.
Én tehát elmondom, mit akar mondani.
Kedves édesapám, szölanék most hozzád.
De letépett a vad szél életed tavaszán.
Hiába kereslek a sokaság között.
Kedves édesapám, nem látlak közöttök.
Életed virágát a vad szél letépte.
A kegyetlen halál mély sirba temette.
Ő, mély sirban nyugszol, kedves édesapám.
Akitől nemzödtem életed tavaszán
Szeretettel gondolok rád, emléked legyen áldott.
Így búcsúzik tőled szerető leányod.*

(A menyasszony apja a fronton halt meg.)

Más változat:

*Kedves édesapám, itt hagylak tégedet.
Hogy fölneveltél, köszönöm tenéked.
Szeretted engem és jó voltál hozzám.
Megverne az Isten, hogyha panaszkodnám
Köszönöm, apám a sok jószágodat.
Az irántam tett sok fáradságodat.
Köszönöm, hogy engem annyira szeretted.
Hogy atyai szíveddel fölöttem örködtél.
Sohasem felejttem a te szereteted,
Tartsa meg az Isten a te jó szívedet!
Kedves édesapám, Isten legyen veled.
Mostmár, édesanyám, tehozzád fordulok.
Drága jó anyám, most tőled búcsúzik
Fogyatkozásomért hoecsánatot kérek.
Mert most szárnyad alól mindjárt kirepitnek.
Hányszor hagytad félbe anyai álmodat
Hogy engem nevelhess, gyöngé leányodat.*

Köszönöm, jó anyám, a sok jószágodat,
 Irántam tett sok fáradtságodat.
 Köszönöm, hogy engem annyira szeretted!
 Hogy anyai szívvel fölöttem örködtél.
 Nem éreztem melletted soha árvaságot.
 Kedves édesanyám, élted legyen áldott.
 Sohasem felejttem a te szereteted.
 Tartsa meg az Isten a te hű szívedet!
 Mindég és mindenkor hű leányod leszek.
 Kedves édesanyám, Isten legyen veled!
 Szeretett testvérem, most hozzád fordulok.
 Pár szóval most tőled búcsúzok
 Elmegyek a háztól, ahol együtt éltünk.
 Ahol boldogságban volt nekünk sok részünk.
 Akik minket sok gonddal neveltek.
 A jó szüleinket te mindég szeressed!
 Tőled ez a kérés az én búcsúzásom.
 Szeretett testvérem, az Isten megáldjon
 Kedves lánybarátim, most hozzátok szölok.
 Tudjátok, hogy most én töletek elvölök
 Kívánom tnéktek, boldogok legyetek.
 S párotokat ti is hamar megleljétek.
 Isten oltáránál megesküdjétek.
 Kedves lánybarátim, Isten hát veletek.
 Tisztelt násznagy uram, kedves vendégsereg.
 Készüljünk most egy olyan útra.
 Melyről a menyasszony más néven jön vissza.
 Titeket pedig, kedves szüleim, megkérlek.
 Hogyha (László Erzs) néven máma visszatérek,
 Férfjammal együtt azért szeressetek!

(Csizsér Péter vőfélyfüzetéből)

Néhány szót a vőfélyrigmusokról. Ezzel kapcsolatban utalok *Jung Károlyra*, aki a gombosi vőfélyrigmusok kapcsán – többekre utalva – megállapítja: „...Kétséges, hogy ezek a rigmusok eredeti népköltészeti alkotások-e. Valószínű, hogy versfaragó, kevés költői tehetséggel megáldott kántorok, tanítók és papok írták ezeket a rigmusokat.” Emiatt „jóval alul maradnak a nép ajkán élő egyéb termékeknek.” Ugyanott szól arról is, hogy egyesek szerint a XVI. századi házassági énekek hagyományai éppúgy föllelhetők ezekben, mint a „táltosi hagyományok” is (*Jung*, 1978. 237).

Lakodalmas menet

Amikor Makfalván volt a körjegyzőség, akkor a násznép egy része lószekéren kísérte a fiatal párt a polgári esküvőre. Velük együtt ment a násznép fiatal része: házaspárok, legények, lányok, úgyhogy sokszor hat-hét szekér vitte az éneklő, kurjongató sereget Makfalvára és vissza. A hajtó embereket a virtus előzésre készítette, ami nem mindig végződött baleset nélkül. Adorjáni Péter visszaemlékezése szerint egy ilyen alkalomkor az egyik kocsis szándékosan nekihajtott egyik haragosa szekérének. Ennek az lett a vége, hogy az illető kibukott a szekérből, a lapockája kiment a helyéből, úgyhogy a sérülttel vissza kellett fordulni Erdőszentgyörgyre.

1926 óta, amióta Havadon is volt körjegyzőség, a községházához vonultak, ahol a polgári házasságkötés történt, és onnan egyenesen fel a templomhoz. Hatvan évvel ezelőtt még szokás volt ilyenkor lövöldözni. A menet úgy alakult, hogy elől mentek a cigányok, akik a cinterem kapujáig húzták a hagyományos lakodalmi nótákat (Lakodalom van a mi utcánkban. Akkor szép a magyar leány stb.). Utánuk a násznagy a menyasszonnyal, a vőlegény a násznagyasszonnyal, a nyuszólánnyal a vőfélyekkel, majd lányok, asszonyok, végül a legények és a házasemberek. A meg nem hívottak, főként lányok és asszonyok, ezalatt elhelyezkedtek a templomban a karzaton, ahonnan jól lehetett látni az egész szertartást, illetve a fiatal párt és az őket körülvevő násznépet. Régebben a vőlegény állott jobbfelől, újabban, városi illemszabály szerint, a menyasszony. A községházához és a templomhoz való fölvonulás közben nem volt tánc, és ma sincs.

A templomi szertartás után a násznép a vőlegény házához vonult, szintén zene és énekszóval. Útközben csak akkor volt szokás elkötteni az utat, ha a menyasszonyt más faluba vitték. Ilyenkor borral kellett a vámot megfizetni, ha tovább akartak menni. A fizetendő bor mennyiségében alkudozással egyeztek meg. Legutóbb egy kis kavarodás támadt, amikor Bodoni György Juci nevű lányát vitték férjhez Kelemenelkére. Akkor a falu alsó végén láncsal kötötték el az utat a havadi legények, egy veder bort, és kalácsot követeltek váltságdíjúl. A kelemenelkiek nem akartak fizetni, ellökdösték a legények szószólóját, eloldották a láncot és továbbmentek.

Az a tény, hogy most Havadon van a községközpont, s így más faluból jönnek ide esküdni, megerősítette az „elkötés” szokását. Csizsér Kálmánné, aki a havadi községházán dolgozik, tud arról, hogy a havadiak, mielőtt a másfalusiak kimentek volna a faluból, csak úgy tették szabaddá az utat, ha bizonyos találos kérdésekre megfelelnek. Ha nem tudtak válaszolni a kérdésekre, csak akkor kellett megváltani fizetéssel a szabad utat.

Akkor is elkötötték az utat, ha másfalusiak vittek menyasszonyt a falun keresztül. Újabban megszűnt az útelkötés szokása.

Megérkezés a vőlegény házához

Megérkezve a vőlegény házához az egyik vőfély beköszön és kéri a háziakat, hogy a család új tagját fogadják szívesen. Az utóbbi időben a lakodalmat a művelődési házban rendezik, ott is teritenek, s a vőlegény házánál megfőzött ételeket is az egyik mellékszobában melegítik fel. A beköszöntő szövege a következő:

*Istennek nevével lépünk be e házba,
Új tagot hozunk ebbe a szép családba.
Tisztelt házigazda, kedves családtagok,
Akkinek szószólója én magam vagyok
Nem idegenként jött, s hogy szavam ne vétsen,
Bár hazajött ide, de mégsem egészen.
Új születéshez jött, hol lakása léssen,
S hol férje után a családja léssen.
Szeretettel kéri azért mindnyájokat,
Fogadják szívesen, úgy mint leányukat*

(Mihály Gyula, vőfélyfizetéből)

Az anyós megcsókolja a menyasszonyt, s ígéri, hogy lányaként fogja szeretni. Régen fűseprűt (kerti seprűt) tettek keresztül a ház ajtajába, hogy lássák: a menyasszony fölveszi-e vagy otthagyja. Ha fölvette, ebből arra következtettek, hogy ügyes és figyelmes asszony lesz; ha otthagyta, akkor hanyag és lusta. Tettek fém váltópénzt is, amiből arra következtettek, hogy takarékos lesz, ha ti. fölvette, illetve pazarló, ha otthagyta.

A régiek azt is hitték, hogy a menyasszonynak a kikérésekor viselkedéséből következtetni lehet a szilvatermésre. Ha ugyanis sírt amikor búcsúztatták, akkor bő szilvatermést lehetett várni, s ezért, ha nem sírt, odakiáltották neki: „Sírjál te, legyen sok szilva!”

Asztalülés

A lakodalmások most már leülhettek a megterített asztalhoz. Az asztalülés úgy történt, hogy a derékszögben fölállított asztalokhoz a főhelyen ültek a főszereplők, a következő sorrendben: koszorúslány, násznagy, menyasszony, vőlegény, násznagyasszony, koszorúslány. A vendégek oda ültek, ahol helyet kaptak, ám lehetőleg úgy, hogy a férjjel szemben üljön a felesége. A régi lakodalomba a szülők nem vitték el kiskorú gyermekeiket, ma a gyermekek is ott vannak. Nekik a színpadon szoktak teríteni, hogy ne legyenek láb alatt. Éjfél után aztán elég gyakori látvány a becsipett gyermek.

A muzsikások kíséretével a vendégek „hallgatónótákat” énekelnek, miközben a pálinkából és a kalácsból fogyasztanak.

Az asztalülés azzal kezdődik, hogy a vőfély behozza a levest, és a tálat kezében tartva, a következő vőfélyverset mondja:

*Érdemes vendégeink ime, már megjöttem.
E levesestállal a rendet megkezdtém
De mielőtt ebből használnának,
Mondjunk buzgó szívvel könyörgést az Úrnak.
De hogy én most itten sokáig ne álljak,
És a forró tállal még rosszul ne járjak,
Vegyétek el kezemből, hogy tovább ne terheljen,
Mert én tovább ki nem állom egy helyben
A mögöttem álló derék legényeknek
Azoknak is sütni kezét szegényeknek
Nosza, vegyétek, egyétek, mondát az úr Jézus.
Húzzatok, cigányok, hamar egy jó nótát!*
(Mihály Gyula vőfélylüzetéből)

Nemcsak a vőfélyek, hanem szükség esetén más rokon legények is felszolgáltak. Ez különösen így van a mai lakodalomban, amelyre sokkal több vendéget hívnak meg, mint a múltban.

A régi étrend ez volt: laskaleves majorsághúsból, sóbafőtt krumplival, mártással és végül tészta, amit ki-ki magával hozott. Az egyes fogások előtt a vőfély ajánlást mondott, majd a vacsora lejártá után a násznagy állt fel és a következő szavakkal kérte fel a jelenlévőket a fiatal pár megajándékozására:

„Tisztelt vendégek! Minden becsületes magyar embernek ősi szokása, hogy az első útjára induló gyermekét megsegíti. Erre a régi szép szokásra hívom fel figyelmüket, hogy ki-ki a maga módján és tehetsége szerint velemmel együtt segítse meg a fiatal párt. Én részemről megajándékozom (...) lejjel, kérve a gondviselést, hogy az itt összegyűlő ajándékot gyümölcsöztesse a fiatal pár boldog jövőjére.”

Ajándékozás

Az ajándékozás úgy történt, hogy a násznagy elindult az egyik vőfélyvel és végigment az asztalok mellett. (Így is szokták mondani: „Segéljük meg a fiatal párt, hogy legyen mivel pókakötőt venni.”) Amíg a násznagy és a vőfély végigjárták az asztalokat, ki-ki átadta ajándékát. Az ajándékokat nem írták fel, nem is kiáltották ki, mint ahogyan manapság más falvakban szokták, hanem beletették egy tányérba. A násznagy a vőlegénnyel félrevonult, megszámolta a pénzt, átadták a fiatal párnak, majd a násznagy megköszönte a vendégeknek. Azon az 1928. évi lakodalmon, amely leírásunkhoz alapul szolgált, 30 pár volt jelen, az ajándékpénz mindössze 700 lej volt, s a lakodalom előtt átadott tárgyi ajándékok is csekély értékűek voltak. Pedig a vőlegény és a menyasszony is jómódúak voltak. Egy 1976-ban tartott lakodalmon már 25 000 lej gyűlt össze, pedig Havadon ma sem kiáltják ki az ajándék összegét.

Bodoni György, Havad fiatalságának évtizedekig bárendező hűtese, szerződések írója, gyakori násznagy, így emlékezik vissza a régi lakodalomra:

„A különbség éppen csak annyi volt, hogy az akkori nép nem adta azt a nagy menyasszonyi ajándékot. Akit lakodalomba hittak, attól nem vártak el ajándékot. Az a lakodalmi nép vitte a főzeléket, amit ma is visznek, tyúkot, tojást, lisztet, zsírt, ami szükség, de menyasszonyi ajándékot ebbe az időbe szinte semmit se adtak, s nem is vártak. Mára pedig sokan haszonra csinálják az esküvőt. Van olyan fiatal pár, hogy nagy nyereséget húz be az esküvőjén. Például vannak olyan esetek, hogy belekerül az ő esküvője 15–20 ezer lejbe, ezzel szembe beveszen kétannyit. Ma ilyen nyereseményekre mennek a lakodalmak. Akkor nem! A vendéget azért hívták, hogy megvendégléjék, nem azért, hogy pénzt követeljenek tőle.”

Napjainkban a pénzajándékokon kívül nagy értékű konyhai felszerelést is kap a fiatal pár. A lakodalomból begyűlt ajándékpénzből kiveszik a kiadások összegét, s csak a többit adják át a fiatal párnak, de ahol a szülők jómódúak, ott az egészet átadják.

Régen vacsora után pénzt kértek a szakácsnénak is, aki bekötötte a kezét és jajgatva jelent meg a vendégek előtt. Arra kérte a pénzt, hogy „meggyógyíthassa” levesfőzés közben megégetett kezét. A házigazda az asztaloknál tányérozott a szakácsné számára. Ma már csak a muzsikásoknak gyűjtenek. A vőfély elindul a muzsikussal s elmondja, hogy a primás húrja elszakadt s meg kéne reperáltassa. Ezt a primás fülsértő cincogtatással bizonyítja. Elmennek az asztalok között és ki-ki tesz néhány lejt a tányérra.

A régi lakodalomban is szokás volt a menyasszonytánc, ma is szokás. Ezt az „Asszony, asszony, az akarok lenni” című nóta dallamára táncolták. Aki a meny-

asszonnyal táncolni akart, fizetett egy kis összeget. Olyan sorrendben táncoltatták a menyasszonyt, amilyen sorrendben fizettek a násznagynak. Addig tartott, amíg a vőlegény kiváltotta a menyasszonyt egy nagyobb összeggel.

A menyasszony fölkontyolása

Éjfél után a násznagyasszony fölkontyolta a menyasszonyt. A fölkontyolás a nyári konyhában történt, illetve abban a helyiségben, amelyben főztek. Ezen a szertartásszerű cselekményen férfi nem lehetett jelen. A násznagyasszony két ágba fonta a menyasszony haját s a feje hátuljára csavarta. Ez volt a konty, amit hajtűkkel erősítettek meg, s fehér szörkeszkenőt (vékony gyapjúkendő) kötött a fejére. A kendőt a menyasszony álla alatt kötötték meg. 1928-tól már nem volt párta. A fölkontyolt menyasszonyt éljenzéssel fogadta a háznép. Ettől kezdve a neve *fiatalasszony*. (A menyecske Havadon olykor lekicsinylő jelentésű, inkább leányanyát jelent.)

A fiatalasszonyt a vőfély mutatta be egy rövid rigmus kíséretében. Utána minden jelenlévőt megkínáltak tésztával és kontyoló pálinkával. A mai leányoknak nincs hosszú hajuk, és így nem lehet fölkontyolni sem a mai menyasszonyt. Ezért a szokás elmaradt, de a kontyoló pálinka kínálása ma is megvan.

A régi lakodalom éjfél után véget ért, a vendégek nem kaptak éjfélit (étel és ital), hanem szép lassan hazamentek.

A régi lakodalmi szertartáshoz az is hozzátartozott, hogy a lakodalom utáni első vasárnap, ha a menyasszonyt más faluból hozták, a szülei eljöttek az új párhoz s velük együtt mentek el a templomba, ahol a násznagyasszony megmutatta a fiatalasszonynak, hogy férje nemzetsége szerint hol van az őt megillető ülőhely. Akkor a vőlegény szülei is elmentek a templomba. Az első vasárnap elmentek a templomba akkor is, ha a menyasszony havadi volt. Ilyenkor a násznagyasszony és az édesanyák a század elején díszes főkötőt kötöttek.

Az ezután következő vasárnap aztán a fiatal pár látogatta meg a fiatalasszony szüleit. Ezek a szokások ma már kimentek a divatból, már csak azért is, mert a fiatal pár a lakodalom után minél előbb fölkerekedik s elutazik a munkahelyére, valamelyik iparközpontba.

A régi havadi lakodalom fenti leírásánál igyekeztünk kitérni az azóta bekövetkezett változásokra is, de minthogy 1928 óta új elemekkel is gazdagodott a lakodalom, jelezve a falusi emberek életének változását, városiasodását, úgy érezzük, hogy röviden érintenünk kell a szokás új elemeit is, hogy teljesebb képet adhassunk a mai Havadról.

Új mozzanatok a lakodalmi szokásokban

Napjainkban a fiatalok már nem a faluban, hanem a munkahelyen ismerkednek meg, többnyire nem is egyfalusiak. Az 1970 és 1977 között kötött 45 házasság közül csak egyetlen esetben volt mindkét fél havadi. A szülőknek ennél fogva kevesebb alkalmuk van beleszólni gyermekeik házasságkötésébe, mint ahogy a

múltban tették. Annál kevésbé tehetik ezt, mert a fiatalok önálló keresők és – bár még igénybe veszik szüleik anyagi támogatását – anyagilag nem függnék tőlük. Tehát ma teljes mértékben érvényesülhet a fiatalok párválasztási joga. Ez persze nem zárja ki a tévedés lehetőségét. (Egy fiatal 28 éves havadi fiú öngyilkos lett emiatt.) Az a tény, hogy a házasulók egyike nem havadi, általánossá tette a háztűznéző szokását, amely a múltban nem volt külön szokás, hanem a leánykérés alkalmával történt meg s 3-4 hét múlva követte a lakodalom. A mai eljegyzés mindig karikagyűrűvel történik. Az eljegyzésre a menyasszonyra menendő leány szülői házában kerül sor. Ez tulajdonképpen egy családi vacsora, melyet szombat este tartanak s erre a leány és a legény szülein és testvérein kívül a szülők testvérei hivatalosak. Amikor a meghívottak megérkeznek, átadják a leánynak az ajándékokat. A. J. eljegyzésén a következő ajándékok voltak: A vőlegény egy rózsaszínű szekfücsokrot és a jegygyűrűket adta; a vőlegény édesanyja egy jersey ruhának valót és egy tortát, a leendő násznagyné egy kristály likőröskészletet; a vőlegény asszonytestvére egy nejlon hálóinget: fiútestvéreinek felesége hat frottír törülközőt; a vőlegény barátja 100 lejt. A menyasszony nagynénje feketekávés készletet nikkeltácán.

Az étrend: pálinka, kalács, sósrudacska, franciasaláta, tyúkhúsleves laskával (ez, amint már láttuk, minden ünnepi asztalról elmaradhatatlan hagyományos étel), majorsághús és sóbafőtt tört krumplival és paradicsommártással, fasírt, párolt szelet savanyú uborkával, közben és utána bor. Tészták: torta, zserbó, sárgatészta, bagolytészta és fehértészta. Reggel 5 órakor töltött káposzta. Az eljegyzési ünnepség 1976. jan. 17-én szombaton du. 6 órakor kezdődött (történetesen ekkor volt a menyasszony születésnapja is), és másnap reggel 6 óráig tartott, vagyis tovább, mint régebben a lakodalom. Maga az eljegyzés úgy folyt le, hogy 2-3 pohár pálinka elfogyasztása után a leendő násznagy, aki a vőlegény testvérbátyja, vagy ha a testvér asszony, akkor annak a férje, előveszi a gyűrűket és rövid beszédet mond, majd a gyűrűt felhúzza a fiatalok ujjára és megcsókolja őket. Példáját követi a többi jelenlévő is.

Új mozzanat az is, hogy a polgári esküvő ma már nem mindenkor Havadon történik, hanem gyakran a fiatalok munkahelye városában vagy községében. Havadon csak a lakodalmat rendezik, de azt sem mindig. Volt rá eset, hogy a lakodalmat Marosvásárhelyen tartották az egyik üzemi étteremben. Arra autóbusszal beutazott a havadi rokonság. Az itteni rokonokat azonban most is itteni vőfélyek hívták meg, akik a hagyományos étel-ital verseket ott is éppúgy elmondták, mint ahogyan itthon szokás. Szerepelt a násznagy és a násznagyasszony, valamint a két koszorúslány is. És természetesen nem maradt el az ajándékozás sem.

A múlthoz képest fontos változás az is, hogy a párválasztásban elhalványult a vallás jelentősége. Ez nem csupán azt bizonyítja, hogy a falu régi zártsága megszűnt, hanem azt is, hogy a falu tagjaiban meggyengült az identitástudat, és persze az egyház befolyása is. A múltban az egyház nevelő hatásával, erkölcsi súlyával igyekezett megakadályozni a vegyes házasságokat, abból a megfontolásból, hogy az ilyen házasságból született gyermekek elvesznek az egyház számára. Ámde ha mégis létrejött, a havadi egyház sohasem kért reverzalist a születendő gyermekek vallására nézve.

Az előzőekben már többször utaltunk arra, hogy a mai lakodalom sokkal nagyobb kiterjedésű, mint a múltbeli volt. Ez vonatkozik mind a vendégek számára, mind a lakodalom időtartamára, mind pedig a fölszolgált ételek és italok mennyiségére és minőségére. Így például 1973. január 3-án egy lakodalomban 230 személyre terítették. Ezek közül 110 vendég volt havadi, 120 pedig gegesi. Ilyen hatalmas vendégsereget csak a művelődési ház termében lehet leültetni, amit ilyen alkalomra kibérelnek. A terítéseket a falu által közösen vásárolt 100 személyes készletből és a gegesi készletből kölcsönözték, ezen felül családoktól is kértek 30 terítéket.

Havának közös étkezlete van, amit lakodalom vagy temetés alkalmával használnak. Ez is az új igényeket jelzi. A készletet 1970-ben vásárolták Somodi Józsefné akkori iskolaigazgatónő javaslatára. Akik a vásárláskor hozzájárultak, vagyis a tagok, nem fizetnek használati díjat, a nem tagoknak azonban darabonként 1 lejt kell fizetniük használati díj címén. A közös készletet a tejszarnokban őrzik egy zárt szekrényben, s ha valakinek a kezén eltörik vagy elvesz valamilyen edény vagy evőeszköz, köteles pótolni. A közös étkezés a következő darabokból áll: 100 mély-, 100 lapostányér, 25-25 darab levesestál, szószozsésze, sültés tál, kistányér, csészealj, sótartó, vizeskanna, tálca, 100-100 boros- és pálinkás pohár.

Az étkezletet egy öttagú bizottság kezeli, amelynek megbízásából Dósa Endréné adja ki és veszi be az edényeket. A közös étkezés megvásárlása és sikeres használata azt látszik bizonyítani, hogy a falu mai lakosságából sem halt ki a közösségi érzés; ez olyankor nyilvánul meg, amikor ebből az egyéneket is használnak.

A lakodalom napjainkban mindig szombaton van, mert a résztvevők egy része az ipari központokból vagy más, falun kívüli munkahelyről jön Havadra, s másnap vasárnap lévén, nem kell dolgoznia. Régebben inkább kedden tartották.

A lakodalom szombat estétől vasárnap reggelig tart, de gyakran még vasárnap délelőtt tíz-tizenegy órákor is vannak a lakodalom színhelyén kisebb mulatozó csoportok.

Bővült az étrend is és szaporodtak az étkezési alkalmak is. Ötven évvel ezelőtt még csak vacsorát kaptak a vendégek, ma pedig éjjelkor is kapnak enni, sőt reggelit is. A fent említett lakodalomban a vacsora a következő volt: pálinka, kaláccsal és ún. pászkával (ostyasütőben sült, köménnyel ízesített vékony tészta), franciasaláta, húsoles, sóbafőtt majorság- és marhahúsból, hozzá krumpli és paradicsommártás; majorságsült és párolt szelet rizskörítéssel; többféle tészta és torta, közben és utána reggelig bor borvízzel. Éjjelkor feketekávé adtak azoknak, akik kértek. Reggel marha- és disznóhússal készült székelygulyást szolgálták fel.

Ebben a lakodalomban elfogyott 40 tyúk, egy 150 kilós disznó, 35 kg marhahús, 240 liter bor, 40 liter pálinka, kb. 70 kg házikenyér, nem is számolva a laska, krumpli, rizs, cukor, liszt, kávé és más hozzávalókat.

Igyekeztünk a teljesség igénye nélkül érzékeltetni az esküvői-lakodalmi szokáscsoportban az elmúlt évtizedekben bekövetkezett változásokat. Ám remélhetőleg így is megfigyelhető, hogy a változások mellett a szokás alapjában véve változatlan maradt, sőt gazdagabb lett, mint a múltban volt. Persze mindez nem sajátosan havadi jelenség, hanem a változó idők egyik uralkodó jelensége. Miként erre *Losonczy Ágnes* rámutat: „szinonim fogalom volt az evés – jóllakás – jólét – ünnep

– együttlét múltban kialakult képe (...) a nagyevés egyenlő az ünneppel és az ünnep az, hogy sokat ehetnek” (1977. 377.). Ma azonban, éppen mert a falusi ember nem vásárol földet, a rangot más egyéb is jelzi. A még nagyobb méretű multság egyfajta megváltozott rangjelzőnek számít. De nemcsak ennyi: „Az evés ugyanakkor lehetőséget ad az emberi kapcsolatok kifejezésére is (...) a törődést, jóltartást, szíveslátást is szimbolizálja” (Losonczy, 1977. 381.).

Változatlan a falusi ember életszeretete, az az igény, hogy nehéz, küzdelmes életét olykor feloldja az ünnep mámorában. Mert az ember – bár változások sodrában él –, lelkében mindig ugyanaz marad.

Végezetül: ami e szokásokból mindinkább kiszorult, az részint a városi civilizáció, részint pedig a felgyorsult polgáriasodás számlájára írható. Gondoljunk arra, hogy a múltban a lakodalmas menet mennyi tréfára, játékra nyújtott lehetőséget. Hiszen a szekeres lakodalmas menet először is sokáig tartott egyik falutól a másikig, és ezt az időt ki kellett tölteni. A fölvirágzott szekerekhez és fölbojtozott ökrökhöz hozzátartozott a kurjongatás, éneklés, az egész falu – a nem hivatalosak is – részvétele, akik csujogattak, olykor dévaj szövegeket rikkantottak a menyaszszony és a vőlegény felé. Ezekben a házaseslet várható örömeire, vagy a várható gyermekáldásra utaltak vaskos célzásokkal.

IRODALOM

Jung Károly

1978 Az emberélet fordulói. Gombosi nepszokások. Újvidék

Losonczy Ágnes

1977 Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben. Budapest

HALÁL ÉS TEMETÉS MAGYARÓN (Felső-Maros mente)

A magyaróiak (Felső-Maros mente, Maros megye) élet- és szokásrendjében még napjainkban is megkülönböztetett helyet foglal el, nagy eseménynek számít a temetés.¹ Ilyenkor a falu egy nagy családként mozdul meg: az emberek átérzik a haláleset okozta fájdalmat, s nemcsak a rokonok, jóbarátok, hanem még a távoli ismerősök is igyekeznek a halottas család fájdalmán enyhíteni, valamiben segítségére lenni. A rokonok, szomszédok vagy közeli ismerősök, akik a környéken dolgoznak, a temetés napjára hazajönnek a munkából. Előfordul az is, hogy halálos ellenségek a temetésen kibékülnek egymással. A legégetőbb, legsürgősebb munkák háttérbe szorulnak, mert ahogyan náluk mondani szokás: Mindennél fontosabb a halott iránt való tisztességtetés.” A tisztességtetés esetleges elmulasztása az egész közösség jogos felháborodását, megvetését váltaná ki, s ezért ilyenre aligha akad példa. Ellenben bőven sorolhatnánk a példákat arra, hogy a temetés, mint a régi közösségi élet egy továbbélő megnyilvánulási formája, a megváltozott körülmények között mennyire tartja magát napjainkban is.

A halottnak kijáró végtisztelet, a temetkezési szokások ma is kötelező rendje a távoli idők halottas emlékeit idézi. Azokét az időkét, amikor az emberek az elmúlásban nem a természet megváltoztathatatlan rendjét, hanem valamilyen titokzatos, ártalmas erők beavatkozását látták. A halálfélelem és az elmúlással szembeni tehetetlenség olyan hiedelmeket és szokásokat termelt, amelyek mindaddig fennmaradnak, amíg a tudomány és technika vívmányai be nem hatolnak a legeldugottabb faluba is, fokozatosan átalakítva a régi tudatformákat.

A következőkben a régi magyarói temetkezési szokásokat mutatjuk be úgy, ahogyan azokat a magyarói nép napjainkig megőrizte. Előbb szólni fogunk a magyaróiaknak a halálról alkotott felfogásáról, s ezt követően foglalkozunk a temetkezési szokásokkal, a velük kapcsolatos hiedelmek és egyéb megnyilvánulások leírásával.

¹ A magyarói temetkezést először 1942-ben, hatodikos gimnazista koromban írtam le, édesanyám, az azóta elhunyt Palkó Rácz Andrásné Borbély Katalin elbeszélése alapján, K. Kovács László kérésére, aki gyűjtésemet *A kolozsvári hostátiák temetkezése* (Kv., 1914.) című könyvében is felhasználta (73–75., 113–115., 138., 141., 262., 276–277., 288–289., 353. és 358. lap). A könyv szerkezeti felépítése, valamint a tárgyalt szokásokra vonatkozó páratlanul gazdag összehasonlító anyaga nemcsak megkönynyítette további munkámat, hanem értékes útmutatással is szolgált számomra, gyűjtésemet ugyanis 1950–1978 között újabb adatközlők bevonásával egészítettem ki.

Mint minden ember, a magyaróiak is jól tudják, hogy az életnek van egy megváltoztathatatlan rendje: a fa virágzását a gyümölcsérés, majd a lombhullás követi. Hű kifejezői ennek a bölcs rezignáltságnak egy magyarói sírfelirat kezdősorai:

*A megérett gabonát
Le kell aratni.
A megvénült népnek
Immár meg kell halni.*

Azt is nagyon jól tudják, hogy a halál az ember számára a földi élet végét, a pusztulást, az enyészetet jelenti. A sötét, vigasztalan sírvilágtól nem sokat várnak, hacsak néhányan az öregek közül az egyháztól hirdetett feltámadás halovány reményébe nem kapaszkodnak. „Ami az emberre vót mérve, azt senki sem kerülheti el, s elébb-utóbb mindnyájunkat utolér a halál” – mondogatják.

A halállal kapcsolatban számos hiedelem alakult ki. A halál közeledtét mindig valamilyen szokatlan előjelek adják az ember tudtára. Így halál leselkedik arra, akinek álmában kihúzzák a fogát;² kihullnak az összes fogai; fésülködik; fehér ruhában lát valakit, vagy gödröt ás. Halált jelent az is, ha valaki fehér galambbal vagy halottal álmodik.³ Ilyenkor mondják: „Ha halottal álmodol, érted jön.”

A halál hírnöke az is, ha egy ún. *halálpillangó* száll a beteg ablakára, vagy ha a bagoly sír a kéményen vagy a háztetőn.⁴ A fejét a föld felé tartó vonító kutya is rossz előjel.⁵ A közelgő halált jelzi a megrokkánáló ház is,⁶ vagy az ok nélkül recsegő bútorok,⁷ a szobában körbe szaladgáló macska.⁸ Rossz előjelnek tartják, ha a tyúk kukorékol,⁹ vagy az égen leszalad egy csillag,¹⁰ hullásának irányával jelezve, hogy hol következik be a haláleset. „Valakinek leesett a csillaga” – szokták ilyenkor mondani. Bajt vagy halált jelent, ha óév éjszakáján eltörik egy pohár, tányér vagy lámpaüveg. *Sérelmes halott* (akinek elvesztése különösen nagy bánatot okoz) várható, ha harangozás után a harang utólag még egyet kondul: *Visszaüt a nagyharang*. Szerencsétlenséget hoz viselőjére az elkészítése után kimosatlanul felvett új ing is.

Ezeknek az előjeleknek az ismeretében az ember a néphit szerint esetleg elháríthatja a reá leselkedő veszedelmet. Így pl. ha a tyúk kukorékol, az halált jelent, de ha az ember a tyúkot az előírásnak megfelelően levágja, elkerülheti a bajt. Ilyenkor a tyúkot megfogják és a ház küszöbére gurítják. Ha először a feje érinti a küszöböt, akkor a fejét ütik le, ha a farka, akkor a farkát vágják le.

2 Párhuzamai: Horváth, 166.; Keszeg, 99.

3 Párhuzamai: Seres, 467. és 519., 5. számú jegyzet.

4 Párhuzamai: Seres, 467. és 519., 2. számú jegyzet. Horváth, 165. Keszeg, 1981. 99.

5 Párhuzamai: Seres, 467. és 519., 3. számú jegyzet. Horváth, 166.; Keszeg, 99.

6 Párhuzamai: Seres, 467. és 519., 4. számú jegyzet. Horváth, 166.; Keszeg, 99.

7 Párhuzamai: Seres, 467. és 519., 7. számú jegyzet.

8 Magyarózdón a szoba közepén elnyúló macska jelzi a halált. Horváth, 165.

9 Keszeg, 99.

10 Párhuzamai: Seres, 467. és 519., 6. számú jegyzet. Keszeg, 99.

Nemcsak a halált lehet elhárítani, hanem a súlyos beteg haldoklását is meg lehet könnyíteni: ha kiveszik a feje alól a párnát, mert valószínű, hogy elátkozott toll van benne.

A magyaróiaiak szerint a hosszú, kínos haldoklás annak a jele, hogy a haldokló gonosz ember volt, haragosainak nem bocsátott meg. Ezért a haragosok *megbűtelték*, vagyis tizenhárom pénteken böjtöltek azért, hogy elnyerje büntetését vagy *megátkozták*. Az ilyen ember iránt kevés részvétet éreznek: „Kell hogy húzzon, kell hogy rúgjon (kínjában), mert rossz ember vót életében.”

Fordított az eset akkor, amikor a nagyon szeretett haldokló apát gyermekei és felesége kétségbeesett zokszóval *felsiratják* és emiatt sok kínlódással nehezebben válik meg az étlettől. Ezért úgy tartják, hogy a haldokló mellett csendben kell lenni.¹¹ A halál megkönnyítése végett a rokonok a legközelebbi hozzátartozókat kitessékelik a házból, „hogy a haldoklónak ne fájjon a szíve és nyugodtan haljon meg”.

A haldoklót régebbi üzenet közvetítésével is megbízták.¹² Ezt annál inkább megtehették, mert úgy tartották, hogy „amég nincs eltemetve, addig hallja, hogy mit mondanak”. Ha például a haldokló egészen piciny csecsemőt hagyott maga után, ilyenkor súgták a fülébe hozzátartozói, hogy „vidd el a kicsidet is magaddal”. Az öregasszonyok még ma is hasonló sorsot kérnek a maguk számára haldokló férjüktől. Ezt különben később, virrasztáskor a halott siratása közben is elisméltik.

A halál beálltakor szintén egész sor cselekmény következik. Megállítják a falon az órát,¹³ „mert az ő órája már lejárt”. Kioltják a házban a tüzet. Fekete kendővel letakarják a tükröt vagy a ravatal fölött levő képet.¹⁴ Rendszerint az ablakokat is csukva tartják és nem szellőztetnek, hogy a halott ne dagadjon fel. Régebben a házban főzni sem volt szabad, legfeljebb az udvaron, a nyílt tűzhelyen vagy pedig a szomszédban főztek.¹⁵ Most a sütőházban vagy a nyári konyhában végzik el a főzéssel kapcsolatos teendőket. A halott siratóinak – feleség, leányok, közeli női rokonok – temetés végéig nem szabad ételt készíteniök vagy ételnemüvel járniok, mert azt tisztátalan dolognak tartják. A család férfitagjai ugyancsak a temetés végéig nem borotválkozhattak meg.¹⁶

A halálhírt először vagy egy jó szomszédal, vagy egy rokonnal közlik, aki a lehető legrövidebb idő alatt mindenkinek tudtára adja. Az összegyűlt rokonok és szomszédok végzik el a legszükségesebb teendőket: a haláleset bejelentését, a halottmosást, öltöztetést, a felravatalozást és a koporsó rendelését. Ugyanakkor beszélnek meg a virrasztás, a gödörásás, a harangoztatás és a halotti tor megrendezését. Mindezeket valamelyik tekintélyesebb rokon irányítja és tartja kézben.¹⁷

11 Párhuzamai: *Seres*, 467. és 519., 10. számú jegyzet; *Horváth*, 166. Ismert Detrehemtelepen is.

12 Mezőségi párhuzama: *Gazda J.*, 346.; *Horváth*, 167. Lásd még *Dömötör*, 217.

13 Párhuzamai: *Seres*, 468. és 520., 20. számú jegyzet.

14 Párhuzamai: *Seres*, 468. és 520., 19. számú jegyzet.

15 Párhuzamai: *Seres*, 474. és 521., 35. számú jegyzet.

16 *Seres*, 468. és 519., 15. számú jegyzet.

17 A halott körüli teendők elvégzésével kapcsolatban lásd *Kunt*, 135. illetve *Seres*, 520., 18. számú jegyzet. Párhuzama: *Horváth*, 167.

A halottas házra nem szoktak semmilyen jelt tenni; előtte és az udvaron állandóan olyan nagy a tömörülés, hogy arról könnyen fel lehet ismerni. A halálesetet a második világháborúig a *halattkémnek* jelentették, aki a tény megállapítása után kiállította a *halattas cédulát*. Ez a teendő most az orvosra hárul. A halottas cédula alapján a községházán kiállítják a halotti bizonyítványt és megadják az engedélyt a temetésre. Ezután mennek a református lelkészhez, akivel megbeszélik a harangoztatást, a temetés időpontját és megadják az *elprédikálás*hoz szükséges adatokat.

A halottnak naponta háromszor harangoznak: reggel, délben és vecsernyekor. Ennek is meg volt, illetőleg ma is meg van a hagyományos módja: a haláleset híri adó bejelentő harangozásnál először mindenkinek *szaggatnak*, vagyis a haranghúzás lassú, panaszos kongatással folyik. Ha a halott nő, gyermek vagy még nem konfirmált fiatal, akkor a szaggatást a kicsi haranggal kezdik és rövid megszakítással kétszer húzzák hét-hét percig, majd a nagy és kicsi haranggal tíz percig *összehúzzák*. A már konfirmált fiúknál és férfiaknál a nagy haranggal szaggatnak ugyancsak hét-hét percig és rövid szünet után, tizenkét percig a két harangot összehúzzák. Erről is meg lehet tudni a halott nemét vagy korát. A szaggatást követő többi harangozásnál már csak a két haranggal húzzák tíz percig.¹⁸

Ezt szeretném kiegészíteni még azzal, hogy falunkban a református és a görögkeleti egyház kölcsönösen harangoztat egymás halottjának, és pedig azoknak, akik valamilyen adománnyal segítettek az illető egyházat. Halálesetkor a két harangszó kölcsönösen egymáshoz igazodik: ha a magyar halottnak harangoznak, akkor a román harangozó megvárja a magyar harang kondítását, utána pedig együtt folytatják. Ugyanez vonatkozik a magyar harangozóra, ha román halottnak kell harangoznia.

A halottas háznál összegyűlnek a rokonok és első dolguk (ha a család valamelyik tagja nem végezte el) a *halott szemének a befogása*.¹⁹ Ezután látnak hozzá a legsürgősebb tennivalók elvégzéséhez. A férfi halottat a férfiak borotválják meg és ők állítják fel a *nyújtópadot*²⁰ is; minden más tennivaló: a halottmosás, öltöztetés, a nyújtópad feldíszítése, a szemfedél megvásárlása kizárólag a nők feladatkörébe tartozik. Miután a halottat levetkőztették, kiveszik a feje alól a párnáját, hogy egyenesen feküdjön, és az ágyban mossák meg szappanos vízbe mártott tiszta rongyokkal, majd törülközővel végigtörlik. A lemosásból származó szennyvizet és szappant a trágyadombba vajt gödörbe vagy a kert tövébe öntik, mert rontó erőt tulajdonítanak neki.²¹ A halottmosó asszony a mosórongyot eldugja, hogyha a hozzátartozó nők közül valaki félne, a rongyot meggyújtánák és fekete kendője alatt ezzel füstölnék meg. Ezt a füstölést az idősebb nők ma is hatásos eszköznek tartják a halottól való félelem leküzdésére. A törülközőt nem dobják el, hanem kimossák és továbbra is használják.

A lemosás után, ha szükséges, újból befogják a halott szemét és fekete kendővel *felkötik az állát*. Ezt követi a felöltöztetése.

18 A halálesetet híri adó harangszó leírását lásd Horváth, 167.

19 Horváth, 166.

20 Horváth, 166.

21 Párhuzamai: Horváth, 167. Detrehemtelepen hasonló szokás él.

Férfi halottra régen, korra való tekintet nélkül, külön erre a célra készített fehér gyolcsból varrt *bőgatyát* és *bőujjú inget* adtak. A *gatyaszárak* alsó *peremét* sárga színű *magyar himzéssel* díszítették és *csipkét* varrtak rá. Az ing *vállát* és *kézelőjét* ún. *paplanlepedő* mintával, a *nyakgallérját* pedig *szilvamagos* mintával varrták. Az ing dereka négy-öt helyen drapp színű pamuttal, ún. *sztrimbakötéssel*²² volt összekötve. Az ing hátán és a gatyá első részén a kötések változatai: *kapocskötés*, *asztallábas*, *vízfolyásos* és *eses* kötés. Az ing ujját a csuklóknál kötött gombház segítségével, két-két gombbal gombolták be. A férfi halottak lábára gyolcsból varrt *papucsot* húztak, fejükre pedig *báránybőrsapkát* tettek.²³ Ha ez viseltes volt, akkor újat vásároltak, „hogya ne vigen rosszat magával”.

Az öregasszonyok halotti öltözete az első világháborúig szintén fehér ruha volt. sőt a falutól távolabb eső fickói településen még 1936-ban is ilyen ruhában temettek el egy öregasszonyt. Ettől fogva az ősi fehér, halotti öltözetet, városi hatásra, a fekete váltotta fel. A régi fehér halotti öltözet darabjai: derékig érő *ing* és *pendely*, fehér háziszöttes *szoknya* (alsószoknya), ugyancsak fehér háziszöttes *lájbis fersing* (szoknya), fehér *ruha* (kötény), fekete színű *fikető* és fehér *nagykendő*. A halott nyakára nyolc-tíz soros piros-fekete színű gránát gyöngyfüzért csavartak, míg a lábára fehér gyolcspapucsot húztak. Csak kivételesen fordult elő, hogy valamelyik módosabb öregasszony lábára csizmát, nem pedig papucsot húztak volna.²⁴

Az öregasszonyok halotti öltözetéből az ing és a pendely egészen az 1950-es évekig változatlanul kötelező maradt. Elvértve napjainkban is előfordul, hogy idősebb, 60–80 éves asszonyokat, kifejezett óhajukra, szintén ezekkel a ruhadarabokkal temetnek el. A menyecskék és a legények halotti öltözete viszont, az idősök fehér viseletétől eltérően emberemlékezet óta színes volt, és semmi adatunk nincs arra nézve, hogy a színes mikor váltotta fel a fehéret.

Fiatal menyecskének hat-hét rendbéli kasmír vagy szaten *fersing*: *pirosas*, *apróvereses*, *segesvári*, *piros székely szöttes*, *sötét székely szöttes* stb. mintázatú járt. Alattuk csipkeszegélyű, fehér *gyolcspendely*, amelynek egy jó ujjnyira kellett kilátszania. A fersingeket is úgy adták fel a halottra, hogy sorba mindeniknek kilátszódjék a *bársonypántja* vagyis szegélye. A fiatal menyecskékre szintén fehér inget adtak, amelyet kétoldalt kívül a vállaktól lefelé az ujjak teljes hosszában himzés díszített végig. Az ing kézelője, ún. *tászlja* is szépen ki volt varrva, de a gallérját nem hímezték ki, mert a halott nyakán nyolc-tíz sor fényes szállal összefűzött piros gránátgyöngysor ékeskedett. hátul a nyakán pedig piros *gyöngykötő* csüngött. Az öltözék kiegészítéséül a halott menyecske elé a legszebb *ruhát* (kötényt) kötötték, lábára piros csizmát húztak, a fejét pedig a legszebb *keszkenővel* kötötték be.

A fiatal leányt, ha már konfirmált, a ravatalán megillette a színes székely szöttes fersing, s még vagy hat más fersing, akárcsak a menyecskéket. Két ágba font

²² *Sztrimba* vö. r. strĩmb, strĩmbã – gorbe, hamis.

²³ A halott öltözetének leírását a Szilágyságból, a Kis-Küküllő vidékéről és a moldvaiak köréből lásd *Kős-Szentimrei-Nagy*, 1974. 205.; 1978. 310.; 1981. 413. Más párhuzamok: *Seres*, 520., 21. számú jegyzet és Kalotaszegről: *Nagy*, 120. Szilágysággal kapcsolatban még *Kős*, 1972., 227.

²⁴ Összevetés céljából lásd *Seres*, 469.; *Horváth*, 167.

hajába színes mintás *pántlikákat* fontak és *rozmaringos koszorút* tettek a fejére. Fehér gyolcsinge úgy volt díszítve mint a menyecskéknek, csak erre zsinórokkal cifrázott *lájbit* adtak. Lábára fehér gyolcsipapucsot vagy piros csizmát húztak, eléje kötényt kötöttek, és a nyakába ugyanolyan gránátgyöngysor került, hátul piros gyöngykötővel, mint a menyecskéknek. Ugyanilyen volt a halott menyasszony öltözete is, akinek kibontott haját kétoldalt helyezték el, a fejére pedig élővirág koszorú helyett művirág-koszorút tettek.

A leányok halotti viselete az 1940-es évektől fogva gyökeresen megváltozott: a konfirmált leányokra fehér fersinget és fehér ruhát adnak, lábukra félcipőt húznak, a hajukba fehér pántlikát fonnak és a fejükre *mirtuszkoszorút* tesznek. A menyecskének halotti viselete is módosult: rendes ünneplő ruhájukban temetik el őket. Az öregasszonyok fejéről is teljesen elmaradt a főkötő meg a fehér nagykendő.

A férfiak öltözetében szintén változás állott be: az 1950-es években már mind az öregeket, mind a fiatalokat rendszerint fehér *harisnyában* és *csizmában* temették el. Ugyanígy a konfirmált fiatal legényeket is, azzal a különbséggel, hogy a fehér gyolcsingre *kik ujjast*, hasonló színű *lájbit* adtak, a csuklójukra pedig színes gyapjúhárásból kötött *karmantyút* tettek. Némelyikükre a cifrán hímzett ún. *egészfülpesi mellrevalót* is feladták. Minden fiatal legény s úgyszintén halott vőlegény fejéhez odaillesztették a díszűkkel, szalagokkal feldíszített *kalapját* is.

A kicsi fiúkat és leánykákat konfirmációs (tizenhat-tizenhét éves) korukig tiszta mindennapi ruhájukban temették el. Ez a leányoknál kicsi *szoknya, ing* vagy *ingszoknya* volt, hajukat pántlikával két ágba fonták és a lábukra szintén fehér gyolcsipapucsot húztak. A kicsi fiúkat 4-5 éves korukig köntösszerű fehér ingben, gatyában és papucsban temették el. Előfordult, hogy a fiúgyerekeknek az ingre a kicsi *lájbjukat* is feladták.

A régi háziszóttas ruhaanyagokat ma kizárólag a gyári karton-, selyem- és műanyagok váltották fel; ugyanez a helyzet napjainkban a felnőttek temetésén is. Az 1960-as évek közepétől fogva – amióta a népviselet szinte máról holnapra eltűnt – a felnőtteket is az új városi divat szerinti fekete ruhában temetik el. A régi temetési öltözet már csak elvétve, egy-egy nagyon idős férfinál és asszonynál bukkan fel.

Miután a halottat felöltöztették, a két kezét a teste mellé nyújtják²⁵ és hogy a lába is feszesen maradjon, bokánál fekete szalaggal átkötik.²⁶ Az így előkészített halottat az elsőházban²⁷ felállított nyújtópádon *nyújtóztatják ki* vagyis ravatalozzák fel, egyelőre koporsó nélkül.

Amíg a halottat felöltöztetik, addig a férfiak kihordják az elsőházból a fölösleges bútorokat és kétoldalt fal hosszában székeket helyeznek el. Régebb főképp kanapékra és hosszú ún. *hátaspadokra* ültek. Ezután kerül sor a nyújtópád felállítására, amelyet – mivel az egyháznak nincsen – ők maguk állítanak össze: ehhez egy kanapé, egy *kecskeláb* és néhány szál deszka szükséges, amit ha nem akad a háznál, akkor a rokonságtól vagy pedig a szomszédoktól kölcsönöznek. Előfordult az is, hogy deszka helyett a szekér fenékeszkáját használták fel, s ha a deszkák

25 Barcasági párhuzamait lásd *Seres*, 470., más vidékről uo. 520., 26. számú jegyzet.

26 Párhuzama: *Horváth*, 167.

27 Lásd *Horváth*, 166.

nem voltak elég hosszúak, akkor a *szekerretesszel* pótolták ki. Az összeállítás a következőképpen történik: az elsőház utca felőli falának háttal támasztanak egy kanapét, ha pedig nincs, akkor egy kecskelábat, s elébe kb. két méterre egy másik kecskelábat állítanak, amelyik legalább egy arasszal, húsz-huszonöt cm-rel alacsonyabb mint a kanapé támlája. Ez utóbbi közepére és a kecskelábra fektetik le a deszkákat. Az így elkészített nyújtópad a fejnél kb. 1,20 cm, a lábánál pedig kb. 100 cm magas, a hossza 2–2,20 m, a szélessége 75–80 cm.

A ravatal felállításánál tehát egyik legfőbb szempont az, hogy a belépőnek jó rálátása legyen. A halott a nyújtópadon lábbal az ajtó felé fekszik és a temetés napján úgy is viszik ki.²⁸

A temetés előkészítésének egyik művészi igényű mozzanata a nyújtópad feldíszítése. A ravatal jobb- és baloldalát erre a célra készült két himzett szélű *tulipántos lepedővel* takarják le: ugyanígy az első részét is. Erre rakják a szalmával vagy *kukoricapanusával* (háncs) töltött, ugyancsak himzett végű szalmazsákokat, a *derékaljat* vagy *surgyét*, amelyre oldalt újabb két varrottas lepedőt terítenek. A surgyéra a halott feje alá két párnát raknak, mindkét végén hímezve, hogy a hímzés minden oldalról látszódjék. A párnahéjak közül vagy mind a kettő a kedvelt *tulipános*, vagy pedig egy-egy *retkes*, illetőleg *mérai* hímzésű szokott lenni. A hímzések színe többnyire piros, fekete vagy piros-kék. Az így előkészített ravatalra nemcsak dísznek, hanem gyakorlati célból három-négy cifra törülközőkendőt fektetnek keresztül, hogy koporsóba tételkor a halottat a nyújtópadról ezeknek a segítségével emelhessék le.²⁹

A holttestet a férfiak a vállánál és a lábánál fogva emelik fel és helyezik el a ravatalon. Amikor az elsőházba a ravatalra bevitték, régebb megfigyelték, hogy „a halott arccal merre néz, mert ha északra néz, akkor fentről, ha lefelé néz, akkor letről hal meg valamelyik szomszéd”. A ravatalon a halott arcára, azért, hogy színe el ne változzék, borba áztatott rongyot tesznek, ha pedig dagadni kezd, akkor egy cseber vizet tesznek a ravatal alá, vagy pedig sarlót helyeznek a hasára.³⁰ Mindezeket csakis nőszemély szokta végezni.

A felravatalozott halottat a legközelebbi hozzátartozók nyolc-tíz percig nyomban elsíratják és ezt egész napon át többször megisméltik: elsíratják a halottnézőbe érkező rokonnal, jó komáival, ismerőseivel vagy szomszédokkal, a reggeli, a déli vagy vécserneyei harangozásokor, valamint az éjszakai virrasztásokor.³¹

A koporsók³² a faluban készültek s készülnek ma is, s csak a nagyon módos gazdák csináltattak halottaiknak Szászrégenben cserefa koporsót. A régi koporsó-

28 Lásd *Horváth*, 169. Hasonló szokás él Detrehemtelepen.

29 A ravatal leírása: *Nagy*, 120.; *Kós*, 1972., 227.; *Seres*, 469.

30 Mindkét szokás párluzama megvan a Barcaságon (*Seres*, 464.) és a mezőségi Detrehemtelepen.

31 A síratás leírását lásd *Seres*, 471–472.; *Horváth*, 167.

32 A koporsóra, valamint a temetéshez szükséges dolgok beszerzésére vonatkozóan a legrégebbi adatunk 1636-ból, a szomszédos Disznajőről való. A Kornis Ferenczné halála alkalmából készült vásárlási jegyzékből megtudjuk, hogy a temetéshez szükséges „lűszert, borsat, sáfránt, gyömbért, továbbá szövetet: czinedoffot, vékony patyolatot, koporsót borítani belől – gyapat vásznat vettek 16 singet, singit de 18 fl. 2,88” vettek, s még „egy vég bekete bakacsint fl. 6”, valószínűleg a koporsó beborításához. Mindezeket Segesvárról hozták, a koporsót pedig a beszercei asztalossal csináltatták 5 forint 50 dénárért. Ezenkívül Szászrégenben vásároltak még a torra 100 fatálat 4 forintért és ugyan-csak 100 fatányért 2 forintért. Sajnos, a régi temetési szokásokat illetően eddig nem sikerült semmilyen följegyzésre vagy feldolgozott anyagra bukkannunk.

készítő asztalosok közül az első világháborúig a *Monuj Pétra* nevére emlékeznek csupán, aki nagyon híres asztalos hírében állott. A két világháború között és utána is az asztalosok közül a Budapesten mesterséget tanult néhai *Zsigmond György, Farkas Albert, Szász János, Szász János József, Kocsis István Marci* és *Incze Ferenc* készítettek koporsót. Az ifjabb nemzedékhez tartozó asztalosok közül is számosan foglalkoznak koporsókészítéssel is. Náluk rendszerint mindig volt félkész anyag, amiből szükség esetén már az első virrasztáson, de legkésőbb másnap reggelre elkészült legalább a koporsó alsó része.

A koporsó díszítése az életkortól függött és függ ma is. Az 1920-as és 30-as évekig a fiatalok és módos felnőttek koporsója tulipános díszítésű volt: a fiúké égszínkék vagy világoszöld alapon piros vagy narancs színben játszó tulipánokkal, a lányoké szürkésfehér alapon piros vagy narancsszínű tulipánokkal, vagyis a koporsó régi tulipános láda színeit és motívumait utánozta. A tulipánokat zöld szárral, levelekkel, fehér gyöngyvirágokkal tarkították.

Az öregek koporsója nagyon egyszerű volt. Valamilyen sötét színre: barnára vagy feketére festették. Mind a fiatalok, mind pedig az idősebbek koporsójára jobb felől a halott nevét, bal felől az életkorát írták. A fiatalokét ezüstös betűkkel és számokkal díszítették.

Ugyancsak a fent említett időszakban a nagyon elesett szegény embernek a saját kerítése gyalulatlan deszkájából szegeztek meg a koporsóját, amit nyáron csirizzel ráragasztott virágokkal igyekeztek szebbé tenni, télen pedig az egyháztól kapott fekete terítővel borították le, s úgy vitték ki a temetőbe.

Az első világháború után a koporsók színe nagyon leegyszerűsödött, festése rendszerint a fa évyűrűit utánozza. Ugyanígy színű koporsót használnak ma is azzal a különbséggel, hogy a koporsót kétoldalt kivágott vagy esztergályozott rátétekkel teszik díszesebbé.

Mielőtt a halottat koporsóba tennék, az aljára gyaluforgácsot, erre pedig szépen hímzett lepedőt tesznek, olyanformán, hogy a hímzett szélei a koporsóból kicsüngenek. A halott feje alá mindkét végén hímzett párnát, sőt még a halott könyöke alá is egy-egy hímzett párnát helyeznek. Végül a halottat *szemfedéllel* takarják le.

Ha az asztalosnak sikerül délutánra legalább a koporsó alsó részét elkészítenie, akkor a halottat még aznap elhelyezik a koporsóba. A koporsóba tétel úgy történik, hogy hat férfi a ravatal két oldalán a test alá tett törülközőktől fogva emeli fel a halottat és lábával viszik az ajtó irányába, majd egyenesen a feldíszített koporsóba helyezik. Ezután kisgyermeket léptetnek át rajta, hogy azok a halottól ne féljenek. Más, ehhez hasonló célzatú eljárás szerint a koporsóba tett halottat a félős kisgyermekkel úgy nézetik végig, hogy tekintetük először a halott lábára, majd ezután a halott arcára essék.

Miután a halotton mindent eligazítottak, most már a koporsóval együtt helyezik el véglegesen a nyújtópadon. Ezután a hozzátartozók, a férfiak szavakban búcsúznak el tőle: „Akinek már megvan az örök lakása, s nyugodjék békében!”, az asszonyok, a feleség vagy az anya és testvérei ugyancsak ezekkel a szavakkal siratják el, majd ennek végeztével *fehér szemfedővel* takarják le az elhunytat és a lábához teszik a virrasztásnál szükséges *énekeskönyvet*. A holttestet két napig tartják felravatalozva, két éjszakán át virrasztják és a harmadik nap temetik el.

A *virrasztás* – a halottlátogatás és a siratás legkiemelkedőbb szakasza – este, besötétedés után kezdődik és egészen reggelig tart. Ennek is megvan a régi, hagyományos szokott rendje, melyhez még mindig szigorúan ragaszkodnak. A virrasztáson való részvétel a halott korától, személyiségétől, ismeretségi körétől és nem utolsósorban a hozzátartozó rokonságtól függ. A kedvelt és szeretett fiatal lányoknak, fiúknak, ifjú házasoknak vagy köztisztviseltekben álló férfiaknak és asszonyoknak a virrasztásán tömegesen, az egészen fiatal gyermekeknél, a nagyon öreg vagy kevésbé jelentős személy esetében kevesebben jelennek meg.

A virrasztásra, pl. ha a halott legény, fiatal házias vagy középkorú férfi, és ez vonatkozik a nőkre is, eljönnek a rokonokon kívül a *legénykori* és *keresztkomái*, a *szerűi* (a vele egykorúak), valamint jóismerősei, szomszédai. Ezenkívül eljön a falu fiatalsága, a 15 éves lányoktól és fiúktól kezdve egészen a házásokig. Magyarói szokás szerint a fiatalság nemcsak az ifjabbak, hanem az idősebb nemzedékek virrasztásán is részt vesz „mert úgy illik, hogy ott legyenek”.

Virrasztáskor, pl. a meghalt férj esetében, a siratók a hozzátartozás fokaként állnak fel: fejtől jobb felől az anya a kanapéra felállva, fia vállára borulva sirat, a feleség pedig bal felől ugyancsak a kanapéra áll fel. Ha a férj anyja nem él, akkor a jobb oldalon az első hely a feleséget illeti, utána egymás után állnak a ravatal mellett a nagyanyák, a nővérek, nagynénik, unokahúgok, a baloldalon a menyek és unokák. Utánuk következnek, azaz a nyújtópad végén „lábtól állnak fel” a legjobb komái, ismerősei vagy ha a halott leány vagy fiatal asszony volt, az ő legjobb barátnői és ismerősei.

A *halottsiratás* kizárólag a hozzátartozók és közeli rokonok dolga, nekik maguknak énekelni sem illik, mert ez a látogatók tisztje.

Fia vagy leánya elsiratásakor az anya az elhunytat völegényként, illetőleg menyasszonyként búcsúztatta. Egy anya például halott leányát ezekkel a szavakkal siratta 1944-ben: „Drága leányom, drága leányom, drága szép menyasszony! a völegényed mejik legyen, hogy amég élek, azt szeressem”. Temetéskor, siratáskor ez a megszólítás többször is elhangzott.

Ahogy a virrasztók gyülekeznek, elkezdődik a siratás. Az elsőházba először a fiatalság – legények és leányok – „az Isten nyugtassa a meghottat, s adjan neki csendes nyugadalmat” köszöntéssel lép be, amire a válasz az „Isten hallgassa meg”. Az énekvezető fiú az egyházi énekeskönyvből az énekek címét bemondja és elkezd énekelni, amibe a többiek is belevágva folytatják.³³ A kevésbé ismert versszakokat sorról sorra diktálja és úgy énekelik el. A halottsiratás szívbemarkoló jajszavai összerosódnak a fiatalok énekével, hogy aztán annál élesebben és fájdalommasabban zokogjanak fel az ének minden egyes sorát követő rövid szünetben. Ha fiatal leány vagy legény, vagy a falu valamelyik kiemelkedő egyénisége halt meg, akkor nyolc-kilenc éneket, fiatal gyermekeknek, öregembereknek vagy öregasszonyoknak kettőt-hármat énekelnek. Ezután a fiatalság elköszön és hazamegy. Az elköszönés egyszerű: „Jóccákát!” A halott valamelyik hozzátartozójának köszönő szavaira a fiatalság „Bá' ne kellett vóna” válasszal felel és elhagyja a halottas házat.

³³ Barcasági párhuzama: *Seres*, 472.

A fiatalok távoztával az asszonyok, a fiatal és középkorú férfiak lépnek a pitvarból az elsőházba, ahol a siratás szinte megszakítás nélkül folyik. A köszöntő szavakra: „Az Isten nyugtassa a meghóttat, s az élőket vigasztalja, s adjan neki boldag feltámadást a másvilágon”, a hagyományos válasz: „Az Isten hallgassa meg”. Az asszonyok valamelyik jó hangú nő vezetésével szintén megszakításokkal énekelik az egyházi énekeket, s miután legalább négy-öt éneket elénekelték, jóccakát-tal köszönnek, hazamennek. Közülük csak a szomszéd-, vagy komaasszonyok maradnak egész éjfélig, sőt reggelig is. Ugyancsak ott maradnak a férfiak is. Jellemző, hogy az idősebb férfiak be sem mennek az elsőházba és a halottat sem nézik meg. Ők a később hozzájuk csatlakozó fiatalabb férfiakkal a pitvarban kártyázással és élénk beszélgetéssel töltik el az éjszakát.³⁴ Főlelegetik a halott jeles tetteit, jó tulajdonságait, emlékezetes mondásait, majd a saját életük egy-egy kiemelkedő mozzanatára is sort kerítenek. Közben nagyon vigyáznak arra, hogy valakit el ne nyomjon az álom, mert aki elszunnyad, az a hagyomány szerint követni fogja az elhunytat. Időnként egy-egy pohár pálinkát is elköszöntenek a halott nyugodalmára. A reggel közeledtével ők is hazamennek.

A virrasztás alatt a rokon asszonyok ügyelnek arra, hogy miután a virrasztó asszonyok is eltávoztak, rendre a siratókat is leültessek vagy rövidebb időre a konyhába kivigyék, annál is inkább, mert a temetés befejeztéig még nagyon sok fáradtsággal járó megpróbáltatásnak vannak kitéve.

A második nap halottas szokásainak négy mozzanata van: a *halott betétele a koporsóba* (amennyiben ez nem történt meg az első napon), a *hozzátartozók búcsúja*, az *ajándékvétel a halottasházhoz* és éjszaka a *másodszori virrasztás*.

A koporsóba tételt és a halottól való elbúcsúzást már érintettük, ezért a másik két mozzanatra térünk ki részletesebben.

A délelőtti folyamán rokon, ismerős vagy szomszédasszonyok jönnek a házhoz ajándékot hozni; ez általában egy tányér liszt, két vagy négy tojás, esetleg egy kövér tyúk, füstölt hús vagy szalonna szokott lenni.³⁵ Az ajándékot porcelántányérba teszik, szép háziszóttos szervétába takarják és négy csücskénél fogva, leengedve viszik a halottas házhoz. A házba lépve az ajándék hozója ezúttal így köszön: „Isten nyugtassa a meghóttat, az élőket vigasztalja s adjan neki boldag feltámadást, s az Isten pótalja ki amit utána kötének”. A köszönés záradékából kitetszik, hogy az ajándékozás a közösség anyagi hozzájárulása a gyászoló család kiadásaihoz, vagyis a temetési költségeknek a csökkentéséhez. Amikor a háziak valamelyike átveszi az ajándékot, visszaadja a szalvétát és más jelenlévőkkel együtt pálinkával és kenyérral kínálja meg őket. Ezután a látogató, ha kíváncsi, megnézi a halottat, akivel kapcsolatban esetleg megjegyzi: „Be szép halott”, vagy hogy „Mennyire megváltazatt!”, egy-két jó tettet, jó tulajdonságát felidézve röviden elsiratja, majd eltávozik. Távoztában a megszokott módon köszön: „Adján Isten egészséget!” – mire valaki a hozzátartozók közül így szól: „Köszönjük, amit haztál!”, „Szívesen bá' ne kellett volna erre a vigre” – válaszolja az elmenő. A rokonok után a komák, a szomszédok és az ismerősök feleségei jönnek a halottas

³⁴ Ez a szokás ismert a Mezőségen, Magyarózdton (Horváth, 168.) és Detrehemtelepen is.

³⁵ Lásd még Horváth, 167. Serecs, 474.

házhöz az ajándékkal. Ha valamelyik asszony nem érte rá, akkor kisebb gyermekét küldi. Felnőtt férfiember nem vihet halottas házhöz ajándékot, az ilyesmit nem tartják férfihoz illőnek.

Nemcsak az ajándékozókat, hanem mindenkit, aki a halottas házba belép, a hozzátartozók pálinkával és kenyérrel, sőt legújabbán kaláccsal szoktak megkínálni. Az ifjak kivételével – akik nem isznak és virrasztáskor hamar távoznak – mindenki köteles azt elfogadni és a halottra köszönteni. Azt tartják, hogy minél többen fogadják el a kínálást, annál több lesz a halott asztalán a másvilágon.

Itt kívánjuk megjegyezni, hogy az ajándékozás szokását illetően az 1970-es évektől kezdve komoly változás állott be. Eddig az ajándékozás csupán természetbeni adományból állott, míg az említett évektől kezdve a gyászoló családot eléggé jelentős pénzadománnyal is segítik.³⁶ Ezt a változást, az összefogásnak, a segítségnek ezt a valóban szép emberi megnyilvánulását elsősorban a nagyon költséges temetési kiadások tették indokolttá, de ebben nem utolsósorban szerepet játszottak a megváltozott anyagi körülmények is. Miből is áll ez a segítség? Így pl. a fiatal vagy középkorú halott esetében a testvérek fejenként kétszáz, háromszáz, sőt ötszáz lejjel, a rokonok hasonlóképp, az ismerősök és szomszédok száz–százötven lejjel segítik a gyászoló családot. A legjobb komái pedig négyen-öten összeállva a koporsót vásárolják meg. Ha iskolás gyermekről van szó, akkor az osztálytársai huszonöt, esetleg ötven lejjel járulnak hozzá a temetési költségekhez. Ellenben ha idős halotról van szó, akkor „a hozzájárulás vékonyabb, legfeljebb egy liter pálinka”. Az ajándékozott pénz összegyűjtésével valamelyik tekintélyesebb rokon foglalkozik, aki vigyáz arra, hogy az adományozók nevét és az összeget egy listán vagy füzetben pontosan feltüntesse azért, hogy alkalomadtán ők is hasonlóval viszonzják. Az így összegyűlt összegből fedezni lehet nemcsak a temetéssel járó eléggé költséges kiadásokat, hanem néhány ezer lej még a sírkörendelésre is marad. Bár Magyarán – mint a fentebbi példákából is láttuk – a régi temetési szokásokhoz eléggé mereven ragaszkodnak, mégis a megváltozott körülmények folytán bizonyos újítások bevezetésétől sem zárkoznak el.

Az ajándékok átvétele után estefelé újból eljönnek a virrasztók. A *másodszori virrasztás* is ugyanúgy folyik le mint az első, az énekeket azonban most már úgy válogatják ki, hogy azoknak a szövegéből a halott búcsúja csendüljön ki. Az első, amit ilyenkor énekelni szoktak: *Utas vagyok e világból* című ének.³⁷ Az asszonyok az elsiratás után most is elköszönnek, akárcsak első este és hazamennek. Az idősebb férfiak most sem nézik meg a halottat, be sem mennek az elsőházba, hanem a pitvarban virrasztanak.

A temetés napja kora reggel a gödörösással kezdődik:³⁸ ez a rokonok, jó barátok és a szomszédok teendője. Reggeli tájban a hozzátartozók közül valaki (rendszerint férfi) kilátogat a sírhoz és a gödörösöket pálinkával, kenyérral kínálja. Előzőleg mindenikük otthon frustukol, az ebédet azonban – amely rendszerint hússal készült *pityóka gulyás* s az elmaradhatatlan pálinka – valamelyik rokonnál

36 Hasonló adat három barcasági faluból (*Seres*, 471).

37 *Református énekeskönyv*. Cluj-Kolozsvár, 1923. 190.

38 A sírásás időpontjának motivációja a sírnak a gonosz szellemektől való megőrzése. Párhuzamai: *Seres*, 474. és 521., 36. számú jegyzet.

főzik meg, és a gyászoló család szokta kiküldeni a sírhoz valamelyik női rokonától.

A sír két méter mély, és ha többen temetkeznek bele, akkor *padmallyal* ássák.³⁹ Falunkban a padmallynak két változata van: a *fenék-* és az *oldalpadmally*. Ez utóbbi úgy készül, hogy a sírt a kívánt mélységig kiássák, majd egyik oldalába a sír egész hosszában boltozatosan üreget vájnak. Az üreg alapja egy szintben van a sír fenekével, magassága 60–70 cm, szélessége pedig akkora, hogy a koporsó kényelmesen elférjen alatta. Ennek a padmallynak a lezárása a sírgödör felé gerendákkal és deszkákkal történik.

A fenékpadmallyt úgy készítik, hogy hosszabb sírt ásnak, mint amelyet a koporsó megkövetelne, miáltal a sír két végében egy-egy kb. 30 cm-es *padkát* hagyhatnak. Ezeknek az a szerepük, hogy rájuk fektessék a sír hosszában elhelyezett gerendákat vagy erős deszkákat, amelyekkel a padmallyt lepadolják. A padkák 60–70 cm-rel magasabbak, különben a koporsó nem férne el a padmallyban. A következő halott koporsóját a padmally fölötti gerendavázra helyezik.

Régen Magyarán külön családi sírhelyek nem voltak: a gödröt ott ásták, ahol a temetőben az elkezdett sor következett. A második világháború után jöttek divatba a családi sírhelyek, amelyeke egyeseknél fa- vagy vasráccsozattal kerítették el, s oda temetik a család mindenik tagját.⁴⁰

A sírfát vagy *fejfár*⁴¹ szintén délelőtt, a temetés napján, tölgyfából faragták ki és metszték bele a különböző elemeket, szimbolikus jeleket, továbbá a halott nevét, születési és elhalálozási adatait, valamint a sírfeliratot. A fejfának szükséges anyagot az 1950-es évekig, vagyis az erdők államosításáig a helybeli református egyház adta ki a saját erdejéből, a *Cseréből*. A nagyon régi hagyománynak megfelelően az egyház minden megkeresztelt halott számára teljesen ingyen, egy szál lábon álló cserefát adott. A fa nagysága attól függött, hogy a fejfa egyházi vezető ember – kurátor, presbiter, szentegyházfi –, felnőtt vagy kisgyermek részére készült. A lábon álló fát rendszerint a temetés előtt való napon a rokonok vagy az ismerősök az erdőből kivágták és igásfogaton hazaszállították. Természetesen mindez az ilyenkor kijáró önzetlen megsegítés fejében „fizetség nélkül járt”. Az erdőből nemcsak a fa törzsét, hanem az ágakat is elhozták és a torozáshoz tüzelték el.

Ennek a frissen kivágott nyersfának az volt a hátránya, hogy az időjárás viszontságainak kitéve, könnyen megrepedezett. Ezért a módosabb gazdák fejfáját – anélkül, hogy a család a halott után járó jussáról lemondott volna – a saját részükre félretett száraz tölgyfából faragtatták ki.

A fejfaállítást illetően gyökeres változást vont maga után az egyházi erdők államosítása, aminek következtében az 1950-es évek végétől kezdve az ingyenes tölgyfakiutalás elmaradt. Az így bekövetkezett kényszerhelyzetben egyesek pénzért vettek maguknak sírfának való anyagot, mások esetleg a család régebbi sírfáját használták fel, vagy olyan valakinek a sírfáját vásárolták meg, akik a régi helyébe

³⁹ Párhuzamai: *Horváth*, 168., *Seres*, 474–475.

⁴⁰ Párhuzama: *Kós*, 1972., 228., *Seres*, 474. és 451., 37. számú jegyzet.

⁴¹ A fejfára vonatkozó szakirodalom: *Kós*, 1972., 229–37.; *Nagy*, 126–129.; *Seres*, 479.; *Horváth*, 170. Lásd még a Megyei Tükör 1976. aug. 26., 1972. dec. 13., 1971. jún. 13.-i. a Falvak Dolgozó Népe 1971/23. számát.

sírkövet állítottak. Az ilyen fejfák régi felírását legyalulták és belevésték az új szöveget. Ez az eljárás azonban csak félmegoldás volt, mert nem juthatott mindenki régi fejfához vagy pedig eladó tölgyfához, s így érthető, ha a szükségből vezetve, egészen rövid idő alatt rátértek a természetes kőből faragott, de főképp a műsírkövek felállítására. A természetes, azaz vulkáni eredetű andezitkőzetből faragott sírköveket *Gödemesterházán*, a műköveket pedig *Szászrégenben* vagy *Marosvásárhelyt* rendelték meg.

Magyarón a sírfát régiesen *fűtől való fának* vagy összevonva *fűtőfának* nevezték. Az utóbbi évtizedekben inkább a *fejfa* elnevezést használják. Ez pedig arra vall, hogy régebben lenni kellett Magyarón is „*lábtól való fának*”⁴² is. Hogy ez valóban így lehetett, bizonyítja az is, hogy a szomszédos disznajói református temetőben 1979 augusztusában még lefényképezhettem néhány 40–50 cm magas, gömbölyű, a végén pedig szögletesen faragott lábtól való fát. Magyarón és Fickón valószínűleg ez már régtől fogva kiment a divatból, mert ilyenre még a legidősebbek sem emlékeznek. De ennek nyomaival nem találkoztam sem a marosvécsi, sem pedig a holtmarosi temetőben.

A fejfának két ősi formája: a felnőttek *csónak* és a kisgyermek *ember alakú* sírjele terjedt el. A lábfák szerepét illetően. Kós Károly más vidékek emlékanyagára támaszkodva megállapítja, hogy a lábfák egykor a halott koporsóját vivő díszes rudak voltak.

A fejfának két ősi formája: a felnőttek hajlott és a kisgyermek egyenes, ember alakú sírjele terjedt el. A felnőttek – oldalnézetből hajlott – fejfaforma emberalak eredetére mutat egyrészt az, hogy erről a magyaróiak is azt tartják, hogy elől-nézetben olyan, mint egy ember lehajtott fejjel és kalappal. Másrészt erre mutat a fejfa egyes részeinek antropomorf elnevezése is. A fejfa láb, törzs, eresz, homlok, fej, kalap elnevezésű részekből áll. A kisgyermek fejfáján pedig az erős stilizálás ellenére is jól felismerhető az eredeti emberalak. Ez utóbbi fejfaforma népvándorlás kori analógiáit a Jenyiszej forrásvidékétől Szibérián és Ukrajnán át egészen a Kárpát-medencéig mindenütt megtaláljuk. Ennélfogva nem kétséges, hogy a magyarói sírjel is eredetileg az őskultusszal kapcsolatos látvány volt.

A felnőttek fejfáját illetően azonban figyelembe kell vennünk Kós Károly erre vonatkozó értékes következtetését. „Bár a fejfák a temetőben föld felé görnyedő alakokra emlékeztetnek, határozott antropomorf idomok már nem ismerhetők fel rajtuk. Úgy látszik, hogy itt a reformáció óta fennálló iskolák révén elterjedt írásbeliséggel a fejfa a halott képmásából (bálvány) már régtől a halott személyi adatait tartalmazó feliratú emléktáblává alakult.” Meg kell azt is jegyeznünk, hogy sem nevük, sem életkoruk szerint nem találunk különbséget a felnőtt fejfák között.

Ugyanezzel az ember alakú fejfatípussal találkozunk még a szomszédos Disznajó, Holtmaros, Marosvécs és a közeli Tancs és Vajdaszentivány, valamint Mezőcsávás falvakban. Egy 1979-ben megkérdezett marosfelfalusi adatközlő, aki az 1970-es évek elején a magyarói temetőben is járt, biztosan állította, hogy falujában is hasonló fejfák voltak, de ezeket az 1960-as években kivétel nélkül mind

⁴² Kós, 1972. 259.

sírkövekkel cserélték ki.⁴³ Sőt, Erdély más vidékein is elterjedt, így az Erdővidéktől kezdve a Küküllő vidékén és a Mezőségen át egészen a Szilágyságig.

A fejfák nagyságát mind a felnőttek, mind a kisgyermekes esetében igyekeztek hasonló méretre, arányra és formára kifaragni, vagyis arra törekedtek, hogy az egymás mellé felállított fejfák lehetőleg megfeleljenek a hagyományos formának és azonos magasságúak legyenek. Ennek ellenére ritkán találni két teljesen egyforma fejfát, mert ezek nemcsak régiségük, a halott életkora és anyagi tehetsége szerint különböznek, hanem sok függött a rendelkezésre álló fa anyagától és a faragó hozzáértésétől, akinek a fejfát minden sablon nélkül kellett elkészítenie.

A fejfakészítés szerszámait a *harcsafűrész*, *rámásfűrész*, *fejsze*, *bárd*, *kézvonó*, *milliméteres fűrő*, *iróvéső* és *batyikó* (butykó) voltak; ezek a szerszámok határozták meg a kidolgozás és az egyes tagok leegyszerűsítésének módját.

A megfelelő hosszúságban levágott fát a fejfa egyes részeinek megfelelően faragták ki. A földbe ásott 70–90 cm hosszú részt faragatlanul hagyták, arról legfeljebb csak a kergét hántották le, hogy ne rothadjon, mert a lábából semmit sem volt szabad lefaragni. Ezután a megfaragandó fejfa többi részéről előbb a lágy, fehér színű, ún. *szijácsas* anyagot kellett eltávolítaniok és csak azután faraghatták ki véglegesen az egyes tagokat. Mind a törzs-, mind pedig a fejrészt négyszögletesen laposra faragták azzal a különbséggel, hogy a fejfa törzse függőlegesen, míg a fejrész kissé előre dölve áll. Külön tagként faragták ki a *kalapot* és a *díszfát*. Ez utóbbit egy fűrészszel és vésővel kopjafaszerűen négyszögletesre alakították, Fickón pedig hét egymás fölött álló trapézt faragtak ki. Ez a két utóbbi volt az ősi forma, és később terjedt el a henger alakúra esztergályozott díszítmény.

A kb. 8 cm magas kalap alapja négyszögletű volt, és jóval szélesebb volt, mint a fejfa, amit így az esőtől is jól védett. A kalapot a fejfa fejrészével két facsappal fogták össze vagy pedig rászégezték. A menedékesen kidomborodó kalap közepébe fűrt lyukba illesztették a díszfa kerekre gömbölyített alját. Egy-egy ilyen sírfa harminc-negyven évig maradt meg: ennél régebbieket, ép és olvasható felírásúakat a magyarói temetőben nincsenek.

A fejfát rendszerint valamelyik ügyesen faragó rokon alakította, s evégből nem is illett másokat felkérni. Ellenben a felírás megfogalmazásához, a betűk, jelképek és egyéb díszítőelemek metszéséhez már nagy elismerésnek örvendő versfaragókat és betűmetszőket kértek fel, ami megtiszteltetés számukra ment. Hogy ezek a versfaragók mennyire lelkiismeretesen látták el tisztüket, azt bizonyítja az is, hogy még a halaszthatatlan dologidőben is a legnagyobb készséggel álltak a gyászolók rendelkezésére. Az 1960-as évek végén elhunyt Incze Györgyről, köztisztviselőként álló híres versfaragóról jegyezte meg a fia, hogy a szülei között emiatt sok bosszúság volt, mert az apa ezzel sok időt eltöltött, de pénzt nem kapott érte, s emiatt elég gyakran éppen akkor hiányzott a mezei munkából, amikor a család minden tagjára égetően szükség volt. Ő e téren nem tárgított, mert meggyőződése szerint a felkérést – amely egyúttal a falu népének az iránta való megbecsülését, elismerését jelentette – nem utasíthatta vissza. Pénzt nem fogadtak el, hanem ebédre és a halotti torba meg szokták hívni őket. A két világháború között a vers-

43 Ezt az adatot Papp János (62 éves) marosfelfalusi lakosnak köszönöm.

faragók közül Szász Samu (Szászgyurka Samu), Szász Gáspár (Sármási Gazsi), Incze István Istváné, Incze Mihály, Incze György voltak a legismertebbek. A második világháború után Szász Mihály (Piros), Lovász János (Kakóci), Incze Péter, Szász Miklós (Szászminya Miklós), Palkó György Györgyé, Zsigmond Mihály (Minyuka) látták még el e tisztséget az 1960–1970-es évek végéig.

A fejfák díszítésénél és a felirat bevésésénél nagy súlyt fektettek a szemet gyönyörködtető kidolgozásra. A díszítő motívumok közül megemlítjük a fejfa díszített síkját körülhatároló hullámvonalat, az edényből kinövő részarányos növényt (rózsabimbó, tulipán), az égbe szálló madarat, az életfa által elválasztott, egymásnak hátat fordító galambokat, a búzaszemet, tojást vagy vulvát (?), szomorú fűzfát, esetleg fenyőfát és a század elején még ritkán előforduló trombitát fúvó angyalt.

A sírfák jelenlegi „díszítő” motívumainak a kilencszázas évek elejéig megvolt a jelentéstartalma: minden motívum szimbolikus jelként szerepelt. De hogy ezek tulajdonképpen mit jelképeztek, arról csupán csak azt a keveset tudjuk, amit Zsigmond József⁴⁴ – a Magyaróról elkészített monográfia társszerzője – még az 1930-as években a kilencvenedik életévéhez közel járó híres versfaragótól, Incze Istvántól hallott, amint az édesapjának magyarázgatta, hogy az egyes díszek mit jelképeznek: a díszfával kapcsolatban megjegyezte, hogy „ez alig 20–26 cm hosszúságú, az égig is érhetne, de ennyi is elég ahhoz, hogy ezen a lélek a mennybe szálljon”. Eszerint a díszfa mint ősi, pogány kori maradvány az égig érő fát jelképezte, amelyen a lélek a mennybe távozott. A fejfát keretező hullámvonalat vízfolyásos szegélynek nevezte, mely az életvizet jelképezte. Az életfa által elválasztott „egymásnak hátat fordító galambok a páros élet megszűnését, a trombitát fúvó angyal pedig a feltámadást jelképezte”. A fejfa legalján baloldalt bevésott 5-6 cm-nyi függőleges vonal a szentháromságot jelképezte.⁴⁵

Az idős versfaragó csupán ezekre emlékezett vissza, jöllehet gyakori volt még a szimbólumok között az „életfa”, az égbe repülő madár és a búzaszem, tojás vagy vulva (?). Az „életfa” a növekedés, gyarapodás, az élet szimbóluma és mágikus jele.⁴⁶ A madárral kapcsolatban idézzük Kós Károly idevonatkozó megállapítását: A madár minden nép hitében „égi madár” jelentésű, amely a földi ember és mennybéli Isten között közvetít s a mennybe szálló lelket is jelképezi. A halál beálltát szintén a „halálmadár” jelzi, s a halott lelke madár képében száll ki a testből. Ilyen ősi mágikus értelmezéssel került a sírfára az égbe szálló madáralak is. Egy másik szimbólum a búzaszem, tojás vagy vulva (?) föltételezhetően a megújuló életet és a termékenységet jelképezhetette.

Az 1970-es évek közepén a magyarói temetőben 50 ősi „szimbólumokkal” ellátott fejfát találtam, s ezek rajzát is közlöm. Sajnos, az egyes fejfák jelképes ábráinak az összevetéséből sem a halott nevről, sem életkoráról, sem egyéb

44 Ezeket az adatokat Zsigmond Józsefnek köszönöm, aki értesüléseit közvetlenül az öreg Incze István bácsitól szerezte 1935-ben.

45 A felsorolt szimbólumokkal kapcsolatosan szeretnők megjegyezni, hogy ezek az egész Felső-Marosmentén csak a magyarói és fickói sírfákon fordulnak elő.

46 Éppen ezért tartjuk szükségesnek, hogy ezeket a jellegzetes díszítőelemeket rajzon olyan csoportosításban mutassuk be, mint ahogy ezeket az 1930–1970-es években alkalmazták.

körülményeiről semmiféle következtetést nem tudtam levonni. Erről győződhettem meg akkor, amikor az elhunyt fiatal legénynek vagy lánynak a fejfájára ugyanazokat a jelképeket vésték, mint az idős korban elhalt férfiaknak és asszonyoknak. A megfejtést lehetetlenné tette továbbá az is, hogy a jelképekről semmiféle írásos feljegyzést vagy utalást nem találunk. Ebben szerepet játszik az is, hogy az idős versfaragók kihalásával – 1900 körül – a szimbólumok szerepe és ismerete is feledésbe merült, s ezután az egyes jelképek következetes alkalmazására többé már nem kerülhetett sor, s ezeket később mint egyszerű díszítőelemeket tetszés szerint alkalmazták. Példa erre, hogy az életfa két oldalán egymásnak hátat fordító galam-bok növényi dísszé alakultak át. Legalábbis ez derül ki az Incze Péter (a híres Incze György fia) és Zsigmond András (Mínyuka) versfaragókkal folytatott beszélgetésből. Jellemző, hogy a jelképekről csupán csak annyit tudnak, hogy „azok ősi hagyományok”, amelyeket az elődeiktől tanultak el, de soha eszükbe sem jutott megkérdezni tőlük azok jelentését vagy alkalmazását, s így nem tudatosan, hanem csupán ötletszerűen hornyolták be ezeket a díszeket.

A díszítő motívumok a hullámvonal kivételével kizárólag csak a fejfa homloki részére kerültek. Ezen kívül ugyancsak az említett tag alsó részébe vésték bele a következő szöveget, például:

*„Itt nyugszik az Úrban
boldogult néhai Da-
li András a Győr-
gyé, aki élt 51 - évet”*

Ez alá került a nagybetűkkel metszett, régi latin nyelvű rövidítés: D - O - M - S, amelynek jelentését az 1940-es években Kiss Lajos akkori református esperes a következőképp magyarázta: Dominus Omnipotens Me Salve, magyarul: Mindenható Úristen ments meg engem. (A magyaróiak értelmezése szerint pedig annyit jelent: „Mindenkinek meg kell halni”.)

A fejfa törzsi részére került a sírfelirat,⁴⁷ amely többnyire bizonyos sablon után készült, de szép számmal akadt köztük eredeti, önálló alkotás is. Hangjuk mindig szomorú és egyáltalán nem fordul elő köztük derűt keltő tréfás szöveg. A sírfeliratok többnyire a megbetegedés okát vagy a hirtelen bekövetkezett tragédia körülményeit foglalják magukba, s mindezt első személyben magával a halottal mondják el.

A felnőttek sírfáitól formailag teljesen eltérnek az egészen piciny korban (0–6 év) elhunyt gyermekek fejfái, amelyek távolabbról nézve valamilyen mértanián

⁴⁷ Magyarán az eddig ismert legrégebbi sírfelirat szövegét néhai Szász Gáspár József őrizte meg. Nagyapja, Szabó János Csög, hetvenkét éves korában, utazás közben 1876-ban a Marosba fulladt. Sírfeliratát az akkori iskolamester, Orbán János fogalmazta.

A sírfeliratok összegyűjtését még 1940-ben elkezdtem. Sajnos ez a felbecsülhetetlen értékű anyag – több mint hetven, század eleji sírfelirat – a háború során elpusztult, ezért 1945-ben az azóta elhunyt Kocsis Miklós Barabást kértem meg a sírfeliratok újbóli összegyűjtésére. Ő 1945–1960 között félévszázánál több sírfeliratot másolt le. A közölt mutatóványokat részben azok, részben az általam gyűjtöttek közül válogattam és korcsoportok szerint állítottam össze.

A sírfeliratok összegyűjtésében segítséget nyújtott még Szilágyi József Pető (44 éves). Szíves fáradásáért ezúton mondok köszönetet.

leegyszerűsített emberszoborhoz hasonlítanak. Ezek a kb. 100–120 cm magas, lapos fejfák egyenesek, felső végükön gömbölyű fejformára vannak kifaragva. Törzsi részükre az elhunyt nevén és születési-elhalálozási adatain kívül csak igen rövid búcsúztató szöveget írtak. Ellenben ha 6–10 éves gyerekekről volt szó, akkor már a sírvers hangvétele is egészen más volt és a fejfát is a felnőttekéhez hasonlóan faragták ki, s csak méreteiben voltak sokkal kisebbek, kb. feleakkorák. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy ezekből a valóban ősi sírfatípusokból 1975-re alig maradt mutatónak négy példány, de azóta azok is eltűntek. Meg kell azt is jegyeznünk, hogy a kisgyermek részére külön helyet jelöltek ki, rendszerint a temető végében vagy a szélén.

A sírfeliratok megjelenési idejét, kezdetét illetően semmilyen utalással vagy följegyzéssel nem rendelkezünk, de föltételezhetően csakis a reformáció után, az írásbeliség falun való elterjedését követően kerülhetett sor erre. Az oktatás intézményes megszervezésével a jobbágyok közül is kerülhettek ki írástudók. De ott voltak a skólamesterek (Magyarón az elsőt, Vásárhelyi Mihály deákot 1587-ben említik), az írástudó kismesek és az udvarházak írődeákjai. Ezek közül tehát bárki megfogalmazhatta a kezdetben egyszerű és később irodalmi szempontból is értékesebbé váló alkotásokat. (A sírfeliratok szövegét l. a mellékletben.)⁴⁸

A temetés napján a halottas háznál nagy a sürgés-forgás. A sütőházban valamilyik ügyes falusi szakácsné irányításával elkészítik a torra a szükséges ételeket, italokat; erre az alkalomra friss kenyeret, napjainkban még kalácsot is sütnék. Ezenkívül előteremtik a tányérokat, főzőedényeket, evőeszközöket, valamint a torhoz szükséges asztalokat, rögtönzött lócákat.

E nap további feladata a művirágból készített koszorú, ritkább esetben virágkoszorú vásárlása a városban. A koszorúvétel csak a második világháború után jött szokásba. Addig csak a fiatal lányoknak és fiúknak készítettek a lányok kerti virágokból két koszorút. Most pedig a családtagokon kívül a legközelebbi rokonok is szoktak koszorút venni. Így egy-egy temetésen tíz, tizenöt, sőt húsz koszorút is visznek, függetlenül attól, hogy az illető fiatal vagy idős halott. Koszorút csak annak nem visznek, akinek nincsenek hozzátartozói.

Magyarón délután 3 óra körül temetnek. (A kötelező temetési szertartásban csak a keresztelés nélkül meghalt gyermekek nem részesülhetnek; őket minden harangozás nélkül, rendszerint a saját kertjükben vagy a temetőben, a gyermekek sírhelyén szokták elhantolni aszülők, anélkül, hogy fejükhöz sírfát állítanának.) Ekkorra a falu népe már a halottas házhoz gyűlt. Benn a halottasszobában már megszakítás nélkül folyik a siratás. A halottat az asszonyok: az anya vagy a feleség, a lánytestvérei, nagynénjei és más közeli rokonai egymás után siratják el hangos szóval, ekkor még csak ők vannak körülötte. A férfiak – közülük is csak a családtagok, a rokonok, a jó komák vagy közeli ismerősök – akkor mennek be, amikor megkondul a harang. A gyülekezőt a harangozó férfinak a nagy haranggal, a nőknek és a még nem konfirmált fiúknak a kicsi haranggal 5-5 percig húzza. Másodszor a nagy vagy kis haranggal akkor kezdi el, amikor a lelkész a kántorral

⁴⁸ Párhuzama: *Seres*, 476.

a papilakból elindult a temetésre és mindaddig folytatja, amíg a pap a halottas házhoz nem ér.

Az első haranghúzás nemcsak a gyülekezőt jelzi, hanem a halottól való végbúcsúra is jelt ad. Előbb a hozzátartozók csókolják meg a halott kezét; az ismerősök csak a kezét fogják meg vagy a lábát érintik.⁴⁹ A búcsúzás után – a második világháború után dívó szokás szerint – útravalóul fényképet, esetleg az elhunyt egy régi levelét teszik a koporsóba. Régebben a halott hajából levágtak egy tincset, azért, hogyha a halott a hozzátartozóit megkísértené, védekezni tudjanak ellene. Ilyenkor néhány hajszálat égő szénre tettek és ezzel füstölték meg azokat, akik a halottól féltek.⁵⁰

A koporsó leszögezése előtt leengedik a halott állát, eloldják a lábán az összekötött szalagot,⁵¹ kigombolják a nyakán és a kézsuklóján az ingét⁵² és az arcánál fölvégik a szemfödelet,⁵³ „hogy ne rothadjon bele az ábrázatába”. A fekete szalagot, amivel a halott lába át volt kötve, megörzik és fejéskor ezzel kötik meg a rügös tehén lábát. Miután a szemfödelet körös-körül is gondosan elrendezték, leszögezik a koporsót.

Ezután négy markos fiatalember a vállára veszi a koporsót és a lábával előre⁵⁴ viszi ki az udvarra – így viszik az utcán is, végig egészen a temetőig –, ahol egy leterített asztalra vagy két padra (lócára) helyezik.

A koporsó mellett a hozzátartozók most is éppúgy állnak, mint a virrasztáskor. A lelkész rövid imát mond fölötte, majd a *Tebenned biztunk* kezdetű zsoltár eléneklése után lassan kialakul és elindul a halotti menet⁵⁵ a templom, illetve a temető felé. Az élen halad a pap a kántorral és néhány jó énekes férfival. Mögöttük haladnak a férfiak, utánuk pedig a koszorút vivő leányok, majd a koporsót vivő férfiak és legények. A hozzátartozók a *test* után mennek, éspedig elől a női és mögötte a férfi hozzátartozók. Őket követik a gyászkiséretet bezáró sorok.

A halott koporsóját, akár fiatal, akár idős legyen, többnyire a fiatalok viszik a templomból hozott rudakon.⁵⁶ Olykor, valamelyik jó koma temetésén a vele egykorú idősebbek is besegítenek. A halottat rendszerint két rúdon viszik, egymást váltogatva.

Az 1930-as évekig az idősebb halottak koporsóját ökörszekérrel vitték a temetőbe.

Ahogy az elsőlábról a koporsóval kilépnek, két rokon asszony azonnal feldönti a nyújtópádot,⁵⁷ eltörnek egy poharat vagy tányért⁵⁸ és kinyitják az összes ablako-

49 E szokáscelekmény Magyarózdön is ismert. Célja a halott szelleme ártó hatalmának megszüntetése (Horváth, 169.).

50 Párhuzama Magyarózdról (Horváth, 169.).

51 Párhuzama: Horváth, 169.

52 Lásd Magyarózd (Horváth, 169.), Barcaság (Seres, 470. és 520., 28. számú jegyzet).

53 Seres, 475. és 521., 40. számú jegyzet; Horváth, 169.

54 Horváth, 169. Gyakorolják Detrehemtelepen is.

55 A gyászmenet leírását lásd Seres, 475. és 521., 42. számú jegyzet.

56 Barcaságon ma is nők viszik a halott nő, férfiak a férfi koporsóját (Seres, 475.). Esztelneken a halottal ellentétes neműek (Gazda K., 1978, 173.). Más párhuzamai: Seres, 521., 44. számú jegyzet.

57 Seres, 475., más párhuzamai 521., 41. számú jegyzet.

58 Ismert volt Detrehemtelepen is.

kat: mindezt azért, hogy a halott ne vigyen el magával senkit. A nyújtópadokat is két asszony bontja szét és szellőzteti meg a lepedőket, párnákat, törülközőket és surgyét.

A halottvivő gyászmenet lassú énekszóval – miközben a kántor előre mondja az ének minden sorát – a siratók hangos zokogása közepette megy végig a főúton a templom felé. Ennek kapcsán térünk ki a *hangos zokszóval való siratásra*,⁵⁹ amely ma is úgy maradt szokásban mint régen, és ma is megszólják azt, aki nem tud szép szavakkal siratni. A siratásnak is megvan az ősi hagyományos éneklésmódja, sajtóságaos dallamszerkezete és ritmusa. (L. ezeket Jagamas: Magyaró.) Ettől pedig senkinek nem szabad eltérnie. A halott hozzátartozói panaszukat spontánul rögtönzik, de az ügyesebb, tapasztaltabb idős siratók szépen rímbe szedett szövegeikkel tűnnek ki. Ellenben kigúnyolják, parodizálják és nemzedéken át emlegetik azokat, akik siratás közben nem oda illő elszólásaikkal a szó szoros értelmében nevetségessé válnak.⁶⁰ Ezek közül – amelyek többnyire az első világháború előtti időkből keletkeztek – ízelítőül kiragadunk néhányat. Pl. beszélnek, hogy volt egy nagyon szegény asszony, akinek már a nevére sem emlékeznek, s akinek még arra sem volt módja, hogy a férje harisnyáját fehér posztódarabbal foltozza meg, hanem ehelyett szürkét kellett tennie. Amikor az ura meghalt úgy siratta el: „*ajan vótál az emberek között mint a tarka kutya a fehérek között, jaj, jaj, jaj!*” Egy öregember együtt lakott a menyével, akit arra kért, hogy főzzön neki *sütőtököt* (döblec). De mire a döblec megfőtt, a fal melletti padon ülő öregember is meghalt. Temetéskor a menyé ezt a jelenetet a következőképpen siratta el: „*apám-uram a padon, a töke az asztalon*”. Egy ötéves kislány az anyja így siratott el: „*jaj, jaj, drágám, de virgonc vótál, mennyit futattál a kurta farkú malac után*”
„*Régi világi*” (századforduló előtti) siratás lehetett az alábbi is:

*Öltem egy kicsi malacot,
Összeszedtem a csontakat.
Hagy főzzek neked ajan levet.
Amijent a te szád nem ett.
S mikor megtudtam, hogy meghótá,
Ada csaptam a fazakat*

A szomszédos Disznajóra vonatkoztatva az alábbi humoros halotti siratást néhai Szász Miklósné Demeter Zsuzsa mondta el:

*Drága fiam, drága fiam,
Tudad mika a gátra jártá,
Húst sütöttem, pujszkat főztem:
S elövetted fujurádat,
S e futtad a te nótád:
Trá-lá-lá-lá-lá
lá-lá-lá-lá-lá*

⁵⁹ A siratással kapcsolatosan átnéztem a Magyar Népzene Tára Siratók (V.) kötetét, de nem találtam a Magyaróról közölt anyagot. Arról sincs tudomásom, hogy a magyarói siratások valamilyen munkában eddig megjelentek volna.

⁶⁰ A siratóparódia a fonók, lakodalmak, munkaszünetek kedvelt műfaja. Rendszerezésüket lásd *Seres*, 521., 32. számú jegyzet. Lásd még *Ujváry*, 1978. és *uő.*, 1983. 39–53. és II. 142–167.

Oda menyen a komaasszonya, s azt mangya:

*Kamámasszony, kamámasszony!
Ez táncnóta, kamámasszony!*

*Kednek tánc, de nekem bánat.
Trá-lá-lá-lá-lá
Kednek tánc, de nekem bánat
Trá-lá-lá-lá-lá.*

A halottsiratás jó alkalom arra, hogy a siratók az őket ért sérelmeket is elpanaszolják. Így az 1920-as években temették el Incze Éva férjét, Szász Istvánt, akinek az egyház vezetősége a temető déli oldalán jelölte ki a sírgödör helyét. Esős évszak lévén, a kiásott sírgödörben felgyülemlett a talajvíz, s így a koporsót vízbe kellett betenni. Ezért a feleség a gödörnél a siratásába foglalva fejezte ki elégedetlenségét (néhai Szász Miklósné Demeter Zsuzsánna visszaemlékezése szerint):

*Megköszönöm én a papnak,
Azután a kurátornak.
Hogy ezt a drága száraz embert,
Jaj, eláztatták, mint a kendert*

Éva néni férje ugyanis a sok betegségtől úgy lefogyott, hogy csupa bőr és csont volt.

A halottsiratás nemcsak a gyászolók fájdalomának kifejezése, hanem ennél több funkciója is van. Így a magyaróiak szerint a siratás arra szolgál, hogy a halott lelke a másvilágon megpihenjen. „Még csendesen sem tud nyugodni az a halott, akit a hozzátartozói vagy mások nem sirattak el.”

Az is szokás, hogy a temetések alkalmával, miután a halottat elhantolták, a kísérek közül némelyik asszony korábban meghalt férjét és gyermekeit is megsiratja. Ilyenkor és halottak napján az özvegy átöleli a fejfát, s hangos siratás közben nevéen szólítgatja a halottat.

Az elmondottak érzékeltetésére hadd álljon előtünk az alábbi siratás szövege. Így például néhai *Szász Miklósné Demeter Zsuzsánna*, a falu mindentudó, értelmes asszonya a következő szavakkal siratta el 1960-ban meghalt hűgát, Kocsis Jánosné Demeter Máriát:

*Jaj, drága jó testvérem,
Hagy mangyam, hagy ércs meg ingem
Anap, mika' ide jövek.
Mejik ajtón kapagtassak.
Jaj, hagy veled találkazzak.
Jaj, má' ha kimenyek, ha bójövök.
A bánatta' szembe menyek.
Nincsen anyám, nincs testvérem,
Nincs ki meghallgassan ingem.
Kimenyek a temetőbe.
Jó testvérem gyer' előmbe!
Üsmerjé' meg a szavamró',
A keserves sírásamró'
Jaj, drága jó testvérem,
Jaj, hagy mangyam drágám neked.*

Hogy jaj, meghallgass ingemet, jaj.
 Jaj, drágám ne mennyé' e,
 Maradj vissza édesem jaj'
 Jó szívve gandad viselem.
 Hagy a nyarat tőccsük ketten.
 Jó szívve gandad viselem.
 Hagy a nyarat tőccsük ketten.
 Jaj, má' ajan árva vagyak.
 A bánatnak lyánya vagyak.
 S fekete gyász az életem.
 S fekete gyász az életem.
 Fekete gyászi úgy fe'vettem.
 Jaj, má' ahun bánatot mértek.
 Drágám mindennün att vótam.
 Nekem abbó' duplán jutatt,
 Nekem abbó' duplán jutatt.
 Jaj, má' még a bánat is jaj.
 Sakan hargyák könyezve, jaj.
 Jaj, én csak egyedül vagyak,
 S a bánatnak rabja vagyak,
 Jaj, drága jó testvérem.
 Gyere haza, édesem, jaj.
 Gyere haza, gyere haza.
 Gyere haza csak egy napra.⁶¹

Ahogy a testtel az udvarról elindultak, egészen a templomig a harangozó egyfolytában harangoz a nagy és a kicsi haranggal, azaz „összehúzza a harangokat”. Ha a halott még nem konfirmált, akkor a testet egyenesen a temetőbe viszik, mert a templomban csak a konfirmált halottakat prédikálják el. Ha pedig konfirmált, ebben az esetben a koporsóvivők a templom kapuja előtt megállnak – ekkor a harangozó is abbahagyja a harangozást és csak a halott elprédikálása után, miután ismét felvették a rúdra, kongatja meg újból –, megvárják, míg a gyász kíséret tagjai bemennek a templomba, majd a koporsót, amelyet eddig lábbal előre hoztak, megfordítják és a fejével előre viszik be a *cinterembe* (a templom főbejárata előtt levő portikus), ahol a koporsót két szélesebb lócára teszik. A főbejáraton a férfiak, a torony alatti másik ajtón pedig a nők mennek be a templomba és úgy is jönnek ki.

A hozzátartozók nem mennek be a templomba, hanem a koporsó körül maradnak: elől a női, mögöttük a férfi hozzátartozók állnak. A nők a halott elprédikálása idején hangos szóval siratnak úgy, hogy siratásuk a nyitott ajtón keresztül a templomba is behallatszik.

Itt szükségesnek tartjuk elmondani: *miben különbözött és különbözik ma is a konfirmált legények és leányok temetése a házások és az idősebbek temetésétől?* A különbség inkább külsőségekben jelentkezett: a fiatalok temetése sokkal díszesebb és látványosabb volt, mint a házásoké. A holttestet, akár fiú, akár leány, mindig legények szokták vinni. A holttestvivők mellett kétoldalt haladnak kettesével a zászlóvivő leányok és ezek mögött vonul a fiatalság.⁶²

61 Erre vonatkozólag lásd Nagy, 120.; Seres, 469., 477.; Horváth, 169.

62 A zászlókészítés szokása Magyarón kívül megtalálható a szomszédos falvakban Disznajón, Holtmaroson, a közeli Marosvécsen és régen körül Tancson, Magyarbólkényben, Gernyeszegen. A Tancsra vonatkozó adatokat Bende Paulának (57 éves), a Magyarbólkényre vonatkozó adatokat Menyhárt Sándornak (66 éves) köszönöm. Lásd még Seres, 476.

Feltehetőleg régi szokás lehetett a fiatalok zászlókkal kísért temetése, amely ma is elevenen élő szokás. Arra, hogy miért csinálják, csak annyit válaszolnak, hogy ez is hozzátartozik a végtisztességhez, mint a tor. Temetéskor a már megkeresztelt csecsemőtől kezdve – nemre való tekintet nélkül – egészen a házasságkötésig minden fiatal halottnak zászlót visznek. Természetesen itt is különbséget tettek az egészen picinyek, a serdülő gyermekek, valamint a felnőtt halott legények és lányok között. Miből állt ez? A kisgyermek (0–6 év) temetésén a halott koporsója mellett kétoldalt egy-egy lányka a kezében fehér zászlót vitt. Ha serdülő fiú vagy leányka volt a halott, akkor már 3–4 pár rúdra tűzött fehér zászlót vittek kizárólag mindig leánykák. A már konfirmált fiúnak vagy leánynak 15–20 pár zászlót is visznek, főképp barátnői, ismerősei, koporsóját pedig a vele egyidős legények viszik rúdon. A három méter hosszú rúdra tűzött zászló anyaga fehér fejkendő vagy fehér golycs, amelyre színes szalagokból csokrot kötnek és átlósan fekete pántlikával fogják át. A zászlóvivő lányok öltözete fehér, karjukon fekete másli (szalag). Hajadonfővel kibontott és a hátukon leeresztett hajjal kísérték ki – és kísérik ki napjainkban is az elhunytat a temetőbe. Azok a leányok is kibontották a hajukat, akik a gyászmenetben haladtak, de zászlót nem vittek. A halott rokonságához tartozó leányok bekötött fővel, kibontott hajjal követték a koporsót.

Az 1930-as évek előtt, ha fiatal legény vagy vőlegény, férjhezmenendő leány vagy menyasszony halt meg, akkor jelképesen megrendezték a *halott lakodalmát*. Az említett években, ha házasulandó legény vagy vőlegény halt meg, a jó komái, akik végső útjára kísérték, a kezükben virágot vittek és bokrétát tettek a kalapjukba, mintha ők maguk is vőlegények lettek volna. Azóta a legényhalott barátai virág és bokrétás kalap helyett már csak bal karjukra kötnek fekete színű széles szalagot. Halott leány esetében valamelyik barátnőjét öltöztették fel menyasszonynak. Öltözete fehér volt, kibontott haját pedig a vállon engedték le, a fejére – akárcsak az élő menyasszonynak – művirágkoszorút tettek.⁶³ A halott koporsóját egészen a sírhantig kísérik. Ott pedig a szertartás végeztével mindenki felcsavarva hazaviszi a saját rúdját. A keletre „néző” halott feje iránt elhelyezett fejfára a szülők szegezték fel az általuk készített két zászlót; ezek addig maradtak ott, amíg el nem rothadtak. Most, mivel csak sírkövek vannak, a két zászlót a végénél fogva a frissen betemetett sírhantba szúrják.

A zászlós temetkezést illetően meg kell említenünk azt, hogy ez a szokás megvolt és még mindig megvan Erdély más részeiben is. Orbán Balázs az 1860-as években Mezőcsáváson látott ilyen fejfákat. Szabó T. Attila az 1930–40-es években a Lajos vidéki Domokoson és Magyarlajos temetőjében, továbbá a kalotaszegi Bábonban és Zsobakon figyelhetett meg. Ennek nyomán mutatott rá a fejfa – amely az Ob menti voguloknál is megvan – és a zászlós temetkezés eredetére is. „A mai díszes, szépen faragott fejfa részben az ősi hitvilágba kapcsolódó síremléknek a leszármazottja, részben pedig annak a tönknek, annak az alapfának átalakult, méretekben és művésziességben megnövekedett utódja, melyet a sír fejéhez a kopjás zászló rúdjának megóvására tettek... Az eddig ismert kopjás-zászlós temetkezési adatokból úgy látszik, hogy ez ősi szokásunk emléke nagyon sok,

63 Lásd Orbán, IV. 195.; Szabó T. Attila, 1980. 331., 339–340.

különböző fokokon megrekedt, illetőleg újabb fejleménynek tekinthető vonásokkal bővült változatban él.⁶⁴

A kisgyermekek zászlós temetése a Kis-Küküllő menti Csávás faluban ma is élő gyakorlat. (Nagy László egykori csávási lelkész szíves közlése.)

Az elprédikálás végeztével ismét megszólalnak a harangok. A koporsót felveszik és elindulnak vele a temetőbe. A menet ugyanúgy alakul, mint ahogy a templomig jöttek, a harangok pedig mindaddig zúgnak, amíg a halottat beteszik a földbe és a gyászoló tömeg visszaindul a temetőből.

A sírhoz érve a menet megáll, a koporsót leteszik a földre, ahonnan arccal kelet felé kötelek segítségével óvatosan leengedik a gödörbe. Ezután énekszó közben elhantolják. Ha elhantoláskor a koporsó a reádobott göröngyöktől erősen kongott, akkor a régiek hite szerint rövidesen sérelmes halott volt várható a faluban. A hozzátartozók, komaasszonyok, ismerősök egy kis rögöt dobnak a sírba, hogy a halott csendesen nyugodjék, vagy más vélemény szerint, hogy álmukban meg ne kísértse őket.⁶⁵

Az élesre rakott sírhant nyugati oldalára állítják fel a fejfát, amely mindig nyugat felé néz és erre, valamint a hantra helyezik a koszorúkat. Ezután kerül sor a *köszöntő beszédre*, amelyet a falu valamelyik rátermett idősebb embere szokott elmondani.⁶⁶

Mindenik köszöntőmondónak megvolt a maga állandó szövege.

Néhai Szász István Mihályé sírköszöntője

Mielőtt eltávoznánk.

Az idvezült sírjától.

Meglettem bízva

A gyászos családjától.

Hogy köszöntői mondják

A tiszteletes úrnak.

A szívünkben szeretett

Lelki pásztorunknak.

Lelki pásztorunknak

S a buzgó kántor úrnak.

Aki gyászdalt zengedezett

A földi vándornak.

Aki földből házat.

S deszkából hajlékot

Készítetett magának.

Köszönetet mondok

A gödör ásóknak.

És azoknak, akik ide kifáradni

Nem sajnáltak

A kedves halottunknak

Pihenést és

Nyugodalmat kívánok.

A gyászos családjának pedig

Vigasztalást.

Szívemből kívánom.

Ördög Péter Jánosé sírköszöntője

Igen tisztelt gyászoló gyülekezet,

Amég eltávoznánk az idvezült sírjától.

Felszólítva lettem gyászos családjától.

64 1944-ben egy tragikusan meghalt menyasszonyt fehér ruhába öltöztettek, két ágba font haját a vállán kétoldalt leengedték és csokorba kötött fehér szalaggal befonták. A fejére viaszkoszorút és fátyolt, *slajért* tettek, amelyet elől úgy engedtek le a mellére, hogy a haját is eltakarja. Más esetet nem sorolhatunk fel, mert azóta fiatal lány még nem halt meg.

65 *Seres*, 476. Detrehemtelepen is gyakorolják.

66 *Nagy*, 122–126. Magyarózdton prózában hangzott el (*Horváth*, 170).

S amég köszöntésem egy pár szóba zárom,
Ezen tisztelt sereg türelmét elvárom.
Köszönetet mondok a tiszteletes úrnak,
Mint kedvelt, szeretett lelkipásztornak.
Hogy tisztességet tett kedves halottunknak.
Köszönetet mondok buzgó kántorunknak,
Ki gyászdalt zengedez a földi vándornak.
Szomorú gyászdal kíséretébe
Szállott le halottunk a sir éjjelebe,
És mind azoknak, akik, ide járának.
Ezen gyászoló családhoz itt csatlakozának.
Szíves részvételükért köszöntve legyenek.
Mint későbbi lakói ezen gyászos helynek.
Szívemből kívánom'

Kocsis Sándor Báró sírköszöntője
Fickó

Szomorú halotti gyülekezet!
Mielőtt eltávoznánk ezen frissen hantolt sírhalomtól,
Érdemesnek tartom, hogy néhány szóban
Megemlékezzünk a néhai megboldogult testvérünk nevében.
Kedves testvérem, mikor az Isten az embert teremtette,
Abban a percben felírta az élettáblájára
Az ő életének mikénti lefolyását,
S meggyűjtja az ő életútjának
Világító gyertyáját és fáklyáját.
Kedves halotti gyülekezet, s kedves testvéreim!
Tudjuk azt, hogy mi egyformán semmivel
Jöttünk e világra, de földi életünk
Nem egyformán oszlik meg:
Kinek simább, kinek göröngyösebb utat
Kellott hogy bejárjon, lefolyt életében.
De a teremtő Istennek van gondja,
Hogy elsimítsa a göröngyöket,
Hogy a rajta járó nyugodt léptekkel juthasson el
Oda, ahol ütni fog az óra.
Ekkor készen kell lenni az indulásra.
Mert a Teremtő Isten eloltja az ő világító gyertyáját és
Mondván: Eddig éltél az életnek!
És most haljál meg a földnek!
Mert, aki földből lett, földjé kell legyen.
Minden teremtmény, amely a földön létszen.
Ezért mindenki a földön a dolgát úgy végezze,
Hogy a teremtő Isten azt számon is kérhesse.
Mert itt végezzük el földi pályánkat.
S eszerint fog adni az örök életben csendes nyugodalmat:
Csendes pihenést a megfáradt testnek,
Az ő lelkének a magas mennyeekben
Most mivel beszédennek végére érve
Illik, hogy köszönetet mondjak a gyászoló család nevében:
Először köszönetet mondok a kedves lelkipásztornak,
Miért végbúcsút mondott az ő megboldogult atyánk sírának.
Fizessen meg érte a fennvaló Isten,
Hogy a földi élet egészségben legyen!

*Legyen egészségben a kedves családja.
A teremő Isten eképp megáldja.
Végül köszönetet kell mondjak a kedves kántorunknak.
Miért búsdalt zengett e földi vándornak.
Fizessen meg neki a fennvaló Isten.
Hogy családja körében békességben legyen
Végül köszönetet mondok az összes halotti gyülekezetnek.
Hogy nem sajnálták részvéüiket kifejezni
És e szomorú gyászban osztozni.
Most én búcsúozok tőled kedves halottunk.
Mert tovább nem kísérhetünk. visszahív életünk.
Isten veled! Isten hozzád!
Csöndes, békés jóéjszakát. Amen*

Elhantolás után a család által készített két kisebb zászlót a halott fejfáján külön erre a célra készített vastartókba helyezték. Ezek ott is korhadtak el, míg a többieket elbontották. Ma, mivel már nem fejfát, hanem sírkövet állítanak, a két zászlót a sírhalom nyugati részén a fejénél a földbe szúrják és ott is korhad el. Hogy a fiatalok zászlós temetése mennyire tartja magát napjainkban is, mutatja az is, hogy pl. 1979-ben az idegenben lakó anya elhunyt tiszt fiát hazahozva a helyi szokásoknak megfelelően temettette el.

Az egészen piciny vagy 5-6 éves gyermekek zászlói az ártatlanság szimbólumaként hófehérek, amelyekre átlósan két piros szalagot és ezek közé négy, ugyancsak piros szalagból készített rózsát varrnak. Itt is két zászlót szúrnak a földbe. A Fickóban, ahol még faragnak fejfákat, arra szegezik rá.

A halotti köszöntő elmondása után a rokonok a gyász kíséret tagjait meghívják a *torba*, gondosan vigyázva arra, hogy a komák, szomszédok vagy ismerősök közül ki ne maradjon valaki; ezt nagy sértésnek tartják, mert hivatlanul csak a szegényebb emberek vagy asszonyok mennek el a torra. A tort, ha jó idő van, az udvaron tartják és az ott felállított asztalokon terítenek. Rossz idő esetén az első szobában és a pitvarban, ha pedig nem férnek el, akkor a csürben is terítenek. A felszolgálók először mindenkit egy pohár pálinkával kínálnak meg, amihez mindenki egy kis darab friss kenyeret vesz. Ma már divatba jött a friss kalács is. A pálinka után szolgálják fel a tyúk- és marhahúsból készült húslevest, ami után marha- vagy tyúkhús sóbafőtt következik krumplikörítéssel vagy valamilyen mártással. A pálinkát, bár nincs üvegekben az asztalra téve, a szemfüles felszolgálók állandóan kínálgatják és mindenkinek annyiszor töltenek féldecis pohárba, ahányszor óhajt; mindenki annyit ihatik, amennyit akar. Egyesek be is rúgnak, de az ilyeneket azonnal elvezetik, nehogy valamilyen botrányt okozzanak. A toron különben a hangulat vidám, jókedv uralkodik; most már mindenki a jövővel törődik, nem a halottal. Ennek dacára senki sem énekel és nagyon vigyáznak arra, hogy semmi olyan ne történjék, ami a rendet megbontaná. Evés után egy ideig beszélgetnek, majd a gyászoló háziaktól elbúcsúznak. „Az Isten nyugtassa a meghótát, s adjan neki csendes nyugalmat!” – köszönéssel távoznak.⁶⁷

Ez a gazdag terítékű bő lakomás tor csak az 1930-as évek óta dívik. A szűkös anyagi körülmények miatt az első világháborúig a halotti toron tepsiben sült,

⁶⁷ Hasonló leírás: Seres, 479.; Horváth, 171.

puliszkalisztból készített málét és tarkapaszuly levest szolgáltak fel cseréptányérokban. Előrelépésnek számított, amikor a halotti torokon már kenyeret és árvalaskát is adtak.

Röviden érinteni szeretnők azoknak a temetését is, akik idegenben haltak meg. Ezeket régen szekéren, a módosabbak vonaton szállították haza. A szekéren való szállítás még az 1930-as években is nagyon körülményes volt, mert minden falu határán meg kellett állaniok, és csak a harangok húzatása után volt szabad továbbmenniök.⁶⁸ A babonás emberek körében ugyanis erősen élt az a tudat, hogy ha egy halottat harangozás nélkül visznek keresztül a falun, akkor a jég elveri a falu határát. Ha vonaton szállították a holttestet, akkor a hozzátartozók az állomáson, ha pedig szekéren, akkor a falu végén várták. Mindkét esetben harangszó kíséretében, temetési menetben kísérték haza, ahol felravatalozták, este virrasztották és másnap a szokott módon eltemették.

A szülőföldhöz és a régi szokáshoz való ragaszkodás nyilvánul meg azoknál, akik falunkból a városba költöztek, de hazakiváncsoznak, hátrahagyják, hogy itthon temessék el őket. Az ilyeneket itthon már nem ravatalozzák fel és nem virrasztják, hanem egyenesen a temetőbe viszik. Amint a harangozó észreveszi a falu végén a halottas kocsit, harangozni kezd és addig húzza, amíg a kocsí a templomhoz nem ér. A koporsót a hozzátartozók, ismerősök a pappal és kántorral a templom előtt gyülekezve várják. Miután a koporsót a kocsiról levették, két rúdra téve a szokásos halottas menetben viszik a cinterembe, ahol a hozzátartozók és rokonok elsíratják, a pap pedig bent a templomban elpredikálja. Ezután a harangok megkondulására újból elindulnak a koporsóval a temetőbe. Az elhantolás után – mivel az idegenből hazahozottak részére már nem rendeznek tort – a halott rokonai egy-két pohár pálinkát és kalácsot kínálnak a temetés résztvevőinek.

Az 1960-as évek végétől új szokás jött divatba: nevezetesen az, hogy a *temetés után következő vasárnap meglátogatják a temetőben a halott sírját*. Ilyenkor a hozzátartozók, rokonok, barátok, jó szomszédok a gyászoló háznál gyülekeznek, s templomozás előtt elmennek a temetőbe. Ott megnézik a sírhantot, eligazítják a koszorúkat, esetleg friss virágot is tesznek a sírra és utána csendben maradva, néhány percet szentelnek a halott emlékének. Akadnak olyanok is, akik a sírnál néhány halotti éneket énekelnek el. A temetőből harangozáskor a templomba mennek, utána a gyászoló háznál ebéden vesznek részt, amely éppolyan bőséges lakoma, akárcsak a tor. Itt is előbb pálinkával és kaláccsal kínálják meg a résztvevőket, akik elkészítik a halott nyugodalmára, majd asztalhoz ültetik és felszolgálják a majorságból főzött húslevest, másodiknak pedig sült majorsághúst, ritkább esetben *prézlis borjúhúst* krumplikörítéssel, savanyúsággal. Evés közben és utána is bort isznak, végül tésztával vagy gyümölcsrel kínálják őket. Rendsze-rint kínálgatással együtt töltik el a délutánt és csak estefeje oszolnak szét.

Régen a temetés után a félénkek, különösen a férjüket eltemető asszonyok óvintézkedéseket tettek, hogy a férjük meg ne kísértse őket. Ilyenkor elégették a halottmosó rongyot, a halott hajtincseiből egy pár szálát a parázsló szénre tettek és ezzel füstölték meg a hozzátartozókat, vagy pedig a kemencébe kellett nézniök.

⁶⁸ Párhuzama: *Seres*, 470.

A régiek hite szerint általában a halott férj az ördög képében szokott megjelenni. Az 1930-as években az egyik asszony majdnem egy hónapig nem tudott aludni a kísértés miatti félelmében. Állítása szerint éjjel 12 órakor hallotta, hogy a *füttő* karikái maguktól mozognak, s a szobában jár valaki. Erre hamut hintettek a szoba padlójára, s reggel látták benne az ördög lábait. Az asszonnyal alvó anyósa védekezésül aprópénzt dobott ki az ablakon és seprével fenyegette az ördögöt, hogy távozzék, ámde mégis végül a javasasszony tudott csak segíteni rajtuk. Az idegileg kimerült, nagyon félénk természetű, két kisgyermekkel magára maradt fiatalasszony fantáziája szülte ezt a történetet. Az asszonyok egy része azonban elhitte, sokáig félelemben tartotta őket. Annak idején magam is hallottam róla.

Az eltemetett halottakról azt tartják, hogy lelkük hat hétig éjjelenként hazajár, mert látni akarják, mit csinálnak és mit esznek az élők.⁶⁹ A kísértés nemcsak ördög, hanem lüderc képében is történhetik. Özvegy Demeter Józsefné Kótiné mesélte, hogy „a lüderc éjjel jár 12 órakor és olyan, mint a nyomtatórúd. Bemegy a kéményen oda, ahol meghalt az ember, és az asszony nem tudja felejtetni az urát. Az ilyen ember hazajár lüderc képében; lefekszik melléje és beszél hozzá, de ezt nem szabad elmondani, mert akkor megfojtja az asszonyt. A lüdercet a lüdlábáról lehet megismerni”.

Temetés után a *gyász* következik.⁷⁰ A rokonok rendszerint hat hétig gyászolnak. A gyermekek és testvérek miatt hat, sőt sérelmesebb halottnál vagy közeli hozzátartozó halála után (fiatal leány, legény, férj, feleség) egy évig is eltarthat a gyász. Ez alatt az idő alatt a háznál nem szabad énekelni, vidám mulatságot, lakodalmat rendezni, vagy ilyen helyekre eljárni. Ezeket a tilalmakat szigorúan be is tartják.

A gyászolók, ha sérelmes a halott, az első hetekben szinte minden nap vagy vasárnaponként templomozás előtt a közelben lévő temetőben hangos szóval elsiratják az elhunytat és gondozzák a sírhantot. Kb. egy hónap múlva, miután a sír teteje behorpadt, egyenesre simítják és virággal ültetik be. A sírt minden hozzátartozó köteles gyomlálni, szépen rendben tartani. Halottak napján még az idegenben élők is hazajönnek, a sírt rendbe teszik és este a falu lakóival együtt *világítanak*, amelyet szintén nagyon régi szokásnak tartanak.⁷¹ Szürkületkor a hozzátartozója sírjánál mindenki tíz-tizenkét szál gyertyát éget el és megvárja, amíg azok csonkig égnék. Ilyenkor a gondosan rendbe tett temető olyan, mint egy szép virágskert.

Ennek kapcsán szeretnénk rátérni a *temető bemutatására*. Magyarán jelenleg két református temető van, az egyik a faluban, a másik Fickón. A kettő közül az előbbi a régebbi, amely legalább 400 éves múltra tekinthet vissza. Ennél is régebbi volt az, amelyik a falu keletkezésével volt egyidős és a középkorban a jelenlegi református templom déli, délnyugati részén, azaz a cinterem felől helyezkedett el. (A cinterem szó, amely a latin *cimiterium* szóból ered és magyarul temetőt jelent, szintén erről tanúskodik.) Itt pihentek tehát azon legrégebbi családok

69 Párhuzama: Horváth. 171.; Seres. 480

70 Párhuzamát lásd Seres, 480. és 561. számú jegyzet.

71 Barcasági párhuzama: Seres. 480.

és későbbi leszármazottjaik, akik verejtékes és kitartó munkájukkal a Görgényi-havasok lábánál, a Maros bal partján megvetették a mai falu alapjait. Ezt a temetőt, amely meglehetősen zsúfolttá vált, a reformáció idején megszüntették és a templomtól keletre kb. 300-400 m-re a Temető patak bal partján, a Kicsi utca közvetlen szomszédságában nyitottak új temetőt, éspedig azon a helyen, ahol a jelenlegi harangozótelek található. Ennek a bejárata szintén a Kicsi utcából nyílt. Ezt tartják ma a *régi temetőnek*. Az ősi temetőt, amelyet a templom javításakor az évszázadok során számtalanszor megbolygattak, mert a meszesgödörket ott kellett megásniok, a XIX. század második felében hatósági intézkedés során felásatták és az ott talált csontmaradványokat a templom északi falának tövében hantolták újból el. Sajnos ezzel a „sirmentési” eljárással egyszer s mindenkorra lehetetlenné tették a régészeti szempontból értékes leleteket tartalmazó középkori temető későbbi feltárását és tanulmányozását. Itt kell megemlítenünk azt, hogy nemcsak a középkorban, hanem még a XVIII. században is a nevezetesebb birtokos családok tagjait, egyes esetekben a papokat is, nem a templomon kívüli cinteremben, hanem bent a sekrestyében vagy a szentélyben temették el. Így biztosan tudják, hogy Alia Mária birtokosnőt is ide temették el 1661-ben.⁷²

A régi temető a múlt század végére szintén túlszűfolttá vált és akkor ennek végében nyugati irányban szép egyenes helyen, vagyis a jelenlegi temető helyén nyitottak újat. A bejáratot azonban meg kellett változtatniok, és a templommal átellenben a főút felől nyitották meg. A bejáratától a temetőig a kb. száz méter hosszú és hét-nyolc méter széles úton lehet eljutni.

A szabálytalan négyszög alakú temető kb. kétholdnyi területre terjed ki. A régi bejárati kapu helyébe az 1950-es években díszes faragott székelykaput állítottak.

Milyen volt ez a temető az 1940-es évekig? Szép, felbecsülhetetlen értékű műemlék, fogalmazhatjuk meg tömören a választ. Ennek a temetőnek eredeti, sajátos színt adott a sírfák egyöntetősége – hiszen három-négy sírkőtől eltekintve valamennyit fából faragták és meghagyták a természetes színét –, továbbá az ember alakú kiképzése, díszítésmódja és valóban ősi szimbólumai, komor hangnemben írt sírfeliratai. A szemlélőre a legnagyobb hatást nem nyáron tette, amikor az ott levő gyümölcsfák, rózsafák és a magas fű miatt nem lehetett áttekinteni a temetőt. Magyarón az a régi szokás alakult ki, hogy a meghalt sírja elé vagy a végébe kökényszilva-, szilva- vagy almafát ültettek, hogy a helyét még akkor is megtalálhassák, ha a fejfa már rég elkorhadt. Tehát a temető áttekintésére télen kínálkozott a legjobb alkalom. Képzelnék el, hogyan festett a napfénytől csillogó fehér hóban a közel ezerkétszáz-ezeröttszáz komor, áhítatosan előrehajló, fejet hajtó öregemberhez hasonló, szép sorjában elrendezett sírfa. Valóban lenyűgözően szép látványt nyújtott és azt igazán csak az tudja értékelni, aki az 1940-es években tél idején megtekinthette a temetőt.

Sajnos, ma mindez a múlté. Az 1960-as évektől kezdve egyrészt a már említett okokból, másrészt a megváltozott anyagi viszonyok folytán a temető fokozatos átalakuláson ment keresztül. Először a családi sírhelyeket különítették el zöldre vagy barnára festett léckerítésekkel, s ezzel együtt rendszerint a fejfát is zöldre

---

72 L. Gr. Lázár Miklós: Erdély főispánjai. Századok, 1887. V. füz., 414.

vagy barnára, a betűket pedig fehér vagy ezüst színűre festették. Ezután újdonságként fel-feltűnedeztek a Gödemesterházán andezitből faragott sírkövek, majd nyomokban tömegesen állították a fehér színű műköveket. Előbb egyszerű, majd mind díszesebb és egyre drágább sírköveket állítottak, sőt az 1970-es évek végétől feltűntek a nagyon drága fehér vagy fekete márványból készült síremlékek is.

Láthatjuk tehát, hogy a divatba jött sírkőállítás folytán valóságos versengés indult meg, hogy mindenki magának – ha csak anyagi okok nem gátolták – minél díszesebb és drágább sírkövet állítson. Ez egyúttal a vagyoni helyzettel való kérkedést is jelenti. Ezzel magyarázható, hogy nemcsak a fiatalok, hanem a tizenöt-húsz évvel ezelőtt meghalt öregek fejfáit is igyekeznek kicserélni. Így napról napra fogy a régi hagyományos, ősi sírfák száma. A temető egyes részeiben, vegyesen, néhol csoportosan még lehet látni kb. százötven-kétszáz fejfát, de a változásra jellemző, hogy míg az 1950-es években a jelenlegi temető hátsó részében megnyitott „új temetőben” még kizárólag sírfákat állítottak, az 1970-es évektől kezdve ezeket szinte mind egy szálíg sírkőre cserélték ki. Ha ez így megy tovább, a régi sírfák, mint a távoli idők fennmaradt emlékei, rövidesen nyomtalanul eltűnnek.

A fickói temetőt az 1920-as években létesítették, amikor a Fickó patak völgyében nagyobb számú népesség telepedett meg. Ezek részére építtette a református egyház a templom-iskolát. Addig a fickói és havasalji határrészeken még a XVIII. század második felében letelepedett családok rendszerint a saját kertjükben temetkeztek. A fickói temető a templomtól délre a Fickó patak jobb partján, közvetlenül a hegy lábánál helyezkedik el. Mivel a fickói lakosság sokkalta szegényebb sorsú, ezért itt még ma is állítanak fejfákat, de 1975 óta már itt is nyolc sírkövet állítottak.

Végül egészen röviden szeretnénk valamit szólni a temetőkultuszról is, amely főképp a második világháború után bontakozott ki. A szomorú emlékezetű háború falunkból igen sok áldozatot követelt! Egyesek a fronton estek el, mások a fogságban pusztultak el, sőt még a nők és a fiatal gyermekek is gyakran fizettek életükkel egy-egy hátramaradt akna felrobbanásakor. Sok volt az áldozat, nagy volt a bánat. A fájdalom enyhítésének talán egyik módja: megőrizni az elhunyt emlékét. Ez a törekvés, valamint az elhunytak iránti kegyelet járult hozzá ahhoz, hogy Magyarón a régi halotti szokások még elevenen élnek, a falu mindennapi életében fontos társadalmi szerepet töltenek be, és a megváltozott társadalmi körülmények között tovább tartják magukat.

A régi értékes sírfák megőrzését fontos kegyeleti és népművészeti kérdésnek tekintjük. Tanácsos lenne összegyűjtésük, szakszerű konzerválásuk és a torony előtti térségben való kiállításuk. Hadd szolgáljanak emlékeztetőül az újabb generációk számára! Hadd legyenek hirmondói ősi temetkezési gyakorlatunknak.

MELLÉKLET

GYERMEKEK SÍRFELIRATA

Szász Ilona Zrinyi
meghalt 1930-ban kéthetes korában.

Virág bimbó koromba
Szállottam a síromba
Kértem Istenemet
Nyujtsa életemet.
De a csalfa halál
Megszegte kérésemct.
Egész fiatalon

A sírba vitt engemet
Nem éltem csak
Két hetet
Édeseim az
Isten veletek
Zrinyi Ilona

(A hozzátartozók a vers írójára nem emlékeznek.)

Vajda Piroska Alberté
meghalt 1960-ban kéthetes korában.

Itt nyugszik e sírban
Vajda Piroska Alberté,
Aki született 1960. I. 25-én
És meghalt II. 9-én
Szerelmes szüleim
Minek esegyetek,
Többet ne sirjatok.
Viduljon szivetek.
Köszönöm rövid
Gondozásom.

(A verset írta: Zsigmond András Minyuka)

Szász Mihályka
meghalt 1976-ban, kétéves korában

Itt nyugszik az
Urban Szász
Mihályka szül.
1974. VI. 6. megh.
1976. IV. 7-én
Én voltam szüle-
imnek egyetlen
virága, elragad-
ott tolluk a

halál mérges
kaszája. Egy
szép tavaszi
időszakban,
reám a sírnak
sötétségei bor-
ultak drága
szüleim!

(Fickói település; a verset írta: Szász Mihály Piros)

Kocsis Jancsi Jánosé
meghalt 1935-ben, 10 éves korában

Elmúlt a zord tél
Jön a kikelet.
Elment madárkájink
Míngyer visszajönnék
De én már elmenyek
Nem látom meg őket.
Én a jó Istenre
Bizom a lelkemet.

Kedves jó szülőjím
Itt hagylak titeket
Ne szomorkogjatok
Kérlek én titeket.
Ki kárpótol Isten
Másfelől engemet
Kocsis Jancsi Jánosé

(A hozzátartozók a vers írójára nem emlékeznek.)

LÁNYOK – LEGÉNYEK SÍRFELIRATA

Grávuly György Istváné
meghalt 1945-ben, 15 éves korában

Grávuly György Istváné
sz. 1931 július 4.
Meghalt 1945 szeptember 2-án
Kedves jó szüleim
Tudom keseregtek
Pedig én jó kedvvel
Váltam el tőletek
Ünnepi ruhámat öltöttem magamra.
Örömmel szaladtam a
Vesztőhelyi partra
Gyilkoló aknának
Lettünk áldozatja:
Két fiatal gyermek.

Kik azonnal meghaltak.
Követőjink lettek
Még az öt sebesült,
Háborús maradvány
Vette el életünk.
Béke, áldás szálljon
Szüleim rejátok.
S szerető bátyámra
Ki világot jár most.
Én elköltözöm
A másik világba
Tanálkozni fogunk
főnt a mennyországba

(A verset írta: Incze István)

Ördög János Jánosé
meghalt 1945-ben 15 éves korában

Itt nyugszik *Ördög János Jánosé*
Harmadik gimnazista tanuló
Élt 14 évet
Meghalt 1945 IX. hó 27-dikén
Háborúból maradt akna
Tette éltem e sírba
Jó szüleim fájdalmára

Testvérejem bánatára
Egy csokor tavaszi virágot
Szakitott le ez az akna
Amelynek én voltam a
Tizedik áldozattya.
Nyugodjál békében.

(A verset írta: Incze István)

Ördög Ibolya Istváné
meghalt 1960-ban 16 éves korában

A földi pályámat immár bevégeztem.
Amire elhívtott engem az Úristen
Mint a füst és pára olyan volt életem.
Rövid mint egy álom, észre se vehettem
Elhervadt virágok nyíló idejében
Kialudt életem mosolygó fényében.
Amikor elhagytam a szülői házat,
Hogy tovább folytassam felsőbb iskolámat.
A boldogság pirja égette az arcom
Nem jutott eszembe tragikus halálom.
Ez volt az én sorsom, hogy távol születsek,
Meghalásommal se lehessek köztetek.
Most a sötét koporsóba pihenek én
Nyugodjatok belé kedves jó szüleim.
Kedves testvéreim Isten már veletek.
Őrizzék meg az emlékezetemet.

(Ördög Ibolya 1944-ben a meneküléskor idegenben született, és Marosvásárhelyen a járdára fel-
szaladt tehergépkocsi gázolta halálra. A verset írta: Palkó György Györgyé.)

Szabó Miklós Csög
meghalt 1900-ban, 18 éves korában

Gyönyörű szép tavasz, március havába,
Midőn minden bimbó indul virágzásba.
Csak én hervadok el fiatal koromba,
Testem betétezt eme néma sírba.
Olyan nagy fájdalom rongálta testemet,
Hogy azon már senki nem is segíthetett.

(A töredékesen fennmaradt verset valószínűleg Kakasi János tanító írhatta.)

Dali János Jánosé
meghalt 1901-ben, 23 éves korában

Hamvazó szerdán
Történt a halálom
Amint meg van írva
Ezen a fejfámon.
Ökrejimmel szánnal
Az erdőbe mentem
Hogy tűzifát hozzak
A szeretejimnek.
Szánomat megraktam
És haza indultam.
Egy ódalas helyen
Fartatós volt utam.
Szánomat tartottam.
Ökrejimre vágtam
Fickó, Bodor mentek.

S rijám dőlt a szánam.
Ott ültem alatta
Amég a segítségek
Jöttek, s kivettek.
Haza hoztak onnét
Meghalva szeginy én.
S otthon eltemettek
Nagy bánatot hagytam
Én a szülejimnek.
Legény voltam, nem volt feleségem.
Dali János Jánosé
volt életemben a nevem
éltem 23 éveket,
Meghaltam 1901 III. hó 13.

(A verset írta: Incze István)

Dezső István György
meghalt 1958-ban, 25 éves korában

Itt nyugszik az Úrban
Dezső István György
élt 25 évet, meghalt 1958
III. hó 25-én. Zugjátok, szója-
tok drága szép harangok
egy huszonöt éves legényt
búcsúztat; a halál mérges
halál mennyit kecsgettél
7 évnél is többet költöttél, sok
orvos próbálta nyújtani
életemet, de immár ezentúl
többet nem lehetett. Oh én éle-
tem legszebbik korába szállok

a hallatak sorába, fijatal
életem betegen töltöttem, az
élet javából nem élveztem
most amikor kéne, hogy meg-
házasodjak – gyászkoporsó
lesz a menyasszonyom. Ked-
ves jó szüleim akik föl nevel-
tetek, még a széltől is megőriz-
tetek, hosszas betegségembe
minden kívánságom teljesi-
tetettek, kedves szüleim és jó
köszönök mindenedet a jó Is-
ten maradjon ti veletek ...

(A verset írta: Incze György)

HÁZASOK SÍRFELIRATA

Kocsis Miklósné
meghalt 1919-ben 23 éves korában

Ó te kedves asszony
Aki itten pihensz
Be sok bűt, s bánatot
Hagyta a szívünken.
Szívét szakítottad
Apádnak, s anyádnak
Szerető férjednek
És a kis fíjadnak
Egyetlen bátyádnak,
S a rokonajádnak,
És az alsó felső
Jó szomszédjaidnak.
Fiatal korodba
A sírba szállottál
Amit műk s ejjsze
Hogy te sem gondoltál

Hogy te a férjeddal
Csak hét évet élhetsz,
Egy annyit is a jó
Istennek köszönhetsz
A kis fíjad bízd ránk
S a kedves férjedre
Vigyázzunk mi rija
Te nyugugy csendesen
Kocsis Miklósné volt
Életembe a nevem
Aki nem élhettem csak
huszonhárom évet
Kedves szeretejím
Isten veletek
1919-be köteztem a magyaróji
temetőbe

(A verset írta: Incze István)

Szász Ernő Istváné
meghalt 1962-ben, 28 éves korában

Olvassátok el, hogy mi van ide írva.
Halálos baleset vitt engem a sírba.
Az erdődöntésnél gépifűrész-t kezeltem.
Egy gyilkos bükkfának áldozatul estem.
Elmenő óráim örömet okoztak,
De már hazafelé koporsóba hoztak.
Elbúcsúzom feleségem, s kedves lánykámtól.
Szüleimtől és bátyám családjától
Isten maradjon veletek!

(A verset írta: Szász Miklós – Szász Minya)

*Kocsis András Jánosé Kocsis Jankó
meghalt 1930-ban, 32 éves korában*

Oh nagy Isten kinek bölcs igazgatója,
Aki volt életem, s halál adója.
Atyám szabta nekem ezt a pályafutást
Hogy hozzon családomra sok keserű sirást.
Ez a szomorú esztendő, amit most megértem,
Hogy le kellett tegyem gyönyörű életem.
A Fennvalónak egy parancs szavára
Le kellett, hogy szálljak a holtak sorába.
A kedves családom maradt árvaságra,
Te meg feleségem holtig maradj gyászba
Most pedig Ti engem mindig sirassatok,
Mert én is értetek szívszakadva vagyok.

(A verset írta: Incze István)

*Bálint Ferenc
meghalt 1961-ben, július 5-én, 34 éves korában*

A boldog feltámadás reményében
Itt pihenek én az anyaföld ölén.
A munka mezejin hűséggel dolgoztam,
Erő s egészségtől piros volt az arcom.
Kedves családomtól mikor eltávoztam,
Nem jutott eszembe tragikus halálom.
Egy szörnyű pillanat mit a villanyáram
Egy másodperc alatt okozta halálom.
Annyi időm se volt, hogy búcsút mondhassak
Kedves családomnak kik most úgy siratnak.
Tavasza volt életünk, most örök lett a tél.
Elmúlt boldogságunk többé vissza nem tér.
Kedves feleségem, kedves gyermekeim,
Kedves testvéreim és munkatársaim
Most végbúcsút veszek, Isten veletek,
Őrizzétek meg az én emlékezetemet.

(Bálint Ferencet Rátosnyán a villanyhálózat javítása közben áramütés érte. A verset írta: Palkó György Györgyé.)

*Szász Mihály Bükki
meghalt 1917-ben, 40 éves korában*

Bükki Minya nyugszik
Itt e sírgödörben
Aki fíjatalan
Ide kerekedtem.
Künn a Brádicsomban
Juhnyáj pásztor voltam.
Aki ott a juhoknál,
Lehet, hogy untam.
Hazajöttem, s otthon

Lett egy kis zavaram,
Miből, miből nem
Magam felakasztattam.
Immár ti családom
éjjetek boldogan
a vejem, s a lányam
és a hitves társam.
Éltem 40 évet,
Meghaltam 1917 június 10-én.

(A verset írta Szász Samu Mihályé Szász Minya Samu)

Májiszer Ferkő
meghalt 1915-ben, 43 éves korában

Ó te büszke ember
Aki itt elhaladsz
Nézz erre és olvasd
El az én fejfámat.
Nézd meg a fejfámat
Hogy van csinálva.
És hogy mi van írva
Annak oldalára.
Ha ismertél engemet
Juthat eszedbe, hogy
Milyen büszkélkedve
Járogattam én is itt a temetőbe
Jártam jobbról, balra.
Olvastam fejfákat,
Nem gondoltam arra
Hogy valaki az enyémet
Ily hamar olvassa.
S lásd hova jutottam

A sírba kerültem.
A legszebb koromba
Negyven három éves
Koromba meghaltam
A szegény feleségem
Özvegységre hagytam
Árvaságra hagytam
A négy gyermekemet
Az Isten áldjon meg
Fejenkint titeket.
Feleségem gyermekejím
És összes rokonom
Kikkel másvilágon
Nemde találkozom.
Májiszer Ferkő volt
Életemben a nevem
Aki éltem 43 évet
Ő kedveseim az Isten veletek

(A verset írta: Incze István)

Kristóf Mihály
meghalt 1965-ben, 44 éves korában

Itt nyugszik az Úrban
Boldogult néhai Kristóf Mihály.
Született 1893-ban október 9-én.
Páros életet élt 44 évet, meghalt
1965 július 11-én.
Gyász siralom fája
Mondd meg hogy aki néma
Kebledben itt alszik
Egy igazi édesapa.
Kinek párja ritkán vala.

Kedves feleségem és 5
Kedves gyermekeim,
El sem bírtam búcsúzni
Tölletek. Nem gondoltam
Én sem arra a hirtelen
Percre, hogy nem viradok
Fel másnap reggelre.
És én most elmegyek
Isten veletek.

(Fickói település, a verset írta: Szász Mihály Piros)

Vajda Mihály Jánosé
meghalt 1969-ben, 51 éves korában

Megdöböntő hangon zúgnak a harangok
És három faluba szomorú hírt adnak:
Sírtnak egy embert zúgásuknak nyelvén.
Aki elköltözött életének delén.
Nem hosszú pályát mért neki a teremítő,
A földi életből ötvenegy esztendő.
Kértem Istenemet nyújtsa életemet.
Amíg elfrendezem három gyermekemet.

De a fennvalónak egy parancs szavára
 Le kellett hogy szálljak a holtak sorába.
 A sötét sírgödörbe, amelybe leszálltam,
 Elválasztott tőled szeretett családom
 Kedves Feleségem és három gyermekem,
 A kedves szüleim és jó testvéreim.
 A kedves unokám, vejem és menyem,
 Akik szívszakadva siratnak már engem,
 Most végbúcsút veszek, Isten már veletek,
 Őrizzétek meg az emlékezetemet.

(A verset írta: Palkó György Györgyé)

Kocsis Samú Istváné
 meghalt 1910-ben, 52 éves korában

Az ezer kilenc száz
 tizedik évckbe,
 Még kora tavasszal
 Történt meg ez velem
 Hogy törvényre kellett
 Mennyek Szászrégenbe
 A tárgyalásra,
 De annak nem lett vége.
 Míg sorba kerültem
 A földre leestem
 Törvényszék ajtóba
 Mind kifolyt a vérem
 Ott meghaltam, s onnét
 Halva hoztak haza.

Családom s rokonim
 Ott vártak gyászolva.
 Hét gyermekem maradt
 Nekem árvaságra
 Akiket ráhagytam a
 Musta annyakra
 A musta annyakra
 És a jó Istenre
 Kedveseim az Isten
 Legyen veletek.
Kocsis Samú Istváné
 Volt életemben a nevem.
 Éltem 52 évet,
 Meghaltam 1910 IV. hó 12-én.

(A rokonok a vers írójára már nem emlékeznek)

Lovász Ferencné Kocsis Mária
 meghalt 1953-ban, 61 éves korában

Itt nyugszik az
 Urban boldogult
 néhai Kocsis
 Mária férjezett
 Lovász Ferencz-
 né, aki élt 61-év-
 et, páros életet élt
 26-évet, özvegy-
 séget töltött 16 évet
 meghalt 1953-4-

hó 23-án Kedves
 gyermekeim most
 hozzátok szolljak mi
 előtt töletek most ö-
 rökre el válok, kösz-
 önöm köszönöm, hogy
 engem hiven gondoz-
 tatok én már mostan
 el megyek Isten
 maradjon veletek.

(A verset írta: Incze György)

Kocsis Márton
meghalt 1902-ben, 62 éves korában

Kocsis Marci bátyánk
Sokat tutajozott
Öreg ember volt már
Tötött hatvan tavaszti
Sok fíjatal embert
tutajon tanított
De Ficsor Minyával
Aztán rijákapott
Egy esős ődöbe
Érkezett tutaja
Ide Magyaróra
Nap le volt haladva,
Gyenge volt a társa,
Nem tudott kifogni
Béesett a vízbe

Ahova belehalt.
Három nap keresték
S Idecsen kapták meg.
Szekérrel hozták.
Szegényt vissza onnét
Sötét este lett már
Mire hazaértek.
A szekérről tették
Egyenest a gödörbe.
Feleségem s gyermekejím
Az Isten veletek!
Őrizzétek meg
Az emlékezetemet
Éltem 62 évet
Meghaltam 1902.IV.hó 13.dikán.

(A verset írta: Incze István)

Kocsis János Istváné
meghalt 1915-ben 64 éves korában

Lekaszálták már a füvet
Temetik az embereket
Hull a fáról le a lapú,
Pusztul a nép országozó.
Kocsis János barátomnak
Ézt a fejtát neki irtam
Aki egy szép nyári napon
Erdőre ment, hogy fát hozzon.
Kilencz száz tizenöt évbe
Tűzifáért ment szekéren.
Ficzko erdőbe érkezve

Két tehén volt a szekérbe
Fele útjánál ott érte
A halála, nem fért töle
Meghalt, s onnét hazahoztuk.
Halottak sorjába raktuk
Kocsis János Istváné
Élt 64 évet
Meghalt 1915
szeptember 15 dikén
Nyugugyék békével

(A verset írta: Incze István)

Szász Istvánné Ördög Erzsébet
meghalt 1950-ben 65 éves korában

Itt nyugszik az urban
boldogult néhai Ördög Erzsébet
férjezett Szász Istvánné, aki élt
65 évet, meghalt 1950. 2 hó 21-én
Bármely uton menyek csak
járjak Te véled oh én édes
Jézusom, míg hozzád elérek

Kedves gyermekeim és Édesa-
pám el sem bírtam köszönni
tölletek. Most köszönöm a
hozzám való jószágotokat.
En már most elmegyek,
Isten maradjon veletek

(A verset írta: Incze György)

Szabó János Csög
meghalt 1876-ban 72 éves korában

A Tarkó hegynek keleti oldalába
Hol a Maros ered,
Oly kicsi ott a víz,
Hogy ember belé nem veszhet
De amég lehömpölyög
S befoly a Tiszába,
Sok embert találnak
Halva iszapába.

Így indultam el
Palotailváról a tutajommal,
S jöttem társammal
Egész Magyaróig,
Ahol megálltam.
Ahogy jöttem ki a vizből
A nagy ár lesodort,
S így estem, áldozatul

(A verset írta: Orbán János tanító)

Dali Miklósné Zsigmond Mária
meghalt 1942-ben, 75 éves korában

A megérett gabonát
Le kell aratni.
A megvénült népnek
Immár meg kell halni.
Olyan gyorsan megfogta
Halál az életemet,
Nem hittem, hogy itthagynom
Az én öregemet.
Jó háziasszony volt
Mindenkit szeretett
Senkinek nem vétett.

Hama' is végezett
A betegségében
Keveset szenvedett.
Dali Miklósné volt,
Zsigmond Mária a nevem.
Aki élt egészen
Hetvenöt évket.
Kilencszáznegyvenkettő
Éppen októberbe, harmadikán
Lett az életemnek vége.

(A verset írta: Incze István)

Dali Mihályné Varga Mária
meghalt 1956-ban, 78 éves korában

Itt nyugszik az
Úrban boldogult
Dali Mihályné szü-
letett Varga Márja.
Élt 78 évet, született
1877 VII. 28-án. Meg-
halt 1956. IV. hó 9-én
Páros életet élt
59 évet. Már elhagy-

lak drága kedves
szállásam ne-
hez nekem tö-
led való válásam.
Mert készen van me-
nyben lakásam. bü-
csúzam tőled kedves
férjem. Isten veled.

(A verset írta: Incze György)

Kocsis Miklós Barabás
meghalt 1966-ban, 78 éves korában

Itt nyugszik az
Urban Kocsis
Miklós Barabás
A - B - F - T - R - A
sz. 1888.I.4, M.h.1966
X. 22. Zúgnak a
harangok szomo-
rúan s búsan itt
nyugszik e sirban
aki most halva van.
A drága jó férj és édes
apa, aki az életbe
sokat munkál-

koda, hogy az ő
családját békébe
hagyhassa, akinek
a szíve mindég meg-
fájdultak, hogy a gye-
rekei szanaszét
szóródtak. Végbúcs-
úmat veszem ked-
ves jó hitvesem,
és szeretett három
gyermekem öriz-
zék meg emlékemet

(A verset írta: Lovász János Kakóci)

Zsigmond György Ferencé
meghalt 1945-ben 86 éves korában

Haladó barátom tekincs ezen háza,
Nézd meg mi van írva ennek oldalára,
Hogy a közös anyaföld elföd mindenkit,
Egyformán altatja gazdagot és szegényt.
Betegségem, hogy megtalált
Ágyam fenekére lezárt.
Két hónapnak elteltével
Jött a halál sebességgel.
86. pünkösöd 3. napjára földviradtam
Istenemnek számot adtam.
Mikor ezt a sok szép időt betöltöttem
Halotti ruhámat magamra öltöttem.
Isten veletek feleségem, fíjam, menyem,
Unokám és feleségem,
Én mostan közületek elmegyek,
Isten maradjon Veletek.

(A verset írta: Incze István)

- Dömötör Tekla*
1981 A magyar nép hiedelemvilága. Bp.
- Gazda József*
1980 Így tudom, így mondom. A régi falu emlékezete. Bukarest
- Gazda Klára*
1980 Gyermekvilág Esztelneken. Bukarest
- Horváth István*
1971 Magarózdi toronyaljja. Írói falurajz. Kolozsvár
- Keszeg Vilmos*
1981 A mezőségi Detrehemtelep népi gyógyászata. ND 1981. Bukarest
- Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő*
1974 Szilágysági magyar népművészet. Bukarest
1978 Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet. Bukarest
1981 Moldvai csángó népművészet. Bukarest
- K. Kovács László*
1941 A kolozsvári hostátiak temetkezése. Kolozsvár
- Kunt Ernő*
1978 Temetők az Aggteleki-karszt falvaiban. Debrecen
- Magyar Népzene Tára*
1966 V. kötet. Budapest
- Nagy Jenő*
1984 Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok. Bukarest
- Orbán Balázs*
1870 A Székelyföld leírása... IV. Pest
- Seres András*
1984 Barcasági magyar népköltészet és népszokások. Sajtó alá rendezte Keszeg Vilmos. Bukarest
- Szabó T. Attila*
1980 A kopjafás-zászlós temetkezés késői emlékei. In: uő. Nép és nyelv. Bukarest 331–333.
- Ujváry Zoltán*
1978 A temetés paródiája. Temetés és halál a népi játékokban. Debrecen
1983 Játék és maszk. Dramatikus népszokások. II–III. Debrecen

FEHÉRTEMETÉS A GYIMESI MAGYARCSÜGÉN

A Néprajzi Látóhatár 1992. évi 3-4. számában megjelent *Temetési szokások a Maros megyei református gyülekezetekben* című dolgozatomban többször utaltam arra, hogy e szokások a folklór leghagyományőrzőbb cselekményei, mert a hozzájuk tapadó, őket éltető képzetek (hiedelmek) mit sem változtak az eltelt évszázadok, sőt évezredek óta. A cselekmények keretét, szokásrendjét színesítette ugyan a keresztyén egyház, de ebben a keretben elférnek és benne élnek a pogány képzeteket őrző cselekmények is.

Állításomat többek közt az ún. *fehér temetéssel* is alátámasztottam, amellyel a legény- illetve leánykorban elhunyt halottakat készítették elő, kísérték ki a temetőbe és adták át az anyaföldnek. Megemlítettem, hogy a fehértemetést nemcsak a Maros megyei református gyülekezetekben gyakorolták – s alkalmasint gyakorolják ma is –, hanem a római katolikus Jobbágyfalván, az udvarhelyszéki Szentesegyháza faluban, sőt a Feléhez közeli román, görögkeleti Mezőszabadban (Voiniceni), valamint a Felével szomszédos, unitárius többségű Szabédon is.

A fehértemetés alapja az az ősi hiedelem, hogy a halottak, s ezek között a fiatal legények és leányok is, az emberi társadalomból való eltávozásuk, vagyis haláluk után tovább folytatják életüket egy másik régióban, a másvilágon és ezért a legényeket vőlegényként, a leányokat menyasszonyokként temetik el.

Íme a gyimesvölgyi fehértemetés.

A legényt háziszóttos fehér posztóruhába öltöztették s a mellére a vőlegények szokásos mirtuszkoszorúját tűzték. Újabban városias szabású ünneplőbe öltöztetik s mellére ugyancsak *mirtusz* kerül. A leány fehér menyasszonyi ruhát kap fátyollal (slájer) és a szokásos koszorúval.

A ravatal négy sarkán a virrasztás idején és a temetési szertartáskor gyertya ég. A halott fejénél pedig egy padon egy kis fakereszt áll, amelyen a temetési szertartásig gyertya ég. Erre a kis keresztre törülközőt vagy zsebkendőt kötnek.

A koporsó fenyőfából készül és színe fehér vagy világosbarna.

Mind a legény, mind a leány kezén rózsafüzér van és egy zsebkendő. A legény zsebébe aprópénzt (fémpénzt), a leány kezébe szintén néhány aprópénzt tesznek *útravalóul*.

A *virrasztó* úgy folyik le, hogy az első este összegyűlt rokonok, szomszédok, barátok, illetve barátnők a pap vezetésével elmondják a *rózsafüzért*, ami kb. fél óráig tart, utána pedig egy halottas éneket énekelnek, majd könyörögnek a halott lelki üdvéért. (A rózsafüzér összetétele: egy *Hiskegy* és 3 *Üdvözlégy Mária*. Az üdvözlégyek között egy-egy bibliai ígét mond a pap. Utána következik egy

Miatyánk, amire a virrasztók rámondják: *Dicsőség az Atyának, a Fiúnak és a Szentlélek Istennek. Amen.* Ezután következik 5 *tized*. Egy *tized* 10 üdvözlégyből áll, közöttük egy-egy ige. A *tizedek* között egy Miatyánkot és egy *Dicsőséget* mondanak.)

Ezután a megjelenteket pálinkával vagy kaláccsal és pálinkával kínálják. A pálinkát nem színesítik, az mindig fehér.

Figyelemre méltó, hogy a *virrasztóban nem kártyáznak*, mint a többi történelmi egyházak tagjainál.

A 2. este a pap csak akkor megy a *virrasztóba*, ha hívják. A *virrasztók* egyik kegyes résztvevő vezetésével nélküle is elmondják a rózsafüzért s utána ugyanúgy megkínálják a megjelenteket, mint az első este.

Az egyházi szertartás a templomtól való gyakori nagy távolság miatt – a Gyimesekben sok a szétszórt település – általában a háznál történik, de ha a halottas ház a templom közelében van, akkor jó időben a templom előtt, rossz időben a templomban megy végbe. Az egyházi szertartás után egy erre felkért férfi *elmondja* (felolvassa) a *búcsúztatót*, amelyben a halott név szerint búcsúzik hozzátartozóitól, barátaitól, barátnőitől és szeretőjétől. A *búcsúztató* elhangzása után a *szentmihálylovára* helyezett koporsót legények viszik a temetőbe. A koporsót vivő legények út felőli vállára biztosítótüvel fehér zsebkendőt erősítenek. A koporsó után – ha a halott legény volt – az a leány halad, akinek a legény udvarolt, mellette pedig egy vőlegényi ruhába öltözött mirtuszos legény megy, aki a halottat személyesíti meg. Ha a halott leány volt, akkor az udvarlója megy s mellette egy esküvőre öltözött leány.

A halottas menet útját végig a *bojtnak* nevezett fenyőhegyek vagy fenyőágacskák jelzik, amiket 3-4 méterenként az út szélére szúrnak. A *bojtokat* színes szalaggal vagy gyapjubojttal díszítik. A *bojttal* való útjelzés a halottas háznál kezdődik, ahol azt a kapu sarkára erősítik, mint ahogy az esküvőkor szokás.

A halottas menet így alakul: elől megy a pap, akit két oldalán a zászlóvivők vesznek körül. Ezután jönnek a koporsót vivő legények. Velük együtt a koporsó két oldalán megy 4 fehérbe öltözött leány, kezükben égő gyertyával, illetve 4 legény, ha a halott leány volt. Ezekre a vastag gyertyákra törülköző van kötve, amit a temetés után a gyertyavivők kapnak. Utánuk következnek a családtagok, a közeli rokonok, barátok, barátnők és a gyülekezet, amely, fiatal halottról lévén szó, éppen olyan népes, mint mindenütt.

A sírhoz érkeve a pap elénekli a liturgiában előírt éneket, a koporsót meghinti szentelt vízzel, tömjénnel megfüstöli s utána leeresztik a sírgödörbe. Adatközlőnk szerint Csügén nem szokás a szemfedő egyik csücskét letépní azért, hogy azzal füstölhessenek, ha hozzátartozói vele álmodnának, miként az sok református gyülekezetben szokás, viszont az otthoni kis sírkeresztet, amely a halott feje mellett állott, a koporsóra helyezik s csak ezután kezdődik a takarás, vagyis a sírgödör betöltése. Amíg a sírba leeresztés és a felhantolás történik, a hozzátartozók jajveszékelve siratóznak. (Ezt másutt leginkább már csak a cigányok gyakorolják, a magyarok nem tartják illendőnek, valószínűleg városi hatásra.)

A koporsó fölé *régebben nem tettek padmajt*, mint ahogy ez a reformátusoknál ma is szokás, újabban egyesek tesznek és *padlónak* hívják. Az előre elkészített sírkeresztet, amelyen a halott neve és születésének s halálának éve olvasható, itt is

a sírgödör betöltése közben ássák be a halott fejébe. A keresztre egy törülközőt vagy *zsebkendő*t szegeznek, ami a temetés után is a keresztben marad.

A felhantolás után egy asszony karikás pereceket dobál át a síron, amiket a gyerekek fognak ki. Ez a görögkeleti *preszkura* mása és nyilván útravalónak szánják a halott számára.

Bár a gyimesi székelyek viszonylagos elzártságuk miatt valószínűleg hagyományőrzőbbek, mint a Székelyföld többi katolikusai, a városiasodás itt is kezd utat törni magának, mert újabban divatba jött a betonból öntött, illetve műköves és a fémből való sírkereszt, amelyre gyakran az elhunyt családtag fényképét is ráerősítik.

A halotti gyülekezet felnőtt tagjait a temető kapujánál kaláccsal és pálinkával kínálják a gyászos család által erre felkért rokon férfiak.

A halottkultuszhoz tartozik a *rekviem*, amit az elhalálozás után 6 hétre és az 1 éves évfordulón tartanak a templomban. Ugyanakkor a gyázmise után friss koszórút tesznek a sírra s kalácsot és pálinkát *osztogatnak* a megjelenteknek. *Mindenszentek napján* (november 1.) este gyertyát gyújtanak a halottak sírján és az elhunytak emlékére most is kalácsot és pálinkát vagy bort osztogatnak.

Elmondta: Kiss Dénesné (34)

Lejegyezték: ifj. Tóth Gyula és felesége.

A lejegyzés ideje: 1994. augusztus.

EGY ELFELEJTETT KÖZÉPKORI MÁGIKUS SZOKÁSCSELEKMÉNY KISALFÖLDI EMLÉKEI ÉS PÁRHUZAMAI

A figyelmes szemlélő ha a csallóközsütörtöki román kori templomok portáléját veszi szemügyre, érdekes, függőleges, hosszúkás és viszonylag mély vájatokat, szinte szabályos, félgömb alakú bemélyedéseket, kidörzsöléseket vehet észre rajta (1-2. kép).^{*} Ezek a nyilván több évszázados nyomok eddig elkerülték a kutatók figyelmét. *Ipolyi Arnold* Csallóköz műemlékeiről írott igen alapos munkájában nem foglalkozhatott velük, mivel akkor a nyugati portálé még be volt falazva (1956-ban fedezték csak föl), ill. törmelékekkel volt beborítva (*Ipolyi*, 1859. I: 57-70), műve későbbi jegyzetelőjének, *Hushegyi Gábornak* meg minden bizonnyal nem tűntek föl (*Hushegyi*, 1994. 233-234). Lényegében a helybeliek sem tudnak magyarázattal szolgálni eredetük felől, bár igen halvány nyomok utalnak arra a magyarázatra, miszerint „valamikor régen”, aratás előtt, megszentelés végett odadörzsölték volna az aratók kaszáikat. Valami hasonlóak, s talán a csallóközsütörtökiekkel azonos eredetűek figyelhetők meg a *boldogfai* templonnak a hatvanas évek közepén kibontott román kori portáléján is (3. kép), s monográfusa, *Püspöki Nagy Péter* ennek sem szentelt figyelmet (*Püspöki Nagy*, 1981). Ez utóbbi helyen is megvannak, ha embrionálisabb állapotban is, a félgömb alakú bemélyedések, illetve a függőleges, ám sokkal keskenyebb és mélyebb vájatok. Vajon mivel magyarázhatóak ezek a különös, esztétikusnak éppenséggel nem mondható, ám mindenképpen figyelemre méltó, valaminő mágikus eredetet sejtető nyomok?

A *boldogfaiak* azt mesélik, hogy a török időkben a helybéli vitézek, mielőtt az ellenséggel megütköztek volna, ide köszörülték kardjukat, egyrészt, hogy azt megélesítsék, másrészt, hogy a szent hely kövén meg is szenteljék.¹ E figyelemre méltó adalék hitelességét csak az a tény kérdőjelezheti meg, hogy a szóban forgó objektum a hatvanas évek közepéig jó egy évszázadon keresztül be volt falazva (*Püspöki Nagy* 1981, 90), tehát a magyarázat nem biztos, hogy helyi hagyományon, hanem talán sokkal inkább egy utólagos spekuláción alapszik. Vagy talán mégsem? Bármint is legyen, a szent hely, mint kiindulási pont, mindkét példánkhoz jónak bizonyulhat.

^{*} Előadásként hangzott el 1994. október 15-én Budapesten a Kodály Zoltán Emlékmúzeumban Vargyas Lajos 80. születésnapja alkalmából megtartott ülészakon.

¹ A budapesti előadás után hangzott el *Vargyas Gábor* kiegészítése, miszerint az ócsai templom portáléján is láthatóak hasonló jelek, s ott is kardköszörüléssel, ill. -szenteléssel magyarázzák eredetüket. Az adat ellenőrzésére ez ideig nem nyílt meg módom.

A csallóközcsütörtöki templom bejárata melletti vájatoknak szinte a megszólalásig pontos analógiájára bukkantam teljesen véletlenül Németországban, a Baden-Württemberg tartományi *Weikersheim* román temploma portálján (4-5. kép). Az itteni széles és mély vájatok, valamint a szinte szabályos, félgömb alakú, kisebb-nagyobb bemélyedések is azt az érzést keltik a szemlélőben, mintha egykor valamilyen célból valamilyen tárgyat rendszeresen hozzádörzsöltek volna a meglehetősen puha homokkőhöz, vagy kőport kapartak volna ki innen,² s ennek emlékét őrzik ezek a nyomok. Az, hogy csaknem ezer kilométerre nyugatra, német nyelvterületen e jelenség pontos mására bukkantam, indokoltá teszi, hogy a szokás eredete után a német szakirodalomban is nyomozzak (annál is inkább, mivel eddigi tudomásom szerint magyar kutatók közül senki nem foglalkozott e problémával).

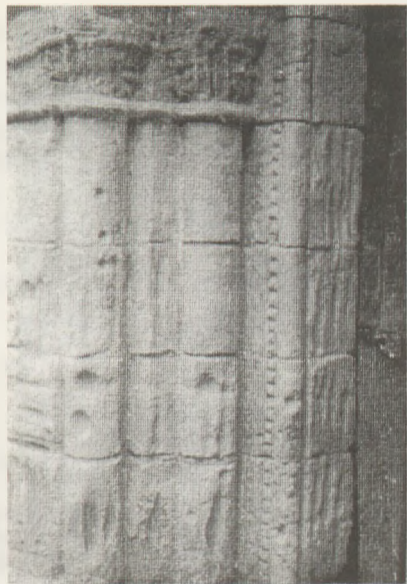
*

A német nyelvterületen már a középkortól szélteben elterjedt hiedelem, hogy a templomból nyert por mágikus erővel bír. A frankok is azt tartották, hogy ami a szentek relikviáival érintkezésbe került, gyógyerővel bír. Különösen a szentek sírkövéről származó port tartották hatásos gyógyirnak (*Andree*, 1906. 320). Egy 1603-as tiroli egyházlátogatási jegyzőkönyv arról számol be, hogy egy búcsújáró templom talajában egy lyukat találtak, amely azáltal keletkezett, hogy a zarándokok az onnan nyert port kelevényeikre rakták. Ugyanilyen bemélyedésre letek ezen templom sekrestyéjében is (*Hoffman-Krayer-Bächtold-Staubli*, 1931–32. 1417). A templomok falán látható különböző kaparások, bemélyedések, vájatok egyes kutatók szerint szintén az ilyen pornyerés eredményei. *Maria Andree-Eysn* tudósít arról a *Kölnische Zeitung* 1905. évfolyamában olvasható hírről, miszerint Lellisi Szent Kamill³ vagy Kamilló (1550–1614) halála után egykori cellája falából nyert por a szenthez való fohászkodással párosítva főleg sebek gyógyítására alkalmas, s egy Aachen közeli holland városkában, Vaalsban még ekkor is jövedelmező kereskedelmet üznek vele (*Andree*, 1906. 320). Ugyanő értesít bennünket arról is, hogy a híres itáliai búcsújáró helyen, az Ancona közeli San Lorettóban is árusítanak az ottani kegytemplomból nyert port, gyógyítás céljából. Egy írországi búcsújáró hely templomának vakolatát szintén kiárusították a zarándokoknak, mivel azt tartották, hogy az különféle betegségek gyógyítására szolgál (*Andree*, 1906. 320–321). A karlsbadi németek hite szerint a templomajtó elől származó por varázserővel bír (*John*, 1905. 264).

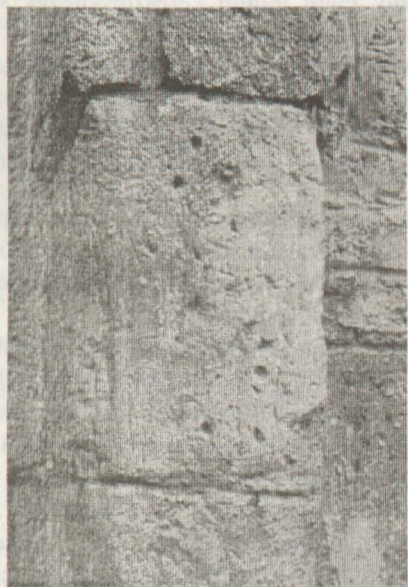
Német nyelvterületen nemcsak a templomok falából, hanem az út menti, illetve temetői kőkeresztekből nyert pornak is varázserőt tulajdonítottak. *Bernhard Losch* arról tudósít bennünket, hogy ugyan manapság már csak nagyon kevés helyen tudnak róla konkrét tájékoztatást nyújtani, ám Németország-szerzte viszonylag sok kőkereszt tanúskodik arról, hogy a belőle kikapart kőpornak valamikor gyógyerőt tulajdonítottak (*Losch*, 1968. 109).

2 Az erre vonatkozó ötletet *Hála Józseftől* kaptam, s neki köszönhetem, hogy vizsgálódásaim során ezen a – később helyesnek bizonyult – nyomon elindulhattam.

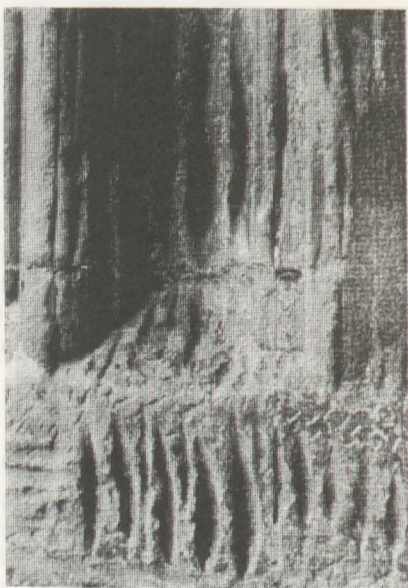
3 Szent Kamillóról tudni kell, hogy kicsapongó, feslett élet után, ő maga is megbetegedvén, hátralévő életét betegek ápolásának szentelte, sőt rendet is alapított erre a célra. 1746-ban avatták szentté, s 1886-ban lett a kórházak, betegek, haldoklók patrónusa. 1929-ben XI. Pius az ő oltalma alá helyezte a betegápolói hivatást (*Diós*, 1993. 407–410).

1-2. kép Csallóközcsütörtök

3-4. kép Boldogfa

5. kép Weikersheim (Németország)

Nagyjából eddig futotta saját kutatásaimból, illetve a budapesti könyvtárak német vonatkozású anyagaiból, amikor megérkezett *Friedrich Karl Azzola* professzor jóvoltából két német nyelvű különnyomat a *Beiträge zur Geschichte der Pharmazie* című folyóiratból. Mindkét közlemény szerzője *Jouchim Jünemann*, aki több száz köemlékről több ezernyi ilyen bekaparást, bevésést gyűjtött össze, elsősorban Közép-Európából (főleg a németekkel valamilyen kapcsolatban lévő vidékekről, így többek között Morvországból), ám mindemellett a világ más részeiből is (*Jünemann*, 1977. 1980). Érdekes módon a fentebb, általam idézett német irodalmi adatokat nem hozza, ám ezeken kívül számtalan, igen gazdag analógiákat sorakoztat föl, egész a bronzkortól szinte napjainkig. Foglalkozik a jelen-

séghez kapcsolódó helyi, népies magyarázatokkal is, amelyből 43 típust különböztet meg. Figyelemre méltó, a német anyagban is gyakori motívum, hogy a pogány ellen induló keresztesvitézek köszörülték-szentelték kardjukat a szent helyeken, főleg a templomok bejáratánál (*Jünemann*, 1977. 30; 1980. 53), ill. az is előfordul, hogy az aratás előtti kaszaélesítés és -szentelés nyomaiként magyarázzák (*Jünemann*, 1980. 53). Végső megállapítása szerint ezek azonban pusztá mondák, s a valóság az, hogy a nyomok kőpornyerés nyomán keletkeztek. A kidörzsölt port pedig mágikus gyógyítási célokra használták.

A magyar nyelvterületről ezzel kapcsolatban ennyire konkrét recens adatokkal nem rendelkezünk ugyan, de a templomból, illetve kőkeresztekből nyert por mágikus erejébe vetett hit valamikor népünk körében is ismert lehetett. Erről az alábbi adatok tanúskodnak:

Göcsejben templomporral hintették be az epilepsziás betegeket (*Szendrey-Szendrey*, 1940. 207). Közelebbi helymegjelölés nélküli adat arról tanúskodik, hogy az oltár körül összesepert por „*tehnéfüstölőszert a hozorkányok rontása és a dögvész ellen*” (*Szendrey-Szendrey*, 1940. 207). „*Ha templomból szedett port tesz az ember a méhkas alá, idegen méhek nem lopják el a mézet*” (*Wlislöckiné*, 1895. 47). Biharban a kocsmáros és a kofa kis zacskóban templomport hord nyakára kötve (*Szendrey-Szendrey*, 1940. 207). *Tüskés Gábor* közli, hogy az abaligeti kálvária középső kőkeresztjének hátoldalából egy mélyedést kapartak ki, s ő is csupán a

német analógiák alapján következtet arra, hogy a hívek minden bizonnyal a keresztből nyert pornak tanúsíthatnak mágikus erőt⁴ (Tüskés, 1979. 276; 1980. 109).

A fenti példák alapján talán joggal következtethetünk arra, hogy a csallóközcsüttörtöki és a boldogfai templom portáléján keletkezett vájatok is ilyen, köpor-nyerés céljából végzett kaparások⁵ eredményei és a hiedelem talán a német telepésekkel került a Csallóközbe,⁵ illetve a Mátyusföldre. Ezek az apró, különösebb feltűnést nem keltett nyomok is bizonyítják szoros kapcsolatainkat Európával.

IRODALOM

- Andree-Eysn., Marie*
1906 Kirchenstaub heilt Wunden Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 16. 320-322
- Diós István* (szerk.)
1993⁴ A szentek élete. Budapest
- Hála József*
1987a A Börzsöny-vidéki kőbányászat és kőhasznosítás a XIX–XX században. Dissertationes Ethnographicae 6 Budapest
1987b Fossils in the popular traditions in Hungary. In Rocks, Fossils and History Italian-Hungarian Relations in the Field of Geology. Edited by J. Hála. Budapest. 205–222
1990 Barlangi képződmények a népi gyógyászatban. Karszt és Barlang 29–32
- Hoffman-Krayer, E.–Bächtold-Stäubli, H.* (Hrsg.)
1931–32 Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. IV. Berlin-Leipzig
- Hushegyi Gábor*
1994 Jegyzetek. In: Ipolyi Arnold: Csallóköz műemlékei. Pozsony, 223–285
- Ipolyi Arnold*
1859 Csallóköz műemlékei. Pest
- John, Alois*
1905 Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen. Prag
- Jünemann, Joachim*
1977 Rillen und Näpfchen auf sakralen Denkmälern – Steinpulver als Arzneimittel. In: Beiträge zur Geschichte der Pharmazie 29. 25–31
1980 Nachlesen zu Rillen und Näpfchen auf sakralen Denkmälern (2). Steinpulver als Arzneimittel. In: Beiträge zur Geschichte der Pharmazie. 31. 49–54
- Losch, Bernhard*
1968 Steinkreuze in Südwestdeutschland. Volksleben 19. Tübingen
- Püspöki Nagy Péter*
1981 Boldogfalva. Bratislava
- Szendrey Zsigmond–Szendrey Ákos*
1940 Részletek a készülő magyar babonaszótárból. Ethnographia 51. 195–210
- Tüskés Gábor*
1980 Útmenti és temetői köfeszületek Abaliget–Orfű környékén. Ethnographia 91. 98–113
- Whislockiné Dörfler Fanni*
1895 Templom és templomszerek a magyar néphitben. Ethnographia 6. 40–49
- Zimmermann, Fritz*
1980 Historisch-ethnographische Analyse der deutschen Siedlung im Preßburgerland. Wien–Stuttgart

4 Hála József több tanulmányában is rámutat, hogy a meszes tartalmú kőzetek pora sebekre valóban gyógyhatású lehetett. Ugyanígy különféle kagylókat is porrá zúztak (pl. a tihanyi kecskekörmöket), s a lovak szembetegségeit gyógyították vele eredményesen (Hála. 1987a. 80.; 1987b. 217.; 1990)

Arra mellesleg Joachim Jünemann is utal, s példákat is hoz rá, hogy ennek a mágikus szokáscelegménynek azért volt valamilyen racionális vonzata is (Jünemann. 1977. 30).

5 Ipolyi Arnold tudósításából tudjuk például, hogy a Szt. Györgyi grófok a XIII. században német telepéseket költöztettek Csallóközcsüttörtökbe és környékére (Ipolyi. 1859. I. 68). Vö.: Zimmermann, 1980)

BETLEHEMES JÁTÉK KÁSZONBÓL 1898-BÓL

Ezen betlehemes játék szövegét egy kéziratos füzetben találtam. 1974–80 között Kászonaltízben tanítottam és a füzetet a szomszédomban lakó Zsombori Mária nevű öregasszonytól kaptam, aki akkor 90 éves volt, 1895–96-ban született. A füzet 17x11,6 cm nagyságú, barna karton borítójú, fekete fonallal összeerősített hét lapot tartalmaz. Hajdan fehér, ma már erősen megsárgult sima lapok, amelynek mindkét oldalára írt a szöveg lejegyzője vagy egybeszerkesztője.

A borító elelső felén, belül, primitív írással, vastag ceruzavonásokkal a következő szöveg áll:

300 f azaz har
am száz farint
tött attam ki István Ferentz
nek 1901 február
24 én meg
tizen ketött a kamat és köt
tsire

Az utána következő első lapon egészen fent kezdve következik a (betűhíven másolt) szöveg, amelynek írásmódja gyakorlottabb kézre vall, és valószínű ő lehetett a füzet első tulajdonosa.

A füzetet kitevő hét lapból öt teljes lapot, mindkét oldalán beírva, tesz ki a betlehemes játék. Az ötödik lapon csak hét sor szöveg van. Utána következik egy üres lap, majd az utolsó, a hetedik, amelynek a borító felé eső oldalán egy szerelmes levél verses formulája, majd alatta más kéz írásával egy M betű és alatta ugyanazzal az írással, mint az M, Kovács József.

A betlehemes játék szövege között, a nyolcadik oldal alján a következő bejegyzés, amely a mellékelt fénymásolaton is jól látható: Írta Mihály Antal sk. 1898 Január 1 én

A füzetbe betéve találtam egy 17x10,3 centiméteres, kettőbe hajtott lapot, amelynek első felét vékonyan ceruzával megvonalták. I. Gyászének. címmel következik egy fiatal halott számára, hat, négy soros szakaszból álló búcsúztató vers. Ugyanaz az írás, mint a betlehemes játék szövegéé. A búcsúztató utolsó sora után ugyanaz az írás, ugyanolyan tintával a következő:

Írta Mihály Antal sk.
Kászon Jakabfályn 1899

III/28 án

k: Szólga

Kivagy honan jöttél mi nemből való vagy
Feleletett nékem e szavaimról agy!
Hajó szándékal vagy egy kevésé maradj
külömben ajtómról röktön el takarodj.

Józsefé.

Szegény uton járok kik nem kapunk szálást
József s nöm mária ki szüli mesiaást, hogy ha
ha bé fogadtok mondjad a király hogy adjon
szállást az ég és föld uranak.

k: - szólga

Várjatok egy kisé megyek be jeletlek ha
engedély leszen bátron bé jöhetek adig csak az
ajtón esendesen legyetek. Öröm választ hozok
ezennel én nektek

Jelentés

Felséges királyom parancsolatid mind leg
hiveb szolgád el jártam utadba

király

Mond meg hát hív szolgám nagyob bizonyára
milyen embereket találtál ajtómon?

szólga.

Olyan embereket találtam ajtódba nem
hiném országodból jötek volna oda

király.

Szólisd hát szaparan talán követsegből
küldetek én hozam vala mely nemzetségből

k: - szólga

Király küldött követségül bejöhetek parancsolatjára

Józsefé

Adjon az úr Isten e házba jó estvét
kivánt egészséget nektek jó szerenesétt
fordítsa el rólunk ostorozo kezétt
tartsa meg békébe igaz magyar népétt

király

Tartson meg az Isten téged is barátom
kivagy honan jöttél azt tudni akarom.

József é.

Felséges királyom fogagy bé házadba
fizetésünk leszen e világnak ura
Jegyesem hordoza az Isten bárányátt
mostimár el érte a szülés óráját

király

Én kedves barátom bennem fogadhatlak
nagy urakból álló vendégeket várok a
Városon kívül van rongyos Istálló melyben
Szokot szállni a jövevén szálló,

Mária

Mit tegyünk hát József hová kelyen lenünk
Ily terhes létemben hová s kihez menjünk!

József é.

Máriám jegyesem indulyunk másutra meg
szán benünköt is az egek nek ura job is leszén
inen műtováb el megyünk ugy is ez nagy
urak közöt mű nem férünk.

király é.

Háttü mit akartok mit kíván szivetek
Ily terhes mátkádal havá is
sietek.

József é.

Imé azért jötünk mostan ti hozatok hogy
az éjszakára szállást adhatnátok.

király é.

Isten é a szállás meg lehet maradni egy
keves ideig most megpihenni

József é.

Szerelmes jegyesem el lankadt mária
tudom bádjadt tested nyugodalmat várna
te agodalmidért fáj a szivem mária
mert el közeledet a szülés órája.

Mária

Szerelmes Jézusom méhem nek
Gyümölcsé az atya Isten nek legszeb ígéje
nehagy el benünköt segély ez ügyükben.

Az angyal é.

Glória ének szelszisz deó.

Az összes társulat Énekel

Dicsőség menyben az Istennek
Az angyali seregek vígan így énnkelik
Dicsőség. Dicsőség az Istennek

Az angyalé.

Serkenj fel isten nek választot serege
Semit ne is késsél Jézus eleibe si es mert
el késel ő tiszteletire. Jertek mert ő siet
most Jéruzálembe.

Az első pásztor

Jaj jaj mit láték álmanba mitt hállék
az Isten angyala nekem megjelenék
Órdög e vagy angyal aba kételkedem hogy
Jézus született azt el nem hihetem nem is
töröm aban zavaros elmémet a meleg puczcokra
felteszem fejemet.

Az angyal é.

Keljetek fel pásztorok kik juhok nál alusztok.
mert született uratok, nek tek kisded Jézustok

Az első pásztor

Nem bánom keljünk fel e szép ének szóra mertt
A hajnal csilag fel jött viradóró. tám a ma-
csukámot ad komé markomba hogy indul-
hasak el e szép ének szóra.

Három pásztor

Pásztorok kelyünk fel hamar induljunk
el Betlehem városába rongyos istállócskába
siesünk nekésünk hogy meg ottan
betlehemben lehesünk miurunk
nak tiszteletett tehesünk

Mária

Serkeny fel fiam pásztorok eljötek
kik szent angyalidtól tehozád küldetek-
ismett.

Három pásztor

Üdvöz légy Jézus pásztorok, pásztorá menynek
és föld teremtő szentura. stb
Ha meg nem utálsz te szolgálid vagyunk és
azért jötünk hogy téged imádjunk.
Mária teis könyörög éretünk hogy mű e
világból Böldogul ki menjünk

Az első pásztor

Oh édes Jézusam tehozád eljöttem a sok utaza(s)
ba nagyon meg éheztem, mégis Jézusom
nak egy szép bárányt hoztam fogad el
jőnevén mert jó szível adom.

Második pásztor

Szerelmes Jézusom látod öreg vagyok meg (a)
Juhok után is alig balaghatok még is Jézus
som nak egy nagy sajtot adok melyet végy jó
nevén mit most adhatok.

Munatore.

Szerelmes Jézussom én munator vagyok
egyebet nem adhatok egy pásztori zsukát
Örömet ki fuvok ved kedvesen a mit most
adhatok.

Az első pásztor

Nohát most egy aránt fogjuk a macsukát
fujad te urszulé a meg ígirt nótát
Ki ki járja tánczát nekimilye talpát
Öntsünk a garatra míg elszagad a gátt.

A mária

Kedves hív pásztorok kik hozánk jötetek
az én szülőtemnek ajándékot tetetek
Menynek országába minyaon részt vegyetek

A király é.

Köszöm hálalom kik itt halgatátok ez csekély
munkánkot meg nem utáltok gondolom hogy
semi roszat nem halátok mely ért az
Isten nél legyen koronátok; meghalátok itten
az Istennek fia miképen született hideg istálóba
Ökör szamár között a durva jászójba, ringó bölcső
helyett a korós szenába, tpedig jó gazdák kik
szálást adátok a kis Jézuska legyen partfögötök
semi féle inség ne férjen tირeátok mű pedig
el megyünk inen Isten tihozátok. Vége.

Ének

Im midön mindeneket birságál hivatnak
Agusztus hogy könyvébe szám szerint hivatnak

Czirinens küldeték Betlehem városba
Hogy az egész tartományt vené egy sumába

Elindula Jozsef is a szüz máriával
Istennek erejéből terhes mátkájával

Betlehembe hogy juta fáradt álapottal
Szálásról kérdezkeedik minden embert ural

De a sok vendég miat nics senki barátya
Aki távolról látya ajtaját bezárja

Szálni kényszeritetik egy rongyos pajtába
Várason küll tétetett barmok hajlékába

Oh kegyetlen tigrisek Betlehem városba
Hogy lehete nálatok Jézusnak ily sorsa

Jézus Mária József hogy ha méltóztatok
jöjetekek bé im lészen szivemben szálasto(k)

Az ökör és a szamár táplálja melegel
Nem hagyja a kisedet meghalni hidege(l)

Elsőpásztor-házba menetelkor.

Hopszusz bádé rajtahát nyugodjunk ehelben
Foltos szárikámott leteritem a földre itt nem
ól meg münköt az lsten hidege.

2 pásztor

Hát én szegény öreg hol lelem szeremett
ha lehett a tűz nél vegyétek el a hejemett
Afejö széken én ülék első helyt valamelyik
csorrantta-e nálam nál több tegett.

3 pásztor

Áj félre koridor mert én is itt vagyok úgy meg
fázott a lábam szintén meg fagyok uzmos
Szakálom közt koczognak a fogok komo-
nákóm alól el hulltak a hajak.

Az utra el indulás kor

Immár münköt jó gazda ha elküldesz
utunkra egy egy kanna jó serrel beszél
gét nénk job szivevel ujulást vidulast
úgy várna a mű torkonk ezekre. —
petákat majd adnak mártásokat ránk
rak nak, sodorral sorjába majd megajándé-
koznak
Ja uz mö fortátyi édes undiásom közötetek
eházba paromot nem látom a házigazdá
tól utra való várunk!

Börből faragott kodohozott edén ves egy
pengött ki bellé gazda uram hogy röfögjön
szegény!

Vége.

SÁNDOR. EGY SZABADKA KÖRNYÉKI MÁRIA-KEGYHELY

A mai Vajdaságban¹ *Sándor* nevű részt vagy dűlőt a szabadkai iratok már 1764-ben említenek a város közvetlen közelében.² Később mint önálló község is szerepel, aztán 1905-ben a városhoz csatolták, és annak külvárosát képezi ma is. Szabadkától délkeleti irányban terül el. Önálló vikáriát 1926-ban alapítottak ott a szabadkai Szt. Rókus plébánia területéből leválasztva, amit 1956-ban plébániai rangra emeltek. Halotti anyakönyvüket 1855-ben kezdték vezetni, a keresztek anyakönyvét pedig 1901-től, amit a plébánia irattárában őriznek.

A szabadkai egyházmegye kötelékéhez, a sándori plébániához tartozik Észak-Bácska ökumenikus jellegű Mária-kegyhelye, a Szentkút vagy Bunarić, illetve a Vodice. Bár eredete nem vezethető vissza több száz évre, jelentősége mégis igen nagy a város és környéke több nemzetiségű lakosságának mindennapjaira, de különösen vallási életére. A palicsi tó alsó nyúlványának közvetlen közelében található terület, az elbeszélések és némi feljegyzések szerint, a múlt század 70-es éveitől különös események színhelye.

Katolikus meggyőződés szerint bizonyos kitüntetett helyen az Isten a Szent Szűz által különösen osztogatja kegyeit. Ezek leginkább a Mária-jelenések helyei. A legenda szerint ilyen szent hely a Bunarić is, mely az idők szerint „emberemlékezet” óta létezik. A szájhagyomány egy csordogáló forrást az emlékezet óta számon tartott ezen a helyen, ahol a fáradt vándor szomját olthatta. Azonban egy idő után a forrás vizének gyógyító hatásáról is szétfutott a hír: akik fájó sebeiket e vízzel mosták ki, gyorsan megszabadultak szenvedéseiktől. A hír hallatán a nép, de különösen a sándoriak és a környék lakói szent helyként kezdték tisztelni, a katolikus horvátok és magyarok, és a görögkeleti szerb hívők is. A két egyház különböző nézetet vallott ugyan a forrás vizének csodás erejét illetően, de ez a híveket nemigen zavarta, ők valamennyien eljártak ide, és a víz csodás, gyógyító erejét a Szűz közbenjárásának tulajdonították.

A kegyhely eredetével kapcsolatos legendának a nép ajkán több változata él még ma is. Egyik szerint az említett területen valamikor legelő volt. Igen nagy volt a szárazság, amikor egy pásztor ott legeltette nyáját. Mikor már a szomjúságtól nagyon szenvedett ő maga is, juhái is, akkor így szólt: „Szűzanyám, ha létezel

¹ Az írás része egy, a Vajdaság búcsújáró helyeit bemutató sorozatnak.

² *Iványi István*: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. Szabadka, 1907.

és hallasz engem, tégy csodát és fakassz forrást”, és botját a földbe szúrta. Kis idő után, ahol a botja földet ért, ott forrás fakadt.

Mások szerint a vidéken abban az időben szőlőskertek voltak. Egy család ott dolgozott, s velük volt világtalan gyermekük is. A kislány – miközben magában játszadozott – egyszerre egy hívó női hangra lett figyelmes. Elindult a hang irányába és ezt hallotta: „Előttem forrás van. A vízzel mossad meg szemeidet és látsz majd!” A kislány megtette ezt, csoda történt, és látni kezdett. Ekkor maga előtt egy szép asszonyt látott, a földön pedig egy kör-formát. A legenda szerint a szép asszony a Szűzanya volt, aki sarkára támaszkodva kört formált a földön, és ott fakadt a forrás.

E legenda másik változata szerint egy világtalan kislány véletlenül talált rá a közeli forrásra, amiben megmosakodott és látni kezdett. Ekkor maga előtt látta a Szűzanyát, aki így szólt hozzá: „Most menjél és vidd szét a hírt, hogy mi történt veled!”

Mások szerint a jelenlegi kegyhelyen ősidőktől fogva volt egy forrás, ami valamikor szárnnyomból fakadt. Egy vak kislány azt álmodta, hogy el kell mennie a forráshoz, hogy meggyógyuljon. Kérte édesanyját, vigye el őt oda. Az édesanya ezt megtette, és a kislány látni kezdett.

A csodás gyógyulások híre hallatán egyre látogatottabb lett a forrás. Más csodás gyógyulásokról is volt hír. Mankókkal jöttek, kik itteni gyógyulásuk után újra jártak, továbbá némák szólaltak itt meg, bár erre vonatkozóan feljegyzéseket nem őriz az egyház.

A múlt század 80-as éveiben a kegyhely látogatottsága már számottevő volt. Ezért a nép, különösen a környék lakói, kérelmezik az egyházi hatóságoknál a forrás, a hely hivatalos kegyhellyé nyilvánítását. Mint már említettük, a szerb pravoszláv és katolikus egyház különböző nézetet vallott az ügyel kapcsolatban. Végül a szerb pravoszláv hívek kérelme talált hamarabb megértésre: a jóváhagyást, hogy a kegyhelyen kápolna épüljön, tett követte és az adományokból 1883-ban fel is épült a tervezett építmény. Ilija Mijatov például jelentős összeget, 400 koronát adományozott, míg a hiányzó részt a sándori egyházközség fedezte. A görögkeleti hívek nagy öröme az egyház a kis kápolnát a Szűzanya tiszteletére fel is szentelte, és a kegyhely búcsúnapját a Nagyboldogasszony-napi ünnepüket megelőző napra tette. 16 év után ezt lebontották, de helyére újat építettek. 1911-ből, a Subotička danica³-ban látható egy fotó is erről a második kápolnáról. Igen kis méretű, téglából készült, cseréptetes, meszelt falú építmény volt. Nyitott eleje előtt vasrács állt. Sokban hasonlított a ma is létező katolikus kápolnához. Sajnos egyéb adataira vagy okmányra nem bukkantunk róla.

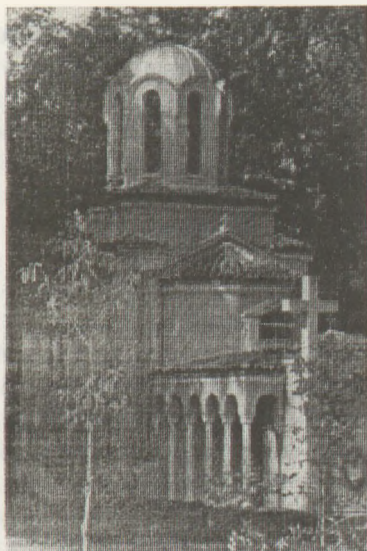
1914-ben egy nagyméretű, kőből készült feszületet is állítottak a szerb pravoszláv hívek adományaiból, mely kápolnájuk előtt ma is épségben áll. A szerb pravoszláv szentkúti gondnoklakás 1939-ben épült, de ugyanabban az évben egy újabb kápolna építéséhez is kaptak engedélyt. 1118 adományozó segítségével történt az új, igen impozáns kápolna felépítése, melyet 1940-ben Staniša Mihajlović (paroh) atya szentelt fel Nagyboldogasszony tiszteletére („Za uspenje presvete Bo-

³ Szabadkán megjelent bunyevác-sokác évkönyv (naptár).

Katolikus kápolna és feszület a kegyhelyen

A szerb pravoszláv egyház kápolnája

gorodice-Velike Gospe, 28. avg.”). A vállalkozó Stipan Brščanski, egyik kivitelező pedig Angélica Mátyás volt. Az előző kápolna a nádashoz is és a katolikus kápolnához is közelebb állt, és abban még nem volt harang. A mostanit az újvidéki Predrag Jovanović harangöntőmester készítette, melyet 1960. szept. 21-én szenteltek fel.

A katolikus hívek tervei a kápolna építésével kapcsolatban nem alakultak ilyen kedvezően. A begyűjtött adományokból 1893-ban csupán egy nagyméretű, kőből készült, talapzattal ellátott feszületet állítottak, a következő felirattal: „Isten dicsőségére emeltette Sándor község katolikus közössége 1893”. A kápolna építésére 1896-ban került sor, melyet a Vigasztaló Szűzanya tiszteletére fel is szenteltek.⁴ „Ekkor kezdődött a szertartásos istentisztelet”⁵ is a kegyhelyen. A kegyhely búcsúnapját azóta is augusztus utolsó hetében, a hó utolsó vasárnapján tartják.

A forrás közvetlen közelében, a nádas-mocsaras területtől nem messze épült ez a kápolna. Külsőjét illetően igen kis méretű, kb.: 2x3 m. Téglából készült, meszelt falú, cseréptetős, eleje nyitott. A palicsi tó szanálása folytán (1970-es évek) szükség mutatkozott a lebontására, viszont a talaj feltöltése után eredeti helyére, régi formájában építették újjá.

A kápolna belső falain márványlapos hálafeliratok olvashatóak. A kegyhelynek ajándékozott szentképek is itt kaptak helyet: Krisztus az olajfák hegyén, Szent család, Mária szíve képek. Az utóbbi eltört, az előbbieket a szentkút gondnoki épületébe, „az egyház szállására” kerültek szobadísznek. Ott található még egy műkőből készült Lourdesi Mária-dombormű az oltár mögötti süllyesztett részben, amit vasrács fed. A szentkút kegyképének tartják a gipszből készült „*Siracusai*

⁴ A feljegyzés szerint a kápolna felszentelését kezdetben az egyház ellenezte. Subotička danica, 1911.

⁵ Hitélet (r.k. folyóirat). 1971. okt.

Szűz Mária"-domborművet. A siracusai Síró Madonna képének másolata ez, az eredeti méreteivel azonos. Zvekanović Mátyás, Szabadka egykori megyéspüspöke 1968-ban, a búcsú idején ajándékozta a kegyhelynek. Azóta a búcsút a Szirakúzi Madonna tiszteletére tartják. Év közben a kegyképet a sándori plébániatemplomban őrzik, búcsúk alkalmával, a szentmisék ideje alatt a kegyhelyen a tábori oltárra helyezik. Állandó oltára nincs a kápolnának, a misék megtartásának idejére csak alkalmi jelleggel készítenek.

A legendás hírű forrás – szájhagyomány szerint – régen egy csövön keresztül állandóan csordogált. Később kutat építettek, de a munkálatok időpontja ismeretlen. Arról van tudomásunk, hogy az 1920-as években tisztították azt. 1956-ban 34 m-es új kutat fúrtak az eredeti helyén a katolikus kápolnában. A vizet innen vezették tovább, így most két kézi pumpás kút biztosítja a mosakodómedencékhez, a kultikus mosdást végző zarándokok részére.

„Bár korok és emberek, szokásaik változtak, de az emberi lélek, azaz a zarándoklatok indítéka nem. Sokféle lehet, valójában azonban egyazon gyökérből fakad, s ez maga a hit, a kultusz ereje.”⁶ A hely kultusza a legendás gyógyulások óta egyre jelentősebb. Virágkorát az 1930–1940-es években élte.

A kegyhelyet régebben egész éven keresztül látogatták. Leginkább az asszonyok voltak azok, akik fogadalmat téve jártak el ide többször is. Sokszor télen is jöttek, ilyenkor leginkább egyedül. Leghathatósabbnak a napfelkelte előtti fohászait tartották. Gyermekeikért imádkoztak szinte mindnyájan. Legtöbbször mégis tavasztól-őszig keltek útra a zarándokok újhold szombatonként a Szűzanya tiszteletére a szent kúthoz. A tanyákról jöttek leginkább, de szinte valamennyi környező helységről is érkeztek ide ilyen alkalmakkor. Papjuk nem jött velük. Lobogót, fészületet sem hoztak magukkal mint más alkalommal, amikor búcsúba mentek. Hajnalban keltek útra. Akik fogadalmat tettek, mindig gyalog jöttek, 5-6-an egy csoportban, de volt aki fogadalmat téve egyedül jött. A nép szerint akkor a leghathatósabb az ima, ha napfelkelte előtt, elsőnek érkezik az egyén a kegyhelyre. Útjuk is imával telt, a rózsafüzért mondták, mesélik katolikus horvát és magyar öregeink.

Lovaskocsin ültek az öregek, betegek és a kisgyermek, akiket mindig magukkal hoztak ide az édesanyák. Első útjuk régen az öreg templomként emlegetett *barátok* (Ferenc-rendi szerzetesek) templomához vezetett. Itt a reggeli szentmise meghallgatása után az atyák megáldották a gyermekeket és úgy indultak a Szűzanyához a Szentkúthoz. Ezen a napon szinte valamennyien böjtöltek. Amikor a kegyhelyre értek, először imádkoztak. Csoportosan, hangosan Mária-énekeket énekeltek, egyéni imáját mindenki hangtalanul mondta. Ezt követően mentek a forráshoz.

1924-ig nem volt szentmise a kegyhelyen újhold szombatonként. 1953-tól, a katolikus Szentkúti Egyházközség tagjai kérelmének eleget téve, Szent György naptól Szent Mihályig újhold szombatonként, valamint Nagyboldogasszony és Kisboldogasszony ünnepén szertartásos istentiszteletet tartottak a kegyhelyen. 1954-ben, a Mária-év tiszteletére Szent György naptól Szent Mihályig minden

---

⁶ Erdélyi Zsuzsanna: Előszó. In: Búcsújáró magyarok – Bálint Sándor–Barna Gábor. Budapest. 1994

szombaton tartottak ott szentmisét. A leglátogatottabbak az újhold szombatok voltak, különösen júliusban és augusztusban.

A szent hely kultusza és Mária tisztelete napjainkra sem halványult el. Az 1970-es évektől május 1-jétől szeptember 8-ig a hó első szombatján tartanak a kegyhelyen szertartásos istentiszteletet. A visszaemlékezések szerint a szerb pravoszláv hívek is kijártak a forráshoz újhold szombatonként is. Ott ájtatoskodtak valamennyien. A csodásnak vélt forrás vizéből ittak, megmosták fájó, beteg testrészeiket és otthonukba is vittek a vízből.

Az utóbbi években csupán a város és a környék településeinek katolikus hívei zárandokolnak a szentkútra első szombatonként. Az egyház szervezésében buszokkal, de személykocsikkal, kerékpárral, és kisebb csoportokban gyalogosan is érkeznek. A városban, Szabadkán a barátok temploma, vagy más plébániatemplom előtt, illetve a kegyhely közelében lévő két vasút közötti fészületnél gyülekeznek. Útjuk folyamán a rózsafüzért imádkozzák és Mária-énekeket énekelnek. A szentkúti kápolnában 8 órakor tartanak szentmisét. Körülötte végzik a papok a gyón-tatást. A szertartás alatt áldoznak a hívek, utána pedig itt történik a gyermekek áldása is.

A szentmise után az ismerősök örömmel üdvözlik egymást, merítenek-isznak a csodásnak vélt kút vizéből, megmosakszanak benne, és az otthoniak számára megtöltik zisedényeiket, mint búcsú alkalmával. Sötétedés előtt valamennyien távoznak a kegyhelyről.

A kápolnák megépítése és felszentelése után szertartásos istentiszteleteket kezdetben csupán a kegyhely búcsúnapján tartottak; a katolikusok részére régebben – a horvát és magyar nyelven kívül – németül is. Ez alkalommal jelentek meg legtöbben a zárandokok. A kegyhely búcsúnapját ma is augusztus utolsó vasárnapján tartják a katolikus hívek, míg a szerb pravoszláv búcsúnap augusztus 28, illetve annak előestéje.

A szájhagyomány szerint régebben még látogatottabb volt ez a búcsú mint napjainkban. Leginkább a környező szállásokról, a városból érkeztek a zárandokok, illetve a környező közelebbi településekről pl.: Tornyos (Tornjoš), Zenta (Senta), Topolya (Bačka Topola), Tavankút (Tavankut), Bajmok (Bajmok), Gabrić, Mérgeš (Ljutovo), Orom (Orom), Ludas (Ludoš), Tóthfalu (Totovo Selo), Felsőhegy (Gornji Breg), Pality (Palić), Hajdújárás (Hajdukovo), Kis Bosznia (Mala Bosna), Verušić, Moravica, Pacsér (Pačir), Nagyfény (Zednik).

Ilyenkor fészületet és lobogókat is hoztak a zárandokok. A fészületet általában férfi, fiatalember vitte, míg a lobogókat leányok, illetve asszonyok. A szabadkai Szent Teréz templomból régebben nemcsak fehér csipke lobogókat, hanem nehéz brokát és bársonyból készületeket is vittek a kivonulás alkalmával. Ezeket férfiak vitték. Derekukra bőr pántot csatoltak, arra rögzítették a lobogó rúdját. A lobogó széleinek díszes lecsüngő szalagjait leányok tartották útközben. Processzióban vonultak keresztül a falvakon. Imádkozva, énekelve tették meg az utat. A fogatos kocsival érkező tanyaiak fészületet és lobogót nem vittek. A reggeli órában érkeztek, minden nemzet a maga miséjének időpontjára. A reggeli első misét mindig a Ferenc-rendi szerzetesek tartották, legtöbbször horvát és magyar nyelven vegyesen. Ezt követte a magyar, a német, majd a 10 órai püspöki főpásztori nagymise leginkább horvát nyelven. A délutáni órákban, akárcsak reggel, vegyes mise zárta a búcsúnapot. Akkor történt a gyerekek áldása is.

A szájhagyomány szerint voltak, akik búcsú alkalmával is már a hajnali órákban a kegyhelyre érkeztek, hogy itt a Szűzhöz fohászkodva, imával várják a napfelkeltét. Ezek a zarándokok az ima után megmosakodtak a kút vizében, ezt követően szent gyónást végeztek, majd a szentmiséig imádkoztak, de aztán áldoztak.

Napközben a magukkal hozott, leginkább böjti ételt fogyasztották a zarándokok, pl.: kenyeret, keltkalácsot, almát. Görögdinnyét szinte valamennyien vásároltak, és a füre telepedve ebéd után fogyasztották el a helyszínen. Szomjukat a szentkút vizével oltották. Vizesedényeiket csak a szentmise után merítették meg a csodásnak vélt kút vizéből, mert úgy tartották, akkor hathatósabb.

Ebből a „szent” vízből csak keveset, egy üvegben vittek magukkal. Az otthonmaradtak szemüket, arcukat, lábukat mosták-kenték meg vele, a többit eltették betegség esetére. A kútba is öntöttek belőle egy keveset, csakúgy mint az állatok vályújába. A házat is meghintették vele, hogy megvédjék a villámcsapástól, lakóit a bajtól, a kotlóstyúkot pedig azért, hogy jól keljenek a csirkék. Amikor gyermek született a házban, először a szentkút vizével hintették meg, hogy egészséges legyen, de igen fontosnak tartották, hogy a fél éven aluli kisgyermeket megérintsék a szentkút vizébe mártott kezükkel. „hogy a rontás ne fogjon rajta”. A temetőbe, halottaik sírjára is vittek belőle. Úgy tartották és ma is azt vallják, hogy a szentkút vize akkor hathatós, ha a Szűzanya kegyelmét kiérdemli az egyén.

Katolikus hívek szokása volt régebben, hogy fogatoskocsijaikat és lovaikat feldíszítették a szentkút környéki fák lombos ágaival. Mint mondják, ennek a növénynek különösebb jelentőségét nem tartják számon, csupán azért tűzték a lovakra, hogy hazafelé menet látsszon, búcsúban voltak. Viszont a lápos, mocsaras környékről gyűjtöttek nádat, amit elvittek otthonaikba és bajelhárító erőt tulajdonítottak neki. Azt tartják, a nád levelén ott van a szamár fogainak nyoma, abból az időből, amikor a Szűzanya Jézussal menekült üldözői elől szamárháton. A nádból tűznek a ház eresze alá, hogy megvédje annak lakóit a bajtól, a házat pedig a villámcsapástól. Az állatok vályújába is helyeznek belőle, és az istálló ajtaja fölé is tesznek, hogy egészségesek legyenek az állatok.

Újabb szokás, hogy virágcsokrokat hoznak a zarándokok a kegyhelyre, melyeket a kápolna előtti feszületre és aköré helyeznek. Hazaindulásukkor pár virágzir-mot vagy levelet tépnek belőle: amikor az otthon elszárad, imakönyvükben őrzik.

Az 1970-es években a római katolikus kápolnától keletre, mintegy 120 m-re építették fel a tábori oltárt. Az előtte lévő téren pedig – alkalmi jelleggel – a búcsúkra helyezik el a keresztút állomásait jelölő szentképeket. 1971-től vált szokássá az éjszakázás a kegyhelyen. Azóta már a búcsúnap előestéjén tartanak szentmisét, ahol megáldják a szentkút vizét, az esti órákban pedig a Fény liturgiájának nevezett gyertyás körmenetben vonulnak a hívek a kápolnától a tábori oltár elé.

A feszület és kápolna elé égő gyertyákat csak nem régóta helyeznek a zarándokok.

A kegyhelynek napjainkban is adományoznak a hívek. Pénzt, textíliát, aranyékszert, vagy feliratozott márványlapot helyeznek a kápolna falára. Van aki fogadalmat téve, a kápolnát és feszületet kicsinosítja. „átmeszeli” az ünnepre.

Minden hetedik esztendőben azonos időpontra esik a római katolikus és a görögkeleti egyház szentkúti ünnepe. Ilyenkor a két vallás hívei együtt fohászkodnak a Szűzhöz. A pravoszláv hívek is már búcsúnapjuk előestéjén tartanak istentiszteletet a kegyhelyen. Erre az alkalomra sütötték régen az igen egyszerű (só, víz, liszt) kalácsukat, a *pogácsát*, mely a szertartás alatt a kápolnában volt. Majd családtagjaikkal elfogyasztották, csakúgy mint az édes búzából főzött *koljivot*.

Növényeket gyűjtő zarándokok

Régen is gyűjtöttak gyertyát elhunyt és élő családtagjaikért a kegyhelyi kápolnában úgy, hogy közben neveiket említették. Az elhunytakért a földre helyeztek tálcákba, a homokba szúrták gyertyáikat, az élőkért magasabbra, gyertyatartókba helyezték azokat. Kultikus mosdást ők is végeztek, és vizet is vittek otthonaikba, csakúgy mint ma.

Az emlékezet szerint a pravoszláv hívek gyalogosan, fészülettel, lobogóval nem vonultak ki a szentkúti búcsúkra. Leginkább fogatoskocsikon és lóháton érkeztek a sándori és a bánáti szerbek.

A két vallás hívei számára közös istentiszteleteket sosem tartanak: egyidőben, de külön-külön liturgiájuk szerint, a saját kápolnájuk területén. Volt, és van is rá példa, hogy búcsúk alkalmával betérnek egymás kápolnájába is.

Az elbeszélések szerint régebben a búcsúk alkalmával a szentmisék befejeztével a kirakodóvásáron, egyéb látnivalón és szórakozási lehetőségen kívül hajnalig tartó táncmulatságok is voltak a kegyhelyen. Jó alkalom volt ez arra, hogy a rég nem látott ismerősök, rokonok üdvözöljék egymást, valamint, hogy a tanyákról és a környező helységekből érkező fiatalok összeismerkedjenek. Bizonyára a kislány legendás gyógyulásának emlékére, búcsúk alkalmával napjainkban is feltűnően sok kisgyermeket hoznak magukkal a szülők.

Régebben is, napjainkban is a horvát (bunjevác) hívek jelentek-jelennek meg ezen a helyen a legtömegesebben.

A kegyhellyel kapcsolatos írásos emlékre alig akadtunk. A püspökség irattárában idevonatkozó anyagot nem őriznek. Andrija Kopilovičtól tudjuk, hogy a sándori katolikus plébánia irattárában fellelhető iratok is csak említik a kegyhelyet.

Tudomásunkra jutott, hogy – valószínűleg az 1930-as években – az azóta elhunyt Stoffner Martin káplán (1899–1956) szerkesztett egy énekes imakönyvet zarándokok számára, melyben röviden szól a Bunarić-ról is: sajnos a füzetnek nem bukkantunk nyomára. A sándori szerb pravoszláv egyházközség irattárában hiteles dokumentumokat csupán a jelenlegi kápolna építkezésétől őriznek, mondta Rade Šovjanski atya.

A kegyhely létezése a múlt század 70-es éveitől folyamatos, jelenléte napjainkban is jelentős, látogatottsága számottevő. Voltak idők (1950-es évek), amikor különböző körülmények folytán (az egyház üldöztetése) az idelátogatók száma

megcsökkent, napjainkban azonban ismét nő. 1994-ben a búcsúnapok alkalmával mintegy 5000 zarándok látogatott el a kegyhelyre.

IRODALOM

Bálint Sándor–Barna Gábor

1994 Búcsújáró Magyarok. Budapest

Dr. Harmath Károly

1988 Búcsúsok útikönyve. Újvidék

Ante Sekulić

1985 Marijanske pobožnosti podunavskih hrvata. Zagreb

Subotička danica–Bunjevačko–šokački kalendar Subotica, 1911.

Iványi István

1907 Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. Szabadka

Feljegyzések a sándori római katolikus plébániai hivatal irattárából: Szentkút–Bunarić: Postanak sela Aleksandrovo: Postanak naselja Aleksandrovo.

Adatközlők

1. Ehmann Imre a szabadkai Szent Kereszt plébánia plébánosa.
2. Kapilović Andrija a sándori római kat plébánia plébánosa
3. Rade Šovjanski a sándori görögkeleti egyház papja.
4. Ivandekić Cilika (1923)
5. Ivandekić Marija (1928)
6. Knapec János (1919)
7. Kókity Mária (1923)
8. Krizanović Marija (1907)
9. Majorné Szabó Batancs Julianna (1922)
10. Pölhe Rozália (1926)
11. Prčić Jela (1926)
12. Skenderović Stipan (1917)
13. Stipić Vita (1928)
14. Pucić Ivković Rozika (1937)
15. Puzić Stipan (1926)

BABONÁS NÉPI GYÓGYÍTÁSOK KORONDON

Falun születtem és falun élek, már gyermekkoromban érdekelni kezdett minden olyan dolog, ami a falusi nép életével kapcsolatos. De ha nem érdekelt volna is, akarva, nem akarva meg kellett tanulni, hiszen magam is részesévé váltam sok mindennek. Így kezdett érdekelni a népi gyógyítás is. Itt meg kell jegyezni azt, hogy amikor a korondi „Árcsó fürdő” a fénykorát élte, ott volt orvos a nyári fürdőidényben, de nem volt a községben. A fürdő a községtől két kilométer távolságra esik. A fürdőorvos csak kivételes esetekben fogadott a községből vagy a környező falvakból beteget. Ha valaki súlyos beteg lett a községben, Parajdra (12 km), Székelyudvarhelyre (27 km), vagy Segesvárra (50 km) szekérral vitték orvoshoz. Ha a beteget nem lehetett szekérral szállítani, akkor Parajdról hozták át az orvost Korondra. Az ilyen eseménynek mindig nagy híre volt a községben.

Korondra 1911-ben jött először orvos, dr. Ádám Endre, aki nem sokáig tevékenykedett, gyógyította a rászorulókat, mert elhunyt. Korondon van eltemetve, az orvosi rendelőjétől nem messze, az „Ölvesdombja” nevű területen. Itt a század-előn több sír volt, jelenben egyetlen síremlék áll, a Simény Árpádé. Korond község lakossága jó ideig orvos nélkül maradt. 1930 őszén költözött Korondra dr. Löbl Oszkár orvos és orvosi rendelőt nyitott. Nagy tudású orvos volt, 1944-ben mint zsidó nemzetiségűt deportálták. Dr. György Domokost nevezték ki Korondra körorvosnak. Azóta a községben mindig van orvos. Ennek ellenére a népi gyógyítás egy részét még napjainkban is gyakorolják, a népi orvosságokat is használják, s ezekkel néha a babona is párosul.

Az 1940-es években kezdtem meg lejegyezgetni az általam ismert gyógymódokat, valamint az idősebb emberektől, asszonyoktól hallottakat. Ezúttal néhány emberi betegség gyógyítását próbálom közreadni, azzal a megjegyzéssel, hogy az emberi betegségek gyógyítását az asszonyok gyakorolták, míg az állati betegségek gyógyítását a férfiak, akiket *állaturusosoknak* neveztek. A gyógyításokért a fizetés legtöbbször mezei munkával történt (kapálás, aratás, kaszálás stb.).

1. Vízetés – igézés, szemmelverés ellen

Ha az illető kedvetlen, szomorkás hangulatú volt és nem érezte jól magát, fejfájást, levertséget érzett, az igézés következményének tartották.

A családban a vízetést az idősebb asszony végezte, de ha véletlenül nem volt odahaza, vagy nem volt idősebb asszony a háznál, akkor a fiatal asszony is elvégezte. Nagyon kevés volt az olyan asszony, aki nem tudott vizet vetni. A vízetést napjainkban is majdnem mindenik idős asszony tudja. Csak olyan esetben

fordultak a szomszéd asszonyhoz, ha olyan fiatalasszony volt egyedül, illetve gyermekkel odahaza, aki még nem sajátította el a vízvetés tudományát. Észrevette, hogy a gyermek beteg és ilyenkor a szomszédasszonyhoz fordult. Az is előfordult, hogy felnőtt férfi érezte rosszul magát, s ha az asszonyok nem voltak odahaza, átment a szomszédba, hogy próbálják meg, vessenek neki vizet, mert nem érzi jól magát.

A vízvetés abból állott, hogy egy csuporba vizet merítettek és azt a konyhában a tűzhely elé vitték. Három eleven mogyoró nagyságú égőszenet (parazsat) vetettek a csuporba. Mindenik szén bevetése alkalmával mind a katolikus, mint az unitárius vallású asszony vetette a vizet, a csupor tetejére a tenyere élével keresztet formált és a következő imádságot mondta: *Az Atyának, a Fiúnak és Szentléleknek a nevében. Elindult a boldogságos Szűz Mária szerelmes fiával a gecemáni kertbe, útközben találkozott az igézettel, hetvenhét fiával és leányával, kitakargatták, megnézték és halálra igézték. Mondá: Menj el, menj el, Szent Ilona asszony a Jordán vízébe és vess három szenet a vízbe és hozd az én szerelmes fiamnak és én is vetek* (itt a beteg nevét mondják.) *Az Atyának, Fiúnak, Szentléleknek, Istennek a nevében. Ámen.* Ha a három szén közül bármelyik leszállott a csupor aljára, az illető, akinek a vizet vették, meg volt igézve. Ezután a megigézettel a szén levéből három cseppet megittattak, a megmaradott vizet az ajtó sarkához öntötték, hogy ne tapossa fel senki. Ezt még ma is mindenik idősebb asszony így tudja s szükség esetén gyakorolja.

A vízvetésnek volt egy másik formája is. Ha kicsi, meztelen gyermeket igéztek meg fűrésztés közben, akkor a vizet meztelenre vetkezett asszónynak kellett vetni. A vízvetéshez a szenet faboronából lopott fafogból kellett égetni, vagy pedig olyan helyről kellett hozni, ahol éjszaka épület égett el. Az elégett épület lehetőleg ház kellett hogy legyen. Az innen hozott holtszenet felelevenítették és ezzel vetettek vizet a fentebb elmondottak szerint.

Ha a beteg nem lett jobban, a vízvetést egy-egy nap közbehagyással megismételték.

A népi megfigyelés és azok állítása szerint, akik ezzel szoktak foglalkozni, a vízvetés használ a betegnek. Ezt napjainkban is nagyon sokan állítják és szükség esetén a vízvetést gyakorolják.

2. Öntés ijedség ellen

Öntőasszony kevés volt a faluban. Az idősebbek egy Ismérnén nevű öntőasszonyról hallottak régebről. Kendi Pistáné Pannanén is tudott önteni, Pannanént boszorkánynak is tartották. Az 1910–1930-as években Papp Józsefné szül. Ambrus Mária (Kondor Máriskónén néven volt ismeretes a községben), az 1920–1940-es években Kovács Mózesné szül. Sófalvi Anna (ő házakhoz is eljárt önteni), az 1930–1960-as években Györfi Péterné szül. Tóth Berta voltak az öntőasszonyok. A jelenleg Székelyudvarhelyen lakó özv. Lőrincz Radi Domokosné szül. Molnos Rebeka 84 éves asszony is értett az öntéshez, de nem nagyon gyakorolta.

Jelenben a községben özv. id. Ravasz Jánosné szül. Sükei Rozália 82 éves asszony tud önteni. Az öntést keresztanyjától, Papp Józsefnétől szül. Ambrus Máriától tanulta. Mostanában nagyon keveset foglalkozik öntéssel, a *szemevilága* (látása) annyira megromlott, hogy műteni kellett az egyik szemét. Tőle az öntési,

gyógyítási módszert senki sem akarja eltanulni. Ravasz Jánosné és családtagjai állítása szerint mindenik beteg meggyógyult, akiket az öntéssel ő gyógyított. Öntött egy orvos gyermekének is, s a gyermek a betegségéből kigyógyult, jobban lett.

Nevezett öntőasszony 1991-ben egy db ólmot elküldött a róm. kat. plébános úrhoz azzal a kéréssel, hogy a plébános úr szentelje meg. A plébános úr nem szentelte meg, mondván, hogy ez babonáság. Azonban a plébános tudta nélkül a harangozó az ólmot a szentelt vízbe mártotta és azt mondta, ez éppen annyit ér, mintha a plébános úr megszentelte volna.

Érdekes, hogy Lőrincz Radi Domokosné kivételével az öntőasszonyok mindannyian unitárius vallásúak voltak és a jelenlegi is az. De érdekes az is, hogy ólomöntés közben mindannyian a római katolikusok keresztvetési szokását végezték és Ravasz Jánosné azt végzi napjainkban is. Az unitáriusok a keresztvetést nem gyakorolják imáik kezdésekor és végzésekor.

Az ólomöntést mindig a tűzhelyhez közel végezték, hiszen az ólmot meg kellett olvasztani, tűzre volt szükség. A beteget egy alacsonyabb székre ültették, a fejére egy törülközőkendőt terítettek, az arcát eltakarták, bizonyára azért, nehogy a forró ólom a vízzel való érintkezéskor reá spriccoljon. Egy kb. 1 1/2–2 literes tálba vizet töltöttek és azt a beteg fején lévő törülközőkendőre helyezték. Az ólmot egy serpenyőben megolvasztották és a beteg fején lévő tálba öntötték a forró ólmot. Ezen művelet közben a következő imádságot mondták: *Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentléleknek nevében. Amen. Elsősorban kérem az áldott Úr Jézus Krisztust, hogy (itt a beteg nevét mondják) mindenféle ijedségek, szívbetegségek s az ő szívből, az ő testiből s mindenféle erejiből az ijedségek kitakarodjanak. Piros vérének aláhullásával, szent sebeinek gyógyulásáért, három őrzőangyal, egyik alant, a másik magam, a harmadik serkentgeti. Piros vérit ne igrátok, szálkús húsát ne hasogassátok, hanem menjetek el a tenger mélységes fenekére s ott uralkodjatok, mert én ennek a feje vagyok és feje az áldott Úr Jézus Krisztus megfelelő képiben. Dicsőség az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében. Amen.*

A felnőttnek kilencszer kellett önteni, a gyermeknek háromszor és a fenti imádságot mindannyiszor el kellett mondani. A másodiknál az imádságot már így kellett kezdeni: *másodsorban*, a harmadiknál *harmadsorban* és így tovább, míg a kilencediket is elmondta. Amikor az öntést bevégezték – minden alkalommal – abból a vízből, amelybe az ólmot öntötték, három cseppet a betegnek meg kellett innia. Ugyancsak ezen vízből megkenték a beteg homlokát, tenyereit, mellét. Olyan betegek is voltak, akik a megmaradott vizet magukkal hazavitték és aprádonként megillogatták. Aki nem vitte el a vizet, azt olyan helyre öntötték el, ahol nem lehetett feltaposni, legtöbbször az eszterháj alá öntötték.

Az ólom olvasztásakor a serpenyőbe egy kevés disznózsírt is tettek, egyesek szerint bizonyára azért, hogy amikor a forró zsír és az ólom a vízbe ömlött, félelmetes hatalmas sustorgó hangot adjon a betegség elijesztésére. Ilyenkor a beteg ijedtségében megrázta magát. A kilencedik öntésnél *ömlött ki*, formálódott ki a vízben az ólomból az, amitől a beteg megijedt, pl. kutya, kígyó stb.

Amikor felnőttél a kilenc, gyermeknél a három öntés kített, akkor háromnapidőközt kellett hagyni és ezt újraismételni még kétszer. Ha a szünet újhold fordú-

latra esett, akkor több napi közt kellett hagyni, mert *újságra* nem volt szabad önteni. Tehát a felnőtteknek a műveletet huszonhétyszer ($9 \times 3 = 27$), a gyermeknek kilencszer ($3 \times 3 = 9$) kellett elvégezni. A régi megfigyelés igen jónak tartja ezen régi gyógyítási eljárását.

3. Pokolvar-ráolvasás

A pokolvar fekete színű pattanás, amely sokszor elmergesedik, megfertőződik, főképp ha elkaparják. Régebb az ilyen pattanásokra *ráolvastak*. E ráolvasásnak ugyanaz a szövege, mint az 1. pont alatt leírt vízvetésben.

Az ilyen pattanásra *pokolvarlapinak* nevezett növény levelét is szokták tenni.

4. Vaknap

Voltak olyan egyének, akiknek a fejük sokat szokott fájni, az ilyen fejfájást *vaknapnak* nevezték. Ez ellen ajánlatos volt három reggel egymás után, napfeljött előtt elmenni a patakra, a vízfolyással szembeállni s úgy mosdani. Mosdás közben háromszor, a fején keresztül vizet kellett vetnie a betegnek és mondania: – Távozz tőlem, vaknap, mert jön az igaz nap. Ezt a műveletet három reggel kellett elvégezni. Aki ezt megcsinálta, annak elmúlt a fejfájása.

Ezen betegséggel kapcsolatban 1994. június hó 19-én az 1929. nov. 1-jén született Lőrincz Ilyés József a következőket mondja: – Olyan 17-18 esztendősen lehettem, az aragonit köcsiszoló üzembe jártam dolgozni. Minden reggel nagy fejfájással ébredtem s egész délfeléig kábult állapotban voltam. Egyszer mondom Ádám Ráki ángyónak, hogy hogy vagyok. Ő erre azt mondja: – Ez tiszta vaknap. Menjek le napfeljött előtt a folyóvízre, oda a kertünk végibe, ott a parton álljak meg a feljövő nappal szembe. Vegyek a kezembe három darab kicsi követ és mondjam: – Távozz tőlem, vaknap, mert jön az igaz nap. Amikor ezt elmondtam, a követ vessem át a fejemen úgy, hogy a kő a vízbe essen. Így mind a három követ vessem át a fejemen s utána a folyóvízben jól mosdjam meg s meglátom, használni fog. Meg is csináltam s használt. Azóta – hálá legyen a jó Istennek – a fejem soha nem fájt. Ezt úgy kellett csinálni, én se lássak senkit, de engem se lásson senki. Egymás után három reggel kellett csinálni.

5. Szemfájás

Szokott egy-egy személy szemepillájának a szélére egy kis pattanás lenni, ezt *árpának* nevezik. Hogy ezen pattanás elmúljon, meggyógyuljon, úgy szokták csinálni, hogy valamelyik tudósabb szomszédasszony vett egy gabonaarató sarlót a kezébe és aratás formát művelt a beteg szeme előtt és mondta: – *Árpa, árpa én téged learatlak, kérébe kötlek, kalongyába raklak, hazaviszlek, kicsépellek, malomba viszlek, megőröllek, hazaviszlek, megsütlek, megeszlek*. Ezzel már kész is volt a gyógyítás. A beteg reménykedett, hogy a szempillájáról a pattanás nemsokára elmúlik.

6. Kurvaköszvény – tyúkheverés

Régebb a gyermek vagy a felnőtt testen az apró kiütéseket *kurvaköszvénynek* vagy *tyúkheverésnek* nevezték. Ezt azzal gyógyították, hogy valamelyik jóféle fe-

hérnépnek ellopták valamilyen ruhadarabját és azzal dörzsölték naponta többször a beteg testét mindaddig, amíg meggyógyult.

7. Sertéssümölcs (száraz pattanás)

Hogy a *sertéssümölcs* (száraz pattanás) elmúljon, keresetlen kőben levő vízzel kell mosni, holdfogytára. A keresetlen kő az, amelyet az ember véletlenül talál, nem keres. Vannak olyan nagyobb kövek, amelyek tetején mélyedés van, ezen mélyedésben az esővíz több napon keresztül áll, nem szárad ki hamar. Továbbá a ház ereszének csepegése aluli sárral is be lehet kenni a sertéssümölcsöt, ez is elmulasztja. Ha valaki vizet viszen vederrel, akinek a kezén sertéssümölcs van, az hirtelen mártsa bele a kezét a vederben lévő vízbe, úgy, hogy a vizet vivő ne vegye észre. Ettől is elmúlik e kellemetlen bőrbetegség.

8. Kutyamarás

Ha valakit a kutya megmarta (harapott), akkor annak a kutyának, amely az illetőt megmarta, a szőréből kivágtak egy tincset és a sebet azzal megfüstölték.

A füstölést úgy végezték, hogy egy vaslapátra égő parazsat tettek, a kutyáról lenyírt szőrt a parázsra tették, ezzel füstölték a keletkezett sebet, hogy hamarabb gyógyuljon.

Van egy olyan közmondás is, amelyet annak szoktak mondani, aki az italtól lesz beteg: – Kutyaharapást a szőrével kell füstölni. A másnapos beteg tehát igyék tovább.

9. Feketefolt a testen (véraláfutás)

Esetenként elő szokott fordulni, főképp a nőknél, hogy éjszaka valamelyik végtagján, karján, lábán, *feketefolt* – véraláfutás – jelenik meg. Az ilyenre azt szokták mondani: – A gonoszak megszipták.

Az ilyen feketefoltra napfejött előtt emberi ürüléket kötöttek. Ez az illető megszípó gonosznak a szájára kötődött, illetve kötődik. Ezt senki nem látja, csak az érzi, akinek a szájára van kötve.

10. Szeszies ital elhagyatása a részeges emberrel

Részeges emberrel a szeszies ital rendkívüli fogyasztását úgy hagyták abba, hogy valamelyik hozzátartozója a folyóvíz (patak) kilenc *merengetőjéből* (a patak azon része, ahova vízért szoktak járni) kivett kilenc darab kavicsot, ezt fővő-lo-bogó vízbe beletették, tovább főzték, míg a kavicsok jól átforrósodtak. A betegnek (részegesnek) ebből a főzetből minden reggel kilenc cseppet kellett innia mindaddig, amíg a víz elfogyott, közben nem volt szabad szeszies italt fogyasszon. Amire a víz elfogyott, a részeges szokását is abbahagyta.

Részeges emberrel a szeszies italt úgy is utáltatták meg, hogy olyan pálinkát itattak meg vele, amelyikkel halottat mostak meg.

11. Hátfájás

Akinek a háta sokat szokott fájni, tavasszal, amikor az ég legelőször megdördült, a beteg a zöld gyepen meghengerözte magát és a hátfájása elmúlt. Még napjainkban is gyakorolja egy-egy ilyen beteg.

Dolgozatom elején említettem, a népi gyógyítás egy részét napjainkban is gyakorolják, nagyobbrészt a gyógynövényekkel. Ezen munkában csak a babonás gyógyításokat ismertettem.

Századunk elején az említett öntőasszonyokon kívül voltak még híres gyógyítók. Hegedüs Szőcs Márton a boszorkányokat is el tudta űzni, ha a tehénnek a tejét elvitték, vissza tudta hozni. Puntti Máriskónén egyben kártyavető is volt. Az adatközlők szerint a legtudósabb gyógyítóasszony Kendi Pistáné Pannánén volt.

Ma már a községünkben három általános orvos, egy gyermekorvos, egy fogorvos, továbbá egészségügyi középkaderek gondoskodnak a betegek gyógyításáról, gondozásáról, valamint a betegségek megelőzéséről. A község jól felszerelt orvosi rendelőjét a község dolgozói szükség esetén igénybe veszik. A babonákban ma már nagyon kevesen hisznek.

Lehet, hogy a fiatalok elmosolyognak ezen a kis íráson, de ez is legyen visszapillantó tükör a szegény falusi nép régi életmódjára.

Korond 1994. október 15-én.

Adatközlők:

Ravasz Jánosné szül. Sükei Rozália 46 éves, adatközlés 1958. X. 17.; Koszta Vince, 49 éves, Domokos Jánosné, 70 éves; id. István Péter, 72 éves, adatközlés ideje: 1961. XII. 5.; Páll Lajos, 58 éves, adatközlés ideje: 1958. XII. 16.; Lőrincz Ilyés József, 65 éves, adatközlés 1994. V. 19.; Id. Ravasz Jánosné, szül. Imre Rebeka, 68 éves, 1958. XII. 25.

Jelen dolgozatot a fenti adatközlők elbeszélései, valamint a magam visszaemlékezései alapján állítottam össze.

AZ UKRÁN FOLKLÓRKUTATÁSRÓL

Nem könnyű feladat az ukrán folklorisztika történetéről és szétágazó problematikájáról röviden tájékoztatni, mégis fontos feladatnak tartom, mert Magyarországon alig ismert ez a téma. Elsősorban az ukrán folklór kutatástörténetéről és annak sajátosságairól igyekszem tájékoztatni a magyar néprajz művelőit.

Az európai népköltészet fő műfajai az ukrán hagyományban is fellelhetők, de vannak sajátos ukrán folklórműfajok is. Ilyen például a *duma*, az ukrán hősenek, ami hasonló az orosz bylinához, de annál későbbi származású és más témájú. A dumákat kobzosok mesélték, dalolták. Ugyancsak az ukrán folklórhagyomány sajátossága a *kolomyjka*, a kétsoros, rövid kárpátaljai táncdal, ami sok hasonlóságot mutat a lengyel, délszláv népdalokkal. Az ukrán kolomyjka iránt magyar népzene-kutatók is érdeklődtek: Bartók Béla úgy vélte, hogy a múltban annak hatására alakult ki a régi magyar stílusú népdalkincs egy vonulata, főleg a pásztorénekek, később a kuruc katonadalok.

Az ukrán folklór legközelebb áll a bjelorusz és az orosz hagyományhoz. Ezek jellemzője a gazdag szokásköltészet, melyben a pogány szláv világ is tükröződött. De a közelségre utal a széles tematikájú lírai népköltészet, s annak gazdag növény- és természet-szimbolikája. A bjelorusz folklórban – hasonlóan az ukrán népi prózához – sok *állatmese* van, a legendákban és mondákban pedig sok *be-tyártörténet*, csakúgy mint a Kárpát-medence népeinek folklórában. Az ukrán folklórban erősen tükröződik az ország történelme, a tatár, török, lengyel háborúk. A történeti folklórban olyan sajátos karakterjegyek is fentmaradtak mint a kozákság, a zaporogi kozákok, akik – a hagyomány szerint – nemcsak kiváló harcosok voltak, de varázsolni is tudtak.

Nézzük most röviden az ukrán folklórkutatás történetét! A folklórtudomány Ukrajnában hasonlóan fejlődött, mint a többi kelet-európai országban, de szorosabb kapcsolatban állt az orosz folklorisztikával. A múltban nem különült el olyan szembetűnően a többi filológiai tudománytól, mint az elmúlt évtizedekben. Az ukrán folklór is a nagy anyaggyűjtéssel, s annak közreadásával indult el. A 19. század elején jelentek meg az első *népköltészeti gyűjtemények*, pl. dumák és történeti énekek (Opyt sobranija starinnyh malorosszijszkih pesnej, 1819.), *V. Certelevtől*, dumák, szokásköltészet, történeti és lírai dalok (Sbornik malorosszijszkih pesen, izdavajemmyj – 1827, 1834, 1849) *M. Makszimovicstől*, hatkötetes munka a zaporogi régiségekről (Zaporozsszkaja sztarina) *I. Szreznevskij* munkája nyomán. De megtalálhatók az ukrán népdalok a 19. századi orosz népköltési gyűjteményekben is. Külön könyvet adtak ki a csumák népdalokról is (Csumacki piszni, 1846.)

I. *Rudcsenko* gyűjtésében. A csumákok voltak azok a kozákok vagy parasztok, akik ökrös szekerekkel fuvarozták a sót a Krímből.

Ebben az időben kezdődtek – inkább még kísérletként – a próbálkozások a folklór önálló eszközökkel való tanulmányozására is. *M. Kostomarov* számos tanulmányt írt a történeti énekekről, de az ő munkája a szláv mitológia első nagy összegzése is (Szlavjanszkaja mifologija, 1847). Feljegyzések Dél-Oroszországból címmel *M. Kulis* adott ki kétkötetes néprajzi munkát (1856–57), melyben nemcsak szövegeket közöl, hanem foglalkozik azok előadóival és előadásmódjukkal is.

A tudományos igényű folklórkutatás a múlt század derekán indult meg Ukrajnában. Több irányzat, iskola alakult ki a múlt század második felétől: mitológiai, tipológiai, történeti irányzat, de voltak, akik már igen korán a kölcsönzéseknek tulajdonítottak meghatározó szerepet. A mitológiai irányzat képviselői (pl. O. *Potebnja*) úgy vélték, hogy majdnem minden folklórjelenség gyökerét meg lehet találni a mitológiában, s azokat csak ezzel lehet magyarázni. A történeti iskola követői (pl. *P. Zsyteckij*) a folklórt a történelem tükrének tartották, s szerintük a folklórban minden történeti adatot meg lehet találni. A kölcsönzések vizsgálatában főleg *M. Dragomanov* és *M. Szumcov* jártak az élen. Általában azt lehet azonban mondani, hogy minden irányzat pozitív hatással volt a folklóranyag összegyűjtésére és közreadására. A XIX. század közepétől Ukrajnában már olyan, széles látókörű szla- visták, ukrainisták is működtek a folklórisztikában, mint O. *Bodjanszkij* és V. *Szreznecsikj*.

Jelentős szerep jutott a folklór gyűjtésében, kutatásában híres ukrán íróknak is: pl. *L. Ukrajinka*, *T. Sevczenko*, *M. Vovcsok*, akik saját alkotásaikban is használták az ukrán népköltészet elemeit. A híres író, költő, tudós *I. Franko* magasra értékelte a népköltészet társadalmi szerepét, kutatásaiban összehasonlító módszert követett. Alapvető munkája a szólások és közmondások gyűjteménye (Galickoruszki narodni pripovidki, 1901–1910).

A 19. század második felében megnövekedett a kutatások és a publikációk száma, s a folklórisztika lassan önálló tudománnyá vált. Tökéletesedtek a publikálás elvei, a műfajok rendszerezése is megindult, s fokozatosan letisztultak a kutatási módszerek. Az ukrán folyóiratok hasábjain önálló népköltészeti rovatok indultak (pl. *Kijivszkaja sztarina*), s létrejöttek a gyűjtő- és kutatómunka központjai (pl. Orosz Földrajzi Társaság Dél-Nyugati Szakosztálya, a Ivovi Tarasz Sevczenko Tudományos Társaság Néprajzi Bizottsága), s azok egyre több munkát adtak ki. A múlt század végén jeles gyűjtemények jelentek meg pl. a régi folklór-műfajokból, ráolvasásokból is (O. *Onicsenko* munkája).

Ebben a periódusban Galíciában és Kárpátalján olyan fontos munkákat publikáltak, mint az almanach *Ruszalka Dnisztrova* (Bp., 1877), Népdalok Galíciából és Ugor Ruszból (Narodnija pesni Galickoj i Ugorszkoi I–II., 1878), *M. Vrabel*, *Gi de Volán* gyűjteményei. A múlt század végén kezdte el tevékenységét a híres ukrán folklórlista *M. Gnatyuk* is, aki számos expedícióban vett részt Kárpátalján és Nyugat-Ukrajnában. *Gnatyuk* sok gyűjteményt adott ki, többek között Néprajzi anyagok Ugor Ruszból (Etnograficsni materialni z Ugorszkoi Ruszi) címmel hat kötetnyi mesét, legendát, kolomyjkát és vallási dalokat is (1897–1911).

A XIX. század végén jelent meg Magyarországon *Lehoczky Tivadar* Magyar–orosz népdalok című gyűjteménye (1864), s a Magyar–orosz népdalok könyve *M.*

Finciczkitől. Finciczki múlt század végi ukrán mesegyűjteménye csak 1970-ben jelent meg Magyarországon. Ugyanígy, csak 1992-ben jelent meg *Hodinka Antal* ruszin származású magyar történész népdalgyűjteménye is *Az őseink dalai* címmel. (Az 1920-as években gyűjtött anyag Udvari I. és Turjanica J. gondozásában látott napvilágot.)

Az orosz forradalom után új szakasz kezdődött az ukrán folklorisztikában is. A folklór közelebb került az irodalomhoz, s elsősorban a szövegkutatás területére korlátozódott. Ez a szempont sokáig meghatározta a folklorisztika lehetőségeit. Sajátossága volt ennek a korszaknak az is, hogy – hasonlóan más, volt szocialista országokhoz – a „szociális” kutatásokra helyezte a hangsúlyt, s Ukrajnában lényegében megszűntek olyan fontos kutatási témák, mint a demonológia, néphit stb.

Meg kell emlékezni a jeles ukrán folkloristáról, *F. Kolesszaról*, aki Lvovban dolgozott. Elsősorban a szöveg- és zenefolklórt tanulmányozta, de behatóan kutatta az ukrán hagyomány szláv kölcsönhatásait is.

1943-ban alakult meg a *Tudományos Akadémia Ukrán Folklór Intézete*, amely a második világháború után *Népművészet-történeti, Folklór és Etnográfiai Intézetté* nőtt. Azóta fontos szerepet játszik az ukrán folklór gyűjtésében, kutatásában, közreadásában mint központi intézmény. Az 1940–50-es években olyan fundamentális munkák jelentek meg itt, mint az Ukrán történeti énekek és dumák (Ukrajinszki isztorycsni pizni ta dumy, 1957), az Ukrán találós kérdések (Ukrajinszki narodnyi zagadky, 1962). Az 1960-as évek végén jelent meg az Ukrán népköltészet című sorozat, ami népmeséket, népballadákat, kalendáris szokásokat, lakodalmi szokásokat, gyermekfolklórt közölt több kötetben. A kötetekben a szövegvariánsok is fellelhetők. Hasonló sorozat, de népszerűsítő igénnyel a *Dnipro* című szépirodalmi kiadványban is megjelent.

Ukrajnában minden felsőfokú oktatási intézmény társadalomtudományi fakultásán foglalkoznak a folklórkutatással. A Művészettörténeti Intézetben jelenleg három néprajzi alintézmény működik: etnográfiai, ukrán folklorisztikai és nemzetközi kutatási osztály. Az intézet egy része Lvovban van, s itt jött létre az első folklór tanszék is. Kijevben csak 1993-ban alapítottak folklór tanszékét *Dunajevszka* professzor vezetésével, ezért a folkloristák zömmel más városokban dolgoznak ma is. Az intézet (M. Rylszkij Művészettörténeti, Folklorisztikai és Etnológiai Intézet) keretein belül hozták létre az Ukrán Folklór-Néprajzi Központot, mely a köztársaság valamennyi régiójából gyűjt anyagot a kialakított központi adatbank számára. 1992-ben kezdte meg működését az Ukrán Etnológusok Szövetsége is.

Ukrajnában a néprajz és a folklór külön tudományágak, de az ukrán folklorisztika – a magyartól eltérően – nem foglalja magában a néphitet, népi vallásszösséget, mitológiát, de még a néptáncot sem.

Az ukrán folklorisztikában egy évtizede terjedt el a népköltészet mint művészeti ág vizsgálata. Az ukrán kutatók olyan elméleti kérdésekkel is foglalkoznak, mint a történelem tükröződése a folklórban, a folklórműfajok rendszerezése, aktualizálása. Sajnos, az újabb műfajok vizsgálata nem kap kellő hangsúlyt az ukrán folkloristák munkáiban. Fontos témájuk viszont a folklórműfajok fejlődése, s a folklór mint műfajrendszer.

A fenti vizsgálatokat főleg gazdag szláv anyag alapján végezték. Említést érdemel közülük A szláv folklórműfajok fejlődése és kölcsönhatása (Rozvitok ta

vzajemodija zsanriv szlovjanszkogo folkloru, 1973) című kötet, *N. Sumada* Szláv népek dalai (Piszenniszty szlovjanyszkih narodiv) című könyve, valamint *Sz. Gryca* professzor népzene- és népdalszöveg-kutatásai, s más munkák is. A kalendáris szokások kutatásában kiemelkedő eredményeket ért el *O. Dej*, *O. Kurocskin*, *N. Gavryluk*. *O. Dej* népszokás-monográfiája (Ukrajinyszki narodni obrady) 1981-ben jelent meg. Sajnos arról a sajátosan ukrán műfajról, amit a дума képvisel, eddig nem született meg a szintézis. E kérdésről *B. Kirdan* moszkvai professzor munkáját kell megemlítenem.

Elég sokan foglalkoztak az ukránoknál is elterjedt népballada vizsgálatával. Közülük kiemelkedő *O. Dej* monográfiája (Ukrajinyszka narodna balada, 1983), valamint *M. Gajdaj* összehasonlító munkássága (cseh, szlovák, ukrán, orosz párhuzamok). A népdalkutatás területéről ugyancsak *O. Dej* munkája érdemel kiemelt az ukrán népdal poétikájáról (Poetika ukrajinszkoji narodnoji piszni, 1978), de fontos *G. Dovzsenok* könyve is a gyermekfolklórról (Dityácsij folklor).

Az ukrán népmese iránt számosan érdeklődnek. Pl. *L. Brinica* (szociális mese), *V. Juzvenko* (varázsmese), *L. Dunajevszka* és *L. Berezovszkij* (állat- és varázsmesék), de 1979-ben megjelent már a keleti szláv népek mesekatalógusa is. Az ukrán közmondásokkal és szólásokkal sok éven át *M. Páźdzák* professzor foglalkozott, s monográfiát is írt a műfajról.

Az utóbbi években indult meg újra a néphit kutatása. Új folklorisztikai és filológiai kiadványok indultak, a régieket újra megjelentették (pl. Kijivszka sztarovina, Etnograficsnij zbirnik). Az Intézetben több szöveggyűjtemény is napvilágot látott: pl. Szlovjanyszka folklorisztika (1985), valamint egy cikkgyűjtemény a határon túli ukrán folklórról (Ukrajinyszkij folklor poza mezsami Ukrajini, 1993).

A folklór-expedíciók során – az ukránon kívül – más ukrainai nemzetiségek hagyományait is kutatják: gazdag anyagát rögzítették már eddig is a bulgár, lengyel, magyar, román, görög stb. kisebbségeknek. Most készül egy tudományos gyűjtemény az ukrainai nemzetiségek folklójáról. Ennek kapcsán határozott megvilágítást kapnak az interetnikus kapcsolatok is, mint a tudomány máig aktuális és fontos feladatai.

AZ ÖSTERREICHISCHES MUSEUM FÜR VOLKSKUNDE FELÚJÍTÁSA ÉS ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁSA BÉCSBEN

Az egykori császárváros VIII. kerületében, a Józsefvárosban 1917 óta látogatható az osztrák néprajzi múzeum kiállítása. Az 1706–1711 között épült Schönborn-palota eredetileg nyári kastély volt, ahol a magyar történelemben kétes dicsőségű nagybirtokos familia a múlt század első felében is összekapcsolta nevét a magyar nép történetével. Csaplovits János (aki először írta le magyar nyelvű értekezésében az ethnographia kifejezést) a család jogi képviselőjeként sokszor megfordult ebben az épületben. Aztán századunkban már a palota nem volt rezidencia többé: körbefolyta a város. Kisemberek ezreinek otthont adó bérházak állnak itt ma is, kevés komfortot, az utókornak pedig titkokat hagyva, miről jobbra csak a megszámlálhatatlan kiskocsmában lehet hallani, ahol Thonet bécsi bútorgyáros egykori szabadalmi szolgáltatják a közhasznú berendezést, a hozzáértők pedig tudni vélik, hogy a pincérek viccei egyidősek a bútorokkal. Egy kőhajításnyira a múzeumépülettől áll a ház, hol egykor a szabadkőműves színikiraktor, Emanuel Schickaneder lakott az emeleten, az udvaron nyíló oleandereket pedig a Varázsfuvola komponistája nézegette, ha páholybeli testvérét felkereste, hogy elcsábítsa – egy biliárdpartira. Vele szemben a szecesszió ötemeletes bérháza, Zamenhof és Schweizer lakott benne. Nincs ide messze a Josefstädter Theater sem, ahol a kényes ízlés műsorpolitikáját csaknem mindig össze tudták egyeztetni a brettlivel. És nincs messze az egykori testőrpalota sem, hol megszületett a magyar felvilágosodás, ám erről mit sem tudva a kivételes szépségű barokk palotát elkótyavetyélte a hazánkban megszakítatlanul honos kincstári bürokrácia, mégpedig nem is olyan régen, alig egy emberöltővel ezelőtt, az áltakarékosság azóta sem elűzött szellemében. Néhány lépés innen a város legrégebbi kórháza, roppant tömegű épület rejti labirintusát, komor falai sokkal inkább riasztanak, mintsem emlékeztetnének a gyógyulás otthonára. Szóval van itt minden, ami kultúrhistorikusnak nevezetes és persze az a tény, hogy az elmúlt három évszázad nem sok hasznára vált ennek a környéknek. Még a Schönborn-palota botanikai ritkaságokat rejtő parkja is inkább a környékbeli kutyák sétateré (mindig megújuló mementókkal) egy második világháború során épített irdatlan bunker tövében, ahol mostanság a múzeum műtárgyraktára van. A közönség ebből nem sokat vesz észre. Mondhatni megszokta. A Schönborn-palota vakolata már jócskán mállott, hasonlóan a környékbeli házakhoz, és fűtése-világítása vezetékain is nyomot hagyott az idő. De az elmúlt tíz év során felújították. Nem mondhatnám, hogy bonyodalmak nélkül. Ezek a múzeumok táján mindenütt támadnak. Úgy lát-

szik, nemcsak a könyveknek van meg a sorsuk, hanem a múzeumoknak is. A művelet ugyanis – hála a bürokráciának – Bécsben sem ment simán.

A történet tulajdonképpen egy évszázada kezdődött el. Ekkor alapították az Osztrák Néprajzi Társaságot (Verein für Volkskunde in Wien) és az alapítók, elsősorban *Michael Haberlandt* (1860–1940), valamint *Wilhelm Hein* (1861–1903) tekintélyes gyűjteményt is összehoztak a köz okulására. Tárlatuk 1898-ban nyílt meg a bécsi börze épületében, ami nemsokára szűknek bizonyult. Ekkor vette meg a város a Schönborn-palotát és költözött bele a Társaság, nemkülönben a Tárlat.

A gyűjtemény a maga nemében egyedülálló. Haberlandt ugyanis megtartotta a Czoernig-féle statisztika hagyományát és a monarchia soknemzetiségű kultúrájának akart emléket állítani, melyből azonban a magyarokat (minthogy királyságuk a császári perszonaluniót intézményesítette) egyszerűen kihagyta. Most is láthatók a vitrinbe zárt öltözetdarabok és használati eszközök az egykori Köpcsény (ma Kittsee) valamikori Eszterházy-, majd Batthyányi-kastély nem is oly régen múzeummá előléptetett szárnyában. Ezek a műtárgyak – az alapítók vélekedése szerint – (és felfogásukkal egyáltalában nem álltak egyedül Európában) a származás, tulajdonképpen a törzsi eredet bizonyítékai, osztályozásukat az etnikai hovatartozásukkal kapcsolatos teóriák szerint lehet megejteni. Főleg ünnepi textíliák, díszkerámiák, parádés szobák bútorai hivatottak a több mint ezer évvel ezelőtt lezajlott etnogenetikai folyamatok kézzel fogható tárgyi bizonyítékait szolgáltatni, melyeket egyébként jószerével használcikk-kereskedőktől vásároltak, aligha öregbítve a tudomány hitelét. Ez persze másutt sem történt más megfontolások szerint, legfeljebb beleszótták a gondolatokba a népművészet, a kézművesség dicséretét, minthogy ezek a tárgyak voltak hivatva igazolni a reményt; nincs minden veszve, megújulhat még a közizlés, noha már jócskán megrontotta a város és a gyáripar. Egyáltalában nem lehet vádolni tehát elődeinket azzal, hogy a romantika távol állt tőlük. Ellenkezőleg! Olyan talajon álltak, amiről azt gondolták, hogy népek születésének színtere, magát a bizonyítékot végre sikerült meglelni, s etalonként az emberek elé állítani. Ráadásul ezeket a mértékeket a „reliktumtájokról” szedték össze. Archaizmusokat kerestek – nem is eredménytelenül! Az Alpok völgyei és hegyoldalai ideális terepnek tündek; mindazt, amit itt leltek, össze lehetett hasonlítani Graubünden, Aosta-völgy, Savoya, Baszk tartomány, Norvégia, de akár Skócia, Bretagne „eredeti” életmegnyilvánulásával. A Balkánról (vagy a Kaukázusról) nem is szólva, hiszen a periférián még alig zavarta valami az elmaradottság kelléktárát.

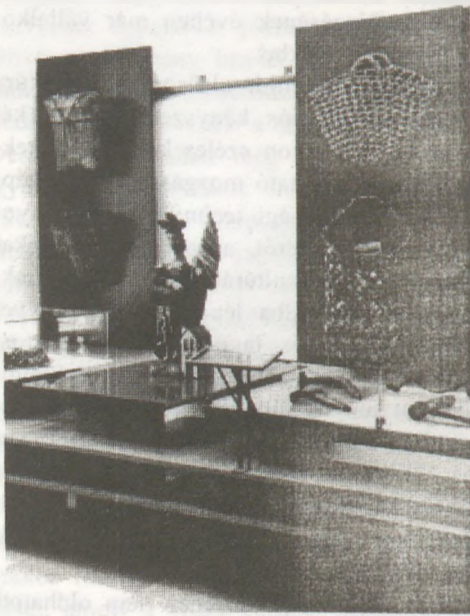
A két háború közötti évtizedekben (amikor az apa után Arthur Haberlandt gondozta a gyűjteményt) nemcsak anyagi okokból vonták meg szűkebbre a gyűjtőkört: ekkor lett az országhatár a nemzeti kultúra határa, miáltal bizonyítást nyert ama tétel, amely a közép-európai országokban általánosan elfogadott vezéreszmévé vált. A nyelv és a népi kultúra, másfelől a nemzet határa az államhatár. Csakhogy Ausztria esetében ezt nehezen lehetett igazolni. Sajnos nem is a tudomány embeire várt a feladat. És a megoldás is ellentétele a feltevésnek! Hitler Wehrmachtja és az Anschluß szomorújátékának szereplői teljesítették küldetésüket, amiről – mint tudjuk – falusi tanítók és városi söröspincék filiszterei már régen álmodoztak. *Arthur Haberlandt* (1889–1964) maga is tagja lett a bécsi festőtanulmányok után pártalapítónak a „vezér és birodalmi kancellár” mozgalmanak. A

múzeum és a tudomány ekkor lett provinciális. A kátyúból nehéz volt kiemelni. *Leopold Schmidt* (1912–1981) erre a háború befejezésének évében már vállalkozott, az osztrák kultúrpolitika őt ültette az igazgatói székbe.

A katolikus ifjúsági mozgalmakban nevelkedett Schmidt elsősorban a kultúra európai történetére volt kíváncsi. Rendkívüli publikációs kényszer vezette (két kötetben adták ki utóbb publikációinak jegyzékét). Nagyon széles körű ismeretekkel rendelkezett és úgyszólván minden érdekelte, de a kutató mozgását szükségképpen behatárolták elméleti megfontolásai. A mezőgazdasági technika múltját nyomozva történetesen nem sokat tudott a gazdaság történetéről, az európai távlatokat főleg német nyelvű olvasmányai nyomán érezte. A kultúrát főleg a szokások, dramatikus emlékek hagyományaként értelmezte. Hivatalba lépése után tíz évvel készített állandó kiállítása az osztrák kultúra regionális tagolódását kívánta az érdeklődés középpontjába állítani. Sok munkát fektetett abba, hogy a „történelmi mélységeket”, amelyek a kutatás által felderített tények mögött álltak, konkrét ismeretekkel töltsse be. Persze ez nem mindig sikerült, és elsősorban filológiai magyarázatokra korlátozódott, a múzeumi kiállítások tárgyaira nem. Alighanem ugyanilyen okokkal magyarázható, hogy például semmit sem tudott az osztrák népiességen kívül eső Csaplovitsról, holott egy vastag könyvet írt az osztrák néprajzi gondolkodás történetéről, a múzeum múltjáról stb.

Mindazonáltal nemcsak annak következtében, hogy működésében nem oldhatott meg minden szakproblémát. intézményének konkurensei is támadtak. Ausztriában, ahol még a múlt század tudománytörténeti rétegeiben gyökerezett az a szokás, hogy a múzeumi kiállításon bemutattak egy-egy in situ parasztszobát is (erre Schmidt is vállalkozott), több szabadtéri múzeumot (Klagenfurt, Graz stb.) építettek és rendeztek be az elmúlt harminc év során. Másrészt a Laudon Gasse-beli gyűjtemény is kinőtte a Schönborn-palotát. Új fiáilékát alapítottak, köztük a legfontosabbat, a köpcsényit. Ezek az ellentett érdekektől mozgatott események

szükségszerűen okává váltak annak, hogy az anyaintézményen mind jobban látszott már az idő foga. Magán az épületen ugyanúgy, ahogyan az állandó kiállításon. Ráadásul erre az időszakra esett az ausztriai falvak átépülése, a hagyományos kultúra csaknem teljes szétmállása, meg az a mind több kutatót magával ragadó eszme, hogy a tudománynak ki kell lépnie régi medréből, új területeken szétáradva kell energiáival hasznot hajtani, hogy a társadalom egyáltalán igényt tartson működésére. Valószínűleg együttesen és egyidőben hatottak ezek a tényezők és elindították az osztrák néprajz – a némethez mérten jóval csendesebben zajló – átalakulását.

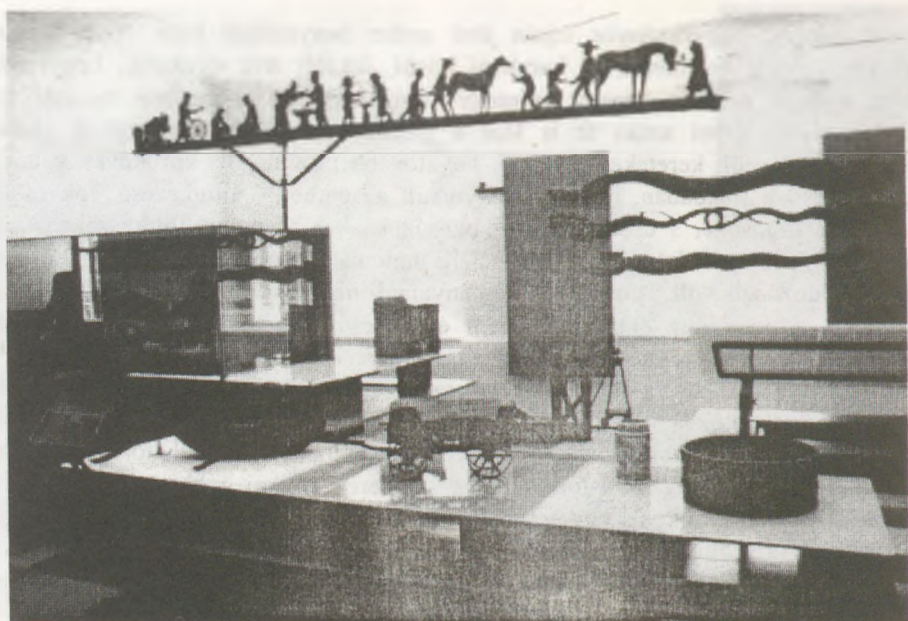
Az események nagy része a Schönborn-palotában művelt muzeológiával és egyáltalában a muzeológia révén testet

öltött szaktudás új rendező elveivel kapcsolatos. Ehhez azonban új kutatógárdát kellett szervezni. Az eredmények mostanában válnak nyilvánvalóvá. Nemkülönb az is, hogy a szóban forgó változások *Klaus Beittl* munkásságával függenek össze, sőt mondhatni: a mintegy két évtizede működő igazgató oroszlánrészt vállalt a feladatok megoldásában. Pedig terhes örökséggel indult a pályán. Nemcsak az intézmény hagyományai tűntek eleinte szinte leküzdhetetlen akadálnak. Berlini születésű, s tanulmányainak köszönhetően frankofon, tehát egyáltalában nem az

osztrák néprajz hagyományos útjain járó ember benyomását kelti. Nem harsány avantgardságával emelkedik ki kortársai közül, inkább arra törekszik, hogy megtartva a múlt értékeit, azokat mintegy összekapcsolja a szakma nyugati teljesítményeivel. Ezzel aztán át is lépi a földrajzi, vagy ha úgy tetszik etnikai értékektől megjelölt kereteket, amelyek hovatovább provinciális korlátokká váltak a század utolsó harmadában, hiszen meggyorsult az emberek érintkezése, sokasodtak és kivált a tudósoké, s csökkentek a távolságok akár az egyes földrészekeken ápolit iskolai hagyományok között. A provinciális tudománycsinálás napja csaknem mindenütt leáldozóban volt. A múlt hagyományainak már nem az állapotrajzára voltak kíváncsiak a tudomány emberei, hanem érvényesülésük történelmileg értékelhető folyamataira. Ennek érdekében azonban szembesíteni kellett a tudomány által felderített tényeket a modern világban tapasztalható kulturális állapotokkal. Ki kellett mutatni a közös vonásokat, ill. a lényegből adódó különbségeket. Kiderült, hogy a kulturális divatok nemzetközi érvényűek, aligha spekulálhatók ki a – helyenként érzékelt – magatartásformákból az emberek etnikai gyökerei, maguknak a kulturális hagyományoknak egy-egy nép etnikai származására utaló tényei aligha deríthetők fel a szokványos metodika segítségével. Ez persze nem bécsi felismerés, legkevésbé múzeumigazgatói lelemény. Ráadásul, ha valaki folyamatokban gondolkodik, azt a múzeum – egyrészt anyagával, másrészt kiállítási gyakorlatával – ugyancsak próbára teszi, hiszen itt az interpretációnak mindkét vonatkozásban eredendő fogyatékoságai vannak. A tárgyak mindössze száz-kétszáz évesek, a kiállítások állapotok szemléltetői. Azonfelül minden nemzedék mást tekintett reprezentatívnak a magunk és őseink alkotta környezeti kultúrából. A század elején az ünnepek tartozékait gyűjtötték be, később a használati eszközöket. A vasárnapi néprajzot a hétköznapoké váltotta fel. A legnagyobb baj azonban abból adódik, hogy mondjuk a múlt század második felének anyagi műveltségét a középkor végének műszaki találmányai alapozták meg, tehát ha a kiállítást a kreativitás krónikájának szánja rendezője, számolnia kell a tények aszinkronitásával.

A bécsi kiállítás muzeológusai és látványtervezői szerényebbek voltak és talán ezért megtalálták egymás kezét. Még egy bútorokkal zsúfolt terembe is besétálhat itt a látogató, hol érzékelheti: a gyűjtemény a múlt üzenete, a tárgyak alakváltozatainak formagazdagsága párosul a díszítés változatosságával, holott ezek a készítmények mégiscsak szériadarabok. Telitalálat! Egészen nyilvánvaló, hogy a látnivalók csaknem közönséges használati tárgyak, egyáltalában nem kell a képzőművészeti alkotás rangjára emelni őket, még akkor se, ha ez mostanság szinte kötelező érvényű mértékvesztés a kortársi alkotókat népszerűsítő galériákban. Azonfelül arról sem feledkezhetünk meg, hogy a népművészeti alkotásokat a legtöbb országban – a törvények paragrafusaiiban – mint holmi használt cikkeket tartják számon, nem tulajdonítva nekik a műalkotásoknak járó jelentőséget.

Mindazonáltal a látvány csoportosítása, szóval a tárgyak elrendezése csaknem szokványos. Az ipari forradalom, mondhatni a modern idők előtti vidéki lakosság identitása, a táj, mint az élet előfeltétele, maga a gazdálkodás technológiája, a lakásban égő tűz és a tűz helye meg a kályha mind megannyi jól ismert fejezet egy-egy néprajzi értekezésből. Egyáltalában nem szokatlan a lakáskultúra érzékeltetése sem, korszakokat jelző bútortípusok (ácsolt ládaktól festett mintájú szekrényekig és maguk az enteriőrök) voltaképpen az osztrák néprajzi muzeológia

legjobb hagyományainak tapasztalatait engedik meg kamatoztatni, s a rendezők nem is mondtak le az alkalom kínálta lehetőségről. Az Alpok regionális kultúrdivatjainak érzékeltetése mindenekelőtt ezeknek a bútorkollekcióknak felsorakoztatása révén sikerült. A regionalitás, ami az európai néprajz problematikájának talán a legfontosabb csoportja, voltaképpen azt a szabályszerűséget érzékelteti, mely a nagy tájak divathullámainak lezajlását, magának a divatnak földrajzi és időbeli határait jelenti. Másrészt megérteti velünk, hogy minek tulajdonítható maga a divat, hol buzognak forrásai és merre terjednek hullámai, milyen társadalmi közeget hoznak mozgásba, milyen energiákat szabadítanak fel és milyeneket emésztenek el?

Ebben a megközelítésben a fogyasztás jelentős teret kap, az étkezési szokásoktól a házi szorgalom által előállított felszerelési tárgyak bemutatásáig, valamint itt tartották szükségesnek érzékeltetni a háziipar környezetformáló jelentőségét is. Ebben az összefüggésben újszerűek azok a bemutatott tárgycsoportok, amelyek tudatosan azért kerültek kiválasztásra, mert úgy vélték róluk az emberek egykoron, hogy jelentést hordoznak. Ebben azonban nem a szemiotika tudományos újszerűsége a rendező elv. Egyáltalában nem. Inkább arról van szó, hogy az ún. vallás-néprajz talán a legerősebb oldala a katolikus alpesi ország tudománytörténeti hagyományának. Erőszakosabban fogalmazva: itt nyílik alkalom bemutatni azt, miként manipulálták a kisembereket az elmúlt századokban és milyen kézzelfogható bizonyítékaik vannak ennek az egyház intézményeitől kiinduló folyamatnak. Egyelőre persze nem kell tartani attól, hogy profanizálják vagy akár csak néven nevezik a dolgot; a tárgyalásmód hagyományos, ám szembeötlő tanulságokkal!

Megkülönböztetett szerepet kap a látóivalókban az identitás, maga a népkarakter, ahogyan azt a soknemzetiségű birodalomban egykor látták vagy talán inkább láttatták, hogy különbségeket fogalmazzanak meg. Ugyanezen okokból a kiállítás itteni bemutatója legalább annyira tudománytörténeti reveláció, mint szakmuzeológiai teljesítmény. Ebből következően nem feledkeznek meg a presztízsertékek

felsorakoztatásáról sem, amelyek meglehetősen változatos formákban és néha meg-
hökkentő módon tanúsítják a kitűnni akarás látens igyekezetét, és helyyel-közzel a
követni remélt mintákat. Ebben a részben a szociológiai tanulságok sem maradnak
el. Életút, családmódel és a hagyományos társadalmiszerkezet elkerülhetetlen vál-
sága mindmegannyi történelmi tény. és egyik sem kerülte el a rendezők figyelmét.
Sikeres sokoldalúság, amely megőrizte egységes karakterét, nem esett szét rész-
leteire. Valószínűleg ez annak köszönhető, hogy a látónivalók didaktikai tanulságait
eleve végiggondolták, nem bíztak abban, hogy a rögtönzés jó és sikeres rendező
elv lehet.

A muzeológus gárda: az igazgató, helyettese: *Franz Grieshofer*, *Margot Schind-
ler* valamennyien ismert és jól csengő nevek ebben a szakágban. Hozzájuk
csatlakozik az utánpótlás: *Berhard Tschofen*. Szerencsésen egészíti ki az együtttest
Elsa Prochaska, *Ursula Klingan*, *Volker Thurm-Nemeth* és *Barbara Plankensteiner*
belsőépítészek szakszerű és mértéktartó izlésű együttese. Nem maradhat említetlen
maga a megnyitó sem, ahol – jelezve, milyen történelmi távolságba került a kiállít-
tott tárgyegyüttes a látogató közönségtől, nemkülönben a tudomány művelőjétől –
egy zenészpáros muzsikált: az amerikai songok modorába tartozó dalokat adtak
elő, zongorán és ütős hangszerekkel kísérve. Tehát nem a helyi népzene valaminő
feldolgozását. Alighanem ezzel is érzékeltetni kívánták: a múzeumi tárgyak abból
az együttesből valók, ami a világ kultúráját, az emberiség egyetememes értékeit
példázza – regionális csoportosulásban és formákba öltve.

Nemcsak érthetően – tetszetősen is!

A MAGYAR-DÉLSZLÁV EGYÜTTÉLÉS EMLÉKEI A CSONGRÁDI NÉPNYELVBEN

Csongrád város lakossága nemzetiségi és vallási szempontból egyaránt rendkívül egységes, de korábban nem mindig volt így. A középkor derekán befogadott *kunok* emlékét Csongrádon hely- és személynevek, valamint népmesei fordulatok őrzik.¹ A török hódoltság idején nagyszámú délszláv költözött városunkba, ők ún. martalócokként szolgáltak, később határőrökké minősültek, majd a XVIII. század közepe táján kivándoroltak Ukrajnába.² Közvetlenül a török kivonulása után: 1696. nov. 30-án 114 délszláv családfőt írtak össze Csongrádon, ugyanekkor (1697. ápr. 12-én) a magyarok száma alig valamivel volt több: mindössze 132 fő.³ Várható, hogy e tartós, egy évszázadnál is hosszabb együttélés nyomot hagyott a csongrádi népnyelvben. Az alábbiakban az eddig talált délszláv nyelvi hatásokat szeretném bemutatni. Kezdjük az imént említett összeírással!

Feltehetőleg a vegyes házasságok és a kétnyelvűség néhány nemzedék múltán az összeolvadás irányába hatott, mert a magyarok között ilyen neveket is találunk: Racz Gergöl (38. sz.), sőt így: Milos(!) Racz (60. sz.), és Csongrádon máig maradtak fenn ilyen délszláv nevek, mint pl. Greskovics, Joanovics, Radics és hasonlók. Az összeírásban szereplő délszlávok is viselnek magyar neveket: Biro (3), Hadnagy (5), Becskereki (42), Aradi (43), Martonos (59) és hasonlók; igaz, hogy e magyar nevű személyek keresztnévei mind délszlávok, egy kivétellel: Rab Mihály (54), ez magyar névként és e sorrendben szerepel. E névsor ennél behatóbb névelemzést érdemelne, most azonban a népnyelvi emlékek bemutatása az elsődleges cél.

Mivel a délszlávok voltaképp a törökök segédcapatát képezték, majd tovább szolgáltak a Monarchia határeiként is, nem véletlen, hogy a csongrádi népnyelv két biztosan délszláv eredetű szava „harcias” jelentésű, később azonban az új nyelvi közegben békésebb természetűvé váltak. Az egyik ilyen közös szavunk a *čubar* (ejtsd: csuvár), mely csaknem az egész Dél-Alföldön ismert, és a magyarban tovább képzett, jelentése is módosult. A délszláv *čubar* eredetileg *ört, őrzőt, őrszemet* jelentett, világos utalással a határőrvidéki, ill. katonai őr-szerepre. Eredeti jelentéssel azonban csak a kiskunhalasi népnyelvben maradt meg, ott olyan

1 Bővebben l. *Katona I.*: „Tengöri Hereberi atyámuram.” Kun nyelvi emlékek egy csongrádi népmesében. In: *Mozaikok Csongrád város történetéből.* Csongrád–Kecskemét, 1986 53–57.

2 A délszlávok ukrainai kivándorlásáról l. *Katona I.*: Hány Csongrád nevű helység van (vagy volt) a Világon? In: *Csongrád I* (1988). 5. sz. (dec. 9.), 2.

3 A két névsort *Dudás Lajos* bocsátotta rendelkezésemre; itt is köszönöm.

éjjeliőrt jelentett, aki a lábon álló vagy a már betakarított termésre vigyázott. Mindenütt másutt (Csongrádon, Hódmezővásárhelyen, Kiskunfélegyházán, Makón, Mezőtúron, Szegeden, Szegváron, Szentesen stb.) *csúvár*, *csúváros* alakban olyan malmoskocsist jelentett, aki a gabonát elszállította a malomba, és a lisztet házhoz vitte. Nehéz lenne elfogadhatóan megmagyarázni, hogy az őrből hogyan lett malmoskocsis, ha nem maradt volna fenn a szentesi *csúvárok* régies jelentése: az a vízimolnár, aki dudával adott hírt, hogy az örölni valója elfogyott. Bizonyára a várórség gyakorlatából eredt ez a jelzés; a töröknek többek között Szegeden és Csongrádon is volt erőssége. Ez az átvett délszláv szó a Dél-Alföldön annyira meghonosodott, hogy többféle alakban és összetételben is ismerték: *csúvárkodik*, *csúvárol*, *csúvároz*, *csúvározás*, ill. *csúvárkocsi*, *csúvároskocsi*; de valamennyi szóalak az örölni való örlemény szállítására vonatkozik.⁴

A másik bizonyosan délszlávból eredt, szintén harcias töltésű szavunk a csongrádi népnyelvben az *opasz*, teljesebb eredeti alakja az *opasnost* volt, mely *veszélyt*, *veszélyességet* jelentett. Ebben az alakban és jelentéssel csak a csongrádiak őrizték meg, de nem a felnőttek, hanem a bújócskázó-hunyócskázó gyerekek: az országosan elterjedt *ipi-apacsot* szorította ki, mert amikor a hunyó hangosan számolt 30–40–50-ig, ezzel a kiáltással fejezte be: – *Opasz, aki el nem bújt, opasz, aki körülöttem van!* (Vagyis: közvetlen veszély fenyegeti azt, aki még nem talált búvóhelyet vagy közvetlen közelemben bújt el!) Az említett *apacs* szó már jóval szélesebb körben (Dunántúlon, Nagykanizsán, Bácskában, Zentán) ismert: *Apacs, aki el nem bújt!*...⁵

Harmadik délszláv eredetű példánk nem szóátvétel, hanem tükörfordítás: a Balkán-szerte ismert *slepo oko* azt jelenti: *vakszem*, másként *halánték*.⁶ A *vakszem* szót a Dunától keletre egészen Erdélyig ismerik és használják, a Dunántúlon azonban csak az eredeti magyar halánték szóval élnek. Igaz, a halánték-vakszem azonos jelentésével a felföldiek–alföldiek és erdélyiek egyaránt tisztában vannak, de én gyermekkoromban Csongrádon sokkal gyakrabban hallottam és használtam a *vakszem*, mint a halánték szót, és amikor a fővárosban is e tükörfordítással éltem, meg kellett magyaráznom, mit is jelent. Újabban kezd kiszorulni a használatból.

Nehéz eldönteni, hogy a délszláv *psoglav* és az azonos jelentésű magyar *kutyafejű* szónak melyik az eredetije és melyik a tükörfordítása.⁷ Talán a tatárok által „aiaposabban” elpusztított magyarság szava lehetett a minta. Csongrádon a *kutyafejű* szó kizárólag a tatárok jelzője, ellenben a *kutyafüü* széltségben ismert és használatos kifejezés, mely *csibészt*, *gazembert* és hasonlót jelent, főként feldühödött állapotban ragasztják rá a másokra. E másutt ismeretlen szóalak belső keletkezésű lehet, a délszlávok sem ismerik, és a *kutyafejű*-összetétel példájára keletkezett.

4 A *csúvár* szót és származékait l. *Új Magyar Tájszótár* I. Bp., 1979. 932.

5 Az *apacs* szó jelentését és előfordulásait l. *Új Magyar Tájszótár* I. Bp., 1979. 234.

6 E tükörfordításra *Gáldi László* hívta fel a figyelmet. „A Dunatáj nyelvi alkata”. In: *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a XX. századi Magyarországon*. Szerk.: *Berend T. Iván–Ring Éva*. II. köt. 2. kiad. Bp., 1986. 53.

7 Az összefüggés lehetőségét szintén *Gáldi* vetette fel ugyanott.

Következzék két teljesen bizonytalan eredetű csongrádi szó, melyeknek azonban nemcsak a magyar, hanem a délszláv nyelvi eredetük, ill. rokonságuk is elképzelhető:

1. A pedzi (a hal a horgot) szó helyett csak Csongrádon és Szegeden mondják a *kupja*, *kupi* tárgyias igét, sehol másutt.⁸ Csongrádon így bosszantják a horgászokat: *Kupja-e vagy kapja?* Kézenfekvő is lenne, ha a *kup-kap*-párost ikerszónak tekintenénk, melynek első tagja csak Csongrádon és Szegeden önállósult, ámde ilyen ikerszó nincs, és a *kup*-szótó éppen a délszláv *kupati* = *fürdeni* kifejezéssel is rokonítható, hiszen a *kupja* félig azt fejezi ki, hogy a hal csak úszkál, pedzi, de még nem akadt horogra. Mindenesetre e feltevés még további bizonyításra szorul.

2. Egy csongrádi kiszámolónak már csak töredéke maradt meg emlékezetemben, és a nálam idősebbek sem tudják már teljesebb alakját; a szóban forgó szöveg: *jesen-tuc*, *hapan-tuc*... Az ikerszó második tagja még csak megfejthető ilyen és hasonló magyar gyermeknyelvi szavakból, mint pl. a szegedi *happa-cuca* vagy a székelykeresztúri *hoppá-cuppá* stb.,⁹ de azon érdemes elgondolkodni, hogy a *tuc*-toldalékot nem számítva, a kiszámoló első szava: *jesen*, a délszlávban *oszt* (év- szakot) jelent. Igaz, az értelmetlenné eltorzult gyermeknyelvi szavakat a legnehezebb értelmezni, ugyanakkor arra is gondolhatunk, hogy a gyermekfolklór esetenként egy korszakkal ballag a felnőtteké mögött, tehát több régiességet őriz.

Ezen az alapon már előzetesen feltűnt, hogy a rovarokkal való idővarázslás, valamint a velük rendezett viadatok száalai mennyire dél felé nyúlnak.¹⁰ Feltehetőleg hasonló a helyzet a Viharsarokban széles körben elterjedt és meglehetősen harcias bicskajátékokkal is. Ez utóbbi kérdés azonban külön figyelmet érdemel, önálló feldolgozást kíván.¹¹

⁸ Szegedi előfordulását l. Új Magyar Tájszótár III Bp., 1992. 636.

⁹ A két szóadatot l. Új Magyar Tájszótár II Bp., 1988. a 848. és a 994. oldalon.

¹⁰ L. *Katona I.*: Esővarázslás és állatviadal a csongrádi gyermekjátékokban. In: *Oppidum Csongrád* 1994. 45–47.

¹¹ Köszönet *Krékity Tamás* egyetemi tanársegédnek, aki segített a délszláv szavak és nevek értelmezésében.

A KELET-SZLOVÁKIAI MAGYARSÁG KÖZELMÚLTJA EGY NÉPRAJZOS SZEMÉVEL

Az anyanemzettől 1920-ban országhatárral elválasztott felvidéki magyarság összefoglaló történelme ez idáig nem készült el. Amit írtak róla, azok részlet-tanulmányok vagy vázlatos áttekintések.

Bonyolultabb a helyzet, ha a peremvidéki magyarság sorsát vesszük górcső alá. Az etnikai határok ugyanis igen ritkán alkotnak egyenes vonalat, haladnak természetes határok mentén. A szülőföldemnek nevet adó Ung folyó is mindössze néhány falut oszt ketté nemzetiségileg, azt is csupán déli szakaszán. Lényegesen több a különböző nemzetiségi enklávé-szerűség, amikor szabálytalan kiszögellésekben hol egyik, hol másik etnikum nyúlik át a másikba. Az egykori Ung megyében, Nagykapostól északnyugati irányban, azaz Nagymihály felé *Pálóc*, *Kis-* és *Nagyszeretva*, *Pályin* falvak egészen a múlt század közepéig jobbra magyar jellegűek voltak, holott szlovák falvak övezték őket délről és északról. Ezek a magyar falvak azért alakulhattak ki és őrizték meg magyar jellegüket más népek gyűrűjében vagy velük keveredve, mert a Nagykapost Nagymihállal összekötő mindenkori országút mentén voltak, tehát itt a természetes népmozgás nem csupán északról dél felé érvényesült, hanem fordítva, délről, a szintiszta magyar települések mélyéből Nagymihály és Homonna felé is.

A hosszú évszázadokon át magyar Pálóc igen későn kezdett elszlovákosodni, feljegyzések szerint csupán a 18. században, amikor is – az Ungi Református egyházmegye története tanúsága szerint – „... a nagy hatalmú Hadik-Barkóciak (...) szívesen vették igénybe és telepítették le birtokaikon a szlovákokat.” Érdekes, hogy a két faluval távolabb, tehát a magyar tömbtől messzebb fekvő Pályinban lényegesen később indul el ugyanez a folyamat. Ennek okát abban látja az említett egyházmegyei történet, hogy a falu nagyszámú kisenemessége, amely egyébként református hiten volt, szívósan őrizte az istentisztelet és az oktatás nyelvét egészen a Csehszlovák Köztársaság második évtizedéig, amikor is hatalmi asszisztenciával megszüntették mind a egyiket, mind a másikat.

Mielőtt közelítenénk a mához, a peremvidéki magyarság lemorzsolódásának, illetve beolvadásának okaihoz, összegezhethetjük, hogy a háborús dúlásokon és egyéb katasztrófákon kívül (mint például valaminő járvány) történelmünk folyamán a magyarság fogyásának egyik lényeges okozója az idegen ajkú jobbágyok kisebb-nagyobb intenzitással folytatott betelepítése. Ezt pedig a szerényebb bérezés és szófogadóbb jobbágyok megszerzése inspirálhatta. A szórványos betelepítések nem rendítik meg különösképpen az őslakos közösségeket, ám az oly mohón és erőteljesen végrehajtott transzmigráció, amelyet a Hadik-Barkóciak hajtottak végre, a falu magyarjai számára végzetessé vált. Nem volt nehéz dolga tehát

Kostyek József szlovák plébánosnak, amikor a XIX. század fordulóján kieszközölte az egyházmegyei kormánytól, hogy az istentiszteletet felváltva szlovákul és magyarul tartásák, majd néhány évtized múltán a magyar nyelv használata megszűnt. A képlet tehát igen egyszerű: betelepítések, az istentisztelet és ezzel párhuzamosan az oktatás nyelvének megváltozása egyenlő az őslakosság nemzeti jellegének megváltoztatásával.

Hadd nyújtsam még egy további okozati tényező magyarázatával a megkezdett kitérőt. Századunkban, főleg a II. világháború után rendkívüli mértékben megnőtt a közigazgatási központok, főleg a járási székhelyek szerepe. Ha átrendezéskor egy-egy peremvidéki magyar falut lecsatoltak egykori magyar, illetve most már vegyes lakosú székhelyétől, ott hihetetlenül felgyorsult az asszimiláció. A vegyes lakosú *Bajánháza*n egészen 1960-ig, azaz a közigazgatási átrendezésig működött magyar iskola, ugyanígy a szintiszta magyar *Kisráskán*, sőt *Hegyiben* is; miután azonban a nagymihályi járáshoz csatolták őket, szinte hónapok alatt felszámolták a magyar oktatást. Igaz, Nagykaposról is elvitték a járási székhelyet Töketerebesre, tetézvén ezzel is az 50-es években felgyülemlett bajokat.

Lényegében most értem mondandóm központjához, ahhoz a tényhez, hogy a néprajzos a peremvidéki magyarság településein a szellemi vagy tárgyi hagyaték után kutakodva óhatatlanul szembesül a magyarság fogyásának tényével. Itt kell bevallanom, hogy nem vagyok történész, néprajzosnak is csupán afféle amatőrködő, aki főleg néprajzi értékeink ijesztő apadásának láttán fogott hozzá az értékméréshez, mintegy másfél évtizede. Elnézést a személyes vonatkozású kitérőért, de szükségesnek tartottam annak magyarázatául, hogy dolgozatom föltehetően híján van az e tárgyban megkövetelt tudományosságának.

1988–89-ben népmeséket, -mondákat és népdalokat gyűjtöttem az Ondava folyó déli szakaszának mentén, amelyet jobb híján Ondava mentének neveztem el gyűjteményemben. Négy falut látogattam rendszeresen, az Ondava torkolatától – ahol a Latorcával egyesülvén Bodrogrént folyik tovább – észak felé haladva: *Imreget*, *Szürnyeget*, *Garanyt* és *Hardicsát*. Az első kettő még ma is lényegében magyar etnikumú, a másik kettő viszont a teljes asszimiláció félelmetes közelségében leledzik.

Nos, a hosszabb kitérőt az Ung-vidék pereme néhány problémájának ecsetelésére azért tettem, hogy jelezzem, ez a téma ismerős volt számomra még korábbi, Ung-vidéki gyűjtéseim idejéből. Az Ondava mentét pedig szándékosan választottam gyűjtésem helyéül, mégpedig két okból:

a) Szerfölött izgatott a gyors asszimilációs folyamat mikéntje, melyet közelről akartam tanulmányozni. Tudtam e vidék súlyos etnikai problémáiról, hisz korábban, a 60-as években és a 70-esek elején még gyéren bár, de szállingóztak hozzánk, a nagykaposi gimnáziumba diákok, aztán egyszer csak végleg elmaradtak.

b) A másik ok sokkal konkrétabb; akkor már néprajzi gyűjtőként foglalatostokodván, elemi kötelességemnek tartottam, hogy híradással éljek e szomorú sorsú közösség romlásnak indult népi kultúrája és anyanyelvének sorvadása felől.

A gyűjtést megelőző előtanulmányok egyikében, *Balogh Pál*: Statisztikai adatok Zemplén vármegye néprajzához című tanulmányában (megjelent 1908-ban Adalékok Zemplén vm. történetéhez c. könyvben) ezt olvashattam: „A magyar nyelvhatár (...) az Ondava-völgybe vetődik, hol összeköttetései Bodzás-Újlak, Garany, Kazsu és Hardicsa faluktól kelet felé lazák.” Lényegében ugyanezt

erősítik meg a korábban kelt leírások is, *Vályi András* „Magyar Országnek Leírása” c. könyvétől egészen a Révai Nagy Lexikonig.

Azt tudjuk bizonyossággal a négy faluról, hogy először a XIV–XV. században esik róluk írásos említés, azaz 600–700 éve. Ettől függetlenül lehetséges, hogy már korábban, talán a gyepűelve kialakulása óta léteznek. Tatárjárásról, törökudulásról nem történik említés történelme folyamán, sem egyéb pusztító háborúról. Így tehát csak tűzvészek, árvizek, kolera- és pestisjárványok tizedelték meg olykor-olykor a lakosságot, melyek közül a legemlékezetesebb az 1831-i kolerajárvány miatt kitört parasztlázadás. A múlt század végétől pedig a kivándorlás ritkította a lakosságot.

Mindezeket a természeti és társadalmi katasztrófákat azonban szerencsésen túléltek; a sokszor felére csappant lakosság újjáteremtődött és szaporodott. Tárgyunk szempontjából azonban különös figyelmet érdemel az a tény, hogy hosszú évszázadokon át a lakosság etnikai összetétele alig változott valamelyest, egészen századunk közepéig. Igaz, hogy az Andrássy grófok valamikor a XVII. században, de lehet, hogy később, számos jobbágycsaládot telepítettek erdélyi birtokukról Hardicsára. A zempléniekétől és ungiakétól elütő családnevek, valamint mindmáig őrzött sajátos tájnyelvük a legfőbb bizonyítékai ennek a ténynek.

Annak ismeretében, hogy mekkora mohósággal folyt a beolvasztásuk, és sokszor milyen közönnyel vállalták helyenként magyarjaink is a nyelv- és nemzetiségváltás ódiúmat, csak ámulni tudtam az Ondava menti magyarok tartásán. Nemzetiségi félszigetként hosszan benyúlva a szlovák falvak közé, szinte évszázadokon át megőrizték nyelvüket, hitüket, sajátos népi kultúrájukat, színesítvén azt a velük, szomszédságukban élő nép kultúrájával. Ide tartozik azonban, hogy valamelyes szórványmagyarság fellelhető a környező szlovák falvakban is. *Gercselyben* és *Kisztén* még a II. világháború után évekig magyarul folyt az istentisztelet a reformátusoknál; mára elnémult ott is anyanyelvünk. A magyar családok anyanyelvükön érintkeztek egymással otthonukban a II. világháború utáni évekig *Bodzásújlakon*, *Cékén*, *Magyarsason* és más, környékbeli falvakban is. Ma már csak az idősek néhányja beszél nyelvünket, ha a bodrogháziakkal vagy ungiakkal kerül kapcsolatba.

Mindezek ismerete ellenére rejtély például, hogy Hardicsa magyarsága Töke-terebes közvetlen közelségében és nyomása alatt hogy tudta megőrizni létszámbeli fölényét szinte az ötvenes évekig, magyar nyelvű iskoláját a hetvenes évek közepéig, és a református magyar istentiszteletet napjainkig. Garanyban szűnt meg a legkorábban a magyar iskola, s napjainkban a református magyar hívek száma is feltartóztathatatlanul apad. Szürnyeg és Imreg magyar jellege még őrződik, bár az oktatás nyelve szinte az előző két faluéval egy időben megszűnt, miután felszámolták a magyar nyelvű alapiskola felső tagozatát Bodzásújlakon. E két faluban azonban a községházán egyelőre magyarul tárgyalnak a lakosokkal, a hangosbemondó magyarul közli a hirdetményeket. Sőt Imregen még egy jelentős éneklő csoport is működik váltakozó intenzitással.

A nemzetiségi megoszlást illetően a legmegnyugtatóbb választ a 10 évenként ismétlődő népszámlálás adatai alapján kaphatnánk. Pontosabban: azt a tényt, hogy mennyien vállalják ilyen nagy fontosságú hivatalos felméréskor is nemzetiségüket. Igen ám, csakhogy a mi viszonyaink ismeretében ilyen adatokra nem támaszkod-

hatunk teljes bizalommal. Hardicsán és Garanyban a községi vezetés gyakorlatilag kívül esik az ott élő magyarok kontrollján, így tehát sok minden elképzelhető az említett számláláskor. Nézzük csak közelebbről, mi is történik az adatokkal. Az 1980-as népszámlálás nemzetiségi vonatkozású adatait eddig két forrásból ismerhettem meg: *Gyönyör József* Államalkotó nemzetiségek című kötetéből és az Új Szó 1993. VIII. 29-én *Gyurgyik László* által közreadott kimutatásából. Ám Garany és Hardicsa neve egyik helyen sem fordul elő, sem az 1980-as, sem pedig a legutóbbi, 1991-es népszámlálásé sem. Annak idején Garanyban a tanácselnöknél érdeklődtem az 1980-as eredmény iránt, mire ő beletekintvén kimutatásába, azt válaszolta, hogy 8-an vallották magukat magyarnak. Pedig gyűjtésem során magyar családokat is lényegesen többet, ennek többszörösét látogattam meg. Hardicsán pedig a tanácselnök nem rendelkezett a lakosság nemzetiségi összetételével kapcsolatos kimutatással.

Röviddel az 1991-es népszámlálás után érdeklődtem az akkor már önkormányzati hivatalok vezetőinél és más helyen is az eredmény iránt. Eszerint Garanyban az 1511 lakosból 22-en vallották magukat magyarnak, Hardicsán 1219-ből 72-en. Minden kommentár nélkül közlöm, hogy Garanyban 273-an mondták magukat reformátusnak, Hardicsán pedig 361-en. Az imregi és szürnyegi kimutatásnál nincs lényeges eltérés az említett statisztikák és a községi hivatalokban szerzett adatok között, tehát velük kapcsolatban nem érdemes a szót szaporítani.

A fenti tényekből azonban két komoly következtetést vonhatunk le. Először: megdöbbentő, hogy egy ilyen nagy fontosságú, számunkra pedig különösen jelentős összeíráson csak két faluban kézen-közön eltűnik majdnem 100 magyar nemzetiségű polgár. Ha belegondolunk, hogy ezen a mi túlon túl hosszan elnyúló etnikai határvonalunk mentén hány hasonló, ide-oda ágazó szórványtelepülés található, s ezek helyzete lényegében azonos, következésképpen a hasonló „tévedések” másuttal is könnyen elképzelhetők.

A másik következtetés pedig még az előbbinél is komorabb, mert jelzés értékű nemzetiségi habitusunk súlyos válságáról. Elgondolkodtató ugyanis, hogy például Hardicsán nagyon szerény becslések alapján is legalább 3–400 ember nem vállalta magyarságát, holott tudhatta, ennek bevallása jelenleg nem von maga után semmilyen retorziót. Vajon milyen tényezők összehatásaként él magyarjaink lelkében mindmáig a félelem görcse, az önfeladás minden-mindegye? Néprajzi gyűjteményem bevezetőjében megpróbáltam összefoglalni ezzel kapcsolatos észrevételemet, melyeket most vázlatosan megismétlek:

Trianon után a négy falu magyarsága államalkotó népből kisebbségi sorsba került. Ennek folyományaként az addig is viszonylagos elszigeteltségben élő magyarok anyanyelvi művelődése mindinkább elsilányult, főleg a megfelelő intézmények híján. Az új állam létrejöttével egyidejűleg beindult a magyar oktatás elsorvasztása. Ez a folyamat főként a II. világháború után erősödött fel, míg végül a 70-es évek elején mind a négy faluban elnémult a magyar szó az iskolákban.

A II. világháborút követő magyarüldözés (férfiak deportálása szovjet lágerekbe, a hardicsai magyarok internálása Töketeresre, reszlovakizáció, a magyar nyelv kiiktatása a közigazgatásból) erősen kihatott a négy falu magyarjainak identitás-tudatára, máighatóan elbizonytalanította őket e téren.

A hitélet is megrendült az említett falvakban. Először a 30-as években, amikor a Jehova tanúi szekta erősen megtizedelte a történelmi egyházak sorait, külö-

nösképpen a magyarságukat legszilárdabban őrző reformátusokét. Ez a jelenség azért volt és maradt veszélyes, mert a szekta afféle internacionalista szelleme nem törődik a nemzeti hagyományok és értékek őrzésével. Másodszer a kommunista hatalomátvétel után beinduló vallásüldözés rendítette meg és szorította háttérbe az egyházakat, illetve a híveket. A vallásoktatás, amely a magyar iskolák megszűnte után is magyarul folyt a reformátusoknál, időnként Imregen a katolikusoknál is, csak lopva, zaklatások és árgus szemek kíséretében történhetett. Pedig a magyar iskolák megszűnte után a lelkészek a magyar olvasásra is tanítania kellett, illetve kell a gyerekeket.

Az I. Köztársaság idején megvalósított földreform nyomán meggyorsult az északról jövő betelepülés, amely jelentékenyen fölhígította a magyar etnikumot. A II. világháború minden traumáját megélt népet, amely végre elindulni készült egy konszolidáltabb lét felé, történelmének egyik legnagyobb megrázkódtatása érte az ötvenes évek elején: a kollektivizálás, azaz kolhozosítás. Egyszerre leértékelődött az évszázad folyamán kenyeret adó föld, s vele együtt a falusi életforma. Fialok tömege menekült pánikszerűen az iparba, kereskedelembe és bárhová, csak minél távolabb a falutól.

A hitélet megromlása, a földtulajdonhoz kötődés szertefoszlása megbontotta, összekuszálta azt a magatartásformát, amely évszázadokon át élte és átörökölte egyik nemzedékről a másikra a magyar nemzethez tartozás tudatát. Mindehhez járult még a falusi közösségek szétverése. Megszűntek a legelőtársulatok, betiltották az egyházak mellett szerveződő egyleteket és minden alulról építkező tömörülést. A helyhatósági választások botrányos megrendezettsége pedig végképp közönyössé tették a polgárokat a közügyek iránt, melyekbe sok beleszólásuk amúgy sem lehetett. A szövetkezetek és helyi nemzeti bizottságok élére felülről delegálták a kádereket, akiknek rendszerint semmilyen kötődése nem volt a helyiekkel. Némi mozgástér adódott volna a Csemadok keretén belül a kulturális élet önszerveződésére, ám megfelelő szervezők hiányában ez a lehetőség is többnyire elszalasztott alkalomnak bizonyult. Hardicsán évekig egyetlen ember, a 8 elemít végzett Nagy Ferenc efsz-tag próbálta életben tartani az egykor virágzó színjátást és éneklő mozgalmat. Öregedése és a vele járó betegeskedése végleg kioltotta ezt a fáklyalángot is. Imregen Ádám Sándorné Ungvölgyi Erzsébet évek óta szintén egymaga tartja életben az éneklő csoportot, amely a falu határain túlra is elviszi a dalos imregiek hírét. S ha majd egyszer ő is belefárad a munkába?

Tapasztalatom alapján az előbb felsoroltak azok a legfontosabb tényezők, amelyek elegendőnek bizonyultak egy peremterületen, elszigetelten, tehát kettős megpróbáltatásban küszködő nemzetiségi közösségnek, az Ondava menti magyarok nemzeti tudatának megroppanásához, s amelyek elvezetnek nemzetiségük fokozatos feladásához, ha valaminő sürgős támogatás nem érkezik számukra.

A Trianonban meghúzott és Jaltában megerősített országhatárok nem voltak azonosak az etnikai határokkal. Ilyeneket térségünkben meghúzni nem is lehet. Tegyük azonban róla, hogy legalább önhibánkból ne zsugorodjanak eme határok, de megtarthassuk a jövő évszázadok és nemzedékek számára is azt a csodát, amit edes anyanyelvünként őrzünk itt a Kárpát-medencében immár 1100 éve. De a tőlünk kijebbre sodródott testvéreink egymagukban, elárvultan, támasz és iskolák nélkül meddig őrizhetik még az ősöktől kapott szent örökséget? Vajon meddig?

ERDÉLYI PANORÁMA

Fenti, talán kissé fellengzősnek ható címünkkel is hangsúlyozni szeretnénk, hogy az alábbiakban – annak ellenére, hogy három erdélyi érdekeltségű könyvről írunk – nem könyvismertetésekről van szó. A három erdélyi (csángó) kérdésekkel foglalkozó könyv sem tartalmilag-tudományszakilag, sem műfajilag nem azonos. Egyedül az a közös bennük, hogy aktuális erdélyi (csángó) népiségtörténeti kérdésekről szólnak még akkor is, ha korábbi, sőt jóval korábbi kiadványokkal, publicisztikai-sajtótörténeti kérdésekkel foglalkoznak.

Csángók a XX. században

Életrajzok

Szerkesztette: *Forrái Ibolya*

Néprajzi Közlemények XXXIII. Bp., 1994 228. l

Az utóbbi évek során egyrészt *Domokos Pál Péter* és *Mikecs László*, másrészt *Kallós Zoltán* munkáira, munkásságára alapozottan a kutatók – nyelvészek, történészek, társadalomtudósok, főleg azonban néprajzosok: etnográfusok és folkloristák egyaránt – egész serege fordult érdeklődéssel a csángók, a magyarság legkeletibb, erősen legyengült népcsoportja felé. Szinte könyvtáryi cikket, tanulmányt, könyvet – köztük nagyon fontos forráskiadványokat is – írtak, illetve állítottak össze a csángók életének legkülönbözőbb összetevőiről. Legtöbbjük – hogy orvosi szakkifejezéssel éljünk – egyfajta status praesens, olyan körleírás, aminek az alapján a beteg diagnózisa megállapítható és megkezdődhet a gyógyító munka.

Mind a szépirodalom, mind a társadalomnéprajz-folklor régóta rájött, hogy egy-egy társadalmi csoport, kicsi vagy nagy; család- vagy faluközösség, esetleg valamiféle szakmai csoportosulás élete ábrázolásának legmegfelelőbb – tehát leghitelesebb is! – műfaja a személyes közlés: a levél, a napló, az emlékirat és legfőbbképpen az életrajz, az önéletrajz. Nagy gazdasági-, társadalmi, és kulturális változások idején különösen fontosakká nőnek az életrajzok-önéletrajzok. Rendkívül nagy jelentőségüekké válnak, forrásértéküekké lesznek azok az életrajzok-önéletrajzok is, amelyeket szóbeli közlés, elbeszélés után valaki leír, vagy a már leírt szöveget kiadásra való előkészítésként „megszerkeszti”. Megszerkeszti, vagy gondolzza, ahogy manapság inkább szokás mondani; tehát nem átírja, nem veszi el az írásmű eredeti, sokszor talán naív, de éppen ezért jellemző báját-igazát.

Így járt el *Forrai Ibolya* is, amikor kötetünkben „sajtó alá rendezte”, „gondozta” három csángó ember önéletrajzát. „Kötetünkben három olyan élettörténetet mutatunk be, amelyekből a gyimesi és a moldvai csángók XX. századi sorsa bontakozik ki” – írja bevezetőjében *Forrai Ibolya*. A három életrajz közös jellemzője, hogy mindhárom a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában található. A kéziratok különböző pályázatokra készültek és úgy kerültek az Ethnológiai Adattár gyűjteményébe. Az első *Tankó József (Jáni)*, 1916-ban született gyimesfelsőlóki csángó gazda *Ilyen volt...* című írása. Ezt az életrajzot *Forrai Ibolya* is „Elbeszélés” műfaji kategóriába sorolja. Az eredeti kézirat leltári száma: EA 24571.

A második „közlemény” *Erdős Szászka Péter*, 1917-ben született szabófalvi (Saboani) csángó földműves, de a vasútnál is dolgozott és több „hivatalt is vállalt” – postánál, bankban, községi elöljáróságnál, szövetkezetnél – 1972 óta nyugdíjas életrajzáról szól: levelekben. Kéziratát, azaz a leveleket 1974-ben kezdte írni, amelyekben faluja történetét írta meg, és küldte meg rendszeresen Balás Gábornak. A levélgűjtemény az ugyancsak Szabófalván született Balás Gábor adományaként jutott a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárába (leltári száma: EA 13575). Ezúttal is el kell mondanunk, hogy *Erdős Szászka Péter*, a versírással is foglalkozott „író ember” Balás Gábor biztatására fogott a levelek megírásához. Írásának egyrészt visszaemlékezés, másrészt a jelenre vonatkozó feljegyzés jellege van és gyűjteménye nemcsak néprajzi, „de nyelvészeti szempontból is fontos forrás: a moldvai mai magyar nyelv hű dokumentuma”.

A harmadik írás, műfajának meghatározása szerint is, önéletrajz. *Laczkó István* hármójuk közül a legöregebb, 1908-ban született a csángó lakosokkal is bíró bukovinai Lábnyik (Vladnic) faluban. *Laczkó István* a bukovinai csángó közelet neves személyisége volt. Nevéhez is fűződik a bukovinai, közelebbről a lábnyiki csángók Magyarországra települése, 1947-ben. Ő maga is átköltözött és a Baranya megyei Egyházaskozáron élt. *Laczkó* önéletírásának nagy erénye, hogy saját egyéni élettörténetén túl a 83 családból álló faluközösség életét, életének megnyilvánulásait is megírta. Kézirata a Néprajzi Múzeum Gyűjtőpályázatára érkezett 1986-ban. Leltári száma az Ethnológiai Adattárban: EA 23104.

A kötet értékét és felhasználhatóságát nagyban fokozza a Mellékletek-ben közölt – sajnos csak fekete-fehér – térkép a csángók területeiről, telepeikről, szóróványaikról; valamint 17 részben archív, legnagyobb részt azonban új, a közleményekhez tartozó, igen jó minőségű fényképfelvétel. A kötethez angol és orosz nyelvű összefoglalás járul.

Szeretnénk, ha ez a kötet nemcsak egyfajta néprajzi-népnyelvi forrásgyűjtemény maradna. Mindhárom közleményben szinte mindenki számára érdekes, sőt olykor érdekfeszítő, de ami fontosabb: ismereteket közlő, tájékoztató jellegű történeteket találunk; olyanokat, amelyek a maguk természetes módján öntudatunkat is erősítik.

Egy pártját ritkító bibliográfiáról

Kazai Magdolna összeállítása a Magyar Kisebbség. 1922–1942. című folyóiratról

A kisebbségi-nemzetiségi kérdés napjainkra mind a gazdasági, mind a társadalmi, mind pedig a kulturális érdeklődés és ezen túl a fejlődés homlokterébe

került. A kérdéscsoport a nemzetközi politika sarkalatos, meg nem kerülhető, ám igen érzékeny területévé vált. Középkelet-európai, vagy éppen kárpát-medencei vonatkozásban a kisebbségi-nemzetiségi kérdés a ma tapasztalható, némelykor szélsőségesnek is mondható és erőszak, terrorista eszközök alkalmazásától se visszariadó helyzete az első világháborút lezáró, felelőtlen és következményekkel nem számoló békediktátumok hatására vezethető vissza. Az egész térségben óriási kisebbségek, nemzetiségek alakultak ki, amelyeket a békeszerződésekben kedvezményezett államok hol nyíltan, hol leplezve, de a maguk sovinizmusától vezéreltetve következetesen igyekeztek felszámolni. 1918–1919-ben egy nagy, mindmáig tartó, végeredményében erőszakos beolvasztási harc indult meg, tekintet nélkül a nemzetközi biztosítékokra, a nemzetközi jogra.

Ebben a harcban különleges szerep jutott a Romániához csatolt Erdélynek és a hozzászámított Partiumnak. Ugyanis itt képződött Európa legnagyobb kisebbség-nemzetisége, a mintegy 3,5 millió magyar és a körülbelül 1 millió német lakoságból. Egyrészt ez a vitathatatlanul nagy szám magyarítja a román többség türelmetlenségét, kisebbség-nemzetiségellenes magatartását. Amiből a román belpolitika szintjén egy hosszan elhúzódó, eszközeiben nem válogató, hol erősebben, hol gyengébben, illetve részleteiben hol nyílt, hol pedig elkendőzött, elhallgatott; végeredményében titkolt kisebbség-nemzetiségellenes harc bontakozott ki.

Erdéllyel és a Partiummal különösen sok magyar és német kultúrintézmény és velük számos országos hírű kutató, tudós, politikus vagy egyéb közéleti személyiség, köztük nem egy társadalomtudós, közgazdász és jogász vált román állampolgárrá, vállalva a kisebbségi sorsot. Amikor bebizonyosodott, hogy nemcsak Románia, hanem általában a győztes hatalmak, legplasztikusabban a maguk „nyereségét” minden körülmények között biztosítani akaró, a későbbiekben, többek között a kisebbségek-nemzetiségek ellenében egymással szövetségre lépő hatalmak (kisantant) a kisebbségi-nemzetiségi kérdés felszámolására törekszenek, ezek az értelmiségiek szellemi-kulturális és politikai ellenállást szerveztek. Ennek az ellenállásnak volt az egyik legértékesebb, a maga nemében egyedülálló tényezője az 1922-ben Lugoson indított *Magyar Kisebbség*.

A Magyar Kisebbség történetét, ha meg is írták, ez ideig még nem adták ki. *Balázs Sándor* Lugosi üzenet. A Magyar Kisebbség című folyóirat monográfiája közel háromszáz oldalas feldolgozása is kézirat és eléggé nehezen hozzáférhető. Hasonlóképpen kéziratban maradt a Magyar Kisebbséget megszervező, elindító és a későbbiek során az egyik legtermékenyebb munkatársának, szerkesztőjének, *Jakabffy Elemér*nek *Lugostól Hátszegig* című, a Magyar Kisebbséggel is behatóan foglalkozó Emlékirat-a is. Főleg ezekre a kéziratos munkákra építetten írta meg *Mikó Imre* a Magyar Kisebbség történetéről és jelentőségéről szóló, *Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség* című tanulmányát (amely aztán a *Korunk* 1973. évi évfolyama 8. számában, az 1198–1209 oldalakon jelent meg).

Arról, hogy a Magyar Kisebbség életében, tevékenységében *Jakabffy Elemér* volt a vezéregyéniség, nemcsak az említett feldolgozásokból győződhetünk meg, hanem átlapozva ezt a kezünkben lévő példamutatóan gondos, részben annotált, részben pedig analitikus bibliográfiát, mindenki számára világossá, elvitathatatlanná válik, hogy a Magyar Kisebbséget *Jakabffy Elemér* hozta létre, szervezte meg a szerzői gárdát, szerkesztette az egyes számokat-évfolyamokat, s kihasználva Romá-

nia demokratikusnak tűnő alkotmánya lehetőségeit – rendkívüli nehézségek, cenzúra stb. között is – ki is adta. Minde mellett, ahogy említettük is, ő volt és maradt mindvégig a folyóirat legtevékenyebb-legtermékenyebb szerzőmunkatársa is (nemcsak a saját nevéen, hanem *Cseresnyés Iván* és a kérdéses *Kardhordó Károly* álneven is).

Jakabffy Elemér (Lugos, 1881. máj. 17. – Szatmár, 1963. máj. 19.) a budapesti egyetemen végzett jogász, ügyvéd, politikus, országgyűlési képviselő és mozgékony „közíró”, azaz publicista volt. 1922-ben, mint lugosi ügyvéd, a „lugosi triumvirátus” tagja *Sulyok Istvánnal* (Sulyok 1939-ben kivált) és *Willer Józseffel* közösen szervezte és indította meg a Magyar Kisebbséget.

A Magyar Kisebbség elsősorban romániai magyar kisebbségi ügyekkel foglalkozó „nemzetpolitikai szemle” volt. Természetesen írt Erdély más nemzetiségeiről-kisebbségeiről is, sőt figyelemmel kísérte a magyar és más kisebbségek életét, gondjait az utódállamokban is. Minden kisebbségpolitikai eseményt feljegyzett, kommentált; minden nemzetiség-kisebbségi érdekű hírt összegyűjtött és közreadott. Figyelemmel kísérte és esetenként számonkérte a kisebbségek sérelmeit, a demográfiai, szociológiai, közgazdasági (földművelési, erdő-bányagazdálkodási, ipari, kereskedelmi, közlekedési-szállítási és értékesítési), vallási-egyházi, oktatás- és nevelésügyi, iskolaügyi viszonyok alakulását, az anyanyelvi képzés, nyelvművelés, a különböző társadalomtudományok, elsősorban a történelem és a néprajz-folklor-népművészet, a művészeti (képző- és iparművészeti, zene-ének és táncművészeti), műemléki-műemlékvédelmi kérdéseket. A változásokról adatgazdag (például népszámlálásokról), magyarázatokkal ellátott híryananyagot közölt rendszeresen. Ezt a hatalmas és rendkívül sokoldalú, szerteágazó munkát, mondhatni figyelőszolgálatot nyilvánvaló, hogy nem tudta volna egymagában, de még két társ segítségével se ellátni. Jakabffy óriási jelentőségű érdeme, hogy kiválóbbnál-kiválóbb munkatársak egész sorát tudta mind bel-, mind pedig külföldről biztosítani a folyóirat számára. A sok-sok kiváló, igazán említésreméltó munkatárs közül ezúttal csak négy nevét említjük meg, olyanokét, akik a Magyar Kisebbség legmozgékonyabb, legtermékenyebb munkatársai, ismert közéleti személyiségek, Jakabffy Elemér barátai voltak.

Elsőnek *Balogh Artúr* (Abony, 1866. márc. 18. – Kolozsvár, 1951. márc. 4.) jogászt, egyetemi tanárt, jog- és államtudományi író, egy időben a román parlament tagját említhetjük. Másodikként *Fritz* (1945-től: Fejes) *Lászlóra* emlékeztetünk (Rónaszék, 1889. aug. 1. – Kondoros, 1967. jan. 20.) Fritz a kolozsvári egyetemen jogot végzett és mint jogi és statisztikai író vált ismertté. Harmadjára az egyik legismertebb erdélyi politikust; politikai-közgazdasági publicistát, *Gyárfás Elemért* (Borzás, 1884. aug. 27. – Bukarest, 1945. okt. 4.) említjük. Jogi tanulmányait Kolozsvárott, Budapesten és Párizsban, a Sorbonne-on végezte. 1909-ben ügyvédi pályára lépett és erőteljesen bekapcsolódott az erdélyi politikai életbe; 1917–1918-ban Küküllő megye főispánja is volt. Nevét azonban inkább hatalmas publikációs tevékenységével tette ismertté. Politikai, közgazdasági cikkeit, tanulmányait szinte lehetetlen volt nem ismerni. Végezetre, negyedikként *Hegedűs Nándorra* (Nagyvárad, 1884. szept. 29. – Budapest, 1969. nov. 11.) hívjuk fel a figyelmet. Hegedűs Nándor az eddig említettekkel ellentétben nem jogász-közgazdász-politikus volt, hanem irodalmár. A budapesti egyetem bölcsészettudományi

karán tanult, irodalomtörténész lett, de mint művelődéstörténeti „közíró”, azaz újságíró, azután szerkesztő vált ismertté.

De utalhatnánk még a már említett *Sulyok István* és *Willer József* mellett *Duka Zólyomi Norbertre*, *Papp József*re, *Prohászka Lászlóra*, *Prokopy Imrére*, *Szombati-Szabó Istvánra* és még sokan másokra is. Csak jól előkészített, megszervezett munka tehetette a Magyar Kisebbséget olyan erőteljes politikai tényezővé, amely bizonyos hírveréssel, figyelemfelkeltéssel, cáfolattal, tanúskodással elejét tudta venni szélsőséges kisebbségellenes nacionalista manővereknek, illetve, ha már megtörténtek, fel tudta emelni szavát a jogtalanságok, az erőszakosságok jóvátétele érdekében.

A folyóirat kétféleképpen teljesítette feladatát. Először is úgy, hogy egyfajta figyelőszolgálatot látott el. Igyekezett minden kisebbségi-nemzetiségi sérelmet dokumentálni és a dokumentációt a szükséges felvilágosító, tájékoztató megjegyzésekkel ellátva a világ elé tárni. Másodsor pedig rövid, világos, közérthető, lényegretörő, biztos, ellenőrizhető forrásokon, adatokon alapuló cikkek, kisebb-nagyobb tanulmányok közreadásával ébren tartották a figyelmet és nemcsak a közéletet, hanem a szakterületeket. elsősorban a politikai-közgazdasági-közigazgatási szakterületeket igyekeztek „anyaggal” ellátni. Ezek a cikkek, tanulmányok igen érdekes és eredményes keverékei voltak a népszerűsítő és a tudományos publikációknak. Közös jellemvonásuk volt az is, hogy mindig informatív szándékkal íródtak. Jakabffyék hamar rájöttek arra, hogy informatív folyóiratuk érdekeit azzal szolgálhatják leginkább, ha a folyóiratokat, esetleg egyes számokat, de inkább egyes különös érdeklődésre számot tartható részeit, egy-egy közleményt idegen nyelven is megjelentetnek. Így, ilyen megfontolások alapján született meg a Magyar Kisebbség román nyelvű melléklapja (a *Glasul Minoritatilor*), majd pedig a német nyelvű változat is (a *Die Stimme der Minderheiten*). Legnagyobb hatást a francia nyelvű melléklaptól – *La Voix des Minorités* – vártak. Ezt egyenesen a Népszövetségnek szánták és a Párizs környéki békediktátumokért legfőképpen felelős francia politikai élet tájékoztatását várták tőle.

Nyilvánvaló, hogy a Magyar Kisebbség megjelentetése és húsz éven át való fenntartása nem volt könnyű munka. Jogász és a jogászokból lett közgazdászoknak, politikusoknak – a Magyar Kisebbség munkatársainak – az ő közéleti szereplésüknek, ismert voltuknak volt köszönhető, hogy a lapot fenn tudták tartani és általában ki tudtak védeni mindenféle támadást. Bár meg kell állapítanunk azt is, hogy a végeredményében polgári tendenciákat követő román alkotmányos királyságban illet legalábbis kívülről, formálisan betartani az alkotmány előírásait, például a sajtószabadságról...

A Magyar Kisebbség 1940-ben szűnt meg, munkatársai szétrebbentek; a Bécsi Döntés után képtelenség volt továbbra is fenntartani a folyóiratot Lugoson. Érdekes aztán, hogy a Magyar Kisebbséget 1945 után se lehetett feltámasztani, pedig szükség lett volna rá, sőt ma is jó volna, ha élne.

Hogy a Magyar Kisebbség tárgyalásmódjáról valami képünk alakuljon ki, a *Törzsanyag (I). kötetből* szó szerint idézzük a 15. évfolyam 6. számából a 3011. tételt: „Küzdelem a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatáért. *Willer József* képviselő kamarai beszéde a közigazgatási javaslat általános vitájában. 133–134. p. – Adja a beszéd és a közbeszólások szövegét.” Vagyis a Magyar Kisebbség szó

szerint leközölte az egyik képviselő munkatársának a beszédét egy nagyon is exponált, nagy vitát kiváltott tárgyban, a nemzetiségi nyelvhasználat kérdésében; a hozzászólásokkal, sőt a közbekiáltásokkal együtt. A közlés nyilvánvalóan jogszerű volt, megtámadhatatlan, hiszen az országgyűlésben hangzott el egy országgyűlési képviselő szájából, az ott elhangzott és nyilván jegyzőkönyvezett hozzászólásokkal, sőt közbekiáltásokkal együtt. A szűkszavú annotáció semmiféle véleményt sem nyilvánít a beszéddel kapcsolatban, csupán azt mondja, hogy a folyóirat a képviselő beszédének teljes szövegét közli. A felhasználás szempontjából roppant fontos a bibliográfia két kötetet kitevő analitikus elemzése. Ezt a tételt a következő mutatóknál találjuk meg: 1. Willer József neve; 2. Nemzetiségi nyelvhasználat; 3. Közigazgatási törvényjavaslat; 4. A közigazgatási törvényjavaslat és a nemzetiségi nyelvhasználat; 5. Nemzetiségi nyelvhasználat; Kisebbségi nyelvhasználat; 6. Kamarai viták (tárgy szerinti tagolásban).

Minden ilyen jellegű munkánál nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk a mutatóknak. A Magyar Kisebbség repertóriumánál is ez a helyzet. A feldolgozás nagy erénye a tárgyválasztás mellett, hogy az analitikus elemzés eredményeként igen gazdag, minden mozzanatra odafigyelő mutatózás jellemzi. Külső forma szerint is, hiszen a voltaképpeni bibliográfia egy kötet terjedelmű (I. köt. Repertórium. Törzsanyag. Szeged, 1993. 422. p., 4135 tétel). Ugyanakkor a mutatók két kötetet töltenek meg (II. köt. Repertórium. Személy- és helynevek analitikus mutatója. Szeged, 1993. 306. p. és III. köt. Repertórium. Tárgymutató. Szeged, 1994. 376. p.).

Bibliográfiákat nem lehet tartalmilag ismertetni, a Magyar Kisebbség repertóriumát se. Értékelni is abból a szempontból lehet, hogy hiányos-e, teljesek-e, vagy sem. Nos, a Magyar Kisebbség repertóriumáról elmondható, hogy nem hiányos, hogy teljes; értéke nem ebben, hanem tárgyválasztásában keresendő. Kazai Magdolna munkája hiánypótló, kiadása szükséges, a kiadás ideje pedig több mint jó; a lehető legjobb. Az utódállamok szinte mindegyikében viták folynak a kisebbségek-nemzetiségek nyelvhasználatáról, összefüggésben a nemzetiségi sérelmekkel, illetve a nemzetiségi politikáról.

Bibliográfiánk ezekhez a vitákhoz, a nemzetiségi politika egészéhez ad objektív szempontokat, adatokat. Bizony jó volna ma is egy ilyen folyóirat akár Szlovákiában, akár Romániában, vagy Kárpátalján-Ukrajnában.

Kardalus János: Székely festett bútorok.

Magyar Népművészet XXIII. Néprajzi Múzeum. Budapest, 1995. 96. p.

A Néprajzi Múzeum nagynevű sorozata, a *Magyar Népművészet* fennállása alatt kétszer is került olyan helyzetbe, hogy azt lehetett róla joggal feltételezni, hogy megszűnt, a sorozatnak nincs folytatása. A sorozat 1924-ben indult *Bátky Zsigmond*: Rábaközi hímezések I. című kötetével. Ezt követően 1926-ig a sorozatból 11 szám jelent meg. A XII. kötet (*Viski Károly*: A bakony-balatonvidéki kőépitkezés. 1926.) után azonban közel két évtizedig egyetlen szám sem jelent meg belőle. Sőt, az 1944-ben megjelent XIII. kötet (*Gönyey Sándor*: Drávaszögi hímezések) után is egy hétéves kiesés következett, amennyiben a sorozat következő, XIV. kötete (*Dajaszásziné Dietz Vilma*: Borsodmegyei régi keresztszemes hímezések) csak 1951-ben

látott napvilágot. Ezt követően, 1955-tel bezárólag 4 „termékeny” év következett. A Magyar Népművészet XV., XVI., XVII., XVIII., XIX., XX. és XXI. számai 1951–1955 között jelentek meg, gyors egymásutánban, mintha be akarták volna hozni a lemaradásokat. Sajnos, a nagy nekibuzdulás csak 1955-ig tartott. A sorozat XXI. számaként megjelent *Román János*: Sárospataki kerámia című munkája után egy híján negyven évnek kellett eltelnie a következő, a XXII. kötet megjelenéséig (1994. *Kocsis Aranka*: Zoboralji hímzések). Ez a kiesés azután már igazán arra mutatott, hogy a méltán nagyhírű, reprezentatív kiállítású, magasfokú szakmaiságot képviselő sorozatnak vége. Úgy tűnt, hogy a Magyar Népművészet megszűnésébe minden illetékes szerv, intézmény, illetve kutató, szakember belenyugodott, hogy a sorozat folytatása végleg lekerült a napirendről. Ezt a vélekedést erősítette meg az is, hogy időközben a magyar népművészet különböző területeiről készült munkákat sokfelé, különböző kiadványokként megjelentették a kutatók.

Éppen ezért érte mind a szakmai köröket, mind pedig a közvéleményt meglepetésként, hogy egy évvel ezelőtt, 1994-ben, a régi nagyszerű kiállítást is felülmúló kivitelezésben egyszercsak megjelenik a XXII. szám; *Kocsis Aranka*: Zoboralji hímzések című, a tárgy természetéből és a sorozat hagyományaiból következőleg gazdagon illusztrált munkája.

A meglepetés csak folytatódott és a velejáró öröm is széleskörűen megmutatkozott, amikor alig egy éven belül, de már 1995-ben, megjelent sorozatunk XXIII. száma; *Kardalus János*: Székely festett bútorok című munkája.

A Magyar Népművészet sorozat előzőleg három esetben jelentetett meg erdélyi tárgyú feldolgozást (II. szám. *Györffy I.*: Szilágysági hímzések I. 1924., VII. szám; *Viski K.*: Székely hímzések I. 1924., IX. szám; *Bátky Zs.*: Kalotaszegi varrottások. 1924). Ezért is okozott nagy örömet a sorozat újraindítása mellett az is, hogy immár negyedjére erdélyi tárgyú kötetrel indult újabb útjára a Magyar Népművészet; *Kardalus János* munkájával.

Ahogy *K. Csilléry Klára* előszavából megtudjuk, *Kardalus* munkája 1982-ben már megjelent magyar és román nyelven, Csíkszeredában, a Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom Hargita Megyei Irányítóközpontja kiadásában. A jelen kiadás mind szövegében, mind tárgyi-képanyagában javított, és lényegesen bővített. A javításra-kiegészítésre már csak azért is szükség volt, mert ugyanebben a tárgykörben, közben, több feldolgozás is történt és megjelent. A sok cikken, kisebb-nagyobb tanulmányon kívül ezúttal csupán a *Kocsi Márta–Csomor Lajos*: Festett bútorok a Székelyföldön című munkáját (Bp., 1982) említjük.

A most megjelent *Kardalus*-féle feldolgozás valahogy figyelmeztet az e téren, ezen tárgykörben is egyszerre kezdetnek és összegezésnek is tekinthető *Malonyay*-féle, 1909-ben készült és 1985-ben reprint kiadásban újra megjelentetett *A magyar nép művészete* II. kötetére, amely *A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete* alcímet viselte.

Kardalus feldolgozása során a *Malonyay* mellett, annál sokkal nagyobb intenzitással *K. Csilléry Klára* nagy bútortörténeti összefoglalását hasznosította (*A magyar nép bútorai*. Bp., 1972., illetve kisebb mértékben *A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei* című, 1982-ben kiadott monográfiáját.)

A székelyföldi bútorkészítő központok közül a vargyasi vált legismertebbé; nem kis mértékben *Kós Károly* széles körben elterjedt monográfiája következtében (A vargyasi festett bútor. Kolozsvár, 1972.).

Kardalus most megjelent összefoglalásának az az érdeme, hogy a „virágos bútor” meghatározása (a festett bútorok díszítése, a használt festékek, a festett bútorok elterjedése és a bútorformák-szerkezeti díszek alapján) után sorra veszi a bútorkészítő-bútorfestő központokat és történetüket, tevékenységüket röviden jellemzi. Így kerül sor Abásfalva, Agyagfalva, Bogárfalva, Csatószeg, Csehétfalva, Csikdánfalva, Csikmenaság, Csikszentdomokos I., II., Csikszenttamás, Derzs, Fitód, Gyergyószárhegy, Gyergyóújfalu, Homoródalmas I., II., Korond, Lövéte, Parajd, Gyergyócsomafalva bútorművességének, bútorfestésének bemutatására. Kardalus a bútorfestő központok felsorolásakor megjegyezte, hogy: „Vargyas ismertetésétől szándékosan tekintettünk el, mivel Kós Károly 1972-ben külön kötetet szentelt a községben működött jelentős alkotóknak.”

Nemcsak ez a teljességre való törekvés adja meg Kardalus munkájának értékét, hanem az is, hogy a nagy anyagon végzett évtizedes kutatómunkája eredményeként sikerült bizonyos díszítménytípusokat elkülönítenie egymástól, és ezek elterjedését követve történetileg is tagolni a székelyföldi festettbútor-készítő központok tevékenységét. Kardalus eredményeit *K. Csilléry Klára* előszavában így összegezte: „Kardalus Jánosnak végül is sikerült elhatárolnia az egyes stíluscsoportokat: alcsíki, felcsíki, gyimesi, gyergyói, Homoród menti, Udvarhelyi vidéki és derzsi irányzatot különböztetve meg, miközben húsz XIX. századi és néhány XX. századi hagyományos stílusban dolgozó bútorfestő mesternek a tevékenységét rögzítette.”

A Magyar Népművészet XXIII. köteteként megjelent nagyszerű feldolgozást rövid, igazán csak a leglényegesebbekre kitérő irodalomjegyzék zárja. A kötethez járuló német, angol és román nyelvű összefoglalás jelentős mértékben hozzájárul a magyar népművészet külföldi – mind szakkörökben, mind pedig az érdeklődők soraiban – megismeréséhez, megszeretéséhez.

DÉL-SZLOVÁKIAI MAGYAR HALOTTI BÚCSÚZTATÓ ÉNEK (Bartha Elek monográfiája)

Évszázadokon át széles körben gyakorolt szokás volt a Kárpát-medence területén, hogy temetések alkalmával a kántor a halott nevében búcsút vett a hátrahagyott család, gyülekezet tagjaitól. A búcsúztatásra a pap prédikációját követően került sor, mielőtt megindult a temetési menet a halottas háztól a temető felé. Magyarok és nem magyarok, katolikusok, protestánsok, görögkeletiek egyaránt ismerték a szokást, a műfajt. A magyarországi néprajz művelői számára azonban a téma hosszú ideig másodrangúnak számított. Folkloristáink félénepi alkotásoknak, esztétikai szempontból értékteleneknek, kisiklott ízlésű tucattermékeknek tartották a búcsúztató énekeket, amelyeknek szerzői, a kántorok sem soroltattak egyértelműen a népi kultúra hordozói közé. A figyelem csak a legutóbbi években irányult a műfajra, amikor az már inkább csak a magyar nyelvterület peremvidékeire szorult vissza. A műfaj végóráinak állapotát rögzítette és dolgozta fel nagy szakmai igényességgel Bartha Elek, aki kétkötetes monográfiájával nemcsak szakkönyvet adott a hazai folklorisztika kezébe, hanem igazi „búcsúztatót” is, szentelve az elődök, a fogyó szlovákiai magyarság letűnt nemzedékei emlékének.

A két kötet a Tornalja és Rimaszombat között húzódó vidék falvainak hagyományanyagát dolgozza fel. Az első kötet a tanulmányt, a második a szövegeket tartalmazza. A szerző a vizsgált területéről több ezernyi búcsúztatót gyűjtött össze, amelyből mintegy kétszáz ének teljes szövegét közli. A válogatás négy kántor működését és szövegeit dolgozza fel, akik a régióban működött és búcsúztatókat író kántorok és parasztkántorok valamennyi fontosabb társadalmi típusát képviselik.

A szerző a búcsúztató énekek vizsgálatát a szokáskörnyezetbe ágyazza. Az irodalmi szempontú elemzésekkel szemben – amelyek elsősorban a műfaji, esztétikai elemzésre helyezik a hangsúlyt – Bartha Elek funkcionális analízist végez: a búcsúztató énekeket társadalmi háttérükkel, keletkezési körülményeikkel együtt a temetkezés egészének rendszerébe állítja. Ennek a palócságra, majd szűkebb régióra érvényes leírását a bevezetőt követő első fejezetben találjuk.

A második fejezet az alkotó személyiségek életpályáját, alkotói módszereit és repertoárjának jellegzetes vonásait foglalja össze. A négy kántor személyiség négy alfejezetben kerül bemutatásra, amely négy esettanulmány különböző műveltségű, különböző társadalmi helyzetű és tehetségű alkotót állít eléink.

A búcsúztatók műfaji sajátosságaival foglalkozó fejezet szintén további egységekre tagolódik. A szerző vizsgálja benne a búcsúztatók szerkezeti vonásait, a tartalom és a forma viszonyát, a formulaszerűség érvényesülését, a dallam és a szöveg kapcsolatát, végül a rokon műfajokkal való párhuzamba állítást. Igen tanul-

ságos, hogy a rokon műfajok között nemcsak a népköltészeti vagy annak határán lévő műfajokat említi, hanem egy ún. „szokásműfajt” is, mint amilyen a temetési menet. Megállapítása szerint a temetési menet nem más, mint a búcsúztató szövegének térbeli, mozgás és hagyományos koreográfia révén történő megjelenítése. Figyelemre méltó a sírfelirat és a lakodalmi menyasszony-búcsúztató rokon műfajként történő bemutatása is.

A funkcionális kérdéseket taglaló zárófejezet a társadalom, a vallás összefüggésrendszerében vizsgálja a műfajt. Konklúzióként megállapítja, hogy a halotti búcsúztató funkcionális szempontból a szokásrendszer része, a temetési szokáskör kitüntetett pozícióját tölti be. A temetési szokáskomplexum csúcspontján áll, így annak legnagyobb hatását, emberi, lélektani oldalról a legszembevetőbb mozzanata.

Bartha Elek monográfiája jelentős állomás a hazai népköltészeti kutatások körében. Bár a halottbúcsúztató nem a szó klasszikus értelmében vett népköltészet része, de része az élő folklórnak, s mint az írásbeliség és a szóbeliség határán álló műfaj, megismerése a folklorisztika feladatkörébe tartozik. Az eddigi előzmények után ez a kötet további kutatásokra ösztönöz mind a határainkon túli magyar folklór, mind a népszokások és a népköltészet kutatása terén.

CUPRINS

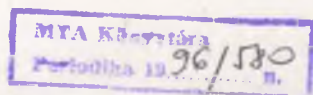
<i>Mihály, Kőhegyi</i>	
Situația maghiarilor din Moldova în 1844	1
<i>István, Udvari</i>	
Prenume bărbătești în epoca lui Maria Tereza, în zona Bereg	13
<i>Enikő, Gazda</i>	
Modalitățile cerșetoritului	24
<i>Tamásné Szabó, Csilla</i>	
Portul popular maghiar din Sîmbrias (Jud. Mureș) (12 fotografii)	61
<i>Gyula, Tankó</i>	
Obiceiurile de alimentație ale ceangăilor din Ghimeș	74
<i>Irén, Tamás</i>	
Obiceiurile păstoritului la Suatu	95
<i>Loránd, Fazekas</i>	
Secerișul la Porumbești la începutul secolului XX. (2 fotografii, 1 notă)	102
<i>Endre, Kovács</i>	
Trestie pentru acoperiș la Doroszló (10 fotografii)	112
<i>Béla, Márton</i>	
Torcătorie de lână la Chibed (2 fotografii)	122
<i>Ödön, Nagy</i>	
Riturile de trecere la Neaua (zona Mureșului) (De la naștere la nuntă)	128
<i>Attila, Palkó</i>	
Moartea și înmormântarea la Neaua	150
<i>Ödön, Nagy</i>	
„Inmormântarea albă” în Ghimeș	190
<i>József, Liszka</i>	
Rămășițele și legăturile unui obicei magic medieval (5 fotografii)	193
<i>Judit, Szabó</i>	
Joc de crăciun din 1898 din zona Kászon (1 fotografie)	198
<i>Rozália, Raj-István, Nagy</i>	
Sándor. Cultul Sfântei Marii lângă (3 fotografie)	205
<i>Lajos, István</i>	
Elemente ale medicinei populare din Corund	213
<i>Musketik, Leszja</i>	
Cercetările de folclor în Ucraina	219
<i>Tamás, Hoffman</i>	
Reînnoirea Österreichisches Museum für Volkskundeului și expoziția lui permanentă la Viena (5 fotografii)	223
<i>Imre, Katona</i>	
Date ale conviețuirii maghiaro-slave în limbajul popular din Csongrád	230
<i>Lajos, Géczy</i>	
Istoria interbelică a maghiarilor din Slovacia, văzută de un etnolog	233
<i>Imre, Dankó</i>	
Panorama publicațiilor din Transilvania	238
<i>Judit, L. Radácsi</i>	
Poezii legate de înmormântare în Slovacia	246

INHALT

<i>Kőhegyi, Mihály</i>	1
Der Zustand der Ungarn in Moldau im Jahre 1844.....	1
<i>Udvari, István</i>	13
Ungarische Männervornamen in dem Komitat Bereg zur Zeit der Regierung von Marie Theresie.....	13
<i>Gazda, Enikő</i>	24
Die Mittel des Betteln	24
<i>Takács, András</i>	37
Die Alternativen einer Volkstracht – Szék (8 Abb.)	37
<i>Tamásné Szabó, Csilla</i>	61
Die Volkstracht in Jobbágytelke (12 Abb.)	61
<i>Tankó, Gyula</i>	74
Nahrungsordnung, Mahlsitten in Gyimes	74
<i>Tamás, Irén</i>	95
Schafzucht in Magyarszováta	95
<i>Fazekas, Loránd</i>	102
Ernte und Drusch in Kökényesd in der ersten Hälfte des Jahrhunderts (4 Abb., 1 Note).....	102
<i>Kovács, Endre</i>	112
Deckschilf in Doroszló (10 Abb.).....	112
<i>Márton, Béla</i>	122
Wollkämmen in Kibéd im Komitat Maros (2 Abb.)	122
<i>Nagy, Ödön</i>	128
Volksbrauche in Havad (Von Geburt bis zur Hochzeit).....	128
<i>Palkó, Attila</i>	150
Tod und Begrabung in Magyaró.....	150
<i>Nagy, Ödön</i>	190
„Weissbegrabung“ in Magyarestüge in Gyimes.....	190
<i>Liszka, József</i>	193
Ein vergessener magischer Volksbrauch aus dem Mittelalter, seine Erinnerung und Parallelen vom Kisalföld (5 Abb.).....	193
<i>Szabó, Judit</i>	198
Krippenspiel in Kászon vom Jahre 1898 (1 Abb.).....	198
<i>Raj, Rozália-Nagy, István</i>	205
Sándor. Ein Maria-Wallfahrtsort neben Szabadka (3 Abb.)	205
<i>István, Lajos</i>	213
Aberglauben in der Volksheilung in Korond	213
<i>Leszja, Musketik</i>	219
Über die ukrainische Folklorenforschung	219
<i>Hoffman, Tamás</i>	223
Die Erneuerung des Österreichischen Museums für Volkskunde in Wien und seine neue Ausstellung (5 Abb.)	223
<i>Katona, Imre</i>	230
Die Andenken des ungarischen-südslawischen Zusammenlebens in der Volkssprache in Csongrád	230
<i>Gécz, Lajos</i>	233
Die jüngste Vergangenheit des Ungartums mit dem Augen des Ethnographen ..	233
<i>Dankó, Imre</i>	238
Panorama von Siebenbürgen.....	238
<i>L. Radácsi, Judit</i>	246
Ungarische Grabreden aus Südslowakei	246

SADRŽAJ

<i>Kőhegyi, Mihály</i>	
Madjari u Moldaviji 1844. godine	1
<i>Udvári, István</i>	
Madjarska muška imena u županiji Bereg za vreme Marije Terezije	13
<i>Gazda, Enikő</i>	
Sredstva prosjačenja	24
<i>Takács, András</i>	
Alternative jedne nošnje – Sek (sa 8 slika)	37
<i>Tamásné Szabó, Csilla</i>	
Narodna nošnja mesta Jobbadjtelek (12 slika)	61
<i>Tankó, Gyula</i>	
Obed red, obedni običaji kod zitelja u Djimešu	74
<i>Tamás, Irén</i>	
Uzgajanje i sabiranje ovaca u mestu Madjarsovat	95
<i>Fazekas, Loránd</i>	
Žetva i vršidba u Kekenješdu u prvoj polovini ovoga veka (sa 4 slike i 1 notom)	102
<i>Kovács, Endre</i>	
Trska za pokrivanje kuća u Doroslovu (sa 10 slika)	112
<i>Márton, Béla</i>	
Češljanje vune u Kibedu, županija Moriš (sa 2 slike)	122
<i>Nagy, Ödön</i>	
Običaji vezani za prekretnice ljudskog života u Havadu (Od rođenja do venčanja)	128
<i>Palkó, Attila</i>	
Smrt i sahrana u mestu Madjaro (gornji tok reke Moriš)	150
<i>Nagy, Ödön</i>	
Bela sahrana u mestu Madjarčige u Djimešu	190
<i>Liszka, József</i>	
Tragovi i paralele jednog zaboravljenog magijskog običajnog čina sa zapada Karpatske doline (sa 5 slika)	193
<i>Szabó, Judit</i>	
Vertepska igra iz Kasona iz 1898. godine (sa 1 slikom)	198
<i>Raj, Rozália-Nagy, István</i>	
Aleksandrovo. Jedno Marijinsko svetište u okolini Subotice (sa 9 slika)	205
<i>István, Lajos</i>	
Sujeverno narodno lečenje u Korondu	213
<i>Leszja, Musketik</i>	
O istraživanju folkloru u Ukrajini	219
<i>Hoffman, Tamás</i>	
Obnova i stalna izložba Austrijskog muzeja za narodnu umetnost u Beču (sa 5 slika)	223
<i>Katona, Imre</i>	
Tragovi zajedničkog života Madjara i Južnih Slovena u narodnom jeziku u Congradu	230
<i>Géczi, Lajos</i>	
Skora prošlost Madjara u Istočnoj Slovakiji vidjen očima jednog etnologa	233

<i>Kőhegyi, Mihály</i>	
Stav Maďarov v Moldve v roku 1844.....	1
<i>Udvari, István</i>	
Krstné mená maďarských mužov v stolici Bereg v období Márie-Terézie.....	13
<i>Gazda, Enikő</i>	
Náradie zobrazenia.....	24
<i>Takács, András</i>	
Alternatívy ľudového odevu – Szék (8 obrazov).....	37
<i>Tamásné Szabó, Csilla</i>	
Ľudové odievanie v obci Jobbágytelek (12 obrazov).....	61
<i>Tankó, Gyula</i>	
Systém a zvyky stravovania v Gyimesi.....	74
<i>Tamás, Irén</i>	
Ovčiarstvo v obci Magyarszovát.....	95
<i>Fazekas, Loránd</i>	
Zatva a mlátenie v období prvej polovice nášho storočia v obci Kőkényesd (4 obrazy, noty).....	102
<i>Kovács, Endre</i>	
Trstie v obci Doroszló (10 obrazov).....	112
<i>Márton, Béla</i>	
Česanie vlny v obci Kibéd v údolí rieky Maros.....	122
<i>Nagy, Ödön</i>	
Rodinné zvyky a obrady v obci Havad (Od narodenia po sobáši).....	128
<i>Palkó, Attila</i>	
Zvyky spojené s úmrtím v obci Magyaró (údolie horného Marosa).....	150
<i>Nagy, Ödön</i>	
Biely pohreb v obci Magyarcsüge v Gyimesi.....	190
<i>Liszka, József</i>	
Pamiatky a paralely zabudnutého magického činu zo stredoveku na Podunajskej nížine (5 obraz).....	193
<i>Szabó, Judit</i>	
Betlehemske hry v obci Kászón z roku 1898 (1 obraz).....	198
<i>Raj, Rozália-Nagy, István</i>	
Sándor. Pútnické miesto na úctu panny Márie v okolí Szabadka (3 obraz) ...	205
<i>István, Lajos</i>	
Poverčivé ľudové liečenia v obci Korond.....	213
<i>Lesja, Mušketik</i>	
O folklórnom výskume v Ukrajine.....	219
<i>Hoffmann, Tamás</i>	
Obnovenie Österreichisches Museum für Volkskunde a jeho nová expozícia vo Viedni (5 obraz).....	223
<i>Katona, Imre</i>	
Pamiatky spoluzitia Maďarov a Juhoslovanov v ľudovej reči v Csongráde....	230
<i>Gécsi, Lajos</i>	
Nedávna minulosť Maďarov s očami etnografa.....	233
<i>Dankó Imre</i>	
Transylvánsky obzor.....	238
<i>L. Radácsi, Judit</i>	
Maďarské Rozlúčkové piesne mŕtvych na južnom Slovensku.....	246

TARTALOM

<i>Kőhegyi Mihály</i>	
A moldvai magyarok állapota 1844-ben	1
<i>Udvari István</i>	
Bereg vármegyei magyar férfi keresztnevek Mária Terézia korában	13
<i>Gazda Enikő</i>	
A koldulás eszközei	24
<i>Takács András</i>	
Egy viselet alternatívái – Szék (8 képpel)	37
<i>Tamásné Szabó Csilla</i>	
A jobbágytelki népviselet (12 képpel)	61
<i>Tankó Gyula</i>	
Étkezési rend, étkezési szokások a gyimesieknél	74
<i>Tamás Irén</i>	
A juhtenyésztés és juhösszeadás Magyarországon	95
<i>Fazekas Loránd</i>	
Aratás és eséplés Kőkényesden századunk első felében (4 képpel és 1 kottával)	102
<i>Kovács Endre</i>	
A doroszlói fedőnád (10 képpel)	112
<i>Márton Béla</i>	
Gyapjűfűsülés a Maros megyei Kibédén (2 képpel)	122
<i>Nagy Ödön</i>	
Az emberi élet fordulóinak szokásai Havadon (A születéstől az esküvőig)	128
<i>Palkó Attila</i>	
Halál és temetés Magyarán (Felső-Maros mente)	150
<i>Nagy Ödön</i>	
Fehértemetés a gyimesi Magyarüstigén	190
<i>Liszka József</i>	
Egy elfelejtett középkori mágikus szokáseselekmény kisalföldi emlékei és párhuzamai (5 képpel)	193
<i>Szabó Judit</i>	
Betlehemes játék Kászonból 1898-ból (1 képpel)	198
<i>Raj Rozália–Nagy István</i>	
Sándor. Egy Szabadka környéki Mária-kegyhely (3 képpel)	205
<i>István Lajos</i>	
Babonás népi gyógyítások Korondon	213
<i>Leszja Musketik</i>	
Az ukrán folklórkutatásról	219
<i>Hoffmann Tamás</i>	
Az Österreichisches Museum für Volkskunde felújítása és állandó kiállítása Bécsben (5 képpel)	223
<i>Katona Imre</i>	
A magyar–dél-szláv együttélés emlékei a csongrádi népnyelvben	230
<i>Géczy Lajos</i>	
A kelet-szlovákiai magyarság közelmúltja egy néprajzos szemével	233
<i>Dankó Imre</i>	
Erdélyi panoráma	238
<i>L. Radácsi Judit</i>	
Dél-szlovákiai magyar halotti búcsúztató ének	246

